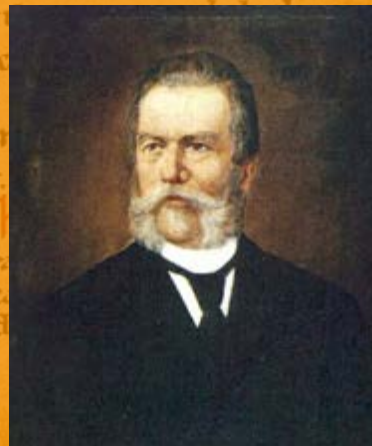

DEBRECENI ANIKÓ

MAGYAR IRODALOM

11

DEBRECENI ANIKÓ

MAGYAR IRODALOM

(szakosított szint)

Tankönyv
a magyar oktatási nyelvű általános
középfokú tanintézetek 11. osztálya számára

Ajánlotta Ukrajna Oktatási és Tudományos
Minisztériuma

Львів
Видавництво „Світ”
2019

УДК 821.511.141.09(075.3)
Д 25

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ МОН України від 12.04.2019 № 472)*

Видано за державні кошти. Продаж заборонено

Дебрецені О.
Д 25 Угорська література (профільний рівень) : підруч. для 11 кл. з навч. угорською мовою закл. заг. серед. осв. / О. О. Дебрецені. – Львів : Світ, 2019. – 336 с. : іл.

ISBN 978-966-914-196-5

УДК 821.511.141.09(075.3)

ISBN 978-966-914-196-5

© Дебрецені О. О., 2019
© Валленфанг Ю. С., художнє оформлення, 2019
© Видавництво „Світ”, оформлення, 2019

BEVEZETŐ

*Az az ember, aki nem olvas könyvet,
semiben sem különbözik attól az embertől,
aki nem tud olvasni.*

Krúdy Gyula

Ez a könyv a 10. évfolyamos irodalomtankönyv folytatása: az egyes művek feldolgozása hasonló szellemben készült, irodalomszemléletében, stílusában követi azt. Tartalmával igyekszik hozzájárulni az általános műveltséghez, megfelelő képet kíván nyújtani a XIX. század utolsó harmada, a századforduló és a XX. század magyar irodalmáról. A jelenkorhoz közeledve azonban mind több nehézséggel kell szembenézni az irodalom történetének és műveinek középiskolai tanításában. Ebben a tankönyvben nagyrészt csak lezárt életműveket tárgyalunk – néhány élő alkotó ismertetésére rövidebb formát választottunk. Az egyes életművek tárgyalásában sem törekedhettünk a teljességre helyszűke miatt.

A tankönyvben az adott korszak eszmei áramlatait, művészeti törekvéseit is körvonalazzuk. Nagy terjedelmű anyagról van szó. Az írókhoz kapcsolt *Életpálya* című alpontok tájékoztató jellegűek: az életrajz bemutatásán túl a teljes írói pályaképet a *Munkássága* részben tárgyaljuk. Az írók, költők alkotásainak elemzése is ebben a részben kapott helyet. Természetesen többféle feldolgozási mód, módszer is elképzelhető. Tanár és diák újabb, másfajta magyarázata is indokolt és jogos lehet. Az *Irodalomelméleti ismeretek* az elméleti fogalmak tisztázását, magyarázatát adják. A lábjegyzetekben és a *Háttérinformációban* a korábban tanult vagy ismeretlen fogalmakat értelmezzük. A *Kérdések és feladatokban* különböző nehézségű kérdések szerepelnek minden témakör után, s azt a célt szolgálják, hogy megkönnyítsék a tanulást, a lexikális ismeretanyag rendszerezését, és a tudásszint állandó próbáját, ellenőrzését teszik lehetővé.

A tankönyv a műértés képességének fejlesztésében is szeretne segítséget nyújtani. A művészetből sugárzó boldogító erőben csak akkor részesülhetünk, ha nyitottak vagyunk az új értékek, igazságok elfogadására, és nagyfokú szellemi aktivitással közelítjük meg a műveket, befogadjuk azokat.

A feladatok megoldásához sok sikert kívánunk, reméljük, örömeiket lelitek a tankönyvben, és a belőle merített ismeretek az iskola elvégzése után is hasznotokra válnak.

Jó tanulást, sok élvezetes olvasmányélményt kívánunk!

Egy hasznos tanács a tankönyv használatával kapcsolatban. Mindig vegyétek figyelembe az egyezményes jeleket, melyekkel már az elmúlt években is találkoztatok!

A szerző

JELMAGYARÁZAT

<i>Nota bene!</i>	Jegyezd meg!		Kérdések és feladatok
	Amit a műről tudnod kell		
	Irodalomelméleti ismeretek		Háttérinformáció
<i>házi feladat</i>	Házi feladat		Szómagyarázat

A Magyar Tudományos Akadémia épülete, XIX. század második fele
(Forrás: OSZK)

A MAGYAR IRODALOM A XIX. SZÁZAD UTOLSÓ HARMADÁBAN

Történelmi háttér • Az 1865. évi országgyűlés összehívásával véget ért I. Ferenc József császári önkényuralma: az uralkodó már hajlandó bizonyos engedményekre, viszont a nemzet sem vonakodik az 1848-as törvények módosításától. Deák Ferenc politikája győzelmet aratott, nehéz tárgyalások után kialakul az új alkotmány: • a külügy és a hadügy az uralkodóház kezében maradt; • Erdély egyesült Magyarországgal; • Horvátország önálló jogú társországgá lépett elő; • a nemzetiségek nyelvét a törvény védelme alá helyezték; • behozták az általános hadkötelezettséget; • megszavazták a zsidók politikai egyenjogúságát; • az addigi Habsburg-összbirodalom átalakult Ausztria-Magyarországgá. • A király 1867. február 17-én kinevezte Magyarország miniszterelnökévé gróf Andrássy Gyulát, június 8-án megkoronáztatta magát; az uralkodóház és a magyarság kölcsönösen fátyolt vetett a múltra s a jobb jövő érdekében közös munkára egyesült.

Milyen eseményeket látott a magyar író a XIX. század utolsó harmadában? Milyen változásokon ment át a világ? Hogyan fejlődött Magyarország? Beszéljenek maguk a megtörtént események.

A magyar nemzet *honfoglalásának ezredik évfordulóját* 1896-ban káprázatos fénnel ünnepelte a magyarság. Az országos ünnepeknek Budapest volt a középpontja, az ezredévi kiállítást a királyi család jelenlétében nyitották meg. Az ünnepi év letelte után azonban ismét megújultak a politikai párharcok. A kormánynak a bécsi katonai párt, a szláv és román nemzetiségi törekvések és a negyvennyolcas politika ellen egyszerre három irányban kellett védekeznie.

Megkezdődött az *ipari munkásság előretörése* is. A vidék népét Budapest szívta fel, a falu népe a fővárosi gyárakban ipari proletárrá vált.

Nemcsak az értelmiség tolongott a főváros felé, a parasztot is többé-kevésbé magához vonzotta a központ. 1900-ban az ország népességének már húsz százaléka ipari munkás volt, a nagyüzemek elsorvasztották a kisebb műhelyeket, a gyár megölte a háziipart.

Mivel a városok nem nyújtottak elég munkaalkalmat és megfelelő keresetet a falvak tönkrement kisgazdáinak és földnélküli zselléreinek, az ország minden tájáról megindult a *kivándorlás Amerika felé*. A kivándorlás a munkára legalkalmasabb, legegészségesebb és legvállalkozóbb szellemű tömegeket távolította el az országból. A szegény emberek itthon nem tudták megkeresni kenyerüket, idegenbe mentek s örökre elszakadtak a magyarságtól.

Magyarország területének negyven százalékát ebben az időben is az ezer holdon felüli nagybirtokok foglalták el, kétmillió hold földet néhány főrangú család bírt hitbizományként, azaz *elidegeníthetetlen örök birtokul*. A földnélküli parasztember a latifundiumok közelében nem juthatott egyetlen holdhoz sem, hiába fizette volna meg drága áron a földet.

Irodalmi élet a XIX. század utolsó harmadában • Az utolsó századnegyed számos világirodalmi irányzat jelentkezésében volt gazdag, de ezek az irányzatok a régiekkel együtt elvegyülten jelentkeztek (romantika, realizmus, naturalizmus, szimbolizmus stb.) a magyar irodalomban.

Az új költőnemzedék az immár nagyvárosi Budapesten, a modernizálódó világban kereste helyét. Új témák jelentek meg, s a költészet összemberi kérdései kerültek előtérbe a pusztán nemzetivel szemben. Ez a nyolcvanas években jelentkező költészet már bizonyos vonatkozásban a nyugat-európai szimbolizmussal mutatott rokonságot. Az irányzatok érvényesülésénél fontosabb jelenségnek tekinthetők a magyar irodalom egyes műfajain belül végbemenő nagy megújulási folyamatok. Különösen fontos ezek közül a **líra megújulása**, mely Vajda János életművében Ady és a *Nyugat* líráját készítette elő. Rajta kívül Reviczky Gyula, Komjáthy Jenő és Kiss József játszottak vezető szerepet a modern magyar líra kialakulásában és a népies-nemzeti líra elsorvadtával oly követelődzővé váló, modern, városi líra megteremtésében. Ezen időszak lírikusainak táborában megkülönböztethetjük a *preszimbolisták* csoportját (Endrődi Sándor, Szalay Fruzina, Rudnyánszky Gyula, Telekes Béla), a *közéleti líra* sajátos jelentkezését (Szabó Endre, Inczédy László, Zempléni Árpád), a *nagyvárosi költészet* első hangjait (Ignotus, Heltai Jenő, Szentessy Gyula, Makai Emil), valamint az úgynevezett *szocialista költészet* első megszólalását (Palágyi Lajos, Csizmadia Sándor, Farkas Antal). A líra terén ez az időszak hozta el a *népnemzeti iskola* elhalását is Pósa Lajos, Szabolcska Mihály, Kozma Andor, Bárd Miklós és Vargha Gyula műveiben. Az utolsó századnegyed a polgári dráma megteremtésének újabb kísérleteit tárta elénk Csiky Gergely alkotásaiban.

Talán még a líráénál is mélyebb átalakulás és megújulás ment végbe az **elbeszélő prózában**, aminek legfontosabb jele a realizmus új igényének jelentkezése a regényben, Mikszáth Kálmánnal. Az utolsó századnegyed

tette a legfőbb erőfeszítéseket az elbeszélő művészet új eszközeinek megteremtésére (Bródy Sándor). A korszak reprezentatív műfajává a **novella** vált (Petelei István, Papp Dániel, Lovik Károly, Thury Zoltán). Az utolsó századnegyedben alakult ki a magyar **lélektani regény**, amelynek legfőbb képviselői Gozdsu Elek, Justh Zsigmond és Ambrus Zoltán; bizonyos értelemben ebbe a csoportba sorolható Iványi Ödön és legjobb műveivel Herczeg Ferenc is. A XX. században kibontakozó **új népiesség** fontos előzményei épp a prózában lelhetők fel ez idő tájt: Tömörkény István és Gárdonyi Géza életműve tanúskodik erről. Amiként a lírában elhalt a népnemzeti iskola, úgy elhalt a prózában is. Utolsó képviselői: Baksay Sándor, Bársony István, Cserzy Mihály, Benedek Elek, Tóth Béla, Sebők Zsigmond, Rákosi Viktor, valamint a közülük leginkább kiemelkedő, s legtöbb eredetiséget felmutató Eötvös Károly.

Költői vezérmunkák és korjellemző szépirodalmi alkotások ebben a korszakban

Író	A mű címe	Megjelenés
Jókai Mór	<i>A köszívű ember fiai</i>	1869
	<i>Az arany ember</i>	1872
	<i>A jövő század regénye</i>	1874
	<i>Rab Ráby</i>	1879
	<i>A tengerszemű hölgy</i>	1890
	<i>Sárga rózsa</i>	1893
Vajda János	<i>Kisebb költemények</i>	1870
	<i>Összes költeményei</i>	1872
	<i>Alfréd regénye</i>	1876
Arany László	<i>A délibábok hőse</i>	1873
Tóth Ede	<i>A falu rossza</i>	1875
Szász Károly	<i>Salamon</i>	1878
	<i>Kisebb költeményei</i>	1883
Csiky Gergely	<i>Proletárok</i>	1880
	<i>Cifra nyomorúság</i>	1881
	<i>A nagymama</i>	1891
Mikszáth Kálmán	<i>Tót atyafiak</i>	1881
	<i>A jó palócok</i>	1882
	<i>Szent Péter esernyője, Beszterce ostroma</i>	1895
	<i>Különös házasság</i>	1900
Ábrányi Emil	<i>Újabb költeményei</i>	1882
Kiss József	<i>Költeményei</i>	1883
	<i>Költeményei</i>	1897

Író	A mű címe	Megjelenés
Petelei István	<i>Az én utcám</i>	1886
Baksay Sándor	<i>Gyalogösvény</i>	1887
	<i>Szederindák</i>	1891
	<i>Dáma</i>	1898
Reviczky Gyula	<i>Magány</i>	1889
Herczeg Ferenc	<i>Mutamur</i>	1892
Komjáthy Jenő	<i>A homályból</i>	1895
Endrődi Sándor	<i>Összegyűjtött költeményei</i>	1898
Eötvös Károly	<i>Utazás a Balaton körül</i>	1899
Rákosi Viktor	<i>Korhadtt fakeszeszek</i>	1899

Nota bene! A költészetben Gyulai Pál, Szász Károly és Endrődi Sándor a *nemzeti hagyományok őrei* voltak, az Arany-iskola szellemének le-téteményesei; Vajda János, Ábrányi Emil, Reviczky Gyula és Kiss József a XX. század *új világának megérzői*. A verstechnika gyorsan fejlődött, a nyelv hajlékonyabb lett, a motívumok kibővültek, a költői kincsház évről évre gazdagodott.

A hírlapok és folyóiratok (*Vasárnapi Újság, Üstökös, Fővárosi Lapok, Pesti Hírlap, Nemzeti Újság* stb.) meglepő virágzása lehetővé tette, hogy az idősebb és ifjabb nemzedék tagjai egyformán kifejthessék szépirodalmi tehetségüket. A könyvkiadói viszonyok eléggé rosszak voltak, de azért érdemesebb munka ritkán maradt kéziratban, mert az írók a maguk költségén is kinyomatták prózai és versesköteteiket. Jókai Mórnak és Mikszáth Kálmánnak rendkívül nagy volt az olvasóközönségük; a színpadi szerzők közül Csiky Gergelyé lett a vezető szerep.

Az írók *világnézete* liberális, a vallással keveset törődnek, a nemzeti eszme szolgálata változatlanul erős. Itt-ott radikálisabb hangok jelentkeznek. A szellemi törekvések valamennyi szála a fővárosba fut össze, vidéken alig van számbavehető írói élet, csak a helyi sajtó és a színészet küzd a közömbösséggel. A vidék a fővárostól vár mindent; ha olvas, budapesti újságot és könyvet vesz a kezébe.

Megváltozott a kor *költőeszménye* is. A költő nem romantikus népvezér többé, hanem a tömegből kiszakadt, azzal szembeforduló, magányos töprengő, árvasága miatt szenvedő, de gögösen büszke is, aki a tragikum bélyegét hordja homlokán.

De mielőtt áttérnénk a XIX. század utolsó harmada irodalmának a tanulmányozására, még törleszteniünk kell egy adósságot. Az 1860-as évek elején nagy meglepetés érte a magyar irodalmat. Megjelent Madách Imre drámai költeménye, *Az ember tragédiája*. A remekmű egy csapásra a nemzeti irodalom klasszikusai közé emelte szerzőjét.

1. Vázold röviden Magyarország történelmi helyzetét a XIX. század utolsó harmadában! **2.** Hogyan alakult az irodalmi élet ebben az

időszakban? **3.** Milyen műfajok újultak meg? **4.** Sorold a tárgyalt korszak meghatározó alkotóinak nevét és műveik címét!

◆ **5.** Hogyan változott a költőeszmény a XIX. század folyamán? Hasonlítsd össze a reformkor, a szabadságharc, a Világos utáni, a kiegyezést követő időszakok költői szerepvállalását!

MADÁCH IMRE (1823–1864)

Madách Imre az egyetlen magyar klasszikus, akinek mindent átfogó szelleme nem állt meg a határokon, hanem a magyar sorsban, a szabadság magyar tragédiájában felismerte az örök emberi mozzanatot... Legfőbb költői ideálja, Goethe, az emberiség költője volt, és ő is az akart lenni... És a közé a nagyon kevés magyar költő közé tartozik, akinek műve, fordítások által, a közös európai irodalom része lett. (Szerb Antal: Magyar irodalomtörténet. Magvető Könyvkiadó. Bp., 1972. 381. o.)

ÉLETÚTJA

Madách Imre. Metszet.
Ismeretlen szerző műve,
1850

Születése, gyermekkora • 1823. január 21-én született Nógrád megye egy kis falujában, Alsósztrégován (ma Szlovákia). Családja régi földbirtokos nemescsalád volt, a tatárjárás koráig vitte fel eredetét. Hatszáz esztendőn keresztül sok érdemes vármegyei tisztviselő és katona került ki a tekintélyes Nógrád megyei nemzetségből. Madách Imrét erős katolikus szellemben nevelték szülei: idősebb Madách Imre és Majthényi Anna. Öt gyermekük volt: két lány és három fiú. 1834-ben meghalt az édesapa. Majthényi Anna férfiassal eréllyel és okossággal irányította a hatezer holdas birtokot. Ez nyújtotta Madách Imre számára élete végéig az anyagi függetlenséget, az alkotáshoz szükséges háborítatlan védettséget.

Iskolái • Imre – öccseivel együtt – magánúton végezte tanulmányait, a vizsgákat a váci piarista gimnáziumban tették le. 1837 ősztől Madách Imre a pesti egyetemre került: két évig filozófiát, majd jogot tanult. A jogi fakultás első évfolyamának elvégzése után nyáron Pöstyényen gyógyfürdőzéssel próbált meggyengült egészségi állapotán javítani. Tanulmányait ősztől magánúton folytatta. Egyetemi tanulmányait 1841-ben fejezte be, majd egy év múlva ügyvédi képesítést szerzett.

A közéleti szereplő • 1842-től Balassagyarmaton joggyakornok lett az alispán mellett, aki rövid időn belül ki is nevezte aljegyzőnek. Hamarosan ismertté vált megyéjében, mint a szabadelvű ellenzék egyik bátor hangadó szónoka. Súlyosbodó szívbetegsége miatt 1843-ban le kellett mondania az aljegyzőségről, de politikai érdeklődése nem szűnt meg. Továbbra is megjelentek cikkei a centralista vezetésű *Pesti Hírlap*ban. 1846-ban Nógrád megye főbiztosává választották. 1848 márciusában választmányi

Landau Alajos: Madách Imre és Fráter Erzsébet fotója, 1860

tag, júliusban pedig már választási biztos lett. Betegsége miatt a szabadságharcban nem vett részt, sorsát azonban így is befolyásolta a történelem. Testvérét, Madách Máriát, 15 éves fiát és honvéd őrnagy férjét Erdélyben a felizgatott román parasztok brutális kegyetlenséggel megölték. Öccse, Pál, aki Kossuth mellett volt futár, tüdőgyulladást kapott és meghalt. Károly öccse menyasszonyának apját Haynau felakasztatta.

Házassága • 1844 fordulópont életében. A losonci farsangi bálon megismerkedett Fráter Erzsébettel, a nógrádi alispán unokahúgával. Madách a nagy, romantikus szerelem lehetőségét sejtette meg benne. Teljesen elbűvölte az örökké nyugtalan, élményekre, szórakozásra vágyó lány. Madách ennek pont az ellentéte volt: visszahúzódozó, elméklődő, befelé forduló.

Természetük egyáltalán nem illett össze, egy év múlva Csesztvén mégis összeházasodtak. Majthényi Anna és legjobb barátja, Szontágh Pál is ellenezte a házasságot. A fiatal párnak Madách anyja átadta a csesztve-i birtokrészt a kúriával együtt. Házasságuk első évei boldogan teltek. Három gyermekük született: Aladár, Jolán, Borbála.

Amikor 1851-ben parócai birtokán bujtatta Kossuth titkárát, a halálraítélt Rákóczy Jánost, feljelentették, 1852 nyarán vasra verve Pozsonyba szállították. Birtoka jövedelmét lefoglalták. Egy év múlva bizonyítékok hiányában felmentették, de távolléte alatt házassága megromlott. Felesége nem tudta elviselni a magányt: fogadta a birtokon a régi barátait, botrányos életet élt. Adósságot adósságra halmozott, férjét szemrehányásokkal zaklatta, panaszkodott pénztelensége miatt, vádolta anyósát, hogy nem akar rajta segíteni, divatárusi megbízásokat és kifizetetlen számlákat küldött férjének. Minden tettéből kivilágott, hogy csak a pénz miatt ment férjhez, urát nem szerette, még gyermekei is idegenek voltak lelkének. A válás elkerülhetetlenné vált.

Kilencévi szerencsétlen házaselet után Madách, 1854 nyarán eltávolította házából feleségét.

Madách Imre a válás után gyermekei nevelésének, tanulmányainak, az írásnak és gazdaságának élt édesanyja kastélyában, Alsósztrégován. Családi katasztrófája mélyen megrendítette, de fájdalmát, keserűségét mélyen magába zárta.

Utolsó évei • A felgyorsult történelmi események Madáchot kiragadták a sztrégovai magányból, s újra közéleti szerepet vállalt: Nógrád megye országgyűlési képviselője lett. 1862-ben a *Tragédia* megjelenése után a

Kisfaludy Társaság, majd 1863 januárjában az Akadémia is tagjai sorába választotta. Egészségi állapota azonban egyre romlott. 1864. október 5-én Alsósztrégován halt meg.

MUNKÁSSÁGA

Madách Imre már pesti iskolázása idején került a szellemi élet sodrába: magába szívta a reformkor liberális atmoszféráját, romantikus ízlését és népszerűségét. Ekkor ismerkedett meg Kölcsey, Vörösmarty, Bajza, Eötvös műveivel, Shakespeare, Victor Hugo alkotásaival. Eljárt a Pesti Magyar Színház előadásaira. Műveltségét, művészi és tudományos érdeklődését segítette, hogy latinul, németül, franciául olvasott. Már ekkor buzgón verselt. Hogy költői tervei vannak, azt sohasem titkolta.

Lantvirágok • Ezzel a címmel látott napvilágot első s egyetlen verseskötete 1840 júliusában Pesten. A huszonhat lírai költeményt a Lónyai Etelka iránti ifjúkori szerelem ihlette. Ezután számos verses munkája maradt fenn kéziratban. Költeményei többnyire kesernyés hangú szemlélődések, világfájdalmas panaszok, embergyűlölő vallomások.

A drámaíró • Fiatalon kezdett el drámaírással is foglalkozni. Első drámáját 16 éves korában írta, amit hat dráma és egy komédia követett. Ifjúkori színművei több változatban maradtak fenn. Szokása volt, hogy kéziratait az első kidolgozás után félretette, de huzamosabb idő leteltével ismét elővette, egész jeleneteket törölt belőlük, párbeszédeit átdolgozta. A *Bibliából*, a világ- és a magyar történelemből számos témát dolgozott fel. *Commodus*ának hőse, a kéjelgő római császár, egyik gagszágot a másik után követi el, végre egyik női áldozata megmérgezi. A *Nápolyi Endrében* Nagy Lajos magyar király öccsének meggyilkolását dolgozta fel, szembeállítva a magyar erényekkel az olasz csalárságot. A *Férfi és nőben* Herakles és Deianeira történetét dolgozza fel. A *Csák végnapjai* hazafias történeti dráma. Az utolsó Árpád-házi király leányának védőjét, Csák Mátét eszményítette benne. A *Mária királynő* hőse a szerelem és hivatás között ingadozik. Mária szerelmes udvara egyik daliájába, Forgách Balázsbba, de azért mégis beleegyezik, hogy kezét a brandenburgi örgrófnak, Zsigmondnak ígérjék. *Csak tréfa* című társadalmi drámája újabb vallomás embermegvetéséről és nögyűlöletéről.

A Bach-korszak végéről való szatirikus vígjátéka: *A civilizátor*. Ebben az önkényuralom hivatalnokvilágát gúnyolta ki epés tréfálkozással. Stroom (e.: stróm), az osztrák hivatalnok, rendet akar teremteni István gazda barbár udvarában. István bácsi szívélyes viszonyban él cselédekkel. A civilizáció áldásait a rengeteg papír, az elképesztő bürokrácia, az újfajta adók jelentik. Egyenlőséget ígérve Stroom a maga pártjára állítja és felláztatja az idegen ajkú cselédeket István gazda ellen. De rémisztő civilizátori működése láttán a régi kényelmükben megzavart cselédek eszközre térnek, s a rendcsinálót a svábbogarakkal együtt kizavarják a magyar portáról. Madách ezt a vígjátékát Arisztophánész modorában írta.

Fő művét, *Az ember tragédiáját* 1859 februárjában kezdte írni. Nyomatásban 1862 elején jelent meg. A kész munkát először bizalmas barátjának, Szontágh Pálnak mutatta meg, a művelt földbirtokos több észrevételt tett rá, s azt tanácsolta, juttassa el a kéziratot Arany Jánoshoz.

Utolsó nagyobb munkája a *Mózes* című dráma. A prófétában a népért rajongó nemzeti hőst mutatta be. A zsidó vezér megszabadítja honfitársait a rabságból, s elvezeti őket egy boldogabb haza határai felé.

1. Mi kapcsolja Madách Imrét a következő helynevekhez és nevekhez: Alsósztrégova, Pest, Balassagyarmat, Csesztve, Majthényi Anna, Fráter Erzsébet, Madách Mária, Rákóczy János, Szontágh Pál? **2.** Milyen Madách-műveket ismeresz *Az ember tragédiáján* kívül?

házi feladat **1.** Gyűjts anyagot a neten, és készíts prezentációt Madách Imre életéből és munkásságából!

Az ember tragédiája

(Rövidítve)

Első szín

Az expozíció a mennyei birodalmat ábrázolja. Az úr nagy fényességben trónusán ül, körülötte térdelő angyalsereg. Az angyalok kara dicsőíti őt. Az Úr elégedetten tekint le az általa teremtett világra:

AZ ÚR: Be van fejezve a nagy mű, igen.

A gép forog, az alkotó pihen.

Évmillióig eljár tengelyén,

Míg egy kerékfogát újítani kell.

Drámai jelenetben konfliktushelyzet alakul ki, ugyanis a főangyal, Lucifer ahelyett, hogy dicsérné az Urat, szembeszáll vele. Értelmetlennek tartja a teremtést, tagadja, hogy bármi jó, szép következhet. (Az egész cselekmény során ő a *tagadás szelleme*.) De ha már így alakult, akkor részt követel a teremtésből. Az Úr gúnyosan ajándékoz neki a teremtett világból:

AZ ÚR: Legyen, amint kívánod.

Tekints a földre, Éden fái közt

E két sudár fát a kellő középén

Megátkozom, aztán tiéd legyen.

Lucifer méltatlankodva fogadja.

LUCIFER: Fukar kezekkel mérsz,

de hisz nagy úr vagy,

S egy talpalatnyi föld elég nekem,

Hol a tagadás lábát megveti,

Világodat meg fogja dönteni.

Második szín

Az első emberpár, Ádám és Éva a paradicsomban gondtalanul, boldogan élnek. Éva elégedetten mondja Ádámnak:

ÉVA: Ah, élni, élni, mily édes, mi szép!

Ádám közbevetése után boldogan folytatja:

Érezni, hogy gondoskodnak felőlünk,
És mindezért csupán hálát rebegnünk
Ahhoz, ki nyújtja mind e kéjeket.

A két fa, amit az úr Lucifernek adott, a tudás és a halhatatlanság fája. Erről a két fáról az emberteremtényeknek nem szabad gyümölcsöt szakítaniuk. A szélrohamból kibontakozó ijesztő Lucifer –, hogy elkezdje csatáját az Úrral szemben – biztatja őket.

LUCIFER: Mit képes tenni az arasznyi lét?

E két fa rejti mind e birtokot,

S ettől tiltott el, aki alkotott.

Tudsz, mint az Isten, azt ha élvezed,

Ettől örök ifjú marad becsed.

Éva szakít a tudás fájáról. Az almát először ő, majd Ádám is megízleli. Az öröklét fájához hiába húzza őket Lucifer, azt nem érik el, mert egy angyal lángoló karddal útjukat állja. A mennyekből dörgő hang hallik; az Úr szól Ádámhoz:

AZ ÚR: Ádám, Ádám! Elhagytál engemet,

Elhagylak én is, lásd, mit érsz magadban.

Harmadik szín

Ádámot és Évát a paradicsomon kívül, egy pálmafás vidéken látjuk viszont, miután méltatlanná váltak a paradicsomi életre. Egyelőre bizakodva dolgozgatnak. Éva lugast, Ádám kerítést készít, ám eszükbe jut, hogy az öröklét fáját nem érték el. Kétségek gyötrik őket: hol a lét határa, milyen a jövő? Lucifer van velük; Ádám bizakodva kéri:

ÁDÁM: Hadd lássam, mért küzdök, mit szenvedek.

Éva is szeretne előrelátni:

ÉVA: Hadd lássam én is, ...

Nem lankad-e el, nem veszít-e bájam.

Lucifer bűbájt, varázslatot bocsát rájuk:

LUCIFER: Legyen. Bűbájat szállítok reátok,

És a jövőnek végéig beláttok

Tünékeny álom képei alatt...

A történeti színekben mindig Ádám, Éva és Lucifer a főszereplő. Az eszmékért rajongó Ádámot Lucifer nem csupán indokolatlan tagadással hűti le, hanem konkrét példákkal, érvekkel, rideg racionalizmussal is.

Negyedik szín: Egyiptom

Ádám – fáraó. Éva – egy rabszolga felesége. Az első történeti szín Egyiptomban játszódik, nagy és nyitott csarnokban emelvényen trónol Ádám mint fáraó. Lucifer a minisztere. Mögötte a majdani nyugvóhelyét, síremlékét, a gúlát építik kegyetlen korbácsütésektől megkínzott rabszolgák.

Mindene megvan; a mérhetetlen gazdagság, a földi örömök boldoggá tethetnék, mégis végtelen űrt érez lelkében. Annak tudata sem elégíti ki, hogy

Zichy Mihály:
Egyiptomi szin, 1885

A „rettentő beszéd” szíven üti a fáraót, aki magához inti a trónusra Évát. Ismeretlen, emberibb érzés hatja át, de Éva kijózanítja azzal, hogy a nép jójára hívja fel Adám-fáraó figyelmét. Éva szerepe ebben a színben passzív, de lényé, bája, kérdése: „Hallod-e a nép jaját?” – hatással van a fáraóra.

Eva hatására a fáraó is megérti, hogy semmit nem ér az olyan dicsőség, amit milliók kínja árán ér el az ember. Lucifer azonban megpróbálja kiábrándítani: hiába adja a népnek a szabadságot, nem fog vele élni. A tömeg arra van teremtve, hogy dolgozzon, ha tőle szabadságát megkapja, másnap új gazdát keres magának.

Adám-fáraó elfásult, csalódott, de megfogalmazódik benne a szabadság eszméje; elképzeli új utat.

ADÁM: Fülemben cseng még: milliók egy miatt.
E millióknak kell érvényt szerezniem.
Szabad államban – másutt nem lehet.

Lucifert unszolja:

Vezess, vezess új célra Lucifer...

Ötödik szín: Athén

Adám – Miltiádész. Éva – Lucia, Miltiádész felesége. Athénban játszódik. A templom felé igyekeznek Lucia fiával, Kimónnal. Lucia férje Miltiádész, a hadvezér, aki messze hazájától hősiességű csatákat vív, hogy a hon szabadságát védje. Míg Miltiádész távol van, a népet demagógok a hadvezér elleni bosszúra ingerlik; azt állítják, hogy áruló. Éva is elfordulna férjétől, ha igaz lenne a vád. Az asszony azonban rájön, hogy hazugság, aljas rágalom, amivel férjét gyalázzák. A szabadságéhsze megcsúfolódik, a nép nem méltó a szabadságra. A demagógok érvelésétől felbujtott emberek Miltiádész ellen hangolódnak, s a hős halálát követelik.

Miltiádész nem magyarázkodik, nem kér kegyelmet. Sőt hitványságáért nem is okolja a népet, nem átkozza meg őket.

ÁDÁM: E gyáva népet meg nem átkozom,

Az nem hibás, annak természete,
Hogy a nyomor szolgává bélyegezze,
S a szolgaság, vérengző eszközévé
Süllyesse néhány dölyfös pártütőnek.
Csak egyedül én voltam bolond,
Hívén, hogy ilyen népnek kell szabadság.

Büszke öntudattal hajta le fejét a tőkére.
Ő a hibás, amiért illúziókat kergetett. Az eltorzult szabadságeszméből kiábrándulva várja a mellette bárdal álló bakó, Lucifer sújtását. A jövőben nem a nép boldogulását fogja keresni, kizárólag saját örömet fogja szem előtt tartani, a kéj és a mámor adta gyönyöröket fogja keresni.

Zichy Mihály: Athén, 1887

Hatodik szín: Róma

Ádám – Sergiolus, Éva – Júlia, Lucifer – Milo. Róma jelenik meg előttünk. A történelem tanulsága szerint a nagyhatalmi Róma összeomlását, bukását az erkölcsstelen életmód, a züllöttség siettette. A közönséges élvezeteket hajszoló dorbézolásnak vagyunk a tanúi.

Döghalál, a pestis pusztít a városban, ám az orgiázó társaságot ez egyelőre nem zavarja. A tivornyázók között van Sergiolus, Milo és Júlia a kéjhölgyek között. A gladiátorok élet-halál birkózásának látványa is jó szórakozás. A legyőzött gladiátornak nem kegyelmeznek. Júlia és Sergiolus ebben a miliőben, a borgőzös élvezetek közben is mérhetetlen vágyódást éreznek a kezdeti tiszta, paradicsomi életük iránt. Ádám végül Szent Péter apostol szavaiban talál vigaszt: a kiutat a terjedő új eszmében, a kereszténységben látja.

ÁDÁM: Fel hát csatázni, fel hát lelkesülni
Az új tanért. Alkotni új világot,
Melynek virága a lovag-erény lesz,
Költészete az oltár oldalán
A felmagasztalt női ideál.

Lucifer azonban tudja, ez az eszme sem váltja majd valóra Ádám vágyait.

LUCIFER: Ah, a lehetetlen lelkesít fel, Ádám!
A férfiúhoz méltó ez s dicső ám.
Istennek tetszik, mert az ég felé hajt,
S ördögnek kedves, mert kétségbe ejt majd.

Hetedik szín: Konstantinápoly

Ádám – Tankréd, Lucifer – Tankréd fegyvernőke, Éva – Izóra. Ádámmal Konstantinápolyban találkozunk. Az új eszme, a kereszténység elkötelezett híve. Lovag társaival érkezik a kereszties háborúból, ellátást kér a polgároktól. Ám

azoknak rossz a tapasztalatuk a keresztes hadakról. Ádám hiába érvel, hogy a szent cél érdekében, a hit védelmében harcoltak, nem fogadják be őket.

Szomorúan tapasztalja, hogy a szeretet vallásának jelképe „vérengző keresztte” korcsosult, s az egyház tanításai merev, embertelen dogmákká fajultak. Éva most is az Edenkertet idézi fel, de Ádámtól elválasztja őt a zárda fala. Ádám szent eszmék után szállt csatába, és helyette átkot talált. Elkeseredik, a tudományokba menekül ez embertelen világból.

ÁDÁM: Csatára szálltam szent eszmék után,
S találtam átkot hitvány felfogásban,
Isten dicsére embert áldozának,
S az ember korcs volt, eszmémet betöltni.
Nemesbbé vágytam tenni élveink,
S bűn bélyegét süték az élvezetre,
Lovag-erényt állíték s ez döfött
Szívembe tört. El innét, új világba,
Eléggé megmutattam, hogy mit érek,
Ki vívni tudtam és lemondani tudtam,
Szégyen nélkül elhagyhatom helyem, –
Ne lelkesítsen többé semmi is,
Mozogjon a világ, amint akar,
Kerekeit többé nem igazítom,
Egykedvűen nézván botlásait.
Kifáradtam – pihenni akarok. –

Nyolcadik szín: Prága I.

Ádám – Kepler, Lucifer – Kepler famulusa, Éva – Borbála, Kepler felesége. E szín Prágában játszódik. A császári palota kertje s a csillagásztorony látszik. Kepler csillagász, Rudolf császár szolgálatában áll. Tudományát babonává silányítják: időjósást, horoszkópot kell készítenie, hogy feleségének szép ruhái legyenek. A császár kívánságára pedig aranycsinálással kellene kísérleteznie. Titokban Kepler az új tanoknak szegődött hívéül, melyet a reformáció hirdet, de a szabad gondolkodás még a tudósnak sem engedhető meg. Még boszorkánysággal megvádolt és börtönbe zárt édesanyját sem meri védelmezni, mert egy-két megjegyzése miatt az udvar előtt már eretnek hírében áll. Évát ebben a színben változatos, szélsőséges tulajdonságok jellemzik, hűtlen, kacér teremtés. Nemesi származását állítja szembe férje értékeivel. Kepler nem ítéli el bűnei miatt, felmenti őt. Ezek a szavak egyben Madách fájdalomainak visszhangja is.

ÁDÁM: Minő csodás kevercse rossz s nemesnek
A nő, méregből s mézből összeszűrve.
Mégis miért vonz? Mert a jó sajátja,
Míg bűne a koré, mely szülte őt.
(...)
Oh, nő, ha te meg bírnál érteni,
Ha volna lelked oly rokon velem,
Minőnek első csókodnál hívém,
Te büszke lennél bennem, s nem keresnéd

Kivűl a boldogságot körömn,
Nem hordanál mindent, mi benned édes,
Világ elé s mindent, mi keserű,
Nem tartanál fel házi tűzhelyednek. –
Óh, nő, mi végtelen szerettelek.
Szeretlek most is, ah, de keserűen
Fulánkos a méz, mely szívembe szállt.
Fáj látnom, mily nemessé lenne szűd,
Ha nő lehetnél; a sors semmivé tett,
Mely a nőt báb-istenként tartja még,
Mint istenül tartotta a lovagkor,
De akkor hittek benne, nagy idő volt,
Most senki sem hisz, törpe az idő,
S a báb-istenség csak vétket takar. –
Elválnék tőled, szívemet kitepném,
Ha fájna is, tán nyugodtabb lehetnék,
S te is nélkülem boldogabb lehetnél;
De ott van újra a már meglevő rend:
Az a tekintély – egyházunk szava;
S együtt kell túrnünk, míg a sír felold.

Lucifer bort hoz Ádámnak, aki elszenderedik. A távolból felhangzó Marseillaise dallamába beleolvadnak a gyengülő, sejtelmes szavak.

ÁDÁM: Oh, hallom, hallom a jövő dalát,
Megléltem a szót, azt a nagy talizmánt,
Mely a vén földet ifjúvá teszi.

famulus – tanítvány, segéd

Kilencedik szín: Párizs

Ádám – Danton, Lucifer – bakó, Éva – arisztokrata hölgy, majd pórno. Ez a szín különleges dramaturgiai szereppel bír, hiszen álom az álomban: a nyolcadik szín végén – melyben Ádám Keplerként szerepelt – álmodni kezdő Kepler látja a kilencedik színt. Bár Lucifer ebben a színben is megjelenik, ezt az álmot nem ő irányítja: ennek megfelelően ez az egyetlen szín, melyet nem a csalódás, hanem a bizakodás hangjai követnek.

Az álomba merült Ádám-Kepler Dantonként jelenik meg a francia forradalom napjaiban, első szavai *Egyenlőség, testvériség, szabadság!* A forradalom hármasszava mégsem teljesülhet, hiszen itt is szembesülünk az egyén és a tömeg ellentétével, a nép kivégzések sorozatát követeli. Éva kétszer is megjelenik a színben: a vérpadon márkinőként a szépség és a költészet varázsát rejtve bűvöli el Dantont, aki a másodsorra durva forradalmárnőként megjelenő Évától iszonyodva fordul el.

Az álom az álomban azzal ér véget, hogy Robespierre biztatására a forradalom vezéregyéniségének, Dantonnak a kivégzésére készülnek. Danton

feje már a nyaktől alatt van, és utolsó szavaival a bakóhoz szól: *Bakó, ügyes légy – őrvást vesztess el.*

Hirtelen megváltozik a kép, olyan lesz, mint a nyolcadik színben, újra Prágában vagyunk.

Tizedik szín: Prága II.

Kepler íróasztalára hajolva ébrednek, Lucifer mint famulus Kepler vállára üt, s megnyugtatja. A csillagok világában járó tudós Kepler irtózik a szörnyűségektől, a kegyetlen megtorlásoktól, mégis ebből a történelmi élményéből optimizmussal telítve, erőt érezve indul az új küzdelmek felé. Éva is más hangulatban kezdi az új napot, számára az elmúlt éjszaka, melyet egy udvaronccal töltött, csak kiábrándultságot hozott. Kepler azonban megújult erővel lát munkájához, ifjakat oktat. Egyikük, ki már eddig is kitüntette magát szorgalmával, azt szeretné, ha belátna a természet műhelyébe, hogy átlássa az egészet, az anyag- és a szellemvilágot egészében. A mester őszintén szól tanítványához, a legfontosabb az önálló, szabad gondolkodás, tűzre a régi, elsárgult pergamenekkel, ha gátolt szabnak az elmének!

ÁDÁM-KEPLER: Együtt mondunk búcsút az iskolának,
Téged vezessen rózsás ifjúságod
Örömhözó napsugár- és dalokhoz;
Engem vezess te, kétes szellemőr,
Az új világba, mely fejlődni fog,
Ha egy nagy ember eszméit megérti,
S szabad szót ad a rejlő gondolatnak,
Ledült romoknak, átkozott porán. –

Tizenegyedik szín: London

London a cselekmény színhelye, már Madách korában járunk. Ádám és Lucifer inkább csak szemlélődnek. A magasból, a Tower egyik bástyájáról tekintenek le a nyüzsgő sokaságra. Zenével kísért karéneket szövegét hallják, mely az emberi szabadságot, az önként vállalható életformát hirdeti. Ádám lelkesedik:

ÁDÁM: Ez az, ez az, miért mindig epedtem,
Pályám mindeddig tömkeleg vala,
Az élet áll most teljesen előttem,
Mi szép, mi buzdító versenydala.

Lucifer azonban kijózanítja Ádámot.

LUCIFER: Szép a magasból, mint a templomének,
Bármily rekedt hang, jajszó és sóhaj
Dallamba olvad össze, míg fölér. –
Így hallja azt az Isten is, ezért
Hiszi, hogy jól csinálta e világot.
De odalent másképpen hallanók,
Hol közbeszól a szív verése is.

Leszállva a nép közé, nem éppen az elképzelt szép világ tárul Ádámék szeme elé. Az emberi törekvéseket, célokat kiábrándítóan az anyagiasság vezeti. A nép boldogan tolong a vásári bódék között, itt mindenki megszerezheti azt, amire vá-

gyik, csak mindent korcsosulva. A kocsmában feledést kereső munkások a gépeket szidják, melyek elveszik előlük a munkalehetőséget. Bármit meg lehet szerezni: nőt, szerelmet, ha pénz van. Ádám mint polgárleányt pillantja meg Évát, aki épp a templomból lép ki anyjával. Lucifer szerint Éva is pénzért kapható, de Ádám nem ad hitelt szavának. Évához egy ifjú lép, régi gyermekkori pajtása, aki egy vásárfiát, egy mézeskalács szívet ad a lánynak. Az ifjú távozása után Ádám megszólítja őket, de az anya visszautasítja közeledését. Lucifer úgy beszél Ádámról, mint a nép közé álrühában vegyülő dúsgazdag mylordról, de úgy, hogy szavait a körülöttük ólálkodó cigányasszony is meghallja, aki ezt busás haszon reményében rögtön elmondja Évának és az anyjának.

Zichy Mihály: London, 1887

Az anya is úgy gondolja, hogy boldogabb sors vár rá egy gazdag úr oldalán, még ha csak a metesze (kitartottja) is, mint elhervadni a főköttő alatt „egy szurtos varga bűzös műhelyében”. Szolgálatiért a cigányasszony Lucifertől pénzt kap, Éva pedig gyönyörű ékszert, és Ádám kérésének engedelmességgel, nyeglén hajítja el a mézeskalács szívet.

Míntha Péter apostol jóslatát (*El fogsz pusztulni, korcsúlt nemzedék*) akarná hitelesíteni Madách, amikor a londoni szín végén hatalmas tátongó sirt ásat a kor tipikus szereplőivel (a bábjátékos, a kocsmáros, a cigányasszony, a munkás, a kéjhölgy, az elítélt stb.), amelybe saját magukat jellemző frappáns, tömör mondatokkal egyenként beleugranak. Éva azonban, az eszmények közt is eszmény, a gyarlóságai ellenére is örök ideál: kivétel. Ő az élet folytatásának jelképe. Mielőtt – mint valami szellem – felemelkedne éteri magasságba, szintén búcsúzik a földtől, de nem sírverssel.

ÉVA: Mit állsz itt, tátongó mélység, lábaimnál!

Ne hidd, hogy éjed engem elriaszt:

A por hull csak belé, e föld szülötte,

Én glóriával átállésem azt.

Szerelem, költészet s ifuság

Nemtője tár utat örök honomba;

E földre csak mosolyom hoz gyönyört,

Ha napsugár gyanánt száll egy-egy arcra.

Tizenkettedik szín: falanszter

E szín a falanszterbe vezet, itt tökéletesen megvalósult az egyéniséget elnyomó társadalmi berendezkedés. Az úgynevezett célszerűség érve alatt tudósok kényszerítik a legkiválóbb tehetségű embereket is a kijelölt munka végzésére. A falanszter egy U alakú épület, ahol a jobb oldali csarnokban mozgásban lévő kerekas gőzgépek mellett dolgoznak munkások, a bal oldali szárnyban pedig a legkülönfélébb természettudományi tárgyak és technikai eszközök vannak. A falanszterhez tartozók egyforma ruhát viselnek. Ádám és Lucifer a falanszter közepén a földből bukkan fel. Ádám kérdésére, hogy milyen országban, mely nép között vannak, Lucifer felel. Itt már a régi eszmék többé nem léteznek, a hon

fogalma kisszerűvé vált. Az utolsó három történeti szín már a jövőben játszódik, Madách három utópiát hozott létre, melyet Ch. Fourier, francia író elképzése és ötlete alapján írt meg. A tökéletes elképzelt társadalmat mutatja be.

Ádám kezdetben lelkesedik a kollektivistá társadalom iránt, Luciferrel, mint az ezredik falanszterből érkező tudósjelöltek érkeznek meg. Négyezer év múlva a Nap kihűl, ennyi ideje maradt az emberiségnek az égitestből sugárzó létfontosságú energia pótlására. Így a falanszterben a tudománynak rendelték mindent alá, s a fölösleges dolgokat eltörölték: múzeumba kerültek a virágok, az állatok, az emberi érzelmeket szintén fölöslegesnek tartják a falanszterek irányítói. Az embereket számokkal jelölik, s bár mindenki egyenlőképp részesül a munkából, az olyan kitűnő tehetségek, mint Luther, Cassius, Platón és Michelangelo elnyomottként élnek: Michelangelónak egész életén át ugyanolyan székeket kell gyártania, bár kreativitásából többre telne.

Bár megvalósul a „testvériség” és az „egyenlőség”, a falanszter mégis üres, boldogtalan világ: a pusztulásától rettegő társadalom tagjai pusztán félelmükkel véget vetettek az emberiség földi létének, legalábbis olyan embertelen világot hoztak létre, amelyben az ember maga már nem is létezhet.

Ádám ezúttal hideg következetessége miatt ábrándul ki a tudományból, s a megjelenő Éva iránt ismét szerelemre lobban. A tudósok érzelmeiket rendellenességnek tartják, s betegként kórházba akarják őket szállítani. *Rajongó férffi és idegbeteg nő / Korcs nemzedéket szül, ez nem helyes pár.* Végül Ádám úgy dönt, elszakad a Földtől.

Tizenharmadik szín: Az úr

Ádám a sok-sok csalódás után szabadulni akar a Föld börtönéből. Ebben a színben Lucifer segítségével az úrben repülnek, száguldanak. A Föld egyre távolodik. Ádám borzong döbbsenten észleli:

Először a virág tűnt el szemünkből,
Aztán az erdők rezgő lombjai;
A jólismert táj száz kedves helyével
Jellem nélküli síksággá lapult.

Ádám visszatéréséért, meggyőzéséért a Föld szelleme valóságos filozófiai harcot vív Luciferrel, aki csaknem győz, de a Föld szelleme visszatéríti:

A FÖLD SZELLEMÉNEK SZAVA:

Ádám, Ádám, a végső perc közel:

Térj vissza, a földön nagygyá lehetsz,

Míg, hogyha a mindenség gyűrűjéből

Léted kitéped, el nem tűri Isten,

Hogy megközelítsd őt – s elront kicsinyül (...)

ÁDÁM *(eszmélve)*: Élek megint. – Érzem, mert szenvedek,

De szenvedésem is édes nekem,

Oly iszonyatos az, megsemmisülni. –

Óh, Lucifer! vezess földemre vissza,

Hol oly sokat csatáztam hasztalan,

Csatázzam újra, és boldog leszek. – (...)

LUCIFER: S e sok próbára mégis azt hiszed,
Hogy új küzdésed nem lesz hasztalan?
S célt érsz? Valóban e megtörhetetlen
Gyermekkedély csak emberé lehet. –

ÁDÁM: Korántse vonz ily dőre képzelet,
A célt, tudom, még százszor el nem érem.
Mit sem tesz. A cél voltaképp mi is?
A cél, megszűnt a dicső csatának,
A cél halál, az élet küzdelem,
S az ember célja e küzdés maga.
(..)

Volt eszmém, akkor mégis lelkesített,
Emelt, és így nagy és szent eszme volt.
Mindegy, kereszt vagy tudomány, szabadság
Vagy nagyravágy formájában hatott-e,
Előre vitte az embernemet. –
Óh, vissza hát a földre, új csatára. –

Tizennegyedik szín: Eszkimó-világ

A hóval, jéggel borított táj vigasztalan képet mutat. A nap hatalmas, vörös korong melege, sugarat nem bocsát a földre. A természeti viszonyok azt a látzatot keltik, hogy a jóslat beteljesedett, a Föld, az ember lakhelye kihülőben, végső pusztulása előtt áll. A ködös, végeláthatatlan tájon egy eszkimó viskó látható. Ádám megöregedett, alig cammog botjára támaszkodva Lucifer mellett. A kunyhóból egy eszkimó lép ki, főkavadászatra felkészülve. Ádám elborzad a visszataszító külsejű ember láttán. A megmaradásért küzdő falanszteriek végül mégis kudarcot vallottak: hóba és jégbe fagyva, az ember állattá silányult, zárkózott, állati lény, mindennapi életében a fennmaradásért küzd.

ÁDÁM: Sokan tengődtök-é még e vidéken?
ESZKIMÓ: Sokan bizon, többen, mint ujjamon
Számíthatok. – Szomszédimat, igaz,
Agyonverém már mind, de hasztalan,
Mindég kerülnek újak, s oly kevés
A főkafaj. – Ha Isten vagy, tegyed,
Könyörgök, hogy kevesb ember legyen,
S több főka. –

Ádám, az *egészen megtört aggastyán* iszonyodva tekint erre a világra. Éva karjaiban sem találhat többé nyugtot, többé már nem jelenti számára az eszményt, vagy a költészetet. Lucifer abban a biztos tudatban ébreszti Ádámot, hogy célját elérte, az ember megsemmisülése, önpusztítása be fog következni.

LUCIFER: Ébredj hát, Ádám! Álmod véget ért. –

Tizenötödik szín

A befejező szín újból az álom előtti környezetet mutatja. Gyönyörű, nap-sütéses az idő. Ádám álmosan kilép a kunyhóból, még érzi a csalódásokat, az

álmoképek hatását. Éva még a kunyhóban alszik, Lucifer középen áll, és szavaival erősíteni igyekszik Ádám csalódottságát. Az első férfi nem tudja a szörnyű jövőképet feledni, és Lucifer gúnyos javaslata, hogy egyezzen ki a megálmódott jövővel, nem megoldás. A döntés az ő kezében van, neki módjában áll véget vetni e komédiának. Lucifer örömmel hallgatja az úr teremtményét.

ÁDÁM: Bár százszor mondja a sors: eddig élj,
Kikacagom, s ha tetszik, hát nem élek.

Ádám a szirt felé megy, hogy a mélybe vesse magát. A végzetes pillanat előtt azonban Éva kilép a kunyhóból, és a titok, melyet a férfival közölni akar, mindent megváltoztat.

ÉVA: Tudom, fel fog mosolyogni arcod,
Ha megsúgom. De jój, hát közelebb:
Anyának érzem, óh, Ádám, magam.

ÁDÁM (*térdre esve rebegi*): Uram, legyőztél. Ím porban vagyok
Nélküled, ellened hiába vívok:
Emelj vagy sújts, kitárom keblemet.

Lucifer elvesztette a játszmat; fölháborodva szidalmazza Isten teremtményeit. Dühében Ádám felé rúg. Am megnyílik az ég, s az Úr nagy fényességben, angyalai körében szól:

AZ ÚR: Emelkedjél, Ádám, ne légy levert,
Midőn látod, kegyembe veszek újra.

Az Úr megkérdezi Ádámot, mi bántja olyan nagyon. Ádám a sötét álmoképeire hivatkozik; a bizonytalan jövő aggasztja: *Megy-é előbbre majdan fajzatom...* Az Úr igyekszik megnyugtatni Ádámot:

Karod erős, szíved emelkedett:
Végtelen a tér, mely munkára hív,
S ha jól ügyelsz, egy szózat zeng feléd
Szüntelenül, mely visszaint s emel,
Csak azt kövesd. S ha tettetés életed
Zajában elnémúl ez égi szó,
E gyöngé nő tisztább lelkülete,
Az érdekek mocskától távolabb,
Meghallja azt, és szíverén keresztül
Költészetté fog és dallá szűrődni.

Az Úr Luciferről sem feledkezik meg.

AZ ÚR: Te, Lucifer, meg, egy gyűrű te is
Mindenségemben – működjél tovább:
Hideg tudásod, döre tagadásod
Lesz az élesztő, mely forrásba hoz,
S eltántorítja bár – az mit se tesz –
Egy percre az embert, majd visszatér.
De bűnhődésed végtelen leend
Szünetlen látva, hogy mit rontni vágyol,
Szép és nemesnek új csírája lesz. –

Az angyalok kara szól: az ember szabadon választhat bűn és erény között, tudva, hogy mögötte pajzsként áll Isten kegyelme. Cselekedjen bátran akkor is, ha a tömeg nem érti meg, ha hálátlan is lesz, mert önbecsülését csak az nyeri el, ki nagyot tesz. Az angyalok karának szavát Éva is érti, és már Ádám is bizakodóbb, csak a véget tudná feledni. A tragédia végszavát az Úr mondja ki: AZ ÚR: Mondottam ember: küzdj és bízva bízzál!

Amit a műről tudnod kell

Az *ember tragédiája* Madách egyetlen remekműve, amelyre szinte egész életében készült. Ez az egyetlen mű a korszak nagy alkotásai közt, melyben a nemzeti kérdés, a sajátosan magyar problematika nem közvetlenül, központi elemként jelenik meg. A *Tragédia* az egész emberiség, az egész emberi civilizáció nevében szólal meg.

Keletkezése • Magától Madáchtól tudjuk a megírás pontos dátumát. Egy papírszeletre a következőket jegyezte le: *Az Ember tragédiája drámai költemény. Kezdtém 1859. febr. 17-én, végeztem 1860. márczius 26-án.* Amikor a költőt 1861 tavaszán a balassagyarmati kerület képviselőjévé választották, a pesti országgyűlésre magával vitte kéziratát. Képviselőtársa közbenjárásával eljutott a kézirat Arany Jánoshoz, a Kisfaludy Társaság igazgatójához. Az első jelenet elolvasása után Arany félretette, azt hitte, hogy egy gyenge Faust-utánnal van dolga. Aztán mégis elolvasta, és kimondta máig perdöntő véleményét: *Az ember tragédiája úgy koncepcióban, mint kompozícióban igen jeles mű.* Értesítette is Madáchtot, sőt felajánlotta kiadását a Kisfaludy Társaság útján. Arra is vállalkozott Arany, hogy kijavítja verselésének esetleges hibáit. Ez után jelent meg *Az ember tragédiája* 1862 januárjában.

A megírás előzményei • Már a keletkezés ideje is sokat elárul a műről, és utal arra a lelkiállapotra, amelyben írta lehetett a szabadságharc bukása után.

➤ Lelki-világnézeti válság volt ez. Madách a forradalom előtt nemzedékével együtt hitte, hogy azok az eszmék, amelyekért harcoltak, megvalósíthatók. Ez a hit rendült meg a szabadságharc bukásakor, és vált végképp reménytelenné a haladás ügye. Am 1859–60-ra már új remények is éledtek. Innen a mű ellentmondásossága (pesszimista történelmi színek, optimista befejezés).

➤ Madách személyes élete is tragédiákkal teli az ötvenes években: erre az időre esik testvérei elvesztése, saját fogsága, családi életének felbomlása.

➤ Madách kiérlelte a maga nézeteit a történelemről, világról, emberről. Ezek a nézetek azonban ellentmondásosak voltak: lelke egyik fele hinni akart és küzdeni (ezt képviseli Ádám), lelke másik fele tele volt kétségekkel (ezt képviseli Lucifer).

➤ A *Tragédia* egyes színeiben a korabeli természettudományos nézetek tükröződnek:

a) az új tanok azt hirdették, hogy az ember világában is abszolút érvényesek a természeti törvények. A természeti végzet elkerülhetetlen: a Nap kihűl, az emberi faj kipusztul (XIV. szín);

b) tagadták továbbá az akarat szabadságát. A tudomány célszerűsége lesz az uralkodó, csak az maradhat meg, aminek gyakorlati hasznossága vitathatatlan (XII. szín). Nincs haza, család, szépség, érzelem, nincs egyéniség sem. A gyermekek későbbi foglalkozását koponyaalkatuk alapján döntenek el;

c) hatott Madáchra Fourier (e.: furré) utópista szocialista falanszter elmélete is.

Műfaja • Drámai költemény, lírai dráma – tipikusan romantikus műfaj. Címe birtokos jelzős szó szerkezet, utal a tartalomra. Témája: magába foglalja szinte az egész emberi történelmet, általános emberi, filozófiai kérdésekre keresi a választ.

Alapeszméje • A küzdés, felemelkedés, bukás bemutatása koronként, e három motívum vonul végig az egész művön, az emberi újradzást bizonyítja. Egy-egy eszme megjelenik, de megvalósulása során eltorzul, és ebből egy új eszme születik. A csalódás viszi tovább a művet.

A tragédia fő kérdései
<i>Megy-e előbbre majdan fajzatom?</i>
<i>Van-e értelme, célja az emberi létnek?</i>
<i>Fejlődik-e a világ, az emberiség? Egyenes vonalú-e a fejlődés?</i>
<i>Szabad-e az akarat? Mi az emberi küzdelmek értéke, célja?</i>
<i>Mi az eszmék sorsa a történelemben?</i>
<i>Milyen kapcsolatban áll egymással egyén és tömeg, férfi és nő, tudomány és áltudomány?</i>
<i>Van-e a léleknek halhatatlansága?</i>
<i>Van-e jutalma a nemes kebelnek?</i>

Álom a történelemről (Sőtér István)¹ • Madách azért fordult a történelemhez, hogy saját korának kérdéseire választ kapjon. Kronologikusan, de az eszmék felől közelíti a történelemhez úgy, hogy az általa választott „jelenetek” egy-egy kort a lehető legjobban mutassanak be.

Az álom több szempontból is szerencsés megoldás. Ádám így olyan sokrétű hőssé válik, aki álmában mindent kipróbálhat, megélhet, szen-

¹ *Sőtér István: Álom a történelemről. Madách Imre és Az ember tragédiája. Akadémiai Kiadó. Bp., 1969.*

vedő alanya, cselekvő hőse az eseményeknek. Ugyanakkor minden álom végén tárgyilagosan is képes szemlélni az eseményeket és önmagát.

A keretszínek mitikusak, a történelmi színek pedig álmok. Madách egy anyagból szőtte a mítoszt és a történelmet.

Szerkezete • A tragédia mesterien megépített szerkezete, amely keretes, 15 színből áll, bibliai és történelmi színekre tagolódik:

EXPOZÍCIÓ (alaphelyzet)	BONYODALOM	KIBONTAKO- ZÁS	TETŐPONT, MEG- OLDÁS
I–II. szín: harmónia és annak meg- bomlása	III. szín: távolodás az indító erkölcsi elvtől	IV–XIV. szín: útban egy új harmónia felé	XV. szín: a bukás és az újfajta harmónia, az erkölcsi rend győzelme, a megoldás

LINEÁRIS SZERKEZET: Ádám ifjúból aggá válik a színekben.

ALAPKONFLIKTUS: biológiai lényből szellemi lényé válás.

Értelmezése • Az ember tragédiája azon művek sorába tartozik, amelyeknek számos értelmezési lehetőségük van. A szakirodalomban mindenki megtalálhatja a számára legelfogadhatóbbat. De azt tudnunk kell, hogy értelmezésünk egyik kulcskérdése a szereplők egymáshoz való viszonyának meghatározása: milyen kapcsolatban áll egymással Ádám, Éva és Lucifer?

Ádám az optimizmus, a küzdeni vágyás képviselője, Lucifer a pesszimizmusé, a tagadásé. Közöttük áll Éva, ő a szintézisreemtő (két ellentétnek egy magasabb egységben való feloldása, egyesítése).

Ádám ← Éva → Lucifer

Figyelembe kell vennünk azt is, hogy az ellentét valójában az Úr és Lucifer között van, közöttük foglal helyet azonos súllyal Ádám és Éva.

Úr ← Ádám, Éva → Lucifer

Németh G. Béla¹ irodalomtörténész Ádám és Lucifer összetartozását hangsúlyozza. A romantikában oly jellemző kivetített belső vita megszólaltatói ők, a lírai alany kettősségét fejezik ki. Velük szemben Éva a teljes élet képviselője.

Ádám, Lucifer ↔ Éva

Szereplők, jellemek • Nem valódi emberek, nincsen konkrét jellemük, egyéniségük, bármilyen alakot ölthetnek. A tragédia szereplői mindenütt eszmék hordozói, fogalmak megszemélyesítői. **Ádám** az **erőt**, **Lucifer** az **értelmet**, **Éva** az **érzelmet** személyesíti meg.

¹ Németh G. Béla: Türelmetlen és késlekedő félévszázad. Szépirodalmi Könyvkiadó. Bp., 1971.

■ **Úr:** fentről harmóniát lát a teremtett világban, elégedett művével, melynek alapját hite adja.

■ **Lucifer:** az anyag szülötte, az anyagiasság képviselője, számító hideg ész, pesszimista. Csak az anyagot, a külsőt látja, amit ésszel fel-foghat, de az érzést és lelkesülést, a hitet és szeretetet nem ismeri. Az örök kételkedő – sokak szerint Szontágh Pálról (barátjáról) mintázta Madách az alakját. Ő is főangyal, latin nevének jelentése: *'fényt hozó'*. Nem dicséri alázattal a létrejött világot, szembeszáll az Úrral, fellázad ellene. Az egész teremtés értelmét vonja kétségbe. Kifogásolja a meg-teremtett világban a cél, a változás és az összhangzó értelem hiányát. Részt követel a világból azon a jogon, hogy az Úr általa, *a tagadás ősi szelleme* által kényszerült teremteni. Az Úr elismeri Lucifer követelésének jogosságát, a tudás és a halhatatlanság fáját átengedi neki a Paradicsomban, de elűzi őt a mennyekből. Ekkor lesz bukott angyallá, ördög-gé Lucifer. A hideg értelem megtestesítője, tárgyilagos. Egyetlen célja ezután az Úr világának megdöntése. Ezt úgy kívánja elérni, hogy Ádám kétségbe hajszolásával – létének céltalanságát bizonyítva – meg akarja semmisíteni az embert, meg akarja akadályozni az emberi történelmet. Minden helyzetet több oldalról néz, az „egészét” egyben látja, és ki-mondja a hiányt. Végzete a szüntelesen bukás, de ennek tudatában is vállalja lázadó szerepét, s minden vereség után újra kezdi harcát. Lucifer figurája szinte tragikus magasságba emelt alak, aki a hittel szemben a tudás hősi elvét hirdeti, aki küzdést, diszharmóniát kíván, *mely új erőt szül, új világot ad*. Ő igazi magányos, az örökké boldogtalan lázadó, aki örök hiányérzetet hordoz magában. Legnagyobb tragédiája, hogy láza-dásában is az Úr céljait kell szolgálnia. Például a történelmi színekben akarata ellenére enged Ádám hatásának, szinte kaput nyit szívében a másik kínjainak és reményeinek, már-már magába fogadja társa csügge-dését, kifáradásait, csaknem azonosul vele – hogy később ismét ellene forduljon, s vereségeit kihasználva törjön a maga célja felé. Különösek és csodálatosak Lucifer ilyen azonosulásai Ádámmal. Néha úgy érezzük, Lucifer már nem is örül tulajdon sikerének, s igazoltatásának: az emberi gyarlóság, a szenny, a vétek, az alacsonyosság őt is csaknem fájdalmas undorra indítja. Lucifer ilyen színeváltozásai, jellemének ilyen színjátzá-sai költői mélységgel toldják meg a *Tragédia* eszmei mélységét. Lucifer **világon-kívülisége, riasztó hidegsége** nem annyira ellenszenvet, mint inkább szálnalmat kelt bennünk egyénisége iránt.

■ **Ádám:** a szellemi lény, az idealizmusért lelkesedő optimista. Lé-nyének az alapja az erő. Ez adja önérzetét, s ezt akarja daccá fokozni Lu-cifer, mégis mindig valami emberi gyöngédség buktatja meg. Ádám az emberiség ősapja, aki elhagyta Urát, s egyszerre mindent tudni akar. A jövőbe szeretne látni, tudni akarja, miért fog küzdeni, mit fog szenvedni. A jövőt *tünékeny álom képei alatt* Lucifer tárja fel az első emberpár előtt tudatos célzatossággal. Legtöbbször a már hanyatló fázisában lévő tör-ténelmi korba viszi őket, amikor már a negatívumok vannak előtérben,

de Ádám többet lát a történelmi képekben, mint Lucifer: a hit nemes felemelő hatalmát. Ádám kísérője, sőt társa Lucifer, aki nagy igazságokat mond ki, hamis illúziókat leplez le. Az *érző szívvel* szemben a *fagyfaló* észt, a rideg tudományt képviseli, Ádám újra meg újra fellobbanó hitével, hinni akarásával a kétely érveit állítja szembe. Örökös tagadásával újabb küzdelmekre sarkallja. Ádámban előbb megfogamzik egy nagy eszme, később csalódottan fordul annak megvalósulásától, de csalódása mindig egy-egy új eszme forrása, kiindulópontja lesz. Egyes színekben az eszmék mellett általános emberi törekvésekkel is találkozunk (dicsőségvágy, hedonizmus, a közélettől való elfordulás, a földi-anyagi világból való elvágyódás), ezért a *Tragédia* Ádám lélektörténete is.

Átlagemberből emelkedik ki nagy emberré. Előbb **ifjú fáraó**, s csak a dicsőséget szomjazza. A trón magasából nem hallja a nép jaját, fájdalmas sikolyát. Erre Éva teszi érzékennyé. Ez menti meg erkölcsileg, így lesz képes megérteni a *milliók egy miatt* átkát. Az athéni színben az egyenlőség torz megvalósulása taszítja a lelkesült Ádámot csalódásba. A szabadság védelmezője, a perzsa háborúk hőse ő, **Miltiádész**, akit azok küldenek verpadra, akikért harcolt, a nyomor által szolgává süllyesztett tömeg. Ez a közösség javáért való önzetlen fáradozás jutalma. Ádámnak nincs más vágya, csak az, hogy a gyönyörnek éljen. Ezt megtalálja a császári Rómában. Mint **Sergiolus** dőzsöl a pogány város ledér női közt, de a kéjelgés nem tudja kielégíteni, undorodik társaitól, borzad önmagától. Egy életformának a csődjét látjuk itt, de az új eszme megjelenésével Ádám a szeretetért és a testvériségért kíván csatázni.

Konstantinápolyban **Tankréd** néven keresztes lovagként akar új világot teremteni. Ám a kereszténységért harcoló lovagnak tapasztalnia kell, hogy a felebaráti szeretet jelképéből *vérengző kereszt* lett, az egyház tanításai merev és embertelen dogmákká váltak, egyetlen **i** (*homousion* ~ *homoiusion*) betű miatt eretnekek ezreit küldik tűzhalálba. A nagy és szent eszmékért vívott harcaiban Ádám másodszer szenved súlyos vereséget. Nem akar többé semmiért sem lelkesedni, kiábrándultan a tudományba, a tudós szemlélődésbe menekül, pihenni akar. A nyugalmat, a világgal való nemtörődés békéjét az univerzum titkait fürkésző reneszánsz tudós, **Kepler** alakjában reméli megtalálni, aki nagy felfedező, zseniális csillagász. De tudományát el kell titkolnia. A romlott kor betört elromolt magányába, tudását elárulja, midőn haszontalan időjós-lást, horoszkópokat és nativitásokat kénytelen készíteni. Ebben a fásult és unott, törpe korban Ádám a bor mámore segítségével olyan jövőről álmodik, mely szembe mer nézni *az elavult lomokkal, s nem retten vissza a nagy eszközöktől*.

homousion ~ homoiusion – ez a bizonyos **i** betű igen lényeges dogmatikus véleménykülönbséget takar. A *homousion* (egylényegű) tana szerint Krisztus azonos, egylényegű az Istennel, a *homoiusion* (hasonló lényegű) szerint nem Isten, hanem ember, csupán hasonló az Istenhez. (Az ariánus eretnekség és az ortodox egyházi tanítás vitájáról van itt szó.)

utópia – elképzelt eszményi társadalom. Morus Tamás (1478–1535) angol humanista *Utópia* című államregénye nyomán.

falanszter – Charles Fourier (e.: sarl furje (1772–1837)) francia utópista szocialista használta először a szocialista társadalom alapsejtjének megnevezésére. Szerinte a távoli jövőben az emberek egyes csoportjai közös lakó- és munkatelepeken fognak élni. Mindenki hajlama szerint dolgozik majd, s egyenlő arányban fog részesülni a közös javakból. Madách a Fourier-tól átvett keretet teljesen ellentétes tartalommal töltötte meg.

nativitás – az újszülöttek jövőjét bemutató jóslat.

Az álomba merült Ádám **Danton**ként jelenik meg a francia forradalom napjaiban, s legelső szavai: *Egyenlőség, testvériség, szabadság!* Újra cselekvő hős. A forradalom menete elsodorja Dantont, sorsa ezúttal is a bukás, mégis lelkesülten ébred Keplerként álmából. Rajongással emlékezik vissza a forradalomra annak ellenére, hogy reneszánsz tudósként irtózik a vértől. Hittel és bizalommal tekint a jövőbe: *S fejlődni látom szent eszméimet, / Tisztulva mindig, méltóságosan.* Legjobb tanítványát szellemi önállóságra, az ósdi szabályok elvetésére buzdítja. (Madách itt valójában saját ars poeticájaként a romantika programját hirdeti meg.)

Az ipari forradalom korának Angliájában Ádám már nem aktív, középponti hős. Már csak **szemlélője** az eseményeknek. Eleinte bizakodva figyeli a nyüzsgő londoni vásárt, közelről azonban egyre fokozódó ellenszenvvel, sőt undorral fordul el tőle. Látja a boldogtalan munkástömeget, az általános nyomort, gyűlölködést, bűnt. Megborzad attól, hogyan irtja ki a szabad verseny az emberekből az erkölcs utolsó csíráit. Ez a világ nem kerülheti el a bukást. Ádám a szín végén egy olyan társadalomba, egy olyan világba vágyik, melyet *a tudomány eszmél magának, / És melynek rendén értelem viraszt.* Egy elképzelt, utópisztikus világba helyezi Madách Ádámot, aki **tudósjelölt**ként érkezik a **falanszter**be. Kíváncsi várakozással szeretné felfedezni azt az új eszmét, mely *nemesb célhoz vezérlendi végre a világot.* Ez az eszme a megélhetés, az élet megmentése a Földön. Minden ennek van alárendelve. Ez a szükséges célszerűség azonban szűk keretbe szorítja az életet, gátat szab az egyéniségnek, megszüntet minden szépséget, mint fölösleges dolgot. Nincs haza, nincsenek nemzetek. Eltűnt a család, tiltják az érzelmeket. Az embereknek nincs nevük, számokkal jelölik őket. A történelem kiemelkedő alakjai, mint Luther, Cassius, Platón és Michelangelo, alantas munkára kényszerülnek. A falanszterben nincsenek társadalmi különbségek, mindenütt béke honol, mégis kiürült, rideg, boldogtalan, sőt embertelen világ ez. Ádám újra csalódik. El akar szakadni a földtől, megannyi csalódása színhelyétől. Pusztaság szellemi lényé szeretne válni. Megveti a Föld hitvány porát, mely *lelkét lezárja*, szellemét bilincsbe veri.

Ádám Lucifer segítségével a természeti végzet elől a térbe menekül. Elvágódik a Föld köréből, de vissza is sírja azt, fáj tőle elszakadnia. Ő a Föld fia. Lucifer mind hatásosabb érvei ellenére is visszavágyik csalódásai színhelyére, s a küzdelmet választja annyi kiábrándító veresége

dacára is. A küzdelmet valami jobbért, nemesebbért, mert az élet s az ember lényegének tartja: ...*az ember célja a küzdelem maga*. Rájön, a legnagyobb bűn: a tétlen semmittevés, a közönyös belenyugvás a megváltoztathatatlanba. De Ádámot még csak ezután éri a legszörnyűbb csatlódás. Abban a reményben, hogy a tudomány szembe tudott szállni a végzettel, türelmetlenül várja, milyen új tanért fog fellelkesülni a Földön. Az ember azonban nem tudta legyőzni a földi létet. Állatá silányulva, erkölcsileg és fizikailag elkorcsosulva tengődik az **Eszkimó-világban**. Fő vonásai a félelem és az éhség. Az élelemért képes embertársát agyonverni, feleségét áruba bocsátani. Leborulva könyörög Ádámnak, akit istennek néz, hogy *kevesb ember legyen, / S több foka*. Az idős, megtört Ádám mindezek láttán teljesen elkeseredik. Új eszmék születéséről ebben a jégvilágban már szó sem lehet. Vége az életnek, ez az emberi történelem legutolsó, szégyenteljes felvonása. Az ember tehetetlen, a természeti törvények foglya, sorsát nem irányíthatja. Ezzel a borzalmas érzéssel ér véget az álom.

Felébredve, még mindig az álom hatása alatt, Luciferrel az egyén szabad akaratáról vitatkozik. Az ember szabad akaratából teszi azt, amit tesz. Ennek bizonyítékaként öngyilkos akar lenni: rettentő tapasztalatainak birtokában le akarja vetni magát a szikláról, hogy még a kezdet előtt vége szakadjon az emberi történelemnek. De Éva mondata *Anyának érzem, óh, Ádám, magam* visszazökkenti az életbe. Áldozata most már teljesen hiábavaló lenne, halálával sem tudná megsemmisíteni az életet. Belátja, hogy a riasztó kétségek ellenére is vállalnia kell a küzdelmet: az élet folytatása számára erkölcsi paranccsá válik. Elfordul Lucifertől, az Úrhoz menekül kétségeivel. Bár a teljes visszatérés a hithez annak számára, aki megízlelte a tudás gyümölcsét, nem lehetséges. Hiszen a tudás éppen a hitben való kételkedéssel kezdődik. Ezért az ember sorsa csak állandó ingadozás hit és tudás között. De a célja elérése érdekében hallgatnia kell az *égi szózatra* is, amely ésszel felfoghatatlan ugyan, de ami életben tarthatja őt. Isten Ádám legfájdóbb kérdéseire nem ad ugyan választ, de megnyugtatja és reményt önt szívébe: *Mondottam ember: küzdj és bízva bízzál!*

Ádám jellegzetes romantikus hős, aki mindig a jóra törekszik, élet-eleme a küzdelem, ő az intellektus, célja a tudás.

■ **Éva:** sokarcúság, változatosság jellemzi alakját. Tudjuk az életrajzból, hogy Madách csalódott a nőkben. Ez a kiábrándulás a női nemből jelentős szerepet kapott Éva alakjának megformálásában. Az, hogy a *Tragédiában* Éva többször is segítője Ádám küzdelmeinek, a költő édesanyjának köszönhető. Madách erről így vallott: *Anyámnak köszönheti Éva, hogy kirívóbb színekben nem állítottam elő*. Éva tehát hol társként, hol ellentétes jellemként áll ott Ádám mellett. Amíg Ádámnál a jellem folyamatossága szembeeszköz – addig Évánál ellenkezőleg, a jellem sajátos metamorfózisaira, szüntelen átalakulásaira kell felfigyelnünk. Hol rabszolganőként (Egyiptom), hol klasszikus hősnőként (Athén), majd kéjnőként (Róma), zárda lakójaként (Bizánc), ledér feleségként (Prága),

büszke márkinóként és durva forradalmárnő képében (Párizs), álszentként (London), elérhetetlen falanszternóként (Falanszter), eszkimófeleséggként (Eszkimó-világ) látjuk magunk előtt. Éva egyénisége csupa elentét, viszonya Ádámhoz pedig szüntelen közeledés-távolodás. Ádám bukásának Éva az oka –, de ugyancsak ő Ádám megmenekülésének oka is. A Paradicsomot Éva veszíti el, de emlékét, ha múltón is, de annál csodaszorúbben, időnként újra és újra megteremti. Éva mindig a Paradicsom lehetőségeit testesíti meg, a kor által meghatározott végletekben – hol az egyoldalú érzékiségben, hol az egyoldalú aszkézisban, a majdani feloldozást ígérőn. Megtestesül benne a női szépség, az érzelem, az életerő. Ő Lucifer legerősebb ellenfele, aki mindig *külön útra* hívja Ádámot. Lucifer, aki szembe száll az Úrral, hátrálni kénytelen Ádám és Éva szerelme láttán. Dühíti, hogy Ádám *mindig megifjuló, örökké szépségesnek* látja Évát. Ő testesíti meg a gyarló és vonzó, triviális (közönséges, útszéli, otromba) és költői oldalaival a természetet. De mögötte van a kor is. Éva mindig a kor valóságának kifejezője, hol vonzó, hol nagyon is gyarló változatokban. És Éva szerepe hozza létre a voltaképpeni drámát is: az ő jelenléte, mozgása telíti valódi, mindennapi élettel a történelmi színeket, minden színben újraéled, a múltra nem emlékszik, a jövőbe nem avatkozik. Mégis ő az emberiség megmentője, a végső diadalt Éva aratja Ádám fölött, mint anya: Ádámnak Istennel való dacolását megtöri. Felfedi Ádám előtt öngyilkosságának hiábavalóságát. Ő akadályozza meg az emberi nem kiirtását.

Üzenete • Bár a történelmi színek zárlata pesszimista, a keretszínekkel együtt a mű egészéből az ember számára a küzdés optimista eszméje fogalmazódik meg. Ezt Ádám szájából halljuk, amikor Lucifer kétkedésére így felel: *A célt, tudom, még százszor el nem érem. / Mit sem tesz. A cél voltaképp mi is? / A cél, megszűnt a dicső csatának, / A cél halál, az élet küzdelem, / S az ember célja e küzdés maga.* Az Úrhoz intézett záró kérdéseire nem kap választ, ez az Úr bölcsességét jelzi, hiszen bármit felelné, egyik sem jó az emberre nézve. De biztatja teremtményét, és együttal megnyugtatja, hogy e harc az emberiség történeti életében mutatkozó szakadatlan kudarcok és csalódások ellenére sem céltalan és hiábavaló.

Verselése, nyelvezete • Időmértékes, többnyire jambusokból, trocheusokból áll, de változó a szótagszám. Rímei főleg félrímek, de páros rím is fellelhető. Kitűnő példája ez a költemény annak, hogyan lehet világosan írni a legnehezebb filozófiai kérdésekről is anélkül, hogy a bölcselkedés veszítene mélységéből. Ez a világosság a mű nagy erőssége, a közönség igazi gyönyörűsége. *Az ember tragédiája* azok közül a világos elgondolású költői alkotások közül való, amelyek minden különösebb nyelvi ragyogás és verselőkészség nélkül is művészi hatást tesznek. Az előadás tündöklését ebben a drámai költeményben a gondolatok kifejezésének tömör ereje pótolja. Madách Imre nagy tehetség abban, hogyan kell az elvont gondolatokat tetszetős formába önteni, egy-egy velős mondatban egész gondolatsorok eredményét összesűríteni, egy-

egy nagy eszmének mélyen az emlékezetbe nyomuló kifejezést adni. Ez az önálló költői stílus művészetének egyik erénye.

Kapcsolata más művekkel • Szellemrokonai közül legjobban Goethe hatott rá a *Faust* ördög alakjával és a mennyei keret eszméjével. Az első emberpár kiűzetését a Paradicsomból leginkább Milton *Elveszett paradicsom*ával rokoníthatjuk. A bevezető jelenetek fő forrása a *Biblia*. De Madách ismerte Byron *Manfrédjét* és *Kainját*, Shelley *A megszabadított Prométheuszát*, Dante *Isteni színjátékát* és Vörösmarty *Csongor és Tündéjét*. A történeti színekben legtöbbet Hegel történetfilozófiai fejtegetéseiből tanult, de forgatott számos más történeti, filozófiai (Kant), társadalomtudományi (Fourier) és természettudományi (Büchner) munkát is.

Utóélete • A *Tragédiát* számos európai nyelvre lefordították: franciára, németre, oroszra, románra, szlovákra, észtre.

A *Tragédia* színpadi utóélete az 1883. szeptember 21-i bemutatóval kezdődött, amikor is Paulay Ede, a Nemzeti Színház igazgatója színpadra vitte. Az ősbemutató óta a Nemzeti Színházban mind a mai napig műsoron van.

Madách drámai költeményének néhány aforisztikus megfogalmazása szállóigévé vált az évek folyamán. Néhányat ezek közül illik ismerünk!

Fukar kezekkel mérsz, de hisz nagy úr vagy. (I. szín)

A tett halála az okoskodás. (II. szín)

Nem az idő halad, mi változunk. (III. szín)

Minő csodás kevercse rossz s nemesnek

A nő, méregből s mézből összeszűrve... (VIII. szín)

Nem messiás-é minden újszülött? (VIII. szín)

1. Mikor keletkezett *Az ember tragédiája*? Mi a műfaja a *Tragédiának*? Milyen világirodalmi rokonai vannak? **2.** Melyek a *Tragédia* legnagyobb kérdései? **3.** Hány színből áll *Az ember tragédiája*? Milyen két fő egységre bontható? **4.** Hol játszódik a *Tragédia* I–III. színe? Kik a szereplői? **5.** Sorold fel a *Tragédia* történeti színeit! Hol játszódnak? Ádám és Éva milyen alakban jelennek meg? Mi a fő mondanivaló? **6.** Hol játszódik *Az ember tragédiája* utolsó keretszíne? Milyen jelentősége van Ádám és Éva álomból való felébredésének? **7.** Lucifer mit akar bizonyítani Ádámnak a történeti színek során? **8.** Milyen esemény hoz fordulatot Ádám számára *Az ember tragédiája* utolsó színében? **9.** Idézd Ádámnak az Úrhoz intézett kérdéseit a mű utolsó színeiből! **10.** Idézd az Úr Ádám kérdéseire adott válaszát! **11.** Miért nem válaszol az Úr egyértelműen Ádám kérdéseire? Miben jelöli meg az emberi lét lényegét?

házi feladat **1.** A világhálón megtalálható Zichy Mihály a *Tragédiához* készített illusztráció-sorozata. Gyűjtsd össze, és készítsd el *Az ember tragédiája képekben* című prezentációt!

ÖSSZEGRZÉS • *Az ember tragédiája* a világirodalom legértékesebb filozófiai költeményének egyike. Értéke mindenekfölött az elgondolás nagyszerűségében és a gondolatok mélységében rejlik. A három első szín felveti a kérdést, a következő színek keresik a feleletet, az utolsó szín megoldja a csomót. A kérdés az, mi az emberi élet végcélja? A felelet keresése lehangoló eredményekhez vezet: az ember vagy önmagának él, vagy embertársainak, de boldog nem lesz egyik esetben sem, mert saját érdekeinek önző hajszolása éppen úgy nem elégíti ki, mint ahogyan elbukik akkor, ha embertársai javának szenteli életét. Vigasztalan a múlt, kétségbeejtő a jövő. S igazán csakis az emberi természet örök reménykedésével és kiírhatatlan hitével magyarázható, hogy Ádám, miután belátja életének hiábavalóságát, mégiscsak megnyugszik sorsában, s beletörődik a végső megoldásba: a küzdelembe és a bizakodásba.

VAJDA JÁNOS (1827–1897)

Bruck Lajos: Vajda János,
1880-as évek

lett lennie... Ugyan tudta, hogy a többiek nagysága az, hogy a múltat teljesítik ki, míg ő a jövőt hordja. De az ilyen tudat mindig sovány vigasz. (Szerb Antal)

ÉLETÚTJA

Születése, gyermekora, iskolái • 1827. május 7-én született Pesten. 1828-tól a Vajda család a Váltól néhány kilométerre fekvő erdőszházba költözött. Édesapját az Ürményi család főerdészévé nevezték ki. Viszonylagos jólétben élt itt a népes család. Kilencen voltak testvérek, de csak öten maradtak életben: négy lány és János. Legboldogabb idejét töltötte itt, felnőttként is gyakran visszatért ide. A gimnáziumot a székesfehérvári cisztercitáknál végezte 1839 és 1843 között. Csak ezután került Pestre. Két évig nagybátyjánál, Vajda Péternél, a kor jeles írójánál lakott. Egyetemi végzettséget azonban nem szerzett. Petőfi volt az ideálja, az ő példáját követte, amikor vándorszínész lett. 1846 júniusában otthagyta a színészetet. Egy évet Alcsúton töltött, ahol József főherceg mintaudvarában gazdatiszti gyakornok volt.

A honvéd • 1847-ben csatlakozott Petőfi köréhez. 1848-ban részt vett az irodalmi ifjúság mozgalmaiban, a márciusi forradalomban. Augusztusban önként jelentkezett honvédeknek. Közlegényként kezdte, s a hadnagyi rangig jutott. A világosi fegyverletétel után egy darabig a váli erdészházban húzta meg magát, de mint volt honvédtisztet büntetésül közlegényként besorozták az osztrák hadseregbe. Majd egy évet szolgált Itáliában, Padova volt az állomáshelye. 1850-ben végre hazajöhetett. Előbb Kiskunhalason, majd Budán dolgozott a földbeclési hivatalban.

Az újságíró • 1853-tól kapcsolódott be a pesti irodalmi életbe különböző lapok munkatársaként. Szerkesztője volt a *Nővilág* című hetilapnak. Polgári foglalkozása élete végéig az újságírás volt. 1863-tól a *Magyar Sajtó*, 1867-től a *Magyar Újság* szerkesztője. 1870-ben a *Vasárnapi Újság*hoz szegődött belső munkatársnak.

A Gina-szerelm • Élete egyetlen és nagy szerelmét, a feltűnő szépségű Kratochwill Georinát (1837–1910) az 50-es évek közepén ismerte meg, akit verseiben Ginának nevez. Gina édesapja jómódú borbély volt. Budán, az Úri utcában vásárolt házat, s Vajda valahányszor a fővárosban járt, itt bérelt szobát. Amikor megismerték egymást, a leány alig húszéves: feltűnő szépségű, magas, karcsú, fiatal, éjfekete hajú, gyönyörű teremtés, aki tisztában van adottságaival. A szegény költő rajongása számára nem sokat jelentett. Világa idegen és érdektelen neki, nem tulajdonít nagy jelentőséget Vajda házassági ajánlatának. Elfogadta a bókokat, a hódolatot, de természetesennek veszi, hogy egy dúsgazdag magyar arisztokratának, a 65 esztendőes Esterházy Mihály grófnak a kegyeit élvezze. A gróf szeretőjének Bécsben egy pompás házat is vásárolt. Kapcsolatuk 1866-ban, Esterházy halálával ért véget. Gina ezután egy cirkusz igazgatónője és műlovarnője lett.

Vajda Gina iránti érzelmeit sohasem heverte ki. Üressé vált számára a mindenség, kirablott lett a világ. Mély szerelmi kapcsolatot ezután senkivel sem tudott kialakítani. Gina Vajda számára többet jelentett egy szerelemnél. Múzsájává vált, aki álmában megjelenik, aki végzetszerűen végigkíséri egész életét. Ösztönszerűleg olyan nőket választott, akik nem szeretik, hogyha már boldogságot nem találhat, a boldogtalansága arányban legyen szenvedélye nagyságával. A női vágykép, mely lelkében égett, a hideg, megközelíthetetlen, érzelemmentes és gonoszsággal teljes szépség, kinek mozdulatlan kőarca előtt csak térden állva lehet vergődni. Vajda a leghűségesebb költökhöz tartozik: mindhalálig megőrizte szenvedélyét az iránt a nő iránt, aki legjobban megvetette, aki leginkább rátiport, legszebb versei éppen ezek a hűség-versek: *Hűsz év múlva, Harminc év után*. Ezekkel a versekkel bizonyította, hogy Gina emlékét, vagyis a fájdalmas önostorozást őrzi, sosem felejtí.

A közéleti ember • Világos után úgy vélte, hogy a forradalom immár lehetetlen. Jövőről alkotott nézeteit is ebből kiindulva alakította ki. Támadta a passzív ellenállást, ebben csak a maradisághoz való idejemúlt ragaszkodást látta. Nem mondott le a nemzeti függetlenségről, de a pol-

gári haladást sokkal fontosabbnak tartotta. 1862-ben, épp abban az időszakban, midőn a nemesség elutasította az uralkodóház békülékenységi hajlamát, Arisztidész álnév alatt két röpiratot adott ki *Önbírálat* és *Polgárosodás* címmel. Ezekben keserű bírálatot mondott a konzervatív nemesség önáltató magatartásáról, politikai illúzióiról. Széchenyi nevében és szellemében követelte a polgári átalakítás felgyorsítását, s ennek érdekében sürgette a kiegyezést Ausztriával. Ezekért az elvekért Vajda 1863–1864-ben a 48-as eszmék árulójának kiáltották ki, s valósággal ki-közösítették. Ez a különállás fordította szembe a nemzeti közvéleményt meghatározó köznemességgel. Politikailag teljesen elszigetelődött. Léte, megélhetése is kérdéseessé vált. Szülei ekkor már nem éltek (1863-ban a megbokrosodott lovak felborították szekereküket és szörnyethaltak), oda nem mehetett. Bécsbe utazott, ahol pártfogói révén egy sajtóirodában kapott állást. Fizetését név nélkül publikált cikkeivel egészítette ki. 1866-ban tért haza Pestre, s újra szembekerült a közvéleménnyel: most az 1867-es kiegyezéssel volt elégedetlen. A „hivatalos” irodalom, az úgynevezett irodalmi Deák-párt vezetői, főleg Gyulai Pál, nemcsak politikai nézeteit nem fogadták el, költészetét is visszautasították. Egyre borúlátóbb, csüggedtebb lett. Szinte az egész világgal meghasonlott. Szegényen és elhagyatottan élt.

Házassága • A magány és az érzelmi ridegség béklyója ellen úgy próbált tenni, hogy 1880-ban, 53 éves korában megházasodott. Feleségül vette a 19 éves Bartos Rózaliát (1861–1933). A költő a megváltó szerelem *üdvözítő kegyelmét* várta a házasságtól, de az maga volt a pokol. A gyanútlan férjnek fogalma sem volt arról, hogy a fiatal és üde Róza könnyelmű életet élő, megesett lány volt. Házassága előtt tíz hónappal fiúgyermeknek adott életet, s titokban dajkaságba adta. Az asszony előlétele sokáig nem maradhatott titokban. Az amúgy is féltékeny hajlamú Vajda dühe nem ismert határt. 1882. március 2-án elzavarta feleségét.

Halála • Csüggedtsége egyre fokozódott, önkéntes száműzetésben, elszigetelten, a világgal hadakozva élte tovább életét. Csak a legutolsó esztendőök hozták meg számára az elismerést (Gyulait és a Kisfaludy Társaságot kivéve, ők továbbra is elzárkóztak tőle). 1894-ben megünnepelték félévszázados költői jubileumát. 1887-ben, hatvanéves korában harminckilenc művésztársa összefogott, hogy a díszkiadásban megjelenjen kötetét népszerűsítsék. Még ezt követően is közöny veszi körül. Valamennyi átért sérelme közül kötetének hűvös fogadtatása érintette a legérzékenyebben. Gyomor- és bélpanaszai egyre gyakrabban jelentkeztek, sokat betegeskedett. 1897. január 17-én halt meg.

MUNKÁSSÁGA

Az újszerű költő • Vajda János életműve a modern magyar lírát, a *Nyugat* nagy korszakát készítette elő. Előfutár, az első magyar költő, akinél az álom, az éjszaka, az erdei magány, a belső látomások a kézzel-

fogható valóság fölé nőnek. A megfoghatatlan sejtelmek, előérzetek költői kimondásával újszerű költészetet teremt, és így a magyar szimbolista és impresszionista líra irányába mutat költészete. Mindezeket a megállapításokat jól tükrözi életének utolsó, félbeszakadt költeménye: *Már lefelé megy éltem napja, / Már ott a kék hegyélen ül. / Fényszárnyait majd összecsapja, / S az örök éjben elmerül.*

Hogy hogyan lett a modern költészet előfutára? Erre a kérdésre az összegző válaszuk az lehet, hogy írói ambíciói, akarata ellenére vált újszerű költővé. Kezdetben a kor művészi szándékaihoz igazodott. Petőfi nyomdokain haladt. Azt vallotta, hogy a népköltészetből születhet eredeti nemzeti költészet. A népnek a társadalomba való beemeléséről és az ezzel járó megújulásáról írt.

Költői pályája tehát sikerekkel indult 1848 előtt, és még az 1850-es években is Gyulai és Arany János ízlésével azonosulni tudott, ezért is tartották ifjú tehetségként számon. Legelső könyv alakban megjelent munkája: *Béla királyfi* (1855) Arany hatását tükröző epikus mű. Többször adott közre történelmi balladákat, románcokat, rövidebb elbeszélő költeményeket: *Balassa Menyhért* (1854), *Imre herceg* (1854), sőt drámaírással is kísérletezett a hun mondakörből merítve tárgyát: *Ildikó* (1857).

Ekkor még ígéretes tehetségnek tartják, népszerűsége egyre nő. 1856-ban jelent meg első, *Költevények* című kötete, majd 1858-ban azonos címmel a második. Úgy tűnik, beváltotta a hozzá fűzött reményeket. Az ötvenes évek érlelték meg költészetének politikai mondanivalóját. Ennek lényege: 1848 örökségének folytatása a korviszonyok adta lehetőségek között. Az 1860-as években látott napvilágot *Vészharangok* címmel harmadik verseskötete, de kritikai hangvételű írásai, röpiratai miatt már viharok kavarnak körülötte. Mindjobban eltávolodott a kor hivatalos irodalompolitikájától, a népnemzeti irányzattól. Különállását, ellenérzését a korabeli közhangulattal szemben *A virrasztók* (1857) című allegorikus elégiájában fejezte ki. A virrasztók a költők, akiknél az ébrenlét az alkotásnak, az elalvás az elhallgatásnak felel meg. Harcolt a kiadókkal és Gyulaiékkal. Mindennapjaihoz hozzátartozott az újságírói robot. Költészete lassan az epikától a líra, ezen belül a vallomásos líra irányába fordult. 1872-től az irodalmi élet peremére szorult, megkeseredett különccé vált.

Életében kilenc alkalommal jelent meg – legtöbbször saját költségen – egy-egy vékony kötete. Éveken át eladhatatlanul hevertek írásai. Mindig újra próbálkozott, de hiába. Néhány darab kivételével köteteit visszakarta a könyvesboltból, hogy azután az egészét 10 forintért egy hentesnek adja oda, hús csomagolásához.

Az elvárásainak nem megfelelő korviszonyok, a személyes sorsa miatti elkeseredettség, valamint a kielégíthetetlen szerelmi szenvedélye a közvetlen lírai élménykifejezésre ösztönözte őt. Így születtek azok a versei, lényegében saját elméleti elvárásainak, tudatos költői törekvéseinek ellenében, amelyek alapján az irodalomtörténet a modern költészet

előfutárai közé sorolhatta őt, s így születtek azok a hibátlan műrekek, melyek Vajdát messze a századvégi népnemzeti iskola fölé helyezték.

Két líratípus • Vajda János költészete többnyire az elszigetelt magány, a kirekesztettség, a világgal és önmagával való meghasonulás életérzését fogalmazta meg. Így lett a meg nem valósult élet, az élmény hiánya és keresése leghatalmasabb élménye. Érett költészete megtelik filozófiai töprengésekkel, a léttel való szembenézés eszmélkedő pátoszával: *Őszi tájak* (1878), *A bikoli fák alatt* (1880). Belső világában az arányok eltorzulnak magánya és kudarcai következtében. Életérzésének, eszmélkedésének minden eleme rendkívüli fokozódott, kozmikussá tágult, stílusa pedig jellegzetes jelleget öltött.

Vajda költői magatartása újfajta líratípusban találta meg legmegfelelőbb kifejezésformáját: a **hangulatlírában** és a **látomáslírában**.

1. Hol élt Vajda János gyermekkorában? Hol végezte iskoláit? **2.** Ki volt Vajda János felesége? **3.** Hogyan vett részt az 1848–1849-es szabadságharcban? **4.** Mikortól kapcsolódott be Vajda a pesti irodalmi életbe? Hogyan? **5.** Mikor jelentek meg verseskötetei, milyen címmel? **6.** Milyen címmel, milyen álnéven írt röpiratot Vajda János? **7.** Miért nem értett egyet Vajda a kiegyezéssel?

házi feladat **1.** Vizsgáld meg Vajda helyét és szerepét a XIX. század második felének magyar irodalmában! **2.** Készíts prezentációt Vajda János életéből és munkásságából!

VAJDA JÁNOS ÚJSZERŰ TÁJLÍRÁJA

Vajda János kora gyermekkorától kezdve egészen közeli kapcsolatban élt a természettel. Életeleme volt az erdei, a vízparti magány. Szenvedélyes vadászként is természetközelen érezte igazán jól magát. A vadon, a vízpart, az erdő egy-egy homályos zuga mindig elmélyedő töprengésre készítette a költőt. Gondolatait természeti költeményekben, tájversekben olvashatjuk. Meglepő ezekben a versekben, hogy nem a táj megejtő szépsége és bája jelenik meg, hanem egy sokkal mélyebb vadon: a lélek világa. *Az ő erdejében a fák közt az örök egyedüliség bús, magyar titka zúg* – ahogy Ady Endre írta róla a *Találkozás a Gina költőjével* című tanulmányában. A természeti tárgyak, a természet jelenségei nem csupán objektív valóságukban jelennek meg a költeményeiben, hanem túlmutatnak önmagukon, mélyebb titkokat sejtetnek. Petőfi Sándor verseiben maga a táj elevenedik meg. Vajdában a táj csak közvetítő elem, a költő sajátos életérzésének hordozója, gondolatait, látomásait idézi fel. A lélek drámája rávetődik a külvilágra, s az megtelik nyomasztó hangulattal, belső fájdalommal, az árvaság, az elhagyatottság szomorúságával, kínzó gyötrelmekkel. Vajda János tájköltészete az irodalomtörténeti közhely szerint a Petőfi és Ady közötti láncszem. Ady Endre ebből az örökségből teremtette meg a teljesen szimbolikus tájverset.

Sírárok

(Részletek)

I

Száll a hegyre barna felhő,
Zúg alatta már az erdő.
Észrevétlen langy lehellet
Rázza a faleveleket.

Hajaszáli a vadonnak:
Hervadt levelek szállongnak,
Fecske földet szántva röpdés,
Minden oly merengő, csöndes.

Erdő, mező, merre nézek,
Egy nehéz, bús előérzet.

Hosszú árny kísért a réten,
Szél sohajt az erdőn, mélyen...

Valami nagy, rejtett bánat
Fogja el az egész tájat;
Az a bánat, mit az ember
Érez és nevezni nem mer –

Az a nagy bú, amely téged
Vádol, örök nagy természet;
Mely kiégett szívvvel kérdi:
Mért születni? minek élni?...

II

Szól a zene, harsog
Mint diadalének...
El innen, el innen!
Ne örüljek még meg.
Ne halljam azt, ami másnak
Dicsőséget hirdet;
Nekem halált, vagy ami több:
Feledékenységet!

Oh hogy amit egykor
Oly igen szerettem,
Ami vigasztalt, most
Az is ellenségem!
Mintha ebek csaholnának,
Mire a vadállat
Sebeivel nekiront a
Legsűrűbb magánynak.

Hova nem hallatszík
Semmi hír harangja
Ebek vonítása:
Néma sivatagba
Rohanok én; de mi haszna?
Nyugtóm nem találom,
Mit ér, hogy nem látok embert
Ha – magamat látom...

Szól a zene, harsog
Mint diadalének...
Én oly búsnak érzem,
Mintha temetnének;
Mintha temetnének ifjú,
Koránhunyt halottat;
Mintha hallanám zörögni
Saját koporsómat!...

(1854)

Amit a műről tudnod kell

Ez a ciklus az első fontos jele a népies romantikát átértelmező folyamatnak. A többnyire négysoros strófák a népdalok ritmusában szólaltatják meg a romantika világfájdalmát, és valamelyest már a modernség világfélelmét. Újdonságnak ezekben a versekben az *én* és a *világ* szembeállításának módja számít.

Keletkezésük • 1854 és 1856 között jöttek létre a versek. Vajda János ekkor tért vissza a hosszú külhoni katonáskodásból.

Műfajuk • Elsősorban népdalt idéző formában megírt filozofikus, látomásos-elégikus tájverseket tartalmaz a tizennyolc szövegből felépülő ciklus, de van bennük életkép és ars poetica is. Típusukat tekintve tájversek, önmegszólító, idő- és értékszembesítő költemények.

Témájuk • A tájjal kapcsolatban az önkeresés, az önkép vizsgálata. Ennek függvényében jelennek meg az alkotás értelmének, az önéletrajzi visszatekintésnek a motívumai is. Legcélszerűbb magát a művet idézni: *A tükörbe néznek mások, / Én a puszta kertbe járok, / És magamat látom abban / Egyre dúltabb, halványabban...* A ciklus címe műfajmegjelölés, az elégiára utal.

Szerkezetük • A szövegek többé-kevésbé ötletszerűen követik egymást. A versfüzért elsősorban a közös motivikus-tematikus háló tartja össze. Az első darabban szerepel az összes motívum, amely később átszővi a ciklust, a többi költemény ezek közül fejt ki egyet-egyét. Az utolsó darab létösszegző jellegű, és újra egybefogja a „sírámok” során szétbontott szálakat.

A táj elemei adják a ciklus alapmotívumait:

Erdő: (I, IV, XII, XVIII) – elsősorban őszi, lombját hullató erdő. Vajda használhatta összimbólum értelemben (az Isteni színjáték Előhangjából: *egy nagy sötétlő erdőbe jutottam...*, de kifejezhet egyszerűen csak a szokásosnál sötétebb, ismeretlenebb, rejtélyesebb tudattartalmakat is.

Felhő: (I, III, XII, XVI), **szellő, szél:** (I, III, IX, XII, XIII, XVII) – ezek hangulatjelképek, az *idő* és az *én* szimbólumai is lehetnek.

Napnyugta: (IV, V), **ősz:** (I, III, IV, V, VIII, IX, XI, XIII, XV, XVI, XVIII) – az elmúlást, az élet lejtőjét jelentik.

A ciklus alap gondolata, üzenete • A versfüzér értelmezhető a lírai én visszatekintéseként, egy magányos életút regényeként. Elsősorban a személyes veszteség dokumentumaiként kell kezelnünk a verseket. A tájversekből kiindulva azonban úgy tűnik, hogy a szöveg egy Európában új életérzés, a léttel szembeni szorongás egyik első magyar megjelenítője.

A ciklus verseinek hangulata lemondó, melankolikus, néhol emelkedett, haragvó. Az alakzatok, képek közül találkozhatunk halmazással, felkiáltással, fokozással, retorikai kérdéssel, anaforával metaforával, metonímiával, megszemélyesítéssel, hasonlattal. Kevert verselésű a ciklus, ebben is Ady elődje. Túlnyomórészt a hangsúlyos elem érvényesül a verssorokban, ezek között van felező nyolcas, elfelezett négyütemű tizennyolcszó és felező tizenkettes, kétütemű hatos, kétütemű hetes, háromütemű tízes, háromütemű kilences. A hangsúlyos verselés mögött azonban rendre felsejlik jambikus vagy trochaikus lüktetés. Stílusában a romantika és a szimbolizmus közötti átmenetnek tekinthetjük.

A váli erdőben

Odabenn a mély vadonban,
A csalános iharosban,
Féltreeső völgy ölében,
Sűrű árnyak enyhelyében;

Oh milyen jó volna ottan,
Abban a kis házikóban,
Élni, éldegélni szépen,
Békességben, csöndességben!...

Nem törődni a világgal,
A világ ezer bajával.
Meggondolni háborítlan,
Ami immár közelebb van...

Illatos hegy oldalában,
A tavaszi napsugárban,
Nézni illanó felhőkbe,
Múlt időkbe, jövőidőkbe...

És azután, utóvégre,
Észrevétlenül, megérve,
Lehullani önmagától,
A kiszáradt életfáról...

S ismeretlen sírgödörbe'
Elalunni mindörökre...
S ott egyebet mit se tenni,
Csak pihenni, csak pihenni...

Amit a műről tudnod kell

Keletkezése • 1875-ben írta Vajda János. A megírás ihletője a múltbéli idill felidézése, a gyermekkori emlékek helyszíne: a váli erdő. Ez az egyetlen olyan verse, mely az életet-halált az idillel kapcsolja össze.

Műfaja • Kevert műfajú: filozófiai dálnak mondhatjuk. A dalt, mely egynemű érzés, hangulat kifejezője, s mely a romantika kedvelt műfaja volt, Vajda bölcséleti mondanivaló kifejezésére használja. Típusát tekintve tájlióra, hangulatlióra. Címe utal a helyszínre, ahova a költő vágyik. Témája a költő kívánsága, a halálváras, a természetben nyugalomra lelni.

Szerkezete • A hatstrófás vers tulajdonképpen egyetlen mondat, egyetlen sóhaj kifejezése. A harmadik versszak második sora után pontot tett ugyan a költő, de ide is lehetne vesszőt tenni, hiszen a következő sorban nem feltétlenül kezdődik új mondat. Mindkét rész az élettől jut el a halálig, miközben mindkettő vágyott idillként jelenik meg.

1–2. vsz.: a költő vágyát fogalmazza meg, gyermekkora színhelye a védettséget, békességet és gondtalanságot jelenti.

3–6. vsz.: az előző vágy indoklása, mert ott (a váli erdőben) az élet és a halál, a múlt és a jövő is idilli.

Nyelvi megformáltság • Sok a főnévi igenév (*élni, éldegélni, nem törődni, meggondolni, nézni, lehullani* stb.), melyek az egytetemesítés kitérő eszközei, a pillanatnyi érzést általánossá teszik, időtlenné varázsolják. Alig van mozgás a versben, jellemző a nominális stílus, a mellérendelő szó szerkezetek halmozása. Egyetlen igei állítmány: *jó volna* van a mű egészében. Fontos poétikai szerepet tölt be a központosítás is: a strófák végén a három pont a merengés, az eltűnődés csendjét, a sóhajok közti szünetet érzékelteti.

Verselése • Ütemhangsúlyos, felező nyolcas páros rímekkel. A költői kifejezőeszközök közül az utolsó versszakban feltűnő enjambement van: a helyhatározót *sírgödörbe'* szakítja el a sorvég a hozzátartozó alaptagtól: *Elalunni*. Találkozhatunk továbbá ismétléssel, figura etymologicával, metaforával. Hangulata: merengő, melankolikus.

Üzenete • A költő nyugalomra vágyik, a természettel eggyé vált, és ott békességet, idillt talált. Alapvető mondanivalója tehát: az idilli állapotnak beállított halál utáni vágyakozás. Vajda felfogása szerint – az anyag örök körforgását hirdető korabeli pozitivistá elméletnek megfelelően – halál nincs, mert aki, vagy ami egyszer megszületett, az örökké van, lesz.

Irodalomelméleti ismeretek

Anafora • az elnevezés a gör. *'anaphora'* (visszahozás) szóból ered. Alakzat, a gondolatrítmus egyik mondat szerkesztési eljárása. Az egymást követő mondatok azonos szavakkal vagy szó szerkezetekkel kezdődnek, s ezáltal összetartozásuk felerősödik.

Enjambement • a francia eredetű szó jelentése *'átlépés, áthajlás'* (e.: anzsambman). Versmondati alakzat. A szorosan összetartozó nyelvi egységek nem egy sorban helyezkednek el, hanem a következő verssorba, esetleg strófába kerül át valamelyik elemük.

Figura etymologica • a latin szó jelentése *'származás szerinti alakzat, tőismétlés'*. Szóalakzat, az ismétlés, s ezzel az erősítés egy lehetősége. Azonos tövek más toldalékkal ismétlődnek meg egymás mellett, ill. egymás közelében.

Nádas tavon

Fönn az égen ragyogó nap.
Csillanó tükrén a tónak,
Mint az árnyék, leng a csónak.

Mint az árnyék, olyan halkan,
Észrevétlen, mondhatatlan
Andalító hangulatban.

A vad alszik a berekben.
Fegyveremmel az ölemben
Ringatózom önfeledten.

Nézem ezt a szép világot.
Mennyi bűbáj, mily talányok!
Mind, amit körültem látok.

Nap alattam, nap fölöttem,
Aranyos, tüzes felhőben,
Lenn a fénylő víztükrőben.

Itt az ég a földet éri.
Tán szerelme csókját kéri...
Minden oly csodás, tündéri.

Mi megyünk-e vagy a felhő,
Vagy a lenge déli szellő,
A szelíden rám lehellő?

Gondolatom messze téved
Kék ürén a semmiségnek.
Földi élet, hol a réved?

Szélei nádligeteknek
Tünedeznek, megjelennek.
Képe a forgó jelennek...

Most a nap megáll az égen,
Dicsőség fényözönében,
Csöndessége fönsségében.

S minden olyan mozdulatlan...
Mult, jövődő tán együtt van
Ebben az egy pillanatban?

A levegő meg se lebben,
Minden alszik... és a lelkem
Ring egy méla sejtelemben:

Hátha minden e világon,
Földi életem, halálom
Csak mese, csalódás, álom?...

Amit a mőről tudnod kell

Keletkezése • 1888-ban íródott. A Nádas tó a Szabadka (ma Szerbiához, Vajdasághoz tartozik) mellett elterülő Palicsi-tó. Évente többször is lejárt ide Vajda pihenni és vadászni. A táj, a környezet leírása nem közvetlen célja ennek a versnek, hanem az érzelmi hullámmászás hű tükrözése. Az életben sokat csalódott, állandóan háborgó, hadakozó költőnek egyre inkább a természet lett a legfőbb menedéke. A nyári kék ég, a tó nappali bűbája szinte elvarázsolta, s ennek a mindent átható harmóniának tükre ez a vers.

Műfaja • Filozófiai dal. Típusát tekintve tájliúra, látomásliúra, de besorolható a hangulatliúrába is. Témája: a táj és a költő gondolatai. Valóság, látomás, filozófia egyszerre jelenik meg a költeményben.

Szerkezete • 13 strófából áll.

1–3. vsz.: a táj bemutatása, a hangulat érzékeltetése. Reális képet fest elénk a költő. Az égen ragyogó nap, néhány felhő, lent a tavon a lengő csónak, benne ő, a vadász a puskájával.

4–6. vsz.: a látvány lassan látomásossá alakul, egyre irreálisabb a kép, megtelik titokzatossággal, szinte álomszerűvé válik. A tündéri szépet, a varázslatosan vonzót állítja elénk, de mögöttük megjelenik a sajgó kétség, a belső nyugtalanság, bizonytalanság veti előre árnyékát. A képek derűjében itt már szomorkás tünődést érzünk. Vajda természet szeretében benne él a Gina utáni vágyakozás minden álmódott gyönyöre: *Itt az ég a földet éri. / Tán szerelme csókját kéri... / Minden oly csodás, tündéri.*

7–11. vsz.: teljesen eltűnik a valóság, a tér és idő határai összemósódnak, filozofikus gondolatok jutnak a költő eszébe. Itt jut el a költő a belső lelki válság, gyötördés kikiáltásához. Halk ugyan ez a kikiáltás, kereső kérdés inkább: *Földi élet, hol a réved?* Mégis, ez a kérdés mélyen megrendítő, mert benne érezzük már a hangulatban a költői lélek minden rezdülését. A nádas széleinek elő-előbukkanása a *forgó jelen* képét idézi a költőben, majd ezt a pillanatnyi mozgalmasságot a teljes mozdulatlanság ígérete váltja. Persze ott érzékeljük a lélek belső megrendülését is. Képzetele magasra röppen *Most a nap megáll az égen*, hogy szárnyaszegeve a mélybe zuhanjon, ahol *Mult, jövődő tán együtt van...* A megálló nap, az időtlen pillanat már a filozófia része, és ez az a versbéli pont, amely túlmutat a látomásos jellegben.

12–13. vsz.: a révedező hangulatban a lírai én a lét végső, szorongó, kételkedő kérdéseire keres választ. A sejtelmes hangulat, amelyben együtt van a múlt és jövő, mintegy végső megsemmisülésbe omló képbe torlik: *Hátha minden e világon, / Földi életem, haldlom / Csak mese, csalódás, álom?...* A semmibehullást a három pont jól érzékelteti. Az élet egy tünékeny álom.

Verselésé • Szimultán verselésű, ütemhangsúlyos és időmértékes egyszerre. A költemény nyolc szótagú, üteme lágyan lépő trocheus. A bokorrím (a a a) alkalmazása lehetővé teszi a vers zenéjével és jelentésével való játékot. A három rímelő sor közül kettő rendszerint közelebb áll egymáshoz, s ez a tagolás rendszerint megegyezik a sorok jelenléti tagolásával, vagy eltér tőle. A nyolcadik versszakban megmarad ugyan a bokorrím, de megszakad az azonos szófajok rímeltetése, s így hangsúlyosabbá, nyomatékosabbá válik a szövegek összecsengése. Sőt a strófa harmadik sorát belső rímmel is nyomatékosítja a költő: *Földi élet, hol a réved?*

Költői kifejezőeszközök • Megszemélyesítés, hasonlat, alliteráció, szóhalmaz, költői kérdés, félbeszakítás, metafora, szinesztézia (*halk árnyék*). Stílusa összetett, több stílusirányzat jegyeit hordozza: a romantikáét, a realizmusét (objektív világot ábrázol) és az impresszionizmusét (hangulatokat, felvillanó gondolatokat tartalmaz). Hangulata révedő, melankolikus.

Üzenete • A költemény megpróbál feleletet adni a minden embert foglalkoztató kérdésre: *Földi élet, hol a réved?*, azonban megválaszolatlan marad a kérdés. Az alkotást kérdőjel zárja, és a három pont is azt sugallja, hogy erre tényleg nincs válasz, magyarázat.

A *Nádas tavon* című vers jól bizonyítja a magyar tájköltészet fejlődésében bekövetkező változást. A tájvers nem csupán gyönyörködtet, de szerkezeti íve **filozófiai kérdésfeltevésekre**, bölcséleti gondolatok kimondására is alkalmas.

1. Ki mondta Vajda tájírójáról a következőket: *az ő erdejében a fák közt az örök egyedüliség bús, magyar titka zúg?* Mire utal ezzel? **2.** Miért jelentős Vajda életművében az 1853 és 1855 között született *Sirámok* című ciklus? **3.** Milyen két új líratípust alkotott Vajda János? Mondj példákat!

◆ **4.** Mi a műfaja *A vaáli erdőben* című versnek? Röviden elemezd a költeményt!

5. Mi a vers üzenete? **6.** Mi a helyszíne és mondanivalója a *Nádas tavon* című versnek? **7.** Milyen irodalmi stíluskorszak jellemzői találhatók meg a versben?

házi feladat

1. Gyűjts impresszionista stílusjegyeket a *Nádas tavon* című versből!

SZERELMI LÍRÁJA

Kratochwill Georgina, 1860-as évek

Irodalmunkban a XIX. század második feléig a szerelmi költészet tárgya elsősorban az a kedves, aki a jövődó hitvest jelentette a költő számára. Vörösmarty és Petőfi költészetében a család az eszmény, és a szeretett nőben a külső szépség mellett a lelki tisztaságot, a belső értékeket vélik felfedezni. A szépség érzékletes leírásában szinte kötelező a szemérmes ábrázolás. A testiség vonatkozásai, az erotikus vágy nem jelenhetett meg a versekben. A korabeli erkölcs korlátait még Petőfi sem törte át a legelragadtottabb pillanatban sem. Gondoljunk a *Minék nevezzelek?* című vers izzó hevületére, a képzelete mégis megzabolázó, korlátok közé szorított képeire!

A XIX. század második felének szerelmi költészetében megjelentek az új élet, a polgári társadalom másfajta nőípusai: a szabadabb er-

kölcsű társasági hölgy, a kitartott asszony, a züllésbe taszított lány (pl. Reviczky Gyula: *Perdita-ciklus*, 1884). A szerelem már nem lelki harmóniát jelent, hanem gyöttrő, égető, pusztító testi szenvedélyt. A nő nem menyasszony vagy hitves, hanem egyszerűen szerelmi partner, a férfi égő testi vágyainak kioltója, vagy gyakran ellenfél, aki inkább kínzó szenvedést okoz, mint nyugalmat.

Ennek az újfajta szerelemnek az ábrázolása legerőteljesebben Vajda lírájában jelentkezik. A *Gina-ciklus* a modern szerelmi érzést elsőként ábrázolja irodalmunkban. Georgina az anyagi jólét érdekében a bukott nő szerepét is vállalja. Vajda örökre elveszíti Ginát, mégis évtizedeken át hűségesen írja hozzá szerelmes verseit. Idővel a szerelem **jelképpé** válik a költő számára: a messzetűnt ifjúságot, a boldogság utáni vágyakozást jelenti.

Két versciklus és még jó néhány különálló vers jelzi e szerelem mélységét. A *Szerelem átka* című ciklus (1855–1856) mind a tizenegy versén különös módon átüt a nő bűvös erejű érzékisége. A költő érzéseiben a **gyönyör** és a **gyötrelem** egymásba olvad. *Óhajtlak, de nem szeretlek* – állapítja meg a költő. *Ne tudjak én semmit rólad, / Csak hogy szép vagy, szép nagyon* – írja máshol. A ciklus versei a végérvényes veszteség megrendültségét fejezik ki, ezekben Vajda még csak a szívtelenséget, a hiúságot, a gúnyos hidegséget veti a lány szemére.

Ez a fajta szerelmi líra nem halványul el, nem apad ki, amikor maga az élmény lezárul. Az 1856–1860 között írt *Gina emléke* versfüzér mind a harminckét darabjában már a gyöttrődve kínlódó szenvedést, a féltékenység mardosását, a megcsalatlás kínját, a kétségbeesést sugározzák a szenvedélyes, túlzó képek. Végletes érzések, ellentétes motívumok szövődnek egybe: *Mintha örvény fölött járnék, / Vagy elfödne sötét árnyék; / ...Ah pokolkín-kéjes mámor! / És én ezt mind, mind átérem, / Valahányszor rád emlékszem... / Mégis mindig rád emlékszem!* (XXXI. darab).

Az 1860 után írott verseiben a szenvedély elcsitul, helyébe inkább **tűnődő emlékezés** lép. A hajdani érzéki sóvárgás átminősül egyfajta gögös magánynyá, melynek mélyén ott parázslik a hajdanvolt szerelem minden eleme. A Gi-

na-émlék kitágul, átszellemül. A mulandóság, a visszafordíthatatlan idő gyötrő érzéseivel társul.

Húsz év múlva

(Gina emlékkönyvébe)

Mint a Montblanc csúcsán a jég,
Minek nem árt se nap, se szél,
Csöndes szívem, többé nem ég;
Nem bántja újabb szenvedély.

Körültem csillagmiriád
Versenyt kacérkodik, ragyog,
Fejemre szórja sugarát;
Azért még föl nem olvadok

De néha csendes éjszakán
Elálmodozva, egyedül –
Múlt ifjúság tündér taván
Hattyúi képed fölmerül.

És ekkor még szívem kigyúl,
Mint hosszú téli éjjelen
Montblanc örök hava, ha túl
A fölkelő nap megjelen...

A Mont Blanc vagy olaszul Monte Bianco (jelentése mindkét nyelven: *fehér hegy*) az Alpok, Nyugat-Európa és egyben az Európai Unió legmagasabb hegye. A franciák úgy is hívják: La Dame Blanche (A *fehér hölgy*). Magassága kb. 4808,7 méter. Hegycsúcsát mindig hó fedi.

Amit a műről tudnod kell

Vajda János legismertebb, kevés tökéletes költeményeinek egyike, a magyar szerelmi költészet egyik remeke, mely ...*egy élet drámáját fagyasztja bele néhány sor tömör s mégis könnyed és átlátszó kristályába. A mondanivaló, hogy az egyszer megpillantott szépség emléke a kiégett szívben is fel-fellobban, ezúttal képpé válik, nem vegyül bele magyarázkodás.* (Komlós Aladár: Az üldözött. Black & White Kiadó. Nyíregyháza, 2000. 92. o.)

Keletkezése • 1876-ban íródott, ihletője Kratochwill Georgina.

Műfaja • Elégikus hangvételű dal, melyben magát az emlékező szerelmet, nem pedig tárgyát állítja elének. Címe az idő múlására és a szerelem örök voltára utal.

Szerkezete • Keretes szerkezetű mű, az első és az utolsó strófa is a Mont Blanc képét idézi fel: *Montblanc csúcsa, Montblanc örök hava*. Ez teszi zárttá, egésszé a verset. A költemény tizenhat sora szerkezetileg tökéletesen megkomponált. Az első nyolc sort a *De* kötőszó követi, és ez szimmetrikusan két szerkezeti egységre bontja a költeményt. A vers tehát rendkívüli műgonddal felépített, igazi remekmű.

I. rész. 1–2. vsz.: az első nyolc sor a jeges, a felolvadni képtelen, fagyos szív érzéketlenségét, a rideg magányt és a büszke szomorúságot fejezi ki. Nem csupán az indító Mont Blanc-kép, de a harmadik sor állítmányai (*Csendes, nem ég*) is ezt érzékeltetik. A negyedik sor finoman

sejteti, hogy a költő szívét valamikor már megsebezte egy viharos, mély érzés: *Nem bántja újabb szenvedély*. A második versszakban a Mont Blanc képe kiegészül egy újabb költői képpel: *Körültem csillagmiriád / Versenykacérkodik, ragyog, / Fejemre szórja sugarát*; de a kihűlt, hideg szív már nem képes érezni. Ha nyelvi szempontból vizsgáljuk az első nyolc sort, akkor feltűnik a nagyfokú dísztelenség. Egyetlen jelzővel találkozunk, de ez sem díszítő, hanem megkülönböztető jelző. Feltűnően sok viszont a tagadószó. A *nem, se, sem* szavak összesen hatszor fordulnak elő: a hiány, az üresség érzetét keltik.

II. rész. 3–4. vsz.: a harmadik versszak elején lévő *De* ellentétes közt szó fordulatot jelez. Valóban ez a nyolc sor érzelmileg és hangulatilag szemben áll az előző résszel. A kezdés még tünődő, emlékező hatást kelt a halmozott határozósók és a sor végén lévő gondolatjel révén. A felidézett emlékkép szépségével fellobbantja a rég elfeledettnek hitt szenvedélyes érzést. De ez csupán múltó, pillanatnyi varázslat, a magány és a boldogtalanság jegét már nem lehet feltörni. Marad az örök hó és jég, de az éjszaka komor sötétségét a hajnal tündöklése váltja fel. A két gyönyörű természeti kép: a Mont Blanc csúcán lévő jég és a sziklák között megbújó tündérszép tó – egymással ellentétes. A jéggel a tó, az éjszakával a hajnal áll szemben, s az ellentétes képek a fenség és a nagyság képzetét keltik. Ez a szerkezeti egység nyelvi-stilisztikai vonatkozásban is más, mint az előző nyolc sor. Feltűnően megsaporodnak a díszítő jelzők. Összesen nyolcat találunk, melyek az érzelmi gazdagság kifejezői. A gyengédséget legjobban a *hattyúi képed* kifejezés érzékelteti.

Költői kifejezőeszközök • Hasonlat, metafora, jelzők, megszemélyesítés, alliteráció található a költeményben. Verselése: négy soros, kereszt-rímekből (a b a b) áll, jambikus lüktetésű. Hangulata: elégikus, szomorú.

Üzenete • A szépség és a szerelem feledhetetlen emléke a kiégett szívben is kigyúlnhat, fellobbanhat, de ez a pillanatnyi hideg ragyogás, ez a ritka és kényes múlt hangulat nem képes már felolvasztani a magány és a boldogtalanság jegét.

Érdekessége • Vajda nyelvteremtő ereje által válik hitelessé a versben megörökített szerelmi élmény a művészi szerkesztés, a költői képalakítás. Semmit nem túloz el, nem akar érzélgős-érzelmes lenni, nem akar önsajnálatot ébreszteni. Csak egy jelenséget, egy belső lelki folyamatot érzékeltet: a kiégett szív mégsem az, aminek látszik, a nagy szerelem örökké tart.

Harminc év után

Mi hátra volt még, elkövetkezett.
E földi létben gyász sorunk betölt.
Találkozunk – irgalmas végezet! –
Utolszor, egyszer még, a – sír előtt.
Hittem, hogy lesz idő, midőn megömersz

S helyet cserél bennünk a fájdalom;
És folyni látom, majd ha már késő lesz,
A megbánásnak könnyét arcodon.

Mert amit én vesztettem, óriás,
Hozzá az ég adott erőt nekem.
Én látok itt olyant, mit senki más;
Csodákat mível emlékezetem.
A multból fölmerül egy pillanat,
Mint oceánból elsüllyedt sziget;
És látom újra ifjú arcodat,
Mikor még másért nem dobbant szived.

És e varázslat rád is visszahat.
E lélek a te Veszta-templomod.
Oltára képében látod magad;
Mi vagyok én neked, most már tudod:
Ha majd a földi élettől megváltam,
Imába, dalba foglalt szerelem
Örökkévalósága a halálban...
Az ég, ládd, mégis eljegyzett velem!

Ki bájjaidból méltatlan vadakra
Pazaroltál nem értett kincseket;
Én, a hideg bálvány vezeklő rabja
Ki minden kéjt szívébe temetett:
Most itt ülünk siralomházi lelkek,
És nézzük egymást hosszan, szótalán...
Tekintetünkben hajh! nem az elvesztett,
Az el nem nyert éden fájdalma van.

Igy ül a hold ádáz vihar után
Elcsöndesült nagy, tornyos fellegen,
És néz alá a méla éjszakán,
Bánatosan, de szenvedélytelen,
Hallgatva a sírbolti csöndességet
A rémteli sötét erdő alatt,
Amig a fákról nagy, nehéz könnyecseppek
Hervadt levélre halkan hullanak...

Amit a múról tudnod kell

A Gina-szerelem varázsa még harminc év múlva is feltűnik Vajda János költészetében. Az életre szóló szerelmi élményről vall egy költői magántitok is. Gina arcképe (pontosabban egy hozzá rendkívül hasonló nőnek újságból kivágott képe) állandóan ott függött Vajda íróasz-

tala fölött, Petőfi és Napóleon arcképe mellett. Ennek a boldogtalan és beteljesületlen szerelemnek az emlékéét őrzi a *Harminc év után* című költemény is.

Keletkezése • 1892-ben íródott. Vajda gondolati lírájának egyik lezsebb darabja. Nem valószínű, hogy valódi életrajzi háttere van, inkább a költői képzelet idézi meg a fiktív találkozást a megöregedett (55 éves) és bűnbánó Ginával.

Műfaja • Elégia, a Gina-versek közé soroljuk. Típusa szerint idő- és értékszembesítő költemény.

Témája • A vershelyzet igen sajátos, mert a lírai én számára nem az egykori beteljesületlen szerelem okoz fájdalmat, hanem a lehetőség elvesztése. Hiszen a kapcsolat létre sem jött: *Tekintetünkben hajh! nem az elvesztett, / Az el nem nyert éden fájdalommal van.* Címe metonimikus, időbeli érintkezéson alapul. Rájátszik az előző nagy Gina-vers címére, a *Húsz év múltára*, ezért témakijelölő, hiszen aki érti a célzást, az azt is tudni fogja, hogy milyen verset várjon.

Szerkezete • Lineáris felépítésű, öt nyolcsoros strófából álló költemény.

1. vsz.: a vershelyzet a szerelmesek utolsó találkozása. Az esemény meghatározhatatlan helyen és időben játszódik, mert a szöveg két, a magyarra jellemző sajátos nyelvi jegyet aknáz ki: az egyik a nyelvtani jelen idő használata. Ez utalhat éppen bekövetkezőben lévő, de a jövőben lejátszódó eseményre is. A másik a *sír előtt* névutós szerkezet, amelyik nyelvünkben értelmezhető helyhatározóként, de időhatározóként is. Az előbbi esetben a találka színhelyét jelöli, az utóbbiban: haláluk előtt utoljára látják egymást. A kétértelműséget könnyen ki lehet ugyan küszöbölni, a két jelentésréteg azonban végig jelen van, és a két szereplő mintha folyamatosan valami kísérteties fél-létben lenne.

2–4. vsz.: az emlékezet az ifjú Gina arcát is a költő elé varázsolja *Mikor még másért nem dobbant szíved.* Vajda a költői tevékenységet értelmezi, az emlékezés folyamatának analógiájával írja le a kép alkotásának menetét, amelyben a vers tárgya, a megszólított felismerheti magát: *És e varázslat rád is visszahat. / E lélek a te Veszta-templomod. / Oltára képében látod magad;... Ki bájjaidból méltatlan vadakra / Pazaroltál nem értett kincseket.* A költői mű lesz az eszköz, amelynek segítségével képessé válik ez a pár, amelyik nem élt a lehetőséggel, hogy saját magát szemlélje: *Most itt ülünk síralomházi lelkek, / És nézzük egymást hosszan, szóvalan...*

5. vsz.: a Gina-szerellemmel való végső szakítás. Az ígézet múltán a kegyetlen valóság, az elrontott élet döbbenete kap hangot. Az egyéni fájdalom többrétű, sejtető képsorban jelenik meg a vers utolsó strófájában: *Igy ül a hold ádáz vihar után / Elcsöndesült nagy, tornyos fellegen, / És néz alá a méla éjszakán, / Bánatosan, de szenvedélytelen, / Hallgatva a sírbolti csöndességet / A rémteli sötét erdő alatt, / Amig a fákról nagy, nehéz könnyecsek / Hervadt levélre halkan hullanak...*

Alapmotívumok • Elsősorban a katolicizmust idéző vallási terminus technikusok (szakszavak): *lélek, megbánás, oltár, sír, földi lét, ima, örökkévalóság, vezeklés, eljegyzett az ég, éden*. Másodsorban a mitologikus elemek: *óceánból elsüllyedt sziget, Vesztá-templom, sötét rémteli erdő*.

Kifejezőeszközök • Alliteráció, halmozás, felkiáltás, körülírás, fokozás, inverzió (fordított szórend), metafora, hasonlat, megszemélyesítés, allegória. Verselése elsősorban időmértékes, gyakoriak benne a tiszta ötös jambusok. A strófák nyolcsorosak, keresztrímesek: a b a b a d c d. Stílusában a romantika és a szimbolizmus közötti átmenetet képviseli. Előmodern.

Alapgondolata, üzenete • A költő feladata az, hogy öröklételet ajándékozzon témájának, noha a mű hangsúlyozza az ihlető és a róla teremtett kép különbségét. A költemény hasonló Ady nagy szakítóverséhez, az *Elbocsátó szép üzenet*hez. Ez ugyan nem olyan öntudatos és világosan kimondott, mint amaz, az alapvető motívum azonban ugyanúgy a művész és az ihlető viszonyának hasonló felfogása.

A Gina-szerelem a beteljesületlen, de sírig tartó, önemésztő szerelem szimbólumává lett irodalmunkban. Dante *Beatricéje*, Petrarca *Laurája*, Juhász Gyula *Sárvári Annája* mellett ott fényesül Vajda nagyságának köszönhetően *Gina* (Kratochwill Georgina) neve is.

1. Vajda költészetének legjobb darabjai a Gina-szerelem élményének hatására születtek. Mennyiben más ez a szerelmi líra a korábbi évtizedek szerelmi költészetéhez képest?

◆ **2.** Milyen látvány, milyen természeti kép jelenik meg a *Húsz év múlva* c. költeményben? **3.** Mi adja a vers keretét? Milyen költői képpel egészül ki a második versszakban? **4.** Milyen a költemény felépítése? Elemezd az I. szerkezeti egységet! **5.** Elemezd a II. szerkezeti egységet!

▣ **6.** Mi a *Harminc év után* című vers alaphelyzete? Mi a műfaja? **7.** Milyen szerkesztésű mű? Elemezd versszakonként!

házi feladat **1.** Keress példát szimbolista-látomásos képsorra a versekből! **2.** Keress hasonlóságot az említett Ady és Vajda vers között!

ÖSSZEZGÉS • Vajda János egyénisége rendkívül ellentmondásos volt. Jókai úgy látta: ... *mintha két különböző ember volna benne egyesülve. Tud gyöngéd lenni, tud lángolni, majd meg epés, maró...*, *Keverve a gyöngy a makkal*. Vajdát saját magát is állandóan foglalkoztatta nehéz, különös természetének titka. Már megjelenésében is volt valami nem szokványos: *Mindig akkora sétabottal járt, hogy azt a benyomást keltette az emberben, hogy verekedni megy* – így jellemezte egyik kortársa. Vajda olyan erős (egyben önsorsrontó) egyéniség, hogy nem képes semmiféle társadalmi, politikai, művészeti konvenciót fenntartás nélkül elfogadni, és éppen ezért emberi és művészi sorsa ellentmondásokkal és buktatókkal terhes. Az *üstökös* (1882) című költeményben Vajda János hiteles képet festett önmagáról: *Csillagvilágok fénylő táborán át / A végtelenséggel versenyt rohan. / Forogni körbe nem tud, nem akar, hát / Örökké tártalan, boldogtalan!*

MIKSZÁTH KÁLMÁN (1847–1910)

Benczúr Gyula:
Mikszáth Kálmán, 1910

ben bíráló és résztvevő, romantika és realizmus, nosztalgia és kiábrándultság, költészet és józan megfigyelés egyszerre van jelen. Az *ironikus-humoros hangnem* szinte valamennyi írásának meghatározó eleme.

ÉLETÚTJA

Gyermekkora, iskolái • A Nógrád megyei Szklabonyán született 1847. január 16-án. Szülei: Mikszáth János és Veres Mária, jómódú s tehetséges paraszti kisbirtokosok voltak. Tízéves koráig szülőfalujában élt, boldog gyermekkorának élményei egész írói pályáját végigkísérték. Szülőföldjének sajátos színeit, a Felvidéket, a tót- és magyarlakta „görbeországot” sok-sok művében megjelenítette.

A középiskola első hat osztályát a Rimaszombati Református Gimnáziumban végezte, majd Selmecebányán folytatta és itt is érettségizett 1866-ban. A pesti egyetemen négy évig jogot tanult, de diplomát nem szerzett.

Felnőtt évei • 1871 elején anélkül, hogy befejezte volna jogi tanulmányait, visszatért Nógrád megyébe. Balassagyarmaton esküdti hivatalt vállalt Mauks Mátyás főszolgabíró mellett. A következő évben ügyvédsegéd lett. A Mauks-házban ismerkedett meg főnöke idősebb lányával, Ilonkával. A házasságról azonban a szülők hallani sem akartak. Feltették a lányt a magyar írók szegény sorsától. 1873. július 13-án házasodtak össze szülői beleegyezés nélkül. Pestre költöztek. Mikszáth állást vállalt, a *Magyar Néplap* szerkesztője lett. Jövedelme rendkívül csekély volt, s saját költségén kiadott novellagyűjteménye sem hozta meg a várt sikert. A nyomasztó anyagi gondokat súlyosbította, hogy első gyermekük meghalt. Felesége megbetegedett, s hazautazott szüleihez. Mikszáth a válás mellett döntött. Magára maradványban élt, írásait nem közölték a lapok.

A *ló, a báránka és a nyúl* című elbeszélésében írta le elsőszülött fia halála fölött érzett gyászát. Kálmán 1874. augusztus 2-án született és másnap már meg is halt. Mikszáthné Mauks Ilona azt mondta, hogy a férje némán gyászolta fiát, s csak hosszú idő elteltével tudott gyászáról beszélni, s ezt írta meg a novellában. Hatodik osztályban tanultatok.

A *Szegedi Napló* szerkesztősége 1878 végén állást kínált Mikszáthnak. Két és fél esztendőt töltött Szegeden. Élményanyaga rendkívül gazdagodott itt, világszemlélete tágult, szabadon kibonthatta képességeit, senki sem korlátozta. Elindult az írói kibontakozás felé.

Ismét Pesten • 1880 végén tért vissza Pestre, ahol a *Pesti Hírlap* szerkesztőségében kapott állást. Csaknem huszonöt évig dolgozott itt. 1881-ben gyors egymásutánban megjelent két kis kötete, a *Tót atyafiak* és *A jó palócok*. Végre megkapta a régen várt elismerést. A hírnév és az elismerés a magánéletére is jótékony hatással volt. Mauks Ilonát újra feleségül vette 1882-ben. Házasságuk mindvégig kiegyensúlyozott volt, három fiuk született.

Tagja lett a Petőfi Társaságnak, a Kisfaludy Társaságnak és a Magyar Tudományos Akadémiának. A parlamentbe is bekerült, 1887-től élete végéig a Szabadelvű Párt képviselője volt, s innen karcolatokban számolt be a „Tisztelt Ház”-ban történekről. Csípős humorú írásai hamar népszerűvé lettek. A 80–90-es években egyre többet foglalkoztatták saját kora társadalmi fejlődésének problémái.

Utolsó évei • Életének utolsó évtizede alkotómunkával telt, de meglehetősen eseménytelenül. 1908-ban egészségi állapota fokozatosan romlott. Visszahúzódott a horpácsi kastélyba, pesszimizmussal nézett a jövőbe. 1910-ben az ország nagy pompával készült írói pályájának 40. évfordulójára. Mindezek ellenére csalódottsága, lemondó reménytelensége, az ország sorsáért való aggodása teljesen elhatalmasodott rajta. Tizenkét nap múlva máramarosi választói körútján a rahói választóknak a következőket mondta: *Én, aki annyira szeretem ezt a nemzetet, olyan színekben látom ma az ország jövőjét, hogy elmondani sem lehet.* S valószínűleg „megjósolta” mindazt a történelmi katasztrófát, amely később bekövetkezett (háború, a Habsburg-ház összeomlása, a nemzet szétdarabolása, belső összecsúszás). Kampányútján beteg lett, a fővárosba súlyos tüdőgyulladással tért vissza. Állapota gyorsan rosszabbodott, négy nappal választói körútja befejezése után, 1910. május 28-án egy fulladásos roham következtében beállt szívgyengeség okozta halálát.

MUNKÁSSÁGA

Indulása • Írói pályáját elbeszélésekkel kezdte. Két sikeres elbeszéléskötete, a *Tót atyafiak* (1881) és *A jó palócok* (1882) megjelenése jelentette a kedvező fordulatot, itt talált rá a maga egyéni, hamisítatlan hangjára. Áradt belőle a mesélő kedv, élvezetes, izes nyelven szólt. Kedé-

lyes hangneme sok olvasót vonzott. Szülőföldjére, gyermekkori ismerősei közé vezetnek el a kötetek novellái. Megismerhetjük a paraszti világot, az emberek babonás hiedelmeit. Ebben a világában, akár a népmesékben is, a jók elnyerik jutalmukat, a rosszak pedig bűnhődnek bűneikért. A sikert jelzi, hogy az újságok ettől kezdve versengtek a kéziratáiért, s végre megszűntek nyomasztó anyagi gondjai is, a fűtetlen hónapos szobák már nem akadályozhatták írói munkáját.

A befutott író • Mikszáth a további évtizedekben részben a tót és palóc elbeszélésekben kimunkált úton haladt tovább. Felhasználta ezután is ifjúkori élményeit, de rövidebb lélegzetű írások helyett nagyobb terjedelmű novellák és regények kerültek ki tolla alól. Legfőbb szerkesztő elve ekkor született alkotásaiban az eredetileg szegény esemény feldúsítása lett: kitérőkkel, betétekkel, anekdoták közbeiktatásával közeledett a nagynovella és a kisregény irányába. Folytatásokban, előre átgondoltan alkotta írásait, gyakran pillanatnyi ihletre hagyatkozva. Szerette a különöcs, furcsa, bogaras viselkedésű embertípus megformálását. *Az eladó birtok* (1893) hőse pl. egy végletes vonásokkal megrajzolt embertípus, aki hozományvadászból lesz szinte egyik napról a másikra önzetlen hősszerelmessé. Nemcsak a hozományról mond le, hanem saját birtokát is eladja, hogy megmentse apósát a gyalázattól. *A Beszterce ostroma* (1894, lentebb részletesen tárgyaljuk) és a *Szent Péter esernyője* című művek hősei között szép számmal találunk különös gondolkodású és életvitelű szereplőket. Az utóbbiban az örökség felkutatásának motívuma összefonódik az érdekházassággal, de az illúzió szétfoslása után szerelmi idillbe torkollik a történet.

Történelmi tárgyú műveiben a múlt hétköznapjait ábrázolta, forrástanulmányok helyett anekdotikus történeteket mesélt el. Ilyen művei: *A két koldusdiák* (1885), *A beszélő köntös* (1889), *A kis primás* (1891), *A szelstyeyi asszonyok* (1901).

Külön szint jelentenek életművében satirikus rajzai, karcolatai. Ezek a rövid elbeszélések szorosan összefüggtek újságírói és képviselői munkájával. Mikszáth 1882-től a *Pesti Hírlap* hasábjain kezdte megjelentetni az *Országgyűlési karcolatokat*, melyek elsődlegesen ironikus hangneműek. Írásaiban a parlamenti élet visszásságait, a képviselők megvesztegethetőségét, úrhatnámtságát, a fonákságokat mutatta be kesernyés, helyenként maró gúnnyal, pl. *A pénzügyminiszter reggelijében*, a *Közgazgatási törvényekben*.

Életművében kiemelkedő szerepet kapnak azok a művek, melyek a korabeli dzsentrit ábrázolják. Ilyen tárgyú legkitűnőbb műve *A gavalérok* (1897) című kisregénye. A Sáros megyei dzsentrik ábrázolásában Mikszáth még együttérzését is kifejezte: *...mi sárosiak... örökké abból tartunk főpróbákat, hogyan csinálnánk, ha gazdagok lennénk. És ha sikerült az előadás, örülünk neki, tapsolunk magunknak.*

karcolat – rövid, szellemes, sokszor gúnyos, egyetlen problémát körüljáró, általában valamilyen valóságos eseményhez kapcsolódó, tanulásra kihegyezett szépprózai műfaj.

irónia – görög-latin eredetű szó, mely többnyire dicsérő, elismerő szavakba burkolt keserű, de szellemes és finom gúny.

dzsentri – angol eredetű szó, Magyarországon a kapitalizmus kibontakozása idején a feudális felfogású, előkelősködő, birtokát többnyire elvesztő kis- és középnemességet jelentette.

Van azonban a dzsentriknek egy másik típusa, akik nem hajlandók hasznos munkára, akik másokon élőködnek, és az érdekházasságtól sem riadnak vissza a pénz- és a vagyonszerzés érdekében. Ehhez a típushoz tartozik Katánghy Menyhért, a *Két választás Magyarországon* (1896–1897) című novellafüzérének a központi figurája, s ide sorolható a csinos, sima modorú volt huszárhadnagy is, Noszty Feri, a *Noszty fiú esete Tóth Marival* (1908) című regény főhőse.

Történelmi regényei közül meg kell említenünk a *Különös házasság* (1900) című művét, mely aktuális céllal (polgári házasság, szabad vallásgyakorlás) készült. Több helyszíne a mai Kárpátaljához, Ung megyéhez kapcsolódik, egy 1872-ben megtörtént eseményt dolgoz fel. A fiatal Buttler János gróffal báró Döry István szolgabíró erőszakkal összeesketteti megesett leányát, Máriát, hogy a szégyent elkerülhessék. Az esküvői szertartást Szucsinka plébános végzi, az a pap, akivel a báró-kisasszonynak viszonya volt. Buttlert romantikusan szenvedélyes szerelem fűzi menyasszonyához, Horváth Piroskához, s ezért mindent elkövet a házasság érvénytelenítéséért.

Mikszáth másik történelmi regénye *A fekete város* (1910). Talán ez a legismertebb és egyben legkomorabb balladás végkifejletű alkotása. Cselekménye a kuruc korban játszódik. Görgey Pál szepesi alispán és a lőcsei száz polgárok kicsinyes marakodása áll a középpontban. Görgey hirtelen haragjában lelövi Lőcse város bíráját (mert az korábban Görgey kedvenc kutyáját lötte agyon), s ezzel magára szabadítja a város engesztelhetetlen gyűlöletét. A városi polgárok mindaddig gyászruhát hordanak (ezért fekete város), míg meg nem torolják sérelmüket. Az új bíró, a fiatal Fabricius Antal lefejezti a rettegett alispánt, s csak a halálos ítélet végrehajtása után tudja meg, hogy a város gyűlölt ellensége az ő titkos szerelmének az apja volt. Rozáliát ugyanis Görgey álnéven neveltette. Mikszáth mindkét oldalt bíráló szemmel nézi. Görgey a maga nemesi göggyében nem tesz különbséget ember és állat között: *Ebért ebet!* – kiáltja, miközben lelövi a lőcsei bírót. A lőcsei polgárok mohóságát azzal szemlélteti Mikszáth, hogy azok ahelyett, hogy bekötöznék vadásztársuk vérző sebét, egy régi királyi jog alapján a bíró csöpögő vérével egy nagy darab borsóföldet szakítanak ki Görgey birtokából.

Sötétlátása és reménytelensége okozta, hogy Mikszáth kettős tudattal vett részt a közéletben. Nem látott lehetőséget a kibontakozásra, elhibá-

zottnak vélte a magyar uralkodó osztályok politikáját. Ez az ellentmondás tükröződik a nagyszabású korrajzzá tágult *Új Zrínyiászbán* (1898). Mikszáth feltámasztja a szigetvári hőst, bankelnök lesz belőle. Szatirikus ábrázolással mutatja be, mivé süllyeszti saját korának tartalmatlansága, eszmei üressége a nemzeti múlt legendás nagyságát.

1904-ben a Révai cég megbízásából hozzálátott a Jókai-életrajz megírásához, s ezzel megalkotta az első magyar életrajzi regényt *Jókai Mór élete és kora* címmel. A könyvnek nagy sikere lett. Igaz: nem a regényíró Jókai áll a középpontban, hanem az ember, apró-cseprő gondoljaival, intimitásával. De épp az emberközeli ábrázolás, valamint a plasztikus megjelenítő erő teszi élvezetes olvasmánnyá e művet.

plasztikus – görög-latin eredetű szó, mely jellemzőt, kifejezőt, szemléleteset, érzékleteset, kézzelfoghatót jelent.

MIKSZÁTH ELBESZÉLÉS-MŰVÉSZETÉNEK ÚJSZERŰSÉGE

Mikszáth rátalálva sajátos, egyéni hangjára **másfajta témát** választott, mint Jókai vagy kortársai. Írásai a téma különösségével is hatnak az olvasóra. Tót történeteinek hőseiben ugyan még sok a romantikus vonás: különös-különc figurái a világtól elzárt magányos emberek, akik naphosszat nagyokat hallgatnak, akik távol élnek a zajló városi világtól. Jobban kötődnek a természethez vagy az állatokhoz, mint az emberi társadalomhoz. Mikszáth a falu világát, az egyszerű parasztemberek életét ábrázolja. Alapjaiban távolodik tehát el a Jókai-féle romantikától. A novelláskötetek főhősei tót és palóc parasztnok, akiket nem kívülről, hanem belülről láttat az író. Felismerteti Mikszáth az olvasóval, hogy **a látszólag együgyű és durva ember lelkében mély érzések és gondolatok rejlenek**. A falusi egyszerű emberek is megvívják a maguk belső csatáját, lelkükben ellentétes érzések csapnak össze, de a marcangoló önvád hatására erkölcsileg tiszták tudnak maradni. Ezáltal gyakran válnak emberileg értékesé, így erkölcsileg a hatalmasnak vélt uraik fölé nőnek.

Mikszáth nemcsak másféle témát választott, de másfajta hangon írt, **másfajta ábrázolást követett**. Petőfi és Arany népies hangvételétől bátorítást kapott: *A néptől tanulja a nyelvet az író kétségkívül – írta később önmagáról –, mint ahogy a szamócát az erdőn szedi az ember. De megtisztítva, megmosva... Az aroma rajta legyen, de a rög, a penész, a békanyál nem*. Írásai a természetes beszéd, a köznyelvi, élőszóbeli előadásmód fordulatait idézik. Novelláit olvasva úgy érezzük, mintha ott ülne mellettünk, mintha közvetlenül nekünk mesélné el a történeteket. Egy-egy közbeszúrt anekdotával, humoros-ironikus megjegyzéssel, megszólításokkal igyekszik a hallgató figyelmét ébren tartani, s e kettős kötés – **történet és előadásmód** – teszi élvezetessé írásait.

Ezekben a novellákban még fellelhetők a **romantikus** motívumok: különös téma, váratlan fordulatok, túlzások, eszményített lányalakok, de már a **realizmus** jellemzőit is megfigyelhetjük írói ábrázolásmódjában. A részletes, valóságghű tájfestés, a környezetrajz, a szereplők lélekábrázolása, egyfajta arisztokrataellenesség, kritikai hajlam a realista vonásokra utalnak. Romantika és realizmus sajátosan ötvöződik Mikszáth műveiben. A gyakran lassú kezdést pergő történetek követik, a párbeszédék felgyorsítják az eseményeket. Szaggatottság, sűrítettség gyakori jellemzői e műalkotásoknak, s ettől lesznek gyakran sejtelmesek is.

Elbeszéléseiben a **természet** időnként főszereplővé válik. A táj cselekszik, társalog az emberekkel, az állatok szinte értik az emberek lelkét, érzéseit, Mikszáth gyakran él a leírásokban a megszemélyesítésekkel, a köznyelvi-élőszóbeli fordulatokkal.

A *Tót atyafiak* és *A jó palócok* történetei mégsem csupán falusi idillek. A legtöbb írás mélyén ott rejlik egy-egy nyugtalanító tragédia, kettőtört emberi sors is. Mikszáth hegyi embereiben és parasztjaiban nincs semmiféle lázongó dac vagy forradalmi indulat. Ezt a békésnek tűnő megelégedést azonban mindig feldúlja valami, s ebből bontakozik ki az elbeszélések cselekménye.

1. Határozd meg Mikszáth Kálmán helyét a magyar irodalomban!
2. Hol született? Kik voltak a szülei? Milyen meghatározó élményt jelentett gyermekkorra?
3. Mutasd be iskola- és tanulóéveit!
4. Hol kezdte felnőtt éveit? Kivel ismerkedett meg?
5. Mikszáth kétszer házasodott és ugyanazt a nőt vette el. Kit?
6. Hogyan teltek a pesti évek? Hogyan jutott túl élete mélypontján?
7. Mi hozta meg számára az írói sikert?
8. Hogyan telt életének utolsó két évtizede?
9. Mutasd be írói pályáját, legjelentősebb műveit!
10. Miben rejlik elbeszélés-művészetének újszerűsége?

házi feladat 1. A világhálón keresz Mikszáth Kálmán munkásságával kapcsolatos képeket, és készíts prezentációt!

Tót atyafiak

Amit a műről tudnod kell

A kötet négy közepes hosszúságú történetet foglal magában: *Az arany-kisasszony*, *Az a fekete folt*, *Lapaj, a híres dudás* és *Jasziabék pusztulása* című elbeszéléseket. A novelláskötet 1881 nyarán jelent meg. Címe utal a kötet szereplőinek származására.

Témája • A tót származású, különc főhősök érdekes történetei, akik többnyire a civilizációtól távol élnek, babonák lengik körül őket. Helyszíne változó – Selmecebánya, Felvidék, Tátra vidéke.

A kötet szerkezete • Négy novellát tartalmaz.

Az arany-kisasszony: a megírás alapja egy újsághír. Csemez Krisztina kezéért két bogaras öregúr: a 48 éves Csutkás tanár úr és a hason-

ló korú Luppán Demeter „bányagróf” verseng, ám a lány Mirkovszki Miklósba szerelmes. Az apa nem adja hozzá, míg annyi aranyat nem szerez a fiú, amennyi a lánya súlya. Miklós vállalkozik a feladatra és Amerikába utazik, hogy aranyat ásson. Krisztina egyre fogy és öregszik. Csemez úr meghal, így már nincs szükség aranyra, de Mirkovszkit senki sem tudja értesíteni, mivel ismeretlen a címe. A fiú ígéretével együtt legendává merevedik. Az idő egyre telik. A befejezés nyitott marad, mert sosem tudjuk meg, hogy visszatért-e Miklós Selmezbányára. A novella hangneme ironikus. Stílusában romantikus és realista elemek keverednek.

Az a fekete folt (alább részletesen vesszük).

Lapaj, a híres dudás (rokon novellája a fent tárgyalt elbeszélésének): a történet főhőse Lapaj Istók, aki már 22 éve csősz a hlinai határban. Látszólag tudomást sem vesz arról, hogy egy fiatal nő a szeme előtt vízbe fullasztja magát. De amikor kiderül, hogy a lányanya egy csecsemőt hagyott a juhászkunyhóban, a durva, rideg érzéketlenséggel vádolt, embergyűlölőnek tartott Lapajról kiderül, hogy valójában mélyen érző, szelíd lelkű, jó szívű ember. Eladja kincseket érő dudáját két párnáért, egy derékaljért és egy anyakecskéért, hogy felnevelhesse egy megesett, öngyilkos cselédlány árván maradt csecsemőjét. A novella hangneme szentimentális.

Jasztrabék pusztulása: Gere Istvánnak, a híres csendbiztosnak és a környék hírhedt tót rablóvezérének, Jasztrab Györgynek a küzdelmét meséli el Mikszáth. Gere ravasz és agyafűrt ember, a babona erejével győzi le vetélytársát. Jasztrab György vagy húsz lépésről rásüti kétszövű puskáját, de nem találja el. A csendbiztos bámulatos lélekjelenléttel a lövés pillanatában kivész zsebéből két ólomgolyót, s elhitheti a rablóval, hogy őt nem fogja a golyó: most is megfogta mind a kettőt. Erre a haramia rémült tekintettel adja meg magát, s minden szörnyű bűnét bevallja. Az elbeszélés hangneme komikus.

1. Mi volt Mikszáth Kálmán két első, igazán sikert hozó novelláskötetének címe? **2.** Sorold fel a *Tót atyafiak* című novelláskötet darabjait! Nevezd meg a hangnemüket!

Az a fekete folt

(Részlet)

Nincsen olyan híres akol, mint a brezinai akol...

Bemeszelt fala van, veres födele van, ólomszegekkel a kapuja kiverve. Tulipánvirágok nyílnak a környékén. Magas, százados fák tartanak neki árnyékot, s fedik el kényesen: ne lássa minden bolond; csak a karcsú kemény magaslik ki, amint ott pipázik egykedvűen az akol végén, hol a „bacsa” lakik egy fedél alatt a juhaival. (...)

Az a fogatlan, vén anyajuh, mely most olyan vígan kaparja el lábával a harasztot, hogy alatta jóízűt torkoskodják a titkon nőtt fűben, bezzeg milyen himpeller jószág volt valamikor! – kemény hideg éjjel ellett és idő

előtt. Mikor a bacsza éjfél táján benézett az akolba, félig meg volt fagyva. Az anyja maga is beteg volt, s nem melengethette párájával: költözöben volt már az akkor... Olej megfogta az idélen báránykát, és bevitte a szobába, de bizony ott is hideg volt, odafektette hát kísérlétképpen a kis Anika ágyába a meleg párnák közé. Úgy aludt ott a gyermek és a bárány, nem tudva egymásról semmit. Reggel, mikor felébredtek, a gyermek mosolygott a felelevenedett állatnak, az meg a farkát rázogatta. Mind a kettő örült. És sem a mosolygó gyermeknek, sem a víg báránynak nem volt már édesanyja.

Az Anikáé is akkor halt meg, mikor Anika született. Az Isten úgy intézkedett Olej Tamással, hogy e gyermekért elvitte cserébe a feleségét, mert a jó Isten is csak ritkán ad ingyen valamit. Bizony szomorú csere volt eleinte, de belenyugodott, mert a brezinai bacsza olyan ember, aki ösmeri a „mórest”.

Az Úr akarta így. Három ura közül a legnagyobbik, az Isten, kibe nem lehet belekötni, kinek szabad a keze, és beéri az egész világot, úgy út vele, amint akarja, ha fájó is az ütés nyoma, türelem annak az orvossága.

Urának tiszteli Olej még a talári herceg ökegyelmességét is, akinek számadással tartozik, akié az egész Brezina aklostól, mindenestül és még azon túl is, merre a szem lát. (...)

Sokszor támadt hát egy kis torzsalkodás ezzel a harmadik urával, aki csak úgy maga teszi meg magát úrnak a többi fölél. No de nem nagy baj ez. Egy-egy ajándékbárány még mindig telik Olejtól a szolgabírónak; annak a báránynak a mekegésétől nyomban elnémul az igazságszolgáltatás. (...)

Anikát ugyan nem sokkal szerette jobban, mint kedvenc bárányát, de azért ha már egyszer az Isten nyakában felejtette a kis porontyot, nem tehette ki a farkasoknak a gyepre, dajkát fogadott mellél, és fölnevelte. Ma már nagylány, maga főzi a köménymagos levest meg a „demikátot”, maga szabja, varrja Olej fehérneműit meg a bojtárét... Annyi tudománya van már, mint az anyjának volt. (...)

Az ifjú herceg, Taláry Pál vadászat közben megismerkedik a fiatal, ártatlan, s ehhez mértén tapasztalatlan Anikával. A herceg estére, vacsorára visszatér, mikor is kiderül a szándéka, s Anikához való vonzódása. Harmadnap, amikor újból eljön, valamiféle alkut ajánl a bacsának, miszerint a lányáért cserébe neki adja a brezinai akol minden birkáját. Ez okozza a bacsza lelki tusáját, ám mégis utalást tesz Anika megszöktetésére. Ez még mélyebb válságba sodorja ezt a cseppet sem érzéketlen embert. Úgy tűnik, hogy kis világának maga szabta erkölce, mely szerint felelősséggel tartozik lánya védelméért, most meginog, hiszen voltaképpen engedi, hogy egy úr kihasználja, kedvét töltse vele, s azután talán eldobja. Hosszas vívódás után Matyival üzen a hercegnek, hogy ajánlata érvénytelen, ámde már késő, Anika eltűntéről csak friss keréknyomok árulkodnak.

A bacsza nem szólt semmit, csak a szemei dülledtek ki, és arca sápadt el még jobban. Nyakába kanyarította a halinát, és elkezdett eszeveszetten futni hazafélél. Sejtelve valósult.

A ház előtt friss keréknyomok látszóttak. Bent a szobát üresen találta. Anika hétköznapi ruhája hevert az asztalon. Az ünneplőjét vitte magával. A ködmönre egy írás volt kiterítve, a talári herceg címeres pecsétjével, fogai közt kardot tartó oroszlánál. Ez az ajándéklevél az akolról és nyájról.

A bacsa szívébe mintha éles kést döftek volna, mikor ezeket megpillantotta. Mindent kitalált, mindent megértett. Az önvád találékony útmutató! A herceg úgy tett, amint ő hagyta meg neki: magától cselekedett, éspedig villámgyorsan.

Az öregember megsimította a homlokát, tétován nézett körül, és elkezdett kiáltozni kétségbeesetten:

– Anika! Anika! (...)

– Jó, hogy jössz, édes Matyi fiam – szólott a bojtárhoz, oly nyájasan, mint soha azelőtt. – Egy sürgős írás van odabent az asztalon, melyet rögtön el kell vinned a tisztartó úrhoz Talárba; küldje a kegyelmes úr után, de ne pecsételje be még ma, várjon holnapig. Holnap több írivalója is lesz hozzá. (...)

Matyi jókedvvel indult el a herceg által otthagyott okmánnyal. Olej keresztbe tett kezekkel nézett utána, míg csak beláthatta, csak aztán fordult be az akolba.

Sorba járta kedvenc birkáit, itt-ott megállt, egyik vagy másik előtt, és értelmetlen félszavakat morgott hozzá; végre még ezek a félszavak is elvesztek előtörő zokogásába. A brezinai bacsa sírt, mint egy gyermek.

Mélyen lehúzta kalapját szemére, ne lásson alóla semmit, úgy ment ki az akol ajtaján. Midőn kiért, kétszer fordítá meg a kulcsot az ajtózárbán, mint mindig tenni szokta éjszakára, de amit sohasem tett meg azelőtt, most egyenesen a vályú melletti kúthoz lépett, s a kulcsot egy nagy sóhajjal a kútba dobta.

Most már a dologhoz látott, bár már sötétedni kezdett. Az udvaron egy boglya száraz nád volt, azt emberfölötti gyorsasággal hordta szét, s az akol körül állítá föl, tömötten, vastagon. És mikor mindennel kész volt, felölté cifra halináját, és meggyújtá a nádat vagy hat helyen: egy nagy égő kévét pedig, fölhangván a létrára, a takarmánnyal telerakott padlásra dobott.

A szél mohón kapott a vígan lobogó tűznyelveken, s egy pillanat alatt óriásokká nevelte. (...)

És a brezinai bacsa egyre futott. A jó Isten tudja, hol fog megállni?...

És a brezinai völgy csendes azóta, kövér fűvét nem tapossa sem ember, sem állat; évek jönnek, mennek, a vadkörtefa meghozza gyümölcsét meg elhullatja, a fű megnő, és újra kiszárad, csak egy nagy fekete, négyszögletű folt nem zöldül ki soha. Ki tudja, miért nem? Még a búsongó nóta is csak annyit mond útbaigazításul: *Ott künn a Brezinán az a fekete folt... / Fekete folt helyén valaha akol volt.*

Brezina – helységnév, több is létezett Mikszáth korának Magyarországn. Talán a Nyitra megye északnyugati részén fekvő Brezináról van szó; **bacsa** – számadó juhász; **Talár** – költött helynév; **demikát** – birkapörkölt

Amit a mőről tudnod kell

Keletkezése • Az elbeszélés a *Tót atyafiak* című kötetben jelent meg. Címe az elbeszélést lezáró búsongó nótából való: *Ott künn a Brezinán az a fekete folt... / Fekete folt helyén valaha akol volt*. A cím tehát a történet és a befejező sorok ismeretében az időtlenség hatását kelti, és a népmesék világához közelít. Témája: egy apa bűne és bűnhődése. Helyszíne: Felvidék, brezinai völgy. Idő: körülbelül egy hét.

Szerkezete:

EXPOZÍCIÓ – Mikszáth messziről indítja a történetet. Először a színhelyet rajzolja meg, majd Olej Tamás nyájának bemutatása következik. Már itt megfigyelhetjük azt, ami az egész elbeszélésre jellemző: a természet és ember nagyon közel kerül egymáshoz. Nem hiányozhat természetesen a humor és az élcelődés sem. Amikor például Olej kutyájának hstetteiről mesél, csak mellékesen jegyzi meg: *Okos kutya az, megérdemli, hogy nem lett belőle – ember*.

BONYODALOM – a nyugodt, világtól elzárt falusi idillt Brezina urának, a fiatal Taláry Pál hercegnek a megjelenése szakítja meg. A könnyelmű herceg Olej Tamás lányát, a 16 éves Anikát akarja elcsábítani. Olej ugyan alázasatos szolgálója a hercegnek mint számadó juhász, de mint apa határozottan ellenáll erkölcstelen kívánságának. *A leány nem áll az uradalom szolgálatában* – közli határozottan a herceggel.

KIBONTAKOZÁS – a herceg három napig sűrűn látogatja a lányt, a negyedik napon beszél az apával: a brezinai birtokot ajánlja fel mind az ezer birkával együtt, cserében Anikáért. Ekkor Olej lelki szemei előtt megjelennek a mesebeli gazdagság képei. Meginog és elfogadja az ajánlatot. De azonnal meg is bánja meggondolatlan választát. A mardosó önvád, a bűntudat elől nem tud menekülni. Valósággal belebetegszik a történetekbe. S mikor megpróbálja visszafordítani az eseményeket, már késő. A herceg elvitte Anikát.

TETŐPONT – a bacsa nem tud megbékélni önmagával. Zokogva búcsúzik el kedvenc juhaitól, és önpusztító tehetetlenségében azt semmisíti meg, ami a szemében a legnagyobb kincsnek számított. Felgyújtja az aklot a nyájjal együtt, s ő pedig *futott tüskön-bokron keresztül irány, cél nélkül, vissza sem nézett többé...*

MEGOLDÁS – Az évek teltek-múltak, a völgyben kövér fű nőtt, az a fekete folt azonban nem zöldült ki soha.

Szereplők, jellemek:

■ **Olej Tamás** – az író elsősorban a falusi emberek szemszögéből látta a bacsát. Hallgatag, szófukar, szívtelen embernek tartják őt, aki saját leányát *...nem sokkal szereti jobban, mint kedvenc bárányát*, aki nem tartozik az érzékeny emberek közé, s aki jóformán nem is érintkezett emberekkel. Kevély, dölyfös ember volt. Három urat ismert el maga fölött: *Istent, a talári herceg ökegyelmességét... és a tekintetes*

vármegyét. A falu legfőképpen azért ítélte el Olej Tamást, mert felesége temetésén egy könnyet sem ejtett. A bacsza mély lelki életéről azonban senki sem tud. Arról, hogy 16 év telt el a halál óta, és mégis ritka az a nap, hogy ne gondoljon feleségére. S arról sem tudnak az emberek, hogy a meghalt asszony emléke ott él a főhős lelkében: a lombok susogásában felesége titokzatos hangját hallja, ahogy szólítgatja: *Tamás! Tamás!* Mikszáth belülről, részvéttel ábrázolja hőset és a falusi közvéleménnyel szembeszegülve mondja ki azt, amit mások nem akarnak észrevenni: *Ne higgyétek, hogy Olej nem gondolkodik.* Ezt a megállapítást igazolják a novella történései. Így ez a mondat kulcsfontosságú.

Olej jellemének hajlíthatatlanságára, erkölcsi igényességére és szigorára, majd az önostorozó lelkifurdalás kapcsán belső világának összetettségére világít rá az elbeszélés tulajdonképpeni cselekménye. Az ifjú és könnyelmű Taláry Pál herceg csábítási kísérlete egyre inkább dühítette, határozottan, sőt fenyegetően lépett fel vele szemben. De amikor a herceg a brezinai aklot ajánlja fel neki minden birkájával együtt cserében Anikáért, lelkében iszonyatos küzdelem bontakozik ki a mesebeli gazdagság kísértése és kíméletlen önvád között. Arcáról nagy verejtékcseppek gyöngyöznek, ingadozni látszik, de még képes megrázkódni, és nemet mondani. Felülkerekedik benne a természetes emberi tisztesség. Taláry azonban átlátja Olej lelki küzdelmét, taktikát változtat. Arra kéri az apát, hunyjon szemet a dolog felett, s a herceg úgy tesz, mintha megszőktetné Anikát. Erre a megoldásra bólint rá Olej. Ez a pillanatnyi erkölcsi botlás a büntudatnak, a mardosó önvádnak olyan viharát kelti lelkében, hogy valósággal belebetegszik. Amikor az üres szobában csak az adománylevelet találja Anika helyett, nem tud megbékélni önmagával. Olej Tamás meghasonlottságában, önmagára mért súlyos ítéletében annak az embernek a morális kétségbeesése nyilvánul meg, aki nem tud becstelen módon élni. Ez az erkölcsi igényesség, érzékenység emeli magasan a dúsgazdag és kéjsóvár herceg fölé.

■ **Anika** – a 16 éves leány gyönyörű teremtés. Karcsú termetű, ábrándos tekintetű. Kedves és mosolygós, a világot, az embereket olyan tisztának látja, mint amilyen ő maga. Ártatlan és naiv kislány, akinek szívében nyiladozni kezd a szerelem. Nem lát még át az emberek önző szándékán, hiszen a természet nevelte, harmonikus, romlatlan világban élte eddigi életét.

■ **Taláry Pál** – az ifjú herceg jelleme elnagyolt, gátlástalan, fölényeskedő, ravasz. Taktikával szerzi meg Anikát szeretőjének. Gátlástalanságát legjobban a következők bizonyítják: *Nekem a lányod kell mindenáron.* Ez a *mindenáron* szó jelzi, hogy mennyire felelőtlen, kíméletlen, hogy nem feleségnek, csak kedvesének (*hercegnőnek* és nem *hercegnének*) szánja a gyönyörű lányt. Alakjának megformálásában Mikszáth arisztokrataellenessége is kiviláglik egy-egy megjegyzésből. Taláryt a *selymes szobák hőséne*k nevezi, vagy ahogy máshol észrevételezi: a herceg bizonyára *Nagyon szeretheti a vadat és a tejet.*

Üzenete • Az erkölcsi tisztaságot mindennél előbbre helyező ember is meginoghat, de lelkiismerete nem engedi, hogy élete úgy folytatódjon, ahogy addig élt. A bűnt bűnhődésnek kell követnie. Minél nagyobb a bűn, annál nagyobb a bűnhődés. Ezért dönt Olej Tamás úgy, hogy mindent feléget maga mögött. A fekete folt ott maradt az akol helyén, akárcsak a lelkén, hiszen önmagunk elől nincs hova menekülni.

A novella hangneme tragikus, keveredik benne a romantika és a realista stílus.

1. Vizsgáld meg *Az a fekete folt* című novella címét! Mire utal? **2.** Kik a szereplői a novellának? Hogyan jellemzi az író a bevezetésben a főhóst? **3.** Milyen esemény szakítja meg a nyugodt, a világtól elzárt idillt? **4.** Miért inog meg a brezinai bacsa? Hogyan zárul az elbeszélés? **5.** Melyek az elbeszélés romantikus és realista vonásai?

1. Hasonlítsd össze *Az a fekete folt* és a *Lapaj, a híres dudás* főszereplőjét! Miben hasonlít Olej Tamás és Lapaj Istók, és miben különböznek?

A jó palócok

Amit a műről tudnod kell

A kötet novellái szülőföldjének kedves tájaira, gyermekkori ismerősei közé, a palócok világába vezetnek el. Mikszáth itt sokkal otthonosabban mozog, mint a tót hegyek között, mintha közelebb állnának szívéhez ezek az emberek. Beleéli magát babonás hiedelmeikbe, átveszi paraszti szemléletüket, sajátos értékrendjüket, hőseit nagy szeretettel ábrázolja. Ennek következménye, hogy ezekben az írásokban Mikszáth gyakran kilép a kívülről szemlélő és mindent tudó elbeszélő szerepéből, s szinte észrevétlen nézőpontváltással csak annyit közöl, amennyit szereplői tudnak, látnak, felfognak az eseményekből.

Keletkezése • 1882 elején jelent meg a kötet. Legenda fűződik a történetek megírásához: állítólag Mikszáth gyermekkorában álmatlanságban szenvedett, ezért édesapja idős asszonyokat hívott a házhoz, akik meséltek neki, így később íróként felhasználta ezeket a kísértethistóriákat, babonákat, népi hiedelmeket.

Témája • Egy kis közösség életébe nyerünk betekintést a novellákon keresztül. Megismerjük normájukat, hagyományait, babonákat, pletykákat: szép asszonyok kalandjait, bosszúálló férjeket, álszentséget, félrelépéseket. Címe a kötet szereplőit jelöli. Helyszíne változó: Palóc-föld, Nógrád megye falvai: Bodok, Bágy, Gózon, Csoltó, Majornok – ezek fiktív falvak. Az idő pontosan meg nem határozható, valószínűleg az író saját kora.

A kötet szerkezete • 15 rövid novellából áll, melyek lazán kapcsolódnak, de önállóan is megállják helyüket. Ezek: *A néhai bárány*, *Bede*

Anna tartozása, A Péri lányok szép hajáról, A kis csizmák, Timár Zsófi özvegye, Az a pogány Filcsik, A bágyi csoda, Szűcs Pali szerencséje, Galandáné asszonyom, A góizoni Szűz Mária, A két major regénye, A „királyné szoknyája”, Szegény Gélyi János lovai, A gyerekek, Hová lett Gál Magda?

A novellák jellemzői • Kitűnően megkomponált, visszafogott, rendkívül tömör alkotások. Az eseményeket nem részletezi Mikszáth, legtöbbször elhallgatással, balladás sejtetéssel utal a cselekmény lényeges fordulataira, az egyes történetek végső kimenetelére. Ezekben az elbeszélésekben is gyakoriak a megrendítően tragikus mozzanatok: a szegyenbe belebetegedett leány sorsa, a szerencsétlen szerelmesek tragédiája, a hűtlen férj halála, a férj és a feleség együttes pusztulása stb. A novellák balladás hangulatát, sejtelmességét fokozza a babonáknak, hiedelmeknek az a világa, amely átszövi a civilizációtól távol élő palóc falvak parasztjainak mindennapjait. A történetek a valóság és a fantasztikum határán lebegnek, teljes bizonytalanságban hagyva az olvasót. Ezekben a novellákban a népmesékhez hasonlóan az ártatlanság, az erkölcsi tisztaság elnyeri méltó jutalmát, a bűnös pedig mindig a bűnhődést. Ha a jó palóccal igazságtalanság, méltánytalanság történik, akkor még a természet is a védelmükre kel. Gyakori a függő beszéd és az adomázás a novellákban.

Szereplők • A jó palócok szereplői is polgárosulatlan parasztok. Közlékeny, beszédes emberek, némelyikük több novellában is szerepel. Ez is a belülről ismert kisvilág intimitását, bensőségeségét sugallja. Valamennyien jól ismerik egymást, nincsenek titkaik, barátságos, közvetlen emberek, egyetlen kivétel: Filcsik István, de ő nem palóc, hanem tót, talán ezért is számít különcnek. Mogorva, rideg, érzéketlen embernek tartják a falubeliek. Pedig valójában ő is képes a részvételre, hiszen féltett bundáját egy koldusasszonynak ajándékozza.

Érdekesként említhetjük, hogy Mikszáth állandó jelzőkkel látja el szereplőit: pl. *pogány Filcsik, szegény Gélyi János*, ami a közösség értékítéletét tükrözi. Mikszáth szeretettel szól hőseiről.

A novellák hangneme változatos, hol tragikus, hol pedig szentimentális. Romantikus és realista stílusjegyeket hordoznak.

Bede Anna tartozása

Mind együtt ültek a bírák. Ott künn a köd nekinehezdedett az idomtalan épületnek, s szinte összébb szorítá annak falait, ráült az ablakokra, és elhomályosítá a jégvirágokat. Minek is ide a virágok?

A teremben nehéz, fojtott levegő volt, ködmön és pálinkaszag, s a legfelső ablaktáblán csak lassan, lomhán forgott az ólomkarika.

A bírák fáradtan dőltek hanyatt székeiken (...)

– Van-e még odakünn valaki? – kérdi vontatott, hideg hangon a szolgától (az elnök).

– Egy leány – mondja a szolga.

– Hadd jöjjön be az a leány.
Az ajtó kinyílt, és a lány belépett. – Üde légáramlat surrant be vele, mely szelíden meglegyintette az arcokat, s megcsiklandozá a szempillákat: a vastag ködön át mintha egy sugár is lopózott volna az ablakhoz, és ott táncolna a jégvirágok között, megsokszorozva magát a tárgyalási terem falain és bútorzatán.

Baditz Ottó: Kihallgatás, 1890

Takaros egy terem. Délceg, arányos termet, melyre a kis virágos ködmönke olyan módosan simult, mintha szoborra lenne öntve; fekete szemei szendén lesütve, magas, domború homloka elborulva, megjelenésében báj, mozdulataiban kecs, szoknyája suhogásában varázs.

– Mi járatban vagy, gyermek? – kérdi az elnök közönyösen. (Az ilyen merev, szigorú hivatalnoknak nincs érzéke semmi iránt.)

A lány megigazítja fekete kendőjét a fején, és mély sóhajjal feleli:

– Nagy az én bajom, nagyon nagy. (...) Ma egy hete kaptuk az írást – rebegi töredezve. – Maga bíró uram hozta, meg is magyarázta az értelmét, édesanyám pedig így szólt szegény: „Eredj, lányom, a törvény, törvény, nem lehet vele tréfálni.” Hát én el is jöttem, hogy kiálljam a fél esztendőt.

Az elnök kétszer is megtörölgeti a szemüvegét, mérges, hideg tekintete fölkeresi a kollégák arcát, az ablakot, a padlót, a nagy vaskályhát, melynek likacsos ajtaján szikrázó tűzszemek nézik vissza mereven, és azt morogja önkéntelenül: „A törvény, törvény.” (...)

– Kísérje ön el Bede Annát a fogházi felügyelőhöz.

A szolgálta átveszi az iratot, a lány némán fordul meg, de pici, piros ajka, amint görcsösen megmozdul, mintha szavakat keresne.

– Talán valami mondanivalód van még?

– Semmi... semmi, csak az, hogy én Erzsi vagyok, Bede Erzsi, mert tetszik tudni, a testvérném, az az Anna. Ma egy hete temettük szegényt.

– Hisz akkor nem te vagy elítélve?

– Ó, édes Istenem! Hát miért ítélnének el engem? Nem véték még a légynek sem.

– De hát akkor minek jössz ide, te bolond?...

Könnyei megerednek a visszaemlékezésben, alig bírja folytatni:

– Amint ott feküdt mozdulatlanul, becsukott szemekkel, örökre elnémulva, megsiketülve, megígértük neki az anyámmal, mindent jóvá teszünk, amit a szeretője miatt elkövetett. (Mert nagyon szerette azt a Kártony Gábort, miatta keveredett bűnbe.) Azt gondoltuk hát...

– Mit, gyermekem?

– Azt, hogy legyen meg a teljes nyugodalma a haló porában. Ne mondhasa senki, hogy adósa maradt: édesanyám a kárt fizeti ki, én meg a vármegyénél szenvedem el helyette azt a fél esztendőt.

– Jól van, lányom – szól halkán és szelíden –, hanem megállj csak, most jut eszembe...

Széles tenyerét homlokára tapasztja, s úgy tesz, mintha gondolatokba mélyedne.

– Igen, igen, nagy tévedés van a dologban. Hibás írást küldtünk hozzátok...

Nagy, melázó szemeit élénken emeli fel a lány az öregre, s mohón szól közbe:

– Lássák, lássák!

Olyan fájó szemrehányás van hangjában, hogy az öreg elnök megint a zsebkendőhöz nyúl. A kegyetlen ember egészen el van érzékenyülve. Odalép a lányhoz, megsimogatja gyöngéden azt a hollóhaját a fején.

– Odafönt másképp tudódott ki az igazság. Eredj haza, lányom, tisztelem édesanyádat, mondd meg neki, hogy Anna nénéd ártatlan volt.

– Gondoltuk mi azt! – suttogá, s kis kezét szívéhez szorította.

Amit a műről tudnod kell

A gyermekéül naiv vallásos hitre, a túlvilág népies elképzelésére épül ez a meghatóan bájos történet.

Keletkezése • *A jó palócok* című novelláskötet egyik rövid elbeszélése, 1882-ben jelent meg. Címe az elhunyt szereplőt nevezi meg és utal a tartalomra is. Témája: a nemes erkölcsi tisztaság a törvény betűjével szemben. Helyszíne: a vármegye bírósági épülete.

Szerkezete:

ALAPHELYZET: Bede Annát orgazdaság vétsége miatt félévi fogságra ítéli a bíróság.

BONYODALOM: a fogházbüntetés letöltésére felszólító írás Bede Anna halála napján érkezik.

KIBONTAKOZÁS: az idézésre húga, Bede Erzsi jelenik meg, hogy nővére helyett letöltse a büntetést.

TETŐPONT: a család úgy akarja megteremteni a meghalt leány nyugalomát a túlvilágon, hogy jóvá teszi azt a bünt, amelyet Anna a szeretője, Kártony Gábor miatt követett el: az anya kifizeti a kárt, Erzsi pedig a vármegyénél szenvedni el helyette azt a fél esztendőt. Erre persze nincs törvényes lehetőség.

MEGOLDÁS: a bíróság elnöke kegyes hazugsággal kijelenti, hogy *hibás írást küldtek hozzájuk...*

Szereplők:

■ **Bede Erzsi** – takaros, délceg, arányos termet, ...*melyre a kis virágos ködmönke olyan módosan simult, mintha szoborra lenne öntve; fekete sze-*

mei szendén lesütve, magas, domború homloka elborulva, megjelenésében báj, mozdulataiban kecs, szoknyája suhogásában varázs. Megjelenésével üde légáramlatot hozott a levegőtlen tárgyalóterembe és felvillanyozta a fáradt, közönyös bírákat. Hogy nővére békében nyugodhasson, annak evilági tartozását le akarja róni. Mert a törvény, az törvény, azzal nem lehet packázni.

■ **A bíróság elnöke és a bírák** – szigorú, merev, közönyös, fáradt, mogorva és unott arcú hivatalnokok. Az elnök hideg szürke szemű, izadó homlokú ember. A közömbösen ülő bírákat Bede Erzszi megjelenése kikölkentette egykedvűségükből, látványa, lágy és szomorú hangja egészen a szívükig hatott. A lány naivsága, nemes erkölcsi tisztasága a törvényt is felülírja, ezért döntenek Bede Anna ártatlanná nyilvánítása mellett.

Üzenete • Az egyszerű parasztekerek becsületessége, a nemes erkölcsi tisztasága magasabb rendű erkölcsöt hordoz, mint a törvény betűi.

1. Sorold fel *A jó palócok* című novelláskötet darabjait! Összesen hány novellát tartalmaz? 2. Mi jellemzi általánosan a novelláskötet témavilágát, szereplőit?

◆ 3. Kik a szereplői a *Bede Anna tartozása* című novellának? Elemezd az elbeszélést! 4. Jellemezd Bede Erzsit és a bírákat!

Beszterce ostroma

(Rövidítve)

Estella

Nedec várában él gróf Pongrácz István, a „középkori várúr”. Otthonába, a modern kor, saját kora, a XIX. század nem tolakodik be. Magas, daliás ember, aki egy kicsit sántít, egy útközetben szerzett sérülése miatt. Saját korának romlottságai elől menekült az általa teremtett álmvilágba, amit erkölcsileg magasabb rendűnek érez. Soha nem nősült meg, nőideálja Medici Katalin, II. Henrik francia király felesége.

Életét a háborúk töltik ki, és mivel háborúk nincsenek, ezért ő maga megteremti őket. Birtokán emberei alkotják a hadsereget, a katonák saját parasztjai, akik hadiszolgálataikért földet kapnak. Az ellenfél seregének Forget kapitány volt a vezére, és a gróffal kockán döntötték el, hogy kinek a serege támad, és ki védekezik.

Sokszor napokig, hetekig tartott az ádáz ostrom. Mindez a maga középkori formájában ment; a háború után, ha a gróf győzött, Te deumot tartottak a várkápolnában, amelyre a környékbeli urak és hölgyek is hivatalosak voltak. A Te deum után magnum áldás következett, ökörsütés a hadaknak, bál fent a termekben az úri részeknek.

A rangbeli urak azonban nem engedték el asszonyaikat és lányaikat a nedeci vár báljaira, hiszen a várnak nem volt asszonya. Ezért döntött úgy Pongrácz gróf, hogy asszonyt hoz a házhoz. Így amikor a zsolnai vásáron szerepelt egy

cirkuszi társulat, és ott meglátta Donna Estellát, az artistanőt, rögtön magához rendelte a cirkuszigazgatót, és hatszáz forintért megvette tőle a csinos leányt. Estella a vár úrnője lett; a délelőtti hadgyakorlatokon, amit a gróf tartott, mint markotányosnő, bort és rozspalinkát szolgált fel a katonáknak, a hadjáratokon pedig amazon módjára lovagolt és verekedett István gróf oldalán.

István gróf udvartartása is a középkori szokásokat idézte.

A gróf élete a megszokott mederben folyt volna talán az idők végezetéig, ha nem a Behenczy bárók lettek volna szomszédai. A hajdan vagyonos nemesi család ma már csak a nemességének van birtokában. Behenczy Pál báró a vagyona jó részét elköltötte az élet kellemes dolgaira, fiával, Károllyal, most abból a tízezer forint évjáradékból élnek, amit elhunyt felesége hagyott fiára és férjére. Ezt az összeget félévente kapják meg, akkor újra úgy élnek, mint az urak, majd a következő évjáradékig megint marad a szegénység. A két férfiről Rozsákné, egy öregasszony gondoskodik. A báró urak most éppen megint az ínségesebb korszakukat élik, Károly kapott némi pénz egy volt iskolatársától, és közben egy remek üzletet kötött. A várbeli harangjukat eladta a krivánkaiaknak hatszáz forintért. Apját látszólag mélységesen felháborítja fia tette, hogy volt lelke a szent harangot, mely őseit elsiratta, elköttyavetyélni. Alávaló, korcs fajzatát elkergeti a házból. De amint fia elhagyja a házat, máris üzen a krivánkaiaknak, hogy jöhetnek a harangért, hiszen a hatszáz forint egy embernek mégiscsak több, mint kettőnek.

Az elkergetett kis báró pedig egyenesen Nedec várába futott Pongrácz grófhhoz, aki miután a fiú orvosi tanulmányokat folytatott, udvari orvosává teszi, egyben ő lesz az előkóstolója is. A kis báró vígan éldegélt a grófi kastélyban, még Estellára is szemet vetett. Egy vacsorán kissé közönségesen udvarol Estellának, a báró észreveszi, és egy gomb megnyomásával székestül a vár börtönébe süllyeszti a botor fiatalembert, mivel a vár úrnőjét sértette meg. Estella úgy érzi, a gróf szerelmes belé, és féltékenységből záratta börtönbe a kis bárót. Azonban csalódnia kell, a gróf nem érez iránta szerelmet, egyszerűen várúri méltóságában sértették meg. Estella úgy dönt, hogy megszökteti a bárót. Sétára indul a várból, és az öröknek meghagyja, hogy egy parasztasszony egy zsák krumplit hoz majd neki, ne hagyja itt, hanem mindenképpen várja meg. Estella bement a faluba, ruhát cserélt Ancsurkával, majd egy zsák krumplival visszatért a várba, a krumplit kiönti a börtönben, és a zsákban kihozza a kis bárót az áristomból. A két szőkevény Besztercére menekül.

A gróf éktelen haragra gerjed, hogy így rászédtek, hiszen Estella az ő tulajdona volt, ő vette hatszáz forintért. Ezért megváltoztatja tervét, a tervezett hadgyakorlatot elhalasztja, és hadat üzen Besztercének, megfenyegetve őket, amennyiben nem adja ki a szökött nőt, kő kövön nem marad a városban. A gróf írnokával azonnal megírhatja a város előljáróinak szóló levelet.

A követek azonban három nap múlva a lány nélkül tértek vissza a polgármester üzenetével, vegyen a gróf hideg zuhanyt ahelyett, hogy ilyen leveleket firkál. Ezt a sértést már végképp nem tűrheti István gróf, tehát serege megindul a város ellen.

Kedélyes atyafiak

Élt Zsolnán egy Trnowszky nevű gazdag vaskereskedő. Halála napján magához kérte három fiát, s pályaválasztásra szólította őket. Péterből méhészt, Györgyből orvost, Gáspárból pedig juhpásztor lett. Péter meggazdagodott, de soha nem nősült meg. Gáspárnak szintén felvitte az Isten a dolgát, ő háromszor

nősült, s született egy fia, Miloszláv. György azonban szegény maradt, s fiatalon meg is halt. Egy 11 éves kislány, Apollónia maradt utána. A gyámapaságra Péter és Gáspár is igényt tartott, olyannyira, hogy a temetésen még öltre is mentek érte. Végül Blázy Miklós polgármester az elhunyt néhai felesége rokonának férjénél, Klivényi József írknál helyezte el Apolkát. Ezen Trnowszkyék úgy megsértődtek, hogy nem voltak hajlandóak anyagilag támogatni a kislányt... Egészen addig, amíg egy napon Apolka nem találkozott Péterrel az utcán, a nagybácsi pedig vett neki egy csomó édességet. Mikor ezt Gáspár meghallotta, nem nézhette tétlenül a történeteket. A két testvér szívből gyűlölte egymást, így mindkettőjük igyekezett mindig a másiknál többet költeni a kislányra: ételt, ruhákat, ékszereket vettek Apolkának. A pénz azonban legtöbbször Klivényi zsebébe vándorolt, ezért Blázy kieszközölte, hogy vegyék el tőle a lányt, s felváltva helyezték el a két nagybácsinál fél éves időközökre. A licitálás ekkor is folytatódott: tanítókat és szolgálókat, egzotikus állatokat és növényeket hozattak, szebbnél szebb ruhákat és ékszereket rendeltek, Gáspár még egy külön villát is építtetett kertjében.

A XIX. század hetvenes-nyolcvanas éveiben kiéleződő nacionalista ellentétek ábrázolása tipikusnak nevezhető. Péter pánszláv, Gáspár magyar szellemében neveli a lánykát. Túrócszentmárton, a szlovák nemzeti mozgalom korabeli központja adja Apolka szláv tanítóit, Debrecen a magyart. Míg a lány Péter nagybátyjánál van, addig szlovák és cseh nyelvű képeskönyvek veszik körül, mikor Gáspárnál tölti a fél évet, akkor magyar hintó szállítja, magyar kocsisal, huszáros inasok veszik körül. A két testvért nem a hazafias indulatok fűtik, csupán egymás bosszantása és ingerlése a cél. Gáspár még saját nevét is Tarnóczyra magyarosította, sőt fia, Miloszláv nevét is Emilre változtatta.

Az idő előrehaladtával Apolka és Miloszláv összebarátkoztak, majd szerelem szövődött köztük. Mikor ezt Péter megtudta, egyszerűen elzavarta házából a lányt, majd Gáspár is hasonlóan cselekedett, hiszen az ő féléve már lejárt. Szegény Apolkának újból fel kellett keresnie Klivényiéket, akik másodszer is befogadták. Egy nap, mikor már Klivényiné súlyos beteg volt, az írknok elvitte Apolkát Lengeffy Elemér színtársulatának előadására, ahol megismerkedtek Behenczy Pállal. Az estét Kubikné zavarta meg, ugyanis ő jött a hírral: Klivényiné meghalt. Így Klivényi nem tudja az üzletet nyélbe ütni a báróval, felesége halálát ezért csak így kommentálja: „Szegény Zsuzsanna, szegény Zsuzsanna, de rosszkar haltál meg!” Mikor a hazafelé vezető úton Klivényi felajánlotta Apolkának, hogy feleségül veszi, a lány elrohant tőle. Rebernyik János hajdú talált rá a Vág partján, s bevitte a városházára. Másnap Blázy elhatározta, hogy új gyámszülőket keres az árvának, de még mielőtt ehhez hozzákezdhetett volna, menekülő falusiakra és egy közeledő lovascsapatra lett figyelmes a főutcán.

A tús

A budetini parancsnok és a hadsereg tisztjei mindent elkövetnek, hogy elkerüljék az országos botrányt, a Beszterce elleni háborút. István gróffal azonban csak a saját nyelvén lehet beszélni. Az urak azt találják ki, hogy az éppen Zsolnán tartózkodó vándorszínészek öt tagját beöltöztetik Beszterce város hódoló küldöttségének, és az elszökött Estelláért cserébe átadják a bolondos grófnak a fiatal és gyönyörű Apolkát. A polgármester először nem akar beleegyezni, hogy a lány legyen a haditús, de sikerül őt meggyőzni.

– ...Ha a Szent Erzsébet kötényébe esne, jobb helyre akkor se esne. Tudod milyen István; erkölcsben szigorú, lélekben tiszta. Ételben, ruhában nem

lát nála szükségét, nevelteti, még férjhez is adja. Jobban fog rá vigyázni, hidd el, mint a tulajdon szeme fényére, hogy a haditűsznaka baja nem történjék.

István gróf ezzel a megoldással boldog és elégedett volt, diadalmámort érzett.

A gróf a tűszként felajánlott leányt elfogadja, és seregével s a lánnyal visszatér a nedeci várba. Apaként bánik a lánnyal, mindennel ellátja, mindenből a legjobbat kapja. A gróf is kissé szelídebben él a lány hatására.

Hogy Apolka ne unatkozzon, bált rendez, ahol az egyik ifjú megcsókolja Apolka vállát. A gróf párbajra hívja ki a merész férfit, ahol ő súlyosan megsebesül. Betegágya fölött „hű” emberei csak saját sorsukért aggódnak.

A budetini katonaoorvos, dr. Breke Nánás éppen akkor keresgélte bent a bordák közt, ahol a lövés a léket ütötte, egy kutaccsal a golyóbist. Az öreg kovács sírt, Pamutkay uram pedig mérges szemet vágott a közeledő Apolkára, a káplán egy vízestálat tartott az orvosnak, míg ellenben Pruzsinszky izgatottan járt fel s alá, egyre ezt hajtogatva:

– Mi lesz belőlünk, mi lesz belőlünk?

Apolka önfeláldozóan ápolja a beteg grófot, aki már csak őt viseli el a betegágya mellett. A gróf gondoskodni akar a lány jövőjéről, hogy az akkor is biztosítva legyen, ha történik vele valami, ezért Pamutkayval ügyvédet hívat. Megérkezik az ügyvéd, dr. Tarnóczy Emil, Gáspár bácsi fia, Apolka unokatestvére. Emil már csak a beteg ágyánál ismeri fel unokahúgát, a lány pedig csak most értesül Gáspár bácsi haláláról. A gróf úr azért hívatta az ügyvédet, mert lányává szeretné fogadni Apolkát. Emil a gróftól feleségül kéri a lányt, a grófot először feldühíti, később inkább megmosolyogtatja a fiatalember merész viselkedése. De Apolkát nem adja hozzá, hiszen ő haditűsz, ő innen akkor távozhat el, ha Estella visszatér. Tarnóczy mindenáron magával akarja vinni a lányt, ezzel azonban végleg feldühíti a beteg embert. A gróf úr belefűjt egy sípba, és szinte a semmiből négy alabárdos vitéz toppant a szobába, és a vár börtönébe vitték a tiltakozó ifjút.

Az éj

Zsolnán gyorsan elterjedt Tarnóczy fogságba kerülésének a híre. A gróf egyre betegebb lesz, lázálmaiban attól retteg, hogy a lányt elveszik tőle. Közben a város ki akarja szabadítani a foglyot, de a gróf emberei elkergetik a városi hajdúkat. Pongrácz úr levelet kap a besztercei polgármestertől, Blázytól, melyben arról értesítik, hogy Apollónia örökölte az elhunyt Trnowszky Péter vagyonát, ő, a polgármester lett a gyámja, és a végrendelet végrehajtója, tehát felkéri a gróf urat, hogy adja ki a lányt.

Jelenet a *Beszterce ostroma* c. filmből, 1976. Apolka szerepében Hűvösvölgyi Ildikó

Pongrácz azonban a lányt nem adja ki, hiszen hadi tús, és különben is, napok múlva hivatalosan grófkisasszony lesz. Közben az ifjú ügyvédnek egy titkos folyosón sikerült megszöknie a várból. Összefog Blázyval, hiszen az egyik a menyasszonyát, a másik a gyámleányát szeretné visszakapni, egy lehetőségük lenne erre, ha visszaadják a grófnak Estellát. Tarnóczy meg is találja a már öreg nőt, a Behenczyek kastélyában, ahol a bárók éppen megint inséges korszakukat élik, és hatszáz forintért megveszi Estellát. Most az ifjú báró játssza ki az apját, és ő szerzi meg a pénz. Tarnóczy azonnal elviszi a már öreg és csúnya nőt a polgármesterhez, és elindul a küldöttség a grófhoz, hogy nyélbe üssék a túsok cseréjét. Amikor a gróf a levélből megtudja, hogy visszakapja Estellát, azaz szombaton el kell válnia Apolkától, csak ennyit mond: „Vesztettem. Fizetek.”

Most, hogy már biztos, hogy Apolka elmegy tőle, tudja, hogy meg fog halni. Halálára tudatosan készül, szinte belemenekül. Viselkedése nagyon is tudatos, mindenről pontosan rendelkezik, örültségnek semmi jelét nem mutatja. Legszebb díszruháját öltötte magára, ágyát az ablakhoz vitette, hogy lássa, mi történik, meggyónnivalója nincs, hiszen egész életében tisztességesen, büntelenül élt. Matyej mesterrel monumentális koporsót készíttetett, lelövette kedvenc lovát, Waterloot, mert az volt az utolsó kívánsága, hogy lován ülve temessék el. Amikor a küldöttség elé vezeti Estellát, az utolsó várúr már nem él, halottas ágya mellett Apolka ül.

Irodalomelméleti ismeret

Anekdota • Rövid, az élőbeszédben kialakult, népi eredetű epikus műfaj. Humoros, tréfás, csattanóval végződő történet, hőse valamely ismert személy. Az író úgy mondja el a regénybeli eseményeket, hogy közben anekdotákat mesél. Ezekben a mulatságos történetekben gyakran erős társadalombírálat van: korra, embertípusokra jellemző vonásokat villantanak fel, és a valóság-ábrázolást mélyítik el.

Amit a mőről tudnod kell

1894-ben Mikszáth már sikeres író és országgyűlési képviselő. Elbeszélései mellett a parlamenti karcolatok tették népszerűvé. A *Szent Péter esernyője* (1895) című regénye meghozta számára a hazai és külföldi elismerést: az angol fordítás néhány év múlva például Rooseveltnél kedves olvasmánya lett.

A 90-es években saját kora társadalmi fejlődésének problémái foglalkoztatták: mindenekelőtt a birtokos nemesség dzsentrivé válása, annak vagyoni és erkölcsi hanyatlása. Ennek irodalmi megjelenítése a *Beszterce ostroma* című regény.

Keletkezés • Mikszáth a regényt először a *Pesti Hírlapban*, 1894-ben közölte folytatásokban, kötetben 1895-ben jelent meg. A keletkezésről a regény *Bevezetése* tájékoztat. Az író elmondja: esztendőik óta együtt szokott vacsorázni egyik képviselő barátjával, Pongrácz Károllyal. Tőle hallott a Pongrácz család történetéről, köztük is István grófról, akinek

excentrikus (különködő, szertelen) lénye megragadta az író figyelmét. A gróf családja beleegyezett, hogy Mikszáth regényt írjon István különös életéről. Néhány évvel a könyv megjelenése előtt még élt Pongrácz István, aki valóban középkori módon rendezte be életét Nedec várában, és valóban várúrként élt: hadijátékokat rendezett, a környékbeli parasztokat katonáskodásra fogta, és egyszer csakugyan elindult megostromolni Beszterce városát.

Mindezek a tények arra vallanak: a regény meséje megtörtént, valószínű eseményeken alapul, és Mikszáth a XIX. század magyar társadalmának hiteles ábrázolására törekszik.

Címe • Témajelölő. Alcíme: *Egy külön ember története*. (Kár, hogy nem mindegyik kiadás jelöli az alcímet.)

A regény cselekményének ideje • A regénynek két idősíkja van: egy aktuális, XIX. századi (Mikszáth kora) és egy képzelt, XVII. századi világ. Múlt és jelen váltakozása figyelhető meg az első két részben, a harmadik részben találkozik a két idősík. Innentől kezdve kronologikusan haladnak az események. A XVII. század romantikus, a XIX. század pedig a valóság.

Helyszíne • Nedec vára, Zsolna.

A regényszerkezet sajátosan mikszáthi vonásai • Legfőképpen az anekdotikus szerkesztés jelent újszerű írói ábrázolást Mikszáth művészetében. A regényhez írt *Bevezetés* már Mikszáth anekdotázó előadásmódjára utal, hisz azt meséli el kedélyes hangnemben, hogyan talált rá a regény témájára. Anekdotázása közben íróniával jegyzi meg: egyre több emberben él a feltűnési vágy István grófhhoz hasonlóan, aki *látta, hogy mint okos ember nem szerepelhet, megpróbálta, tehát mint bolond ember*.

Az anekdotázás, az anekdotikus elemek a regény egészében jelen vannak.

Szerkezete • A regény négy részből áll: *Estella, Kedélyes atyafiak, A tús, Az éj*. Mikszáth lassan és messziről indítja a cselekményt, s az első két rész időben és térben is távol esik egymástól, akár önálló, kerek történeteknek is felfoghatjuk ezeket. A harmadik részben a többszálú eseménysor összekapcsolódik, a cselekmény innentől kezdve felgyorsul.

I. rész: rövid EXPOZÍCIÓVAL kezdődik, melyben az olvasó megismeri Pongrácz Istvánt, a mű főszereplőjét, Estellát, a vár „úrnőjét”, a volt kötéláncosnőt, valamint Behenczy Pált és fiát, Károlyt, az elaljasodott, erkölcsileg lezüllött, elszegényedett, élőködővé vált bárókat. Ezután következik a cselekmény kibontakozása, a BONYODALOM: az *Estella-konfliktus*, majd István gróf megindítja hadait Beszterce elpusztítására.

II. rész: tulajdonképpen visszalépés az expozíciós részhez, nem kapcsolódik az eddigi eseményekhez, az olvasó szemében epizódnak tűnik. Apolka történetét meséli el az író.

III. rész: Pongrácz gróf győzelme, a mű TETŐPONTJA, „a XIX. század behódol a XVII. századnak”, de egyúttal egy újabb konfliktus veszi

kezdetét, Apolkáé. Gróf Pongrácz István és Apolka sorsa a regénynek ebben a részében kapcsolódik össze.

IV. rész: a mű MEGOLDÁSA, a végkifejlet. A „XIX. század győzelme a XVII. század felett”. A megcsúnyult Estella visszakerült István grófhhoz, s a „hadi regula” értelmében el kellett fogadnia a cserét. A gróf lemondott a túszirol, lemondott az életéről is, hiszen a szerelem valósága már összetörte ábrándvilágát.

A regény Tarnóczy és Apolka házasságáról szóló rövid beszámolóval végződik. Olyan itt az írói hangnem, mintha egy korabeli esküvői tudósítást olvasnánk. Pongrácz halála után ez a befejezés túl könnyednek hat, de talán azt a mikszáthi gondolatot sugallhatja: a „régii” veresége után az ifjúság képviseli az új értékeket.

Szereplők, jellemek • A mű szereplőit csoportosíthatjuk aszerint, hogy melyik szereplő hányadik század eszméit képviseli.

XVII. század	XIX. század
Pongrácz gróf és környezete, Behenczy Pál és fia Károly, Pruzsinszky Szaniszló stb.	A zsolnaiak, a Trnowszkyak, Péter és Gáspár, Apollónia, Klivényi József és Zsuzsanna stb.

A *Beszterce ostromában* a Felvidék társadalmi osztályainak jellegzetes alakjai jelennek meg. Mikszáth főhősei ebben a műben a „tipikus különcök”. Az író társadalomkritikáját már nem úgy fejt ki, hogy a különböző társadalmi rétegeket megtestesítő átlagembereket jeleníti meg művében, hanem a különböző karakterek torzulásán keresztül. Jó példa erre a Behenczy bárók figurája.

■ **Pongrácz István gróf:** a mű főhőse, a különc, vagy ahogy a műben is sokszor emlegetik, a „bolond gróf”. Külsejét röviden írja le az író: *Különben derék szál legény volt, magas, daliás, feltűnő piros arccal, hetyke bajusszal... Nem volt más hibája, csak hogy sántított egy kicsit.* Alakját viszont sok oldalról, sokféle helyzetben mutatja be. Különcségét különös életmódja is jól kifejezi. Nézzük, például, hogyan telt egy napja: a reggeli misével kezdődött. Dél előtt a várúr hadgyakorlatot tartott, például az újoncokat lépni tanította. Délben kürtszó jelezte a környéknek, hogy a vár ura ebédhez ült. A különböző fogások elfogyasztásakor köszöntők hangzottak el. A jelenlevők Nedec urának hadi vitézségeit dicsérték. Odakint mozsárlövészek dördültek el. Ebéd után csibukra gyűjtött a gróf, majd pénzosztás következett. Ezt követően a csontterembe mentek a vendégek, *ahol minden csontból volt, de a leggonoszabb csont volt Estella, aki már ott várta őket trikóban, kurta tüllszoknyában ...s kedvvel csinálta nyaktörő produkióit...*

A grótot nemesebbnek, tisztábbnak érezzük a környezeténél, egy ember, aki megjátssza az örültet, hogy saját normáinak megfelelően élhessen álmai által teremtett saját kis „birodalmában”, távol az örült világtól. Nem véletlen a nosztalgija a barokk korszak iránt, melyet er-

kölcsileg magasabb rendűnek érzett, nőideálja Medici Katalin, II. Henrik francia király felesége.

Nedec várának ura nem vette észre, vagy nem akarta tudomásul venni az idő múlását, a történelem változását. Fura, különc ember volt, rögeszmés hóbortjainak élő figura. A magának teremtett eszméket komolyan vette. A XVII. században megállt számára az idő, hamis illúziói elhatalmasodtak világszemléletében, s egy régmúlt kor erkölcssei, szokásai szerint rendezte be életét. Ha saját kora szabályainak megfelelően, azaz korszerűen viselkedett volna, együtt nevetne a többiekkel, amikor az ifjú Behenczy kikezd Estellával. Bár a gróf nem szerelmes Estellába, mégis várbörtönbe záratta az ifjút. Ezután az élet visszaállt a régi kekvágásba egy időre.

Hogy csakugyan bolond volt a gróf, annak nagyon sok minden ellentmond. Pongrácz pontosan tisztában volt környezetével. Tudta, hogy az ifjú Behenczy váltót hamisított. Tisztában volt Estella céljaival, egyetlen percig sem hitte el a lány színjátékait. Nem hagyta, hogy Pruzsinszky hamis indokkal pénzt csaljon ki tőle, s talán a számára rendezett színjátékon is keresztüllátott. Mikszáth kételyt ébreszt bennünk. Vonakodik maga is az egyértelmű ítélkezéstől. Ez az írói magatartás a regény egyik jellemző vonása. Az író tudatosan tarja olvasóit bizonytalanságban. Többször is felteszi a kérdést, igazán bolond volt-e a főhős, bolondokházába való-e? A válasz: *Az isten tudja. Mi nem... Ugye csak annyit lehet megállapítani higgadtan, hogy Pongrácz István egy visszamaradt bölény, egy későn született ember...* Ez a szándékolt homály, az örülség és épelméjűség határesetének bemutatása igazi írói bravúr.

A gróf jóságát, tisztességét azonban senki nem vonhatja kétségbe. Mikor Beszterce polgármestere vonakodik, hogy Apolkát túszként adja a grófnak, a budetini parancsnok így jellemzi: *Ha a Szent Erzsébet kötényébe esne, jobb helyre akkor se esne. Tudod, milyen István; erkölcsben szigorú, lélekben tiszta. Ételben, ruhában nem lát nála szükségét, nevelteti, még férjhez is adja. Jobban fog rá vigyázni, hidd el, mint tulajdon szeme fényére, hogy a haditúsznak baja ne történjék.*

Apolka érkezésével új élet költözött a várba. Pongrácz gróf szelídebbé, kedvesebbé vált. Sokat törődött a leány neveltetésével, bőkezű, gyöngéd apa módjára bánt vele. *Lelkében újfajta érzés ébredt. Maga sem tudta: apai érzés, lovagi hódolat vagy szeretet?* Nem merte bevallani, hogy tulajdonképpen ez szerelem. Számára a hajadon a barokk nőideált testesítette meg, aki feláldozta magát szeretett városáért, Besztercéért.

Örökös rettegése, hogy elveszik tőle Apolkát, megrendítette egészségét, állapota romlott. Beteges látomásai támadtak, hangokat hallott, örült gondolatok, rögeszmék hatalmasodtak el agyában. Máskor pedig tudatosan készült halálára. Mindenről pontosan rendelkezett, örülségnek semmi jelét sem mutatta. Jellemének lényege is feltárult, nem volt semmi meggyónni valója, hiszen egész életében tisztességesen, büntelenül élt.

Mikszáth olyan főhőst formált Pongrácz István alakjában, aki sokban hasonlít Cervantes Don Quijotéjéhez. Mindketten elfordultak a jelentől, elfeledkeztek arról a korról, amelybe beleszülettek. Egy régi letűnt világhoz, a lovagi élet ideáljaihoz ragaszkodtak szinte megszállottan. Cervantes hőse kicsit más is: ő a múlt nemes hagyományait követte, igazságért, nők, árvák és szegények védelméért szállt síkra. Világboldogító, nemes eszmékért akart harcolni. Pongrácz István viszont bezárkózott külön világába, csak saját hőbortjainak élt mindaddig, míg meg nem ismerte Apolkát. A magyar várúr alapvetően dölyfös, erőszakos, önkényeskedő ember. Kellő pénze és vagyona volt ahhoz, hogy nyugodtan élhette a maga rögeszmés életét. Don Quijotét sokan támadták, sok kudarca volt, ezzel szemben Pongrácz hőbortjait kímélték, cinkosa volt az egész vármegeye.

■ **Apolka:** a 11 évesen árván maradt kislány. Rendkívül szép, karcsú, nyúlánk teremtés, hosszú aranyszőke haja, őzike tekintete mindenkit magával ragadott: *...olyan szépen tudott nézni azokkal az édes szemekkel* – írta Mikszáth. Mind kívülről szép, mind belső tulajdonságaiban. Nemes lelkű, őszinte, a tisztaság, jóság, ártatlanság megtestesítője, túlzottan is légies alak, sorsát azonban nem tudja irányítani. Hányódik, vetődik egyik helyről a másikra, Klivényitől, akinél nagyon rossz sorsa van, a Trnowszky fivérekhez, akik nem Apolka iránti szeretetből, hanem hogy egymást túlszárnyalják, pónilovat, külön kis kastélyt, társalkodónőt vesznek neki. Sorsa aztán ismét visszaveti Klivényihez, onnan pedig öngyilkossági kísérlete után Pongrácz grófhhoz, akit mint apját szeret, becsül, tisztel, nem veszi észre, hogy a gróf apai szeretettel palástolt szerelemmel szereti. A gróf iránti szereteténél mégis erősebb a Tarnóczy Emil iránt érzett szerelme, és a mű végén mellette dönt, benne találja meg élete boldogságát. Apolka alakjában szinte Jókai regényeinek női szereplőit fedezhetjük fel.

■ **Estella:** szép, vörös hajú akrobatanő, akit Pongrácz gróf Zsolnán egy vándorcirkusz-társulattól vásárolt meg 600 forintért. Ő lett a vár asszonya. A hadjáratok idején hol az amazon szerepét játszotta, hol pedig bort és pálinkát mért a katonáknak markotányosnőként. Bolondnak tartotta a grófot, csak egy dolog érdekelte, hogy a gróf mihamarabb feleségül vegye. Ennek érdekében semmiféle színjátéktól nem riadt vissza. Pongrácz viszont meg se látta benne a nőt. Úgy szerette csak, mint ahogy egy ügyes kutyát szeret az ember.

Viszonya és szökése a züllött Behenczy báróval sorsdöntő események sorát indította el a nedeci várban. Miután Tarnóczy Emil visszavásárolta a megöregedett, megcsúnyult Estellát, visszakerült a várba.

■ **Trnowszky fivérek** – Péter és Gáspár korának tipikus alakjai. Egy kis ügyeskedéssel és kellő szorgalommal elérték, hogy Zsolna városának leggazdagabb embereivé lettek. A meggazdagodás azonban nem járt együtt a lelki értékek növekedésével. Ellenkezőleg: kapzsvá, önzővé, mohóvá váltak. Irigykedtek egymásra, s esztelen pazarlással próbálták

egymást felülmúlni, például Apolka neveltetésében. Péter pánszláv, Gáspár magyar szellemben nevelte a lánykát (a XIX. század 70–80-as éveiben kiéleződő nacionalista ellentéteket érzékeltette Mikszáth ezzel). Gáspár bátyja bosszantásául még saját nevét is Tarnóczyra magyarosította, sőt fia nevét Miroszlávról Emilre változtatta. Könyörtelenek és szívtelenek, a fiatal lány csak annyit jelentett számukra, hogy tromfolva bosszantsák egymást, és mértéktelen költekezéssel tegye tönkre egyik a másikat. De amilyen mértéktelen volt tékozló vetélkedésük, éppoly könyörtelenül és embertelenül úzték el házukból mindketten egy napon Apolkát. Gáspárt felháborította, hogy fia, Emil szerelmes lett Apolkába *behálózta a kis pondró*, Pétert pedig az gerjesztette éktelen haragra, hogy a kislány inkább szeretett volna – épp a bimbózó szerelem miatt – Gáspáréknál maradni.

Mikszáth írói stílusának jellemző vonásai a Beszterce ostromában

• Mindenekelőtt elbeszélő hangjának közvetlenségére, a természetes élőbeszéd-hatás keltésére figyelhet fel az olvasó. A **humor** alapvetően áthatja a regényt, **oldottá** és **könnyeddé** teszi a mondandót. Sajátos vonása az írói stílusnak, ahogyan az emelkedett hangnemet a közönséggel társítja: *Mélységes csönd van itt, megdermesztő méltóság, fönység ül a hegyek, sziklák tetején. Kuss!!! Ide ugyan be nem tolakodik a XIX. század.* **Emelkedettség** és **köznapiság**, **pátosz** és **prózai valóság** együttes jelenléte, egymást kizáró ellentéte gyakran válik **hatásos**, humorkeltő írói eszközzé. Amikor Estella és a fiatal Behenczy szökését meséli el, így ír: *Körös-körül mély csend volt. Az erdő költészetet lehelt. Néha egy madár mozdult meg a gallyon vagy a fészekben, az erdő füvei között egy gyík suhant, s újra csönd támadt. Mintha hallani lehetne a föld párját – ha nem zavarná a lapusnyai kenderáztatóból idehangzó békakurottyolás.*

1. Mi a *Beszterce ostroma* című regény alcíme? Kire utal? **2.** A regény szerkezete, felépítése sokban eltér az eddig elemzett regényekétől. Melyek a regényszerkezet sajátosan mikszáthi vonásai?

◆ **3.** Hogyan, és milyen szereplőket mutat be Mikszáth az első részben? **4.** A főhős különbségét különös életmódja is jól kifejezi. Mutasd be, hogyan telt Pongrácz István egy napja!

5. Mivel ér véget az *Estella* című rész? **6.** Milyen új helyszínen játszódik *A kedélyes atyafiak* című rész? Kikkel ismerkedhetünk meg itt?

▣ **7.** Milyen embertípust ábrázol Mikszáth a Trnowszyk fivérek történetével? Hogyan szélesíti alakjukkal az 1800-as évek végéről készült társadalmi tablót?

8. Hol, és hogyan kapcsolódik össze Pongrácz és Apolka sorsa? **9.** Hogyan változott meg Pongrácz István személyisége a túsztatás után? **10.** Hogyan zárul a regény?

házi feladat **1.** Mikszáth olyan főhóst formált Pongrácz István alakjában, aki sokban hasonlít Cervantes *Don Quijote* főszereplőjéhez. Milyen párhuzamot látsz a két mű szereplője között? **2.** Készíts prezentációt!

A Noszty fiú esete Tóth Marival

(Rövidítve)

A regény egy sikertelen hozományvadászat története a dzsentri hanyatlásának korából, középpontban a Noszty családdal. Noszty Feri lecsúszó, de előkelő nemesi család fia. A dzsentrik léha életét élte, mint a többi fiatal ebben a korban. Huszártiszt volt, mindenkinek udvarolt, kölcsönökből élt, szenvedélyes kártyás volt, még váltót is hamisított. Ezért a seregből elbocsátják, de apja kimentti a bajból Kopereczki báró segítségével. A kölcsönért Kopereczki zálogként az öreg Nosztytól a lányát, Vilmát kéri.

Jelenet a *Noszty fiú esete Tóth Marival* c. filmből, 1960

Az öreg Noszty összeköttetései révén főispánna nevezi ki Kopereczkty. Most ismét Kopereczkyn a sor: Ferit szolgabírának kell megtennie, és támogatnia kell a nagy vadászatban, Tóth Mari milliomos vagyonának megszerzésében. Feri egy szüreti mulatságon ismeri és hódítja meg a lányt, majd egy előkelő bálon találkoznak újra. Tóth Mihály tudomást szerez Feri múltjáról, és megtagadja tőle a lányát.

Egy bálon ismét találkoznak a fiatalok. A Noszty család előre eltervezi, hogyan fogják Marit kompromittálni, és akkor Tóth Mihály kénytelen lesz Ferihez adni. Útban hazafelé Mari kísérője beteg lesz, így Feri viszi haza Marit. Az átkelőhely hídja azonban „elbomlik” és így kénytelenek a közeli szanatóriumban megszállni. Azt akarták, hogy másnap úgy tessenek, mintha az éjjel közös nevezőre jutottak volna. Az apa azonban hajthatatlan maradt: az esküvő napján az anyát a lánnyal nyaralni küldi. Így az érdekházasságból nem lesz semmi. Már minden készen áll, amikor Tóth Mihály bejelenti, hogy a lánya elutazott.

Huszonhatodik fejezet

A regény véget ér

Jött-ment az idő; elment a hó, megjöttek a vizek; felzúgtak az erdők, és öltözködni kezdtek;... s egyszer csak topp, eléugrott a várva várt virágvasárnap is.

És ahogy Tóthné asszony annak idején elképzelte az elbűvölő tavaszi napon, melynek mámorító verőfénye egész nap szolongatta a növényeket: „kijöhettek már a virágjaitokkal”, kora délután megindultak Bontóvár felől a Rekettyésre vezető úton a szebbnél szebb úri fogatok. Szent Isten, micsoda lovakat láthatott itt az ember! Hogy jöttek táncolva, kényesen, hányva-vetve a nyakukat, villogó-csillogó szerszámokban. Elöl Noszty Ferkó jött a négyesen, a feketéken, kék-vörös selyem pántlikarózsák a lovak fején kétoldalt. (...) Azután a főispán következett a négy óriás

lovával, az anyaföld is megremegni látszott a patkók csattogása alatt. A főispán mellett a neje ült tengerszín bársonymentében, és annak a csatja smaragdok, rubinok; piros, zöld sávokkal festették át a rajtuk nyalakodó napsugarakat. (...) A főispán térde között tartotta az aranyos kardját, miközben jobbra-balra köszöngetett a falvakon. A szemben ülő Malinka úr ellenben egy virágbokrétaival borított pálcát vitt óvatosan. És hol van még a többi! Se hossza, se vége. (...)

Minden ablak megnyílt, amerre a hintók elrobogtak. Kandi asszonyfejek jelentek meg a muskátlis virágcserepek mögött, nem egy leány sóhajtott, s elmerengett aztán, hogy vajon mit csinál, miről gondolkozhatik most Tóth Mari?

Némelyek kiszaladtak az utcára, kiálltak a kapuk elé, s utánabámultak a nagy porfelhőnek, mely a násznép nyomában kerekedett.

– Hm, sokra vitte dolgát ez a Tóth Mihály – mondogatták. – Pedig azt mondják, pék volt Amerikában. S ihol ni, most már méltóságos asszony lesz a leányából. Megérdemli különben, olyan, mint a galamb. Mit is csinál szegényke a sok páva között! (...)

Tóth Mihály az ambituson fedetlen fővel fogadta az egyszerre bezúdult előkelő urakat, finnyás hölgyeket. „Isten hozta nálunk, Isten hozta.” Azok megrázták a kezeit, megölelték, kedves bátyámuramnak vagy öcsémnek szólították, az asszonyok közül a nyájasabbak még csókot is cuppantottak a szépen beretvált, ráncos képére. (...)

– Tessék, tessék, uraim, hölgyeim – tipeg-topog fűgén, újdonatűj cinóberszínű selyemruhájában Tóthné –, egy kis frissítőt. Ugyan kérem, falatozzanak egy kicsit. A kocsi kirázta már az ebédet. Tessék, kérem alássan. Vagy lesz vacsora, vagy nem lesz. Igen örülök, hogy szegény házamat megtisztelték. Nagy szerencse az ránk nézve. Ne adjanak, kérem, kosarat. (...)

Noszty Feri egyre türelmetlenebb lett. Az óra már el is hagyta a négyes számot, és még mindig nincs itt. A násznép is kezd türelmetlen lenni. Az egyik rész kíváncsi, a másik része már szeretne átesni rajta. A párok igazodnak, milyen sorrendben mennek majd a templomba... De legtürelmetlenebb a vőlegény. Váltig kérdezzeti a fel s alá szaladgáló inasoktól, szobaleányoktól, akit házbelit előtalál, mennyire van már a kisasszony, de csak vállat vontak, hogy nem tudják, s olyan ostobán óvatos arcot vágta (...)

Az óra pedig elütötte az egynegyed ötöt, azután megint olyan nyugodtan ketyegett tovább, mint azelőtt. Feri azonban tükön állt, s hetykén szólt oda Kopreczkyhez:

– Majd megnézem én magam.

Nyugtalanul tekingetett szét, mikor egyszerre megpillantotta a kis ablakon keresztül, hogy a gazdasági udvaron, mely csak ebből a kémlelőablakból volt áttekinthető, éppen e pillanatban kászmálódik föl Tóthné egy zárt batárba, mire pattan az ostor, s nyomban megindul a batár. (...)

– Hová ment a mama?

Tóth Mihály rápillantott, az a ravasz, rejtélyes mosoly jelent meg az ajkszögleteiben, melynek értelmét olyan régóta találgatja Igali.

– A feleségemet tetszik érteni? – felelte Tóth uram csendesen, és olyan nyugodtan, mint egy pátriárka, hogy e nyugalomtól szinte visszaigazodott Feri megfeszült idegzete is. – A feleségem elutazott. (...)

– Nem értem – mondta Noszty Feri tompán, s látszott, milyen nehezőre esik magát visszatartani valamely élesebb szótól. – Az ilyesmi nem szokás nálunk. És hol van Mari?

– Mari is elutazott!

Úgy süvített ez a három szó a levegőben, mint egy kilőtt parittyakő. De talált is: Feri megtántorodott.

– Az nem igaz – hebegte, s olyan vörös lett, mint a skarlát. (...)

– De bizony elutazott még az éjjel, a Velkoviczné sógornómmal, és sohase kerül többé erre a vidékre vissza. (...) – Ön, Noszty Ferenc úr, olyan gyalázatosan bánt a leánnyommal, hogy meg kellett neki szereznem az elégtételt, mely tiszteletre méltó rokonainak megjelenésében nyilvánul. Igen sajnálom, s bocsánatot kérek, hogy ide kellett őket fárasztanom, de legalább attól a szégyentől menekedjék szegény gyermekem, mintha a történetk után a család nem akarta volna fölvenni maga közé. Bizonyára vannak önök közt, uraim, gentlemanek, akik tudják ezt méltányolni.

Ferinek minden vére arcába tódult, orrcimpái reszkettek, melle zihált, s az utolsó szavakat nem is hallva (már ekkor erőt vett rajta a vadállati düh), Tóth felé rohant. (...)

– Ezt nem hagyjuk annyiban! – ordítá, s kitépte magát az őt visszatartó kezekről. – Ezért leszámolunk, pékmester! Leszámolunk!..

S vérbe borult szemei vészjóslóan forogván üregeikben, fölemelt ökleivel már-már rávetette magát Tóthra, mikor egyszerre megnyílt a könyvtárszoba ajtaja, s egy magas, délceg katona lépett be, és rászólt éles hangon:

– Akar ön valamit?

Noszty Ferenc hátrahőkölt az ismerős hangra, s félénken felpillantott, ahonnan a kérdés jött.

Stromm ezredes állott a küszöbön összefont karokkal, és ismétlé:

– Mit akar?

Noszty karjai lankadtan estek le, s halotti sápadtság borította el arcát.

– Haza akarok menni, ezredes úr – nyöszörögte szájalmas, megtört hangon.

Egy negyedóra múlva magányos fogat száguldott a Bontóvár felé vezető úton, utána vagy tízperces hézag jött, s csak akkor következtek megint hosszú sorban a pompás szerszámú négyesek. Amerre mentek, a népek újra kiszaladtak bámulni. De most még jobban bámultak. Ejnye, de rövid lagzi volt Tóthéknál! Hogy lehet ez? És nini: nem is hozzák sehol a menyasszonyt.

A magányos kocsiban Noszty Ferenc ült. Előbb osont ki az udvarra, előbb fogatott be, mint a rokonok. Röstelkedett előttük. Lehorgasztott

fejfel, összeesve ült egy darabig, de a tavaszi napsugár, mely füveket és virágokat hoz a rétnek, új lombokat a fáknak a levetettek helyett, elkezdte őt is nyalogatni, égő sebéét gyógyítani. S amint egyre távolodott Rekettyéstől, némi enyhítő, vigasztaló gondolatok lopóztak a bénító levertség érzései közé.

...Hiszen elég nagy a világ. És van benne elég leány. Szebbnél szebbek, édesebbek. A hozományok se veszték még ki. Ej, csak egészség legyen és egy kis tűrhető kártyajárás.

ambitus, ámbitus – oszlopos tornác

Amit a műről tudnod kell

Az író utolsó, nagy társadalmi regénye, amely kötetben 1908-ban jelent meg. Olyan témát választott, mely hosszú idő óta foglalkoztatta az olvasóközönséget. Hiszen a vidéki közép- és kismemesség a magyar történelemben századok óta a megyék politikai életének legfontosabb szereplői voltak. Sok olyan mű van a magyar irodalomban, mely egy-egy megyéről, egy befolyásos birtokos család történetén keresztül ad keresztmetszetet. Ilyen például Eötvös József *A falu jegyzője* című regénye.

Mikszáth legszélesebb társadalomrajza ez a regény. A megyei keretbe helyezett cselekmény egyszerre ábrázolja a magán- és közélet tipikus folyamatait.

Keletkezése • 1906 őszén fogott hozzá a regény írásához, a *Vasárnapi Újság* közölte folytatásokban 1906 októberétől 1907 decemberéig.

A megírás alapja • A mű alapötletét egy 1901-ben történt bácskai esetből merítette. Egy húszéves elszegényedett dzsentrifú elszöktette a milliomos Ungár Lajos leányát. Az apa nem könnyen egyezett bele a házasságba, csak látszólag fogadta el a helyzetet, de a tervezett esküvő napján külföldre küldte a leányát. A násznép előtt a vőlegény előkelő családjának pedig kijelentette, hogy „ilyen kvalifikálatlan eljárás után” sem hajlandó birtokával bearanyozni a már elkopott nemesi címereket.

Műfaja • Regény, címe a két főszereplőt nevezi meg. Az 1880-as években játszódik a cselekmény Bontó vármegyében.

Témája • Hogyan hiúsul meg a hozományvadász dzsentri fiatalember érdekházassága egy polgárlánnyal. A hozományvadász Noszty-klán két „haditervet” dolgoz ki Noszty Ferinek Tóth Marival kötendő házassága érdekében. Előbb az álsruhás ismerkedés ötletében bíznak (Homlódyné és Noszty Feri taktikai megbeszélésének az olvasó is tanúja lehet), majd a visszautasítás után következik a második kísérlet, a lány kompromittálása.

Szerkezete, cselekménye • Több szálon fut a cselekmény. Az író epizódokat iktat az események közé, ez kissé szétzilálja a kompozíciót, de az egyes szereplők jelleméről többet tudunk meg. A cselekmény szinte novellákból épül fel.

ALAPHELYZET: Noszty Ferenc huszárhadnagy jellemének bemutatása Velkovich Rozália meghódítási tervén keresztül. A vidám, könnyelmű férfinak pénzre van szüksége az udvarláshoz. A családja nem tudja segíteni, mert már annyira lesüllyedtek, hogy csak a nevük maradt meg. A lány kezéért más is verseng, a hatalmas vagyonú, de nem nemes Kozsehuba Tivadar.

BONYODALOM: Feri állandó pénzzavarán úgy próbál enyhíteni, hogy a vetélytárstól, Tivadartól kér kölcsön, aki csak váltó fejében hajlandó segíteni. A hadnagy Stromm Adalbert ezredes nevét hamisítja a váltóra. Megkéri Rozália kezét. Noszty Pál, Feri édesapja és húga Vilma is a helyszínre érkezik. A Nagy Szamár vendéglőben szállnak meg. Vilma megdetszik báró Kopereczky Izrael Izsáknak. Noszty Pál kétezer forintot kér tőle kölcsön, zálogként egy medalliont hagy, amelyen Vilma képe van. A megegyezés értelmében, ha nem fizet, Kopereczky megkapja a kép eredetijét. Noszty Ferinek le kell vennie a nyalka huszárruhát, mert kiderül a váltóhamisítás. Az adósságot Stromm ezredes kénytelen kifizetni.

KIBONTAKOZÁS: az egész Noszty család Tóth Mari hozományának megszerzésére törekszik törvényes és törvénytelen eszközökkel egyaránt. Beindul a nagy gépezet, Feriből „urat csinálnak”, a voglányi járás szolgabírójává nevezetik ki. Máli néni, Feri egyik rokona és legnagyobb szövetségese különböző terveket eszel ki Mari hozományának megszerzéséért: pl., hogy újságokba írt hirdetésekkel fog kutatni a lány után, miután „véletlenül” találkozna a Somló-hegyen. Feri vadásznak adja ki magát, így ismerkedik meg Tóth Marival, akinek sikerül elcsavarnia a fejét. Ezt követően Mari teljesen megváltozik, szomorúvá és álmodozóvá válik. Noszty Feri Kopereczkyt, Bontó megye főispánját és egyben sógorát küldi leánykérőbe. Tóth Mihály nemet mond. Feri és családja sértésnek veszi a döntést. Máli nénivel újabb tervet eszelnek ki: kompromittálni kell a lányt. Feri éjszaka besurran Mari szobájába. Tóth Mihályék kénytelenek beleegyezni a házasságba.

TETŐPONT: Tóth Mihály pompás esküvőt rendez. A menyegző napján a díszbe öltözött dzsentrikkel közli, hogy leánya még az éjszaka folyamán elutazott külföldre, felesége pedig a vendégek érkezése után követte. Az esküvő tehát elmarad. A hoppon maradt Noszty Feri acsarkodva rontana rá Tóth Mihályra, de megjelenik az ajtóban Stromm ezredes, és a hozományvadász megszegyenülten távozik.

MEGOLDÁS: Noszty Ferit különösebben nem viseli meg a kudarc, úri léhasággal lép túl a törtéteken: *...Hiszen elég nagy a világ. És van benne elég leány. Szebbnél szebbek, édesebbek. A hozományok sem vesztek még ki. Ej, csak egészséges legyen és egy kis túrhető kártyajárás.*

Szereplők, jellemek • Két társadalmi réteghez tartoznak a szereplők: a dzsentrikhez és a polgársághoz.

DZSENTRIK: jellemtelen, hitvány, ellenszenves alakoknak ábrázolja az író őket, akik semmitől sem riadnak vissza, bármilyen gazságra képesek anyagi helyzetük javítása érdekében. Számukra a megye családi birtok, ők a törvények felett állnak, magánügyeiket a közügyek rangjára emelik. Mikszáth ironikusan ábrázolja őket. Noszty Pál például így fogalmaz: *A kard és a karikagyűrű hozták a dominiumokat¹ azelőtt... A kardot, mint vagyonszerzőt, már kicsavarták a kezünkől az idők, de a karikagyűrű még megmaradt.* Jellemük kiüresedett, szétesett: Noszty Feri, Noszty Pál, Kopereczky Izrael Izsák báró, Noszty Vilma, Homlódy és felesége Máli néni.

■ **Noszty Feri:** a mű főszereplője a csinos, „snájdig”, tékozló életvitelű huszárhadnagy. A hadseregben szolgál, mint a legtöbb nemes, és ez nagyszerű színpad számára, hiszen a nyalka huszáregyenruhában remekül lehet a szép lányoknak csapni a szelet, urizálni a mamáknak, és a tisztí kaszinóban kártyapartikat csapni. Nagy hírű és nagy múltú család sarja, akinek mára már csak a múltja és a neve maradt. A hadsereget el kell hagynia egy váltóhamisítás miatt, de családja segítségével szolgabíró lesz Bontó vármegyében.

Egyetlen célja van az életben, minél gazdagabb lányt oltár elé vezetni, s véget vetni az anyagi gondoknak. Jellemének alapvonása: *a megszorult ember cinizmus.* Emberi érzésekre csak nagy ritkán gondol, semmitől nem riad vissza, amitől anyagi helyzetének jobbra fordulását reméli. Váltót hamisít, kerítője lesz nővéreinek, és tudatosan fog hozzá a „jó parti” létrehozásához. Noszty Feri bár velejéig romlott személyiség, a külvilág előtt jól játssza a kedves, udvarias, lovagias, gáláns hódítót. A sértésekre, különösen, ami nyilvánosság előtt éri, érzékenyen reagál. Mikor Kozsehuba azt tanácsolja, hamisítsa alá az ezredes nevét a váltóra, egy megsértett főúr nemességével utasítja el, majd másnap aláírja. Valamelyest ez is része a dzsentriszerepnek, hiszen ennek a rétegnek az egész élete a nyilvánosság előtti alakításokból áll. Azonban még benne is él az erkölcsi normáknak a valamelyest való tisztelete, ez leginkább akkor jelenik meg, amikor a legaljasabb cselekedeteire készül. Miután Mari apja visszautasította házassági ajánlatát, családja segítségével megszervezi a leány kompromittálását. *Hiszen nem akar semmi becstelent, csak a csatát akarja megnyerni, melyet neki a végzet üzent.*

Mikszáth szerint Feri okos, mint a kígyó. Ez az okosság Nosztynál azt jelentette, hogy mindent alárendel a cél érdekében. Mert a nagy cél, a milliós hozománnyal rendelkező lány meghódítása nagy önfegyelmet követelt. El kell fogadtatnia magát a lány polgári értékrendeket képviselő apjával.

Amikor elkezdett udvarolni a leánynak, jóformán meg se nézte, csak a somlyói leshelyen ejti rabul a leány különös szépsége. Néha elfogja

¹ *dominium* – nagy kiterjedésű földbirtok, jószág, uradalom

őt a helyzet idillikuma, szépsége, de amint régi társaságában, rokonai között van, már újra a régi cinikus, léha úrfi.

A regény vége azt jelzi, hogy Noszty Feri a dzsentrivilág törvényeit követi, osztálya bűneit hordozza, hoppon maradása ellenére nem csügged sokáig, újabb préda keresésére indul.

POLGÁRI SZEREPLŐK: Mikszáth nem elfogult a polgári szereplőkkel sem. Tóth Mihályon, Velkovics Györgyön és Stromm Adalberten kívül nem egyértelműen pozitív szereplők: Tóth Mari, Tóthné, Kozsehuba Tivadar stb.

■ **Tóth Mihály:** Mari apja, a milliomos polgár, a *kiflikirály*, szinte valószínűtlenül tiszta, hibátlan jelleműnek ábrázolja az író. Amerikából tért haza meggazdagodva azzal a szándékkal, hogy fellendíti a megye gazdaságát. Mintagazdaságot hoz létre. Amikor Mikszáth bemutatja a rekettyési birtokot, kis utópiát ábrázol. Tóth úr tisztességes bért fizet alkalmazottainak, öregkorukra nyugdíjat kapnak, sőt a gazdatisztek még bérükön felül jutalékban részesülnek. Nagy vagyona ellenére idegen tőle minden pénzhajhászó mohóság, mind a kuporgató zslugoróság. Nem nemesellenesnek ábrázolja őt, hanem olyannak, aki csak a dologtalan dzsentriket veti meg. Ezért bontakozik lassan a konfliktus, hiszen eleinte házigazdai szívéllyességgel és vendégszeretettel fogadja az udvarlót, csak akkor kezdi hevesen ellenezni a házasságot, amikor kiismeri a kérő valódi szándékait. A jól csengő nemesi névnel többre tartja lánya boldogságát.

Legfontosabbnak a tisztességes munkát tartja, józanságával, moráljával sokszor érthetetlenül áll a megyében zajló események előtt. A megyei közgyűléseken nem szól bele a vitákba, itt inkább passzív és félrehúzódo. Nem érdeklik a megkövesedett, ósdi hagyományok, a berögzült szokások. Csak a magánéletben kemény és hajthatatlan. Szívós munkával jár utána, hogy bizonyítékokat szerezzen Noszty ellen. Szembeszáll a pöffeszkedő dzsentri göggel. Fellépése határozott, céltudatos.

Mikszáth alakjában egy ideáltípust jelenített meg, akiben mind Berend Iván, mind Tímár Mihály legnemesebb vonásai jelennek meg.

■ **Tóth Mari:** romantikus alak, naiv, érzékeny, tiszta lélek, akiben két magatartás normái ütköznek: az elkényeztetett gazdag lány félelme, hogy csúnya és csak vagyona miatt udvarolnak neki. (Ezért cserél ruhát szobalányával is). S az öntudatos nő, aki maga felel tetteiért: *Amerikai lány vagyok, szabad levegőn és szabad beszéden nőttem fel*. Noszty Ferivel való első találkozása meghatározó élmény volt számára. Beleszeretett az ismeretlen „vadászba”. Később meglepődve tapasztalta, hogy az ő vadásza mennyire hasonlít az új szolgabíróra. Feri még az újságcikkek is megmutatja, amelyekben kereste őt. Bizonyos idő múltával azonban Mari képes nemet mondani szenvedélyének, és az erkölcsi igényesség lesz magatartásának meghatározója. Ha értelmét látná, kiállna Feri mellett, dacolna a világgal, de nincs miért, szerelmese nem érdemli meg. In-

kább elmegy messzire. Tóth Mari alakjának megformálásában Mikszáth már eltávolodott a Jókai-hagyománytól.

Mikszáth írói hangja • Az események közben Mikszáth mindig kommentál, hol kedélyesen, hol szarkasztikusan, anekdotákat mond el arról, hogyan lehet a nemesi nevet összekapcsolni a polgárság pénzével. A regény társadalomszemlélete nagyon komor. Elkeserítő a megyei élet, az államszervezet működése, ahol mindenki rokonságban áll. A dzsentrik világáról, erkölcséről szól rendkívül kritikusan az alkotás. A jellegzetes mikszáthi humor ellenére a végkicsengése pesszimista. Ezzel a regényével közelítette meg Mikszáth leginkább a balzaci kritikai realista regény típusát.

szarkazmus – görög-latin eredetű szó 'keserűség'-et jelent. Stílus eszköz, durva, sértő, negatívan expresszív szavakkal élő, keserű, maró gúny.

1. Mikor keletkezett a mű? Honnan merítette Mikszáth az alapötletet?
2. Mi a témája a műnek, és melyik műfajhoz tartozik?
3. Ismertesd szerkezeti felépítését! Foglald össze cselekményét!
4. Milyen két társadalmi réteghez tartoznak a regény szereplői?
5. Mi jellemző a mű dzsentri alakjaira?
6. A Tóth család melyik réteget képviseli a regényben?
7. Mutasd be a regény többi szereplőjét!
8. Határozd meg, és igazold a regény társadalomkritikai vonulatát!
9. Milyen stiláris-műfaji rétegek vetülnek egymásra *A Noszty fiú esete Tóth Marival* című regényben?
10. Mondj példát a regényből a múlt és a jelen szembesítésére!

ÖSSZEGZÉS • Mikszáthot, a művészt, csak a legnagyobbak múlták felül a magyar irodalomban. Novelláinak, elbeszéléseinek, regényeinek olvasása, reméljük, sok szép, kellemes órát szerez nektek. Az elbeszélő hang közvetlensége, kedélyessége, az atmoszférateremtő előadásmód, a mese szépsége és áradása élteti novelláit, regényeit. Jellemző vonása írásainak az a mód, írói magatartás is, ahogyan előadja történeteit. Nem a kívülálló író tárgyias, személytelen hangján közli az eseményeket, hanem a népi mesemondó tudatvilágát utánozza. Ezért tudja oly természetesen magáévá tenni a falusi emberek önszemléletét, az életüket át- meg átszövő babonás hiedelmeket, a helybeli közvélemény híreszteléseit, mendemondáit, az egész népi mesevilágot. Beleéli magát a közvetlen hallgatósághoz szóló mesélő, regelő alakjába, s a naiv, élőlőszóbeli előadás fordulatait utánozza. Ugyanakkor éles társadalomkritikát is megfogalmaz, főleg regényeiben. Mikszáth tisztában volt azzal, hogy a volt nemesség látszatvilágban élt a XIX. század végének Magyarországon. Nemcsak a főurakra vonatkoztatta ezt az ítéletét, hanem a dzsentri osztályra, a köznemesség földjét vesztett élődsi utódaira.

A budai vár a XIX. század végén, 1880. (Ismeretlen szerző műve)

A SZÁZADVÉG NOVELLISZTIKÁJA ÉS REGÉNYIRODALMA

A századvég irodalma, elsősorban a *városi életforma és kultúra terjedéséről* számolt be. Ez a magyar próza fejlődésében új fejezetet jelentett. Vezető műfaja a **novella** volt, amely részben elégikus, részben ironikus módon mutatta be a magyar társadalom látszólagos nyugalma mögött ható szociális és morális feszültségeket. Néhány vonást ugyan megőrzött Jókai zsánerfestő művészetéből, Mikszáth anekdotizmusából, de ennél fontosabb a francia naturalizmuson és az orosz realizmuson nevelkedett újszerű látásmódjuk.

Nota bene! A századvégi novellát **műfaji, formai és stílári sokszínűség jellemezte**. Visszaszorult a túlhajszolt *eseményesség*, az érdekes, fordulatos mese: a kihagyásos, hézagos cselekménybonyolításban az író rendszerint az eseménysor egyetlen pontját ragadta meg, a többit pedig homályban hagyta, vagy csak vázlatosan dolgozta ki.

A líraiság olykor áthatotta a tartalmat és a kompozíciót is. Az író nem vonult személytelen előadás, a tárgyias elemzés és megjelenítés mögé. Jelenléte állandó és nyomatékos volt, s ez főleg a hangnem személyességében érzékelhető. Egyes változataiban a műfaj csaknem tárgyaltanná vált: egy lelkiállapot, érzés vagy hangulat kivetítődése lett.

Az egyszerű mese, történet egy mélyebben fekvő eszmét, gondolatot illusztrált, a hagyományos anekdota példázattá, parabolává alakult, az értelmi, szellemi igényesség tovább árnyalta a műfaji megoldásokat.

Egyre nagyobb hangsúlyt kapott a társadalmi konfliktusok, a szociális összeütközések megjelenítése is. Leginkább a naturalista hatások követ-

keztében szokásossá vált a tények egyoldalú beállítása, a sötét, tragikus, leverő mozzanatok előtérbe helyezése. A novella műfaja így egyre dinamikusabbá, drámaiabbá vált.

A műfaj előretörésének, átalakulásának az irodalmi fejlődés belső törvényein kívül természetesen *társadalmi okai* is voltak. Az a mély ellentmondás, mely a felszín látszatderűje, a millennium megünneplésére készülő ország nyugodt biztonságérzete és a társadalom mélyeiben meginduló és egyre erősödő szociális válságfolyamatok között feszült lett a magyar novellisták alapvető élménye. Novellairodalmunk a lelkek mélyén lejátszódó tragédiákkal szinte előre jelezte a magyar társadalom közeli földrengését, előre sejtette, hogy valami készülöben van, átalakulás előtt áll a világ.

Ezt a novellairodalmat **Iványi Ödön**, **Petelei István**, **Gozdsu Elek**, **Papp Dániel** és **Thurzó Zoltán** képviselte. **Gárdonyi Géza** regényei, köztük a népszerű *Egri csillagok* a történelmi múltat keltették életre. **Tömörkény István** a paraszti világot, **Bródy Sándor** a főváros alakuló életét mutatta be. **Ambrus Zoltán** az útját kereső magyar értelmiség, **Herczeg Ferenc** a dzsentri réteg és a hozzá igazodó polgárság eszményeit fejezte ki.

A korszak színházi kultúrája nagyrészt a népies színműirodalom hagyományait folytatta, a társadalombírálat igénye **Csiky Gergely** drámáiban kapott fórumot. A dualista korszak általános fejlődése az irodalmi élet intézményeire is kihatott: új folyóiratok, irodalmi lapok jöttek létre: *Új Idők* (1894–1949), *Budapesti Napló*, *Budapesti Hírlap* (1896–1918), *Népszava* (1877), *Szegedi Napló*, *Debreceni Hírlap*, *Nagyváradai Napló*, 1900-tól a *Huszadik Század* stb. Megindult irodalmunk történetének módszeresebb feldolgozása. A konzervatív irodalomnak a *Budapesti Szemle*, a modernebb törekvéseknek *A Hét* (1890–1927) című folyóirat adott teret. Az irodalomtörténet-írást **Beöthy Zsolt** és **Riedl Frigyes** munkássága fémjelezte, a modernebb irodalomszemlélet először **Péterfy Jenő** esszéiben jelentkezett.

Nem tárgyalhatjuk e korszak minden fontos prózáját, de néhány jellemző életművön bemutathatjuk a főbb típusokat.

PETELEI ISTVÁN (1852–1910)

Pályaképe • A korabeli kritika Mikszáth mellett őt fogadta a legnagyobb elismeréssel. Gazdag örmény kereskedőcsalád sarja, aki élete nagy részét Erdélyben élte le. Anyagi gondjai sohasem voltak. Iskoláit Kolozsváron és Székelyudvarhelyen végezte. A pesti egyetemen irodalmi, nyelvészeti, történelmi és művészettörténeti előadásokat hallgatott. Tíz évig újságíróskodott Kolozsváron (1880–1890). Írói munkásságának egyre súlyosbodó betegsége vetett véget.

Petelei István fényképe,
1904

Depressziója 1910 elejére teljesen elhatalmasodott rajta. A kolozsvári idegklinikán halt meg január 5-én. Nem volt termékeny író, de amit írt, szigorú önkritikával rostálta meg.

Petelei István nagyon sokat tett a századvégi Erdély magyar kultúrájának megszervezéséért. Tragikus hangvételű novelláiban az erdélyi kisvárosok zárt polgári világát vagy az udvarházak pusztuló dzsentrijét ábrázolja. Az író annak a pillanatnak a születése izgatta elsősorban, mikor az ember morális magatartását, életakarátát, önmagát feladja, amikor ezáltal kisodródik az élet szerveségéből, kint reked a többiek „normális” életrendjéből. Hőseiből többnyire hiányzik a kez-

deményezés. Elfogadják azt, ami megtörténik velük. Például az *Árva Lotti* című novellájában a mostanára már megöregedett hajdani szép lány, Ötvös Lotti, cselédjének elmeséli pártában maradásának történetét. Egyre csak régi, hűtlen szeretőjére, Dezső Balázsra várt, és várja most is megújult reménnyel, mivel az megözvegyült. Éjszaka a kocsmázó, duhaj, részeg férfi meg is jelenik, hogy tréfából megkérje Lotti kezét. De ezt a gonoszságot a vénkisasszony már nem fogja fel, belehal a képzelt örömben: *A bút, bánatot csak elbírta, az örömet nem. – Nem ismerte addig.* Különös élességgel fogalmazta meg az elszigeteltségük vagy kiszolgáltatottságuk következtében pusztulásba forduló asszonyi sorsokat. Petelei novelláiban jelenik meg először a meg nem értett asszonytípus alakja: *A fülemile, Elkésett, Elítélve, A gyámoltalan.* A századvég egész európai irodalmában egységesen ott van ez a típusjelenség, klasszikus megszemélyesítője Flaubert (e.: flobert) Bovarynéja.

Erdély egyik legelhanyagoltabb vidékének parasztságával foglalkozott műfajteremtő kísérlete, a *Mezőségi út* című szociográfiája. Tényekre támaszkodva, de írói erővel jelenítette meg a teljes anyagi és szellemi szét hullás riasztó képét. Az öngyilkosságok száma feltűnően sok novelláiban. Szereplői életük válságaiból csak ilyen megoldással tudnak kimenekülni. Egy öngyilkosság történetébe sűrítette mindazt a társadalmi és pszichológiai konfliktust, amely az általa feltárt életanyagot jellemzi. *A jutalom* című novellának Bogdán Gyuri a főszereplője. Az öreg cseléd megmenti a méltóságos úrnak egy megbokrosodott ló hátán ülő gyerekét. Az uraság hálából 100 arannyal jutalmazza és még egy miniszteri kitüntetést is kijár neki. Bogdán Gyuri felesége egy tehenet szeretne venni a pénzből, a cseléd viszont mindet elmulatja a kocsmában a falubeliekkel. A keserű kijózanodás és a gyöttrő önvád öngyilkosságba hajszoja.

Legfőbb hatóeleme novelláinak a lírai hangnem. Jellemző írásaira a balladás előadásmód, a belső monológok gyakorisága s a sejtelmes természetábrázolás. Nagyon gondosan dolgozott kevés eszközzel. Novelláiban sokszor kínosan pontos kórrajzot festett szereplőiről: a lélekzavarodástól

egészen a megőrülésig, gyakran a végső tettig, az öngyilkosságig követve a sorsokat. Lehet, önmaga állapota is segítségére volt ebben a precíz láttatásban, de megérintette az európai pszichologizáló látásmód, amit majd Ambrus, később Csáth, még később Kosztolányi tett igazán magáévá a századforduló közeli magyar irodalomban. Drámai novellatípusa a XX. századi magyar elbeszélés előzménye.

GOZSDU ELEK (1849–1919)

Kernstok Károly:
Gozsdu Elek arcképe,
1905

Pályaképe • Szerb, román, macedón és magyar eredetű délvidéki polgárcsalád sarja. Ercsi-ben született. Gyermekkorát nagypapjánál töltötte Miskolcon. A szülők már meglehetősen elszegényedtek ekkorra. Iskoláit a délvidéki rokonok jóvoltából Temesvárott végezte. Jogi pályára lépett, Pesten tanult. 1880-tól újságírással foglalkozott, a *Függetlenség* című lapnál volt két évig. Ezután bírói pályára lépett. Fehértemplomban alügyész, majd Karánsebesen királyi ügyész lett. 1892-ben Temesvárra helyezték, ahol már méltóságos úr, királyi főügyész volt. Élete hátralévő részét ebben a városban töltötte el, itt is halt meg teljesen elfeledve, elhagyatva 1919 márciusában.

Irodalmi műveltsége eleinte francia irányú. Élménye a francia romantika, majd évek múlva az orosz irodalom, főleg Turgenyev és Dosztojevszkij hatása fedezhető fel. Nagyon keveset írt. Írói hagyatéka: két regény: *Az aranyhajú asszony* (1880) és a *Köd* (1882), néhány dráma: *A félisten* (1908), *A kárier* (1911) és novellái. Irodalmi értéket képviselnek szerelmes levelei, amelyeket egy gazdag temesvári kereskedő művelt feleségéhez, Annához írt: *Anna-levelek*. Valódi, művészi újat novelláival hozott, melyekből évente kettőt-hármat írt. Kötetbe gyűjtve *Tantalus* címmel jelentette meg 1886-ban. Darabjait a címadó mítoszhoz nyilvánvaló

Tantalus v. Tantalosz – mitológiai alak, Zeusz és Plutón fia, Szipülosz királya. Szörnyű büntetéért – egy lakomán az olümposzi isteneknek saját fiát, Pelopszot tálalta fel – halála után az alvilágban „tantaloszi kínokat” kell elszenvednie örök időkre: kielégíthetetlen szomjúság és örökös éhség gyöttri.

vagy burkolt kapcsolat fűzi, főként az eljátszott vagy elvesztett jobb lehetőségek utáni sóvárgás motívuma. Hősei között van dekadens arisztokrata, lezüllött dzsentri, dilettáns színész, bukott szerb forradalmár, primitív temetőcsősz. Valamennyien önzésüknek, rögeszméiknek és szorongásaiknak áldozatai. Minden egyes darabja felvet valamilyen érdekes társadalmi kérdést. Rá akart világítani az okokra, amik miatt egy-egy

kARRIER kettétörök, amiért az emberek magányosakká válnak, romlottságukra és a nyomorúságra. A legtöbb novella fejlődésrajz, alapja szinte mindegyiknek azonos: fiatalkori hit vagy cél – találkozás a világgal, az emberekkel, a nagyvárosi vagy vidéki társadalom viszonyaival – s végül a kiábrándulás, magány vagy erkölcsi korrumpálódás. Ez történik Ordas Gidával is, *Az éltlen farkas* című novella főszereplőjével, aki vagyontalan, lezüllött dzsentrisarj. A novella az erősek és gyengék küzdelmét példázza, kiegészítve a XIX. század egyik individualista programjával, a „felsőbbrendű ember” különleges jogainak állításával. A főszereplő Raszkolnyikov (*Bűn és bűnhődés*) elméletére emlékeztető módon osztja két részre az emberiséget, s véli úgy, hogy saját kiválóságának az a mércéje, hogy lelkiismerete elviseli-e a bűn (a gyilkosság) súlyát. A tantaluszi hév fűti, mindent magának megszerezni, mindent magának habzsolni, hogy a végére egy kiégett, erkölcsileg beszámíthatatlan emberré váljon.

Gozsdu műveiben korán megjelent a pusztuló dzsentri képe, halálraítéltsége, tragédiája. Földbirtokosai öngyilkos tivornyákon, féktelen murrakban rohannak a pusztuló arisztokrata kastély és park atmoszféráját érzékelteti, az *Aranyfüstben* (1887) a füledt vidéki úri társaság rajzát adja. Gozsdu realizmusa, emberábrázoló képessége ezekben a novellákban mutatkozik meg a legművészebben. Az *Ultima ratio* (1886) című novellája egyike legmélyebb és legművészebb írásainak. Egy öreg nyolcvanesztendős temetőcsőszről szól, akinek feltörő panaszában a magára hagyott, civilizálatlan nép jajszava szólal meg.

BRÓDY SÁNDOR (1863–1924)

Bródy Sándor 1880 körül

Pályaképe • A modern irodalmi törekvések egyik bajnoka volt. A vezér szerepét erős, gazdag egyéniségével és művészetének izgató, felforgató természetével önkéntelenül töltötte be. Míg a *Nyugat-nemzedék* fel nem lépett, ő volt minden új jelképe, pártfogója, sugallója, s ezért irodalomtörténeti jelentősége fontosabb, mint maguk az egyes alkotások.

Egerben született zsidó kereskedő, nemzeti érzelmű, a 48-as hagyományok szellemében élő polgári családban. Apja a kiegyezés utáni szabad versenyben hamar tönkrement, s az elszegényedett család Budapesten telepedett le.

Tanulmányait anyagi okok miatt nem fejezhette be. Az ifjú Bródy rendkívül ambiciózus, szenvedélyes egyéniség volt, aki már serdülő korában művészi pályáról, sikerről álmodozott. Rajztanár, festőművész szeretett volna lenni, a reneszánszkor és Rembrandt

festészete volt rá a legnagyobb hatással. Önarcképek tömegét festette meg fiatalságától egészen nyomorgó öregségéig, sajátos „önéletrajzot” hagyva így az utókorra. A megélhetés kényszere azonban hivatali munkára kényszerítette, nagybátyja ügyvédi irodájában lett írnok. Ismertté *Nyomor* (1884) című elbeszéléskötetével vált, amelyben főként Zola emberszemléletét követte.

Ezután megnyílt előtte az út a fővárosi lapoknál. Dolgozott a *Buda-pesti Hírlap*nál, az *Ország Világnál*, a *Magyar Salonnál*. Az 1890-ben induló *A Hét* című folyóiratnak az egyik legnépszerűbb munkatársa volt. Gyors budapesti karrierjét kolozsvári útja szakította félbe. Két évet töltött itt. Saját lapot akart indítani *Erdélyi Híradó* címmel. Aztán visszatért Budapestre a *Buda-pesti Hírlaphoz*. 1903-ban Gárdonyi Gézával és Ambrus Zoltánnal együtt megindították a *Jövendő* című folyóiratot, amely a *Nyugat* egyik előfutárának tekinthető. A *Jövendő* bukása és az öngyilkossági kísérlet után Bródy nehezen találta helyét a jelentős változásokat mutató irodalmi életben. Megfáradt, kiábrándult lélek volt, aki elszigetelődött a progresszió táborától. A forradalmak alatt nem vállalt szerepet, mégis menekülnie kellett származása miatt. Amint hazajött külföldről többet betegeskedett, mint dolgozott. 1924. augusztus 12-én halt meg. Mikszáth mellett a legnagyobb és legsikeresebb karrier az övé volt a századvégen.

Bródy írt regényt: *Az egri diákok* (1894), *Az ezüst kecske* (1898), *A nap lovagja* (1902), drámát: *Királyidillek* (1902) – három történelmi tárgyú egyfelvonásos dráma, valamint *A dada* (1902) és *A tanítónő* (1908), publicisztikát, de a legjobbat novelláival adta. Újdonságot jelentett írásaiban a nagyvárosi tematika, a kapitalizálódó társadalom sajátos feszültségeinek átélt megközelítése. Ábrázolásmódja a népnemzeti iskola ekkorra már korszerűtlenné lett hagyományaihoz képest továbblépést jelentett a majdani *Nyugat*-körének látásmódja irányába. A műfaj zártsága mérséklő hatást gyakorolt rá: visszafogott bizonyos naturalista túlzásokat. Egyik fő erőssége nyelvének költőisége. Novelláiban a parasztian egyszerű hang a könnyed városi argóval ölelkezik, így adva lírát, izgalmat, gyöngédséget előadásának. Két csoportra különíthetjük el novelláit. Egyikbe a **cselédnovellák** tartoznak: *Erzsébet dajka és más cselédek* (1902), amelyekben a nagyváros leginkább kiszolgáltatott rétegének, a cselédeknek életét jelenítette meg. Naiv illúziók és tragédiák vegyülnek bennük, az igazibb élet utáni sóvárgás és a kiábrándító valóság kegyetlensége. A szereplők kezdetben tele vannak bizalommal. Azt hiszik, jó emberek közé keveredtek, de csak a gátlástalan önzéssel találkoznak. Erzsébet, a címszereplő, falusi leányként került Pestre egy gazdag ügyvéd családjához, hogy dajkaként gyereküket táplálja. Az első napok még derűs légkörben, gyermektegy ábrándok között telnek el: azt hiszi, hogy bérével majd saját gyermekének is jobb sorsot teremthet. Az ügyvéd azonban szemet vetett rá, s bár Erzsébet ártatlan marad, a ház asszonya megszegyeníti, és kidobja az utcára. Bródy együttérző szánalommal ábrázolja a szerencsétlen leány további útját, melynek tragikus lezárása az öngyilkosság.

Elbeszéléseinek másik kiemelkedő csoportja a halála előtt írt **Rembrandt-novellák** (1924). Megalázottságában az öreg, kitzasztott festő sorába élte bele magát. A tárgyyszerű ábrázolás és a művészi önvallomás teszi megrendítő nagy ciklussá ezeket az írásokat. Kötetben csak halála után jelent meg 1926-ban *Rembrandt. Egy arckép fényben és árnyban* címmel. A ciklus egyik legsikerültebb darabja a *Rembrandt eladja a holttestét* (1923). A novella a művészlétről szól. Az öreg, csödbe jutott festő elmegy „előpénzt” kérni egy műkereskedőhöz festményével, Mosuszhoz. Neki nem a festmény kell, orvos fiának szeretne hullát szerezni, mert az holttest nélkül nem fejlesztheti tudományát. A mű groteszk fordulata, hogy a művész eladja neki saját holttestét, de megszabja az árat (ezzel „ingyen” eltemetteti magát). Az öreg művész némi elégtételt is érez, hogy „becsapta” a kereskedőt. A befejezés keserű, ironikus megállapításában a beteg, az irodalmi életből kiszorult író szívszorító fájdalma kap hangot.

GÁRDONYI GÉZA (1863–1922)

Gárdonyi Géza
(Forrás: OSZK)

Pályaképe • A maga korában Jókai és Mikszáth mellett Gárdonyi Géza, az *egri remete* volt az olvasók körében a harmadik legnépszerűbb író. Hagyományszerető alkotó volt, akit szenvedélyesen érdekelt a nemzeti múlt, a falusiak élete és a nép nyelve. Stílusa ezért olyan egyszerű és bárki számára érthető. Azt vallotta, amit Arany János: *a nemzet a köznépből felemelkedő, tehetséges emberek által tehető naggyá.*

Agárdon született. Apja, Ziegler Sándor, német származású géplakatos. A szabadságharc idején Bécsből Magyarországra költözött, s fegyverkovácsként szolgált Kossuthot. Ez az örökség sokat jelentett az írónak.

Egerben végezte a tanítóképzőt, hat évig tanított különböző falvakban: Karádon, Devecseren, Sárváron, Dabronyban. Gyakran összeütközésbe került az egyházi hatóságokkal. Huszonkét éves korában megházasodott, feleségül vette a dabronyi pap tizenhat esztendőös unokahúgát. Sikertelen házassága egy életre összeharagította a női nemmel. Gárdonyi később az újságírói pálya mellett döntött, egy ideig Pesten, majd 1897-től haláláig Egerben, a politikától és a közélettől elzárkózva élt és dolgozott. 1902-ben súlyos beteg lett, szívtrombózist kapott. Ötvenkilenc éves korában halt meg Egerben. Sírhelye az egri vár kertjében van. Fejfáján a következő olvasható: *Csak a teste!*

Híve volt a művelődésnek, a polgárosodásnak, de kedvenc hősei a falu népéből, a szegények közül kerültek ki. Szüksős anyagi helyzetén eleinte ponyvaregények (*Göre Gábor-könyvek*) írásával igyekezett enyhíteni. Egerbe költözése után már csak az irodalomnak élt.

ponyva – eredetileg vásári sátorponyván árult, olcsó kiállítású, illusztrált füzetecske, amelyet viszonylag olcsón tudtak előállítani. De általános megnevezése a szociológiai értelemben vett népszerű irodalomnak is. Annyiban tér el az elit irodalomtól, hogy e művek nem igényelnek az olvasótól szellemi erőfeszítést, leegyszerűsített világlépet tükröznek, könnyen fogyaszthatók.

történelmi regény – több mint 200 évvel ezelőtt alakult ki Angliában. Regényműfaj, amely a múlt valamely lényeges eseményét, a történelem egy fordulópontját jeleníti meg. Megidézi a kor emberének legfőbb dilemmáit, az adott történelmi folyamat lényegét. Hősei a felemelkedni vágyó, történelembe beleszólni akaró polgárság ízlését, vágyait és öntudatát fejezik ki.

Gárdonyi kitűnő novellista volt. Egyik legnépszerűbb novelláskönyve *Az én falum*. Alcíme: *Egy tanító följegyzései márciustól decemberig – decembertől márciusig* (I. kötet (1898), II. kötet (1900)). Az író ajánlása: *Mikszáth Kálmán úrnak tiszteletem és szeretetem csekély jeléül*. Gárdonyi jó megfigyelő volt, mestere a tömören megfogalmazott részletleírásnak, a hősök beszéltetésének. Általában egyszerű jellemeket ábrázolt, de a hősök lelkében lejátszódó folyamatokat érzékenyen és pontosan formálta meg. Érzéseiket a beszédükkel és viselkedésükkel mutatta meg. Mikszáth pálcáihoz hasonlóan az ő parasztjai is a babonák hiedelemvilágában élnek: *A barboncás* (1897), *Tűzek meg árnyékok* (1895). A legtökéletesebbek azok a novellák, amelyekben balladás tömörséggel és sejtéssel szól a szegénységben élő falusiak emberi tragédiáiról: *A két pille* (1895), *Kevi Pál halála* (1897), *A hópehely* (1900). Talán legkülönösebb, szimbolista sugallatú elbeszélése a *Micó*. Egy hétéves gyermek nézőpontjából értesülhetünk egy megesett parasztlány büntetéről – újszülöttjének elemésztéséről. Magáról a csecsemőgyilkosságról szó sem esik a cselekményben. A kisfiú azt látja, hogy barátjának nővérét elviszik a pandúrok azért, mert vétett a becsület ellen. A szörnyű tett jelképes ellentétéként Micó macska az égő ház padlásáról próbálja kimenteni kölykeit, miközben maga is odavész a tűzben.

Gárdonyi legszívesebben gyermekekről, fiatalokról írt – különösen történelmi regényeiben –, akik a szegény nép soraiból küzdik fel magukat az úri társadalomba. Három regényt írt, mely régi korokat idéz fel, történelmi eseményekkel és történelmi alakokkal ismertet meg. Legkorábbi történelmi regénye Gárdonyinak az *Egri csillagok* 1901-ből. Fő hőse Bornemissza Gergely, a jobbágyfiúból vitéz hadnaggyá és egri hőssé felnövekvő, tehetséges és rokonszenves főhős valóságos ember volt. A regény arról győz meg bennünket, hogy a hazáért érdemes áldozatot hozni, s a hősiesség helytállás szép és értelmes cselekvés.

Ezt követte *A láthatatlan ember* (1902), mely Attila fejedelem korába vezet, s az *Isten rabjai* (1908) az Árpád-házi király, IV. Béla leányának, Szent Margitnak a környezetében játszódik. Gárdonyi mindhárom történelmi regénye az ifjúság kedvelt olvasmánya lett. Ifjúsági regénnyé teszi

őket, hogy fejlődő jellemű gyerekhősöket mutat be. Maga Gárdonyi így vallott regényiról: „Az *Isten rabjai* nekem a legszebb regényem. Az *Egri csillagok* a legjobb regényem. És *A láthatatlan ember* a legkedvesebb regényem.”

Társadalmi regényei közül *Az öreg tekintetes* (1905) című kisregényt kell kiemelnünk, melyben a város elembertelenedett, lélektelen pénzhajszolóival a vidék csupaszív, becsületes embereit állítja szembe. A városi erkölcsöket megszokni képtelen öregember az öngyilkosságba menekül.

Színművei közül *A bor* (1901) aratott nagyobb sikert.

TÖMÖRKÉNY ISTVÁN (1866–1917)

Tömörkény István
(Forrás: OSZK)

Pályaképe • Ő az az író, aki túllépett nemcsak Mikszáth első korszakának és a szegedi parasztnovellának zsánerszerű parasztábrázolásán, hanem Petelei és Justh bensőségeiből, lélektani érdeklődésű ábrázolásmódján is. S elsőnek a magyar irodalomban: a Szeged vidéki tanyavilág népének problematikájában az egész válságba jutott szegényparaszti élet szociális gondjainak, nehézségeinek művészi megragadására vállalkozott.

Cegléden született elmagyarosodott német családban. Az apa egy hitelügylet során elvesztette vagyonát. Fia születésekor Cegléden, majd Makón volt kocsmáros. István Szegeden és Makón járt iskolába. Anyagi okok miatt egyetemre nem mehetett, így patikussegéd lett Szegeden. Három évig katona is volt, ahol számtalan szabálysértés miatt gyakran ült „egyesben”. A katonaévek után előbb a *Szegedi Híradó*, majd a *Szegedi Napló* munkatársa lett. 1899-től a Szegedi Városi Múzeumban dolgozott, amelyet 1904-től kezdve igazgatott. Részt vett a Szeged környéki ásátásokban, gyűjteni kezdte a vidék néprajzi érdekességeit, jelentős néprajzi és archeológiai tanulmányokat is írt. Jóformán nem is otthon élt, hanem a szanaszét szórt tanyák parasztjai, a kocsmák, vasútállomások, kaszárnyák, hadifogolytáborok népe között. Múzeumi irodájába zarándokoltak az emberek: levelet íratni, olvastatni, tanácsot kérni. A halál is munka közben érte. Kora tavasszal gyalog járta a tanyákat, megfázott, tüdőgyulladást kapott. Ötvenegy éves korában, 1917. április 24-én halt meg. Az egész tanyavilág, Szeged népe siratta és gyászolta.

Írásait 1886-tól jelentette meg a *Budapesti Hírlapban*. Novelláinak kizárólag Szeged környékiek a szereplői. Legelső kötetének címe *Szegedi parasztok és egyéb urak* (1893). Egy addig ismeretlen „világrészt” fedezett fel az irodalom számára. Novelláinak alapkonfliktusát legtöbbször

ször az archaikus viszonyok között élő paraszti világkép, munkarend, szokásrendszer és erkölcs, valamint e paraszti világot szabályozni, „civilizálni” akaró városi hatalom tragikus összeütközése vagy fanyar, értetlen találkozása szolgáltatja. Tömörkény legjobb írásaiban kívül marad az eseményeken, mintha harmadik személy mesélné el a történeteket. A 90-es évek közepén írt novelláinak központi problémája: az emberhalál. Számptalan változatban dolgozta fel, hogyan hálnak meg az egyszerű, tanyai emberek, s halálukban mily mélyen tükröződik életük nyomorúsága, sorsuk nehéz volta. Az életért folytatott mindennapos küzdelem, csöndes, egyszerű és hirtelen, munkaközben esett emberhalál, katonai számkivettség, természeti katasztrófák: mind megannyi drámai motívum: *Városvégi dolgok, Főzés, Tanyák a hó alatt, Csőszhalál, Valér a földbe megy, Agyaghordás, Gugorázás, Vándorló földek, Fakadó víz, Katonadalok, Katona a kötélén, Parádé.*

Novelláinak igazi vonzerejét két olyan tényező együttes alkalmazása adja, amelyek különben eléggé eltérnek egymástól. Az egyik az a **kesernyés humor**, amely mind szereplőinek, mind színhelyeinek bemutatását színezi, és amely következetesen alkalmazott lírai magatartást olt a különben objektívan előadott történetekbe. A külsődleges mozzanatok humorisztikus, fonáknak tetsző, különös és ezért mosolyra gerjesztő vonásai előtérbe állítása. A közmunkák körüli nyakatekert huzavonák, a lókötés akadályokkal, a húsvéti báránycsempészés, vásári alkudozás: mind alkalmak, amelyek a parasztot szokatlan, mulattató szempontból mutatják. A másik **a pompásan felépített, nagy dramaturgiai tudással kidolgozott jelenetezés**, amely mintegy felvonásokra és jelenetekre tagolja a többnyire rövid terjedelmű írásokat. Ez a legfőbb értéke többlépcsős csattanókra épített késői novelláinak. Ezek a novellák beszámolnak a világháborúnak a falusi életre tett hatásairól: a városvégi és a tanyai paraszti világ változásairól, a magukra maradt asszonyok küzdelmeiről, a gazdátlan földekről, az emberek keserűségéről, kiábrándultságáról, a gyászoló szülőkről: *Etal és Tóni, Tanyai asszonyok, Öreg regruták, Nehéz emberek, Föltetszik a hajnal, Találkozás* stb.

Írói munkássága több tekintetben a naturalizmus stílusirányzatához kapcsolható. Ez mutatkozik meg enciklopédikusságában: a maga kijelölte világ teljes bemutatására törekedett – életmód, gondolkodás, nyelv egységének ábrázolására – kis történetek, esetrajok, alkalmi észleletek végtelen sorában. Történetei sokszor közelebb állnak az esetleíráshoz és a zsánerképhez, mint a meséhez: a naturalizmusra jellemző személytelenység és fotografikusság gyakran megelégszik az állóképszerű ábrázolással vagy portrévázlattal. Tömörkényre jellemző a mozaikos szerkesztésmód. Utolsó két novelláskötetében (*Népek az ország használatában, A kraszniki csata*) a világháborús magyar népeletnek állított felejthetetlen emléket. Egész életműve, de főleg ezek a késői írások sokban ösztönzést jelentettek Móricz és a népi írók számára.

AMBRUS ZOLTÁN (1861–1932)

Ambrus Zoltán
(Forrás: OSZK)

Pályaképe • A 80-as évek irodalmi csoportosulásainak egyik központi alakja, akit a fiatalok szellemi vezérüknek tekintettek. Tekintélye szorosan összefüggött azzal, hogy színvonalasan képviselt egy modern, európai műveltségű, széles látókörű magatartást.

Debrecenben született székely családban. Édesapja vasúti tisztviselő volt, s beosztása miatt gyakran változtatta a család a lakhelyét. Iskoláit Debrecenben végezte. Apja korai halála után Pestre költöztek, ahol a tizennyolc éves Ambrus tartotta el anyját és nővérét. A fővárosban jogot végzett. Eleinte tanítványokat vállalt, majd álnéven (Spectator) kritikákat, színházi cikkeket írt a *Fővárosi Lapokba*, a *Pesti Naplóba* és a

Budapesti Szemlébe. Éjjel bohém, nappal józan, kenyérkereső hivatalnok, banktisztviselő a Magyar Földhitelintézetben. Itt Arany László volt a hivatali főnöke. Az intézet francia tőkére épült, ennek folytán Ambrus többször is kijutott Párizsba. Ott a bulvárokat, a művész kávéházakat, a kiskocsmákat kereste fel szívesen, de látogatta a Sorbonne és Collège de France előadásait is. A francia kultúra, a francia irodalom, elsősorban Anatole France, Flaubert, Maupassant, Zola hatása erőteljesen érződik írásain. 1890-ben indult a századforduló legnagyobb hatású szépirodalmi lapja, *A Hét*, ahol Ambrus vezető szerepet játszott. 1891-től tagja lett a Nemzeti Színház drámabíráló bizottságának. Később, 1917 és 1922 között a fent említett színház igazgatója volt. Ezután már nem nagyon volt ideje irodalmi alkotómunkával foglalkozni. Egyre többet betegeskedett. Pesten halt meg 1932-ben.

Ambrus Zoltán a modern nagyváros írója, ennek alakjait, az elkorcsosuló arisztokráciát és a bohém művészvilág figuráit jól ismerte. Elsősorban az értelmiség sorsával foglalkozott. Valódi értéknek a szellemi nagyvonalúságot, a műveltséget, a belső kultúráltságot tartotta, s ennek hiányát pedig élesen bírálta.

Irt regényeket: *Midás király* (1891), *Gyanú* (1892), *Solus eris* (1901), *Giroflé és Girofla* (1903), *Tóparti gyilkosság* (1912); kritikákat és tanulmányokat, amelyek kötetben is megjelentek: *Vezető elmék* (1913), *Régi és új színművek* (1915), drámát is, de igazi területe a novellaírás volt, melynek a századvégén ő az egyik legtudatosabb művelője, továbbfejlesztője. Novelláit ugyanaz a kettősség jellemzi, mint regényírói művészetét. Ezek is a regényíró világát tükrözik, de artisztikusabban (művészebben). Java részükkel sikerült magasabb művészi fokra emelkednie, mint bármelyik regényében. Novelláskötetei: *Ninive pusztulása és egyéb elbeszélések* (1895), *Pókháló kisasszony* (1898), *Árnyékalakok* (1901), *Ámor és Halál* (1911), *Régi és új világ* (1913), *A kém és egyéb elbeszélések* (1917).

parabola – erkölcsi célzatú példabeszéd, de retorikai-stilisztikai értelemben olyan történet, amelyet a hasonlóság, az analógia révén átviszünk egy másik történetre, helyzetre. Parabolisztikus lehet tehát egy múltban játszódó történet, ha a jelenre vonatkoztatjuk.

Történeti-egzotikus meséiben a parabolisztikus novella egy sajátos válfaját teremtette meg. A *Ninive pusztulása* például *Jónás könyvét* parodizálja. Arról szól, hogy a bűnös nagyvárosban még a prófétát is elcsábítják, s Jónás nem is a várost, hanem a benne elpusztult kurtizánt siratja. Realisztikus elbeszéléseinek hősei a hétköznapok világának zátonyra futottjai, a széthulló magyar középosztály vergődő tagjai, kisiklott életű emberek. Ezekben az írásokban a hűvös tárgyilagosság mellett megszólal a részvét és a megértő szánalom is: *Abránd*, *Gyűlölet*, *Bigyi*, *A gombkötő*, *A bicikli-király*, *Dalnokverseny*. Híres novellafüzérében, a *Berzsenyi báró és családja* és a *Berzsenyi lányok tizenkét vőlegényében* a lipótvárosi újjgazdagok erkölcsi és kulturális képét jeleníti meg szatirikusan. Képtelenek kitörni abból a körből, ahol az üzlet az első, s minden egyéb csak másodlagos. Művészetének szatirikus törekvései kapnak erőteljes művészi hangsúlyt a *Kultúra füzértáncsal* (1911) című novella-ciklusában, a *Mozi Bandi kalandjai* (1915) című ifjúsági regényében, valamint néhány kiemelkedő háborús szatírjában, melyek *A kém és egyéb elbeszélések* (1917) című kötetben jelentek meg.

Ambrus Zoltán munkássága a századforduló magányos jelenségének nevezhető. Nincs köze a regionalizmushoz, az anekdotizmushoz, a szociológiai érdeklődésű naturalizmus is kevésbé jellemzi. Szerepe a kezdeményező, újdonsága a gondolatiségben, a világ- és emberlátásban, valamint a hangvételben rejlik. „Tudós” író, művei mindig elemző karakterűek, választékos, világos stílusúak, s az oktató szándék sem idegen tőlük.

1. Mi volt a századvég vezető műfaja? **2.** Kik a képviselői a századforduló novellairodalmának? **3.** Milyen folyóiratok, irodalmi lapok jelentek meg ekkor?

◆ **4.** Melyik táj, környezet játszik kiemelkedő szerepet Petelei István műveiben? **5.** Mi Petelei műveinek három fő témája? Sorolj műcímeiket tőle!

6. Ki volt Gozdsu Elek? **7.** Melyek Gozdsu Elek főbb művei? Sorolj fel novellákat a *Tantulus* című kötetből! Kire utal a kötetcím?

▣ **8.** Melyik elbeszéléskötetével vált híressé Bródy Sándor? **9.** Mely társadalmi réteg sorsáról szól a *Rembrandt eladja a holttestét* című novella? **10.** Hol szerezte tanítói oklevelét, és hol élt Gárdonyi 1897-től? **11.** Melyek Gárdonyi Géza legismertebb történelmi regényei? Miért maradt máig töretlen a népszerűsége?

12. Milyen stílusirányzathoz kapcsolható Tömörkény írói munkássága? Indokold! **13.** Melyik társadalmi réteg életét mutatja be műveiben? **14.** Kit tekintettek a fiatalok szellemi vezérüknek a századfordulón? **15.** Melyek Ambrus főbb novelláskötetei? Mi jellemzi Ambrus novelláinak témavilágát és hangvételét?

házi feladat **1.** Készíts prezentációt *A századvég novellisztikája és regényirodalma* témakörből! Válassz egyet az alkotók közül! **2.** Konferencián vitassátok meg választás szerint Gozdsu Elek *Őszi eső*, Bródy Sándor *Rembrandt eladja a holttestét*, Petelei István *A nagyapó*, Tömörkény István *Ferkó*, Gárdonyi Géza *Annuska apáca lesz* című novellákat!

A XX. SZÁZAD ELSŐ ÉVTIZEDEINEK MAGYAR IRODALMA

Korszakolási nehézségek • A magyar irodalom XX. századi korszakának áttekintésekor alighanem a lehetetlent kíséreljük meg. A bőség zavarával küszködünk, szinte megszámlálhatatlan mennyiségű kitűnő alkotó és alkotás fémjelzi a századot. Korszakolási nehézségekkel is szembetalálkozunk ennél az anyagrésznél. Az elemezni kívánt jelenségek egy része valamikor a XIX. század végén kezdett kirajzolódni, ebből kiemelkedőnek a 70–80-as évek termésének egy része látszik, míg más tünetek jelentkezésére valóban csak a XX. század 10-es éveiben kell felfigyelnünk. Nagyjából igaz a magyar irodalomra is az a korszakolás, ami a világirodalomnál elfogadott.

XX. sz. 1900–1930	XX. sz. 1930–1960	XX. sz. 60-as éveitől napjainkig
<i>impresszionizmus, szimbolizmus, szecesszió, realizmus, naturalizmus és az avantgárd</i>	<i>újklasszicizmus</i>	<i>posztmodern</i>

Milyen fontosabb társadalmi-politikai változások zajlottak a XX. század első évtizedeiben? Néhány dátummal utalunk a Magyarország szempontjából fontos vagy éppen sorsdöntő eseményekre.

Történelmi-politikai háttér • A XX. század elején a kormánynak komoly nehézséget okozott az ellenzék tevékenysége, akik hosszú ellenvetésekkel lassították a törvényhozást. A parlament munkája tehát akadozott.

1903	Tisza Istvánt a király miniszterelnökké nevezte ki.
1905	A Fejérváry-kormány (az úgynevezett <i>darabontkormány</i>) kinevezése.
1906	A <i>Huszadik Század</i> c. folyóirat indulása.
1908	A Monarchia annektálta Bosznia-Hercegovinát.
1910	Megindult a polgári radikálisok napilapja, a <i>Világ</i> .
1912.05.23.	A kivezényelt katonaság belelőtt a tiltakozó tömegbe: vérvörös csütörtök.
1914–1918	Magyarország – a Monarchia részeként – részt vett az I. világháborúban, mely óriási emberáldozatokat követelt.

1918.10.30.	Az őszirózsás polgári demokratikus forradalom.
1919.03.21.	A magyarországi Tanácsköztársaság kikiáltása.
1920	A versailles-i Kis-Trianon palotában a győztes hatalmak aláírják Magyarországgal a szégyenteljes békeszerződést, melynek következtében a történelmi Magyarország darabokra hullt. A súlyos trauma következményei a mai napig éreztetik hatásukat. Irodalmi életünkben ettől fogva számolnunk kell a határon túli magyar irodalommal.
20-as évek	Bethlen Miklós kormánya alatt – a viszonylagos konsolidáció.
1929	Világgazdasági válság.

Az irodalmi-művészeti élet, folyóiratok • A századforduló felgyorsuló gazdasági-társadalmi átalakulásai az irodalmi-művészeti életben is éreztették hatásukat. A polgárosodás egy újfajta városi értelmiség és kultúra kialakulásával járt együtt, új életérzéseket, új témákat hozott magával. A tudomány és az irodalom hivatalos intézményei mereven elzárkóztak az új előtt, továbbra is a népnemzeti irodalmat támogatták.

A hivatalos, konzervatív folyóiratok egyeduralmát a XIX. század végén, 1894-ben indult *A Hét* nevű társadalmi, irodalmi és művészeti közlöny törte meg azzal, hogy központi orgánuma kívánt lenni az új szellemű polgári irodalomnak. Alapító szerkesztője Kiss József volt. A *Nyugat* megindulásáig a magyar irodalom legfontosabb fórumaként tartották számon. A leggyakrabban publikáló szerzők neve közt találjuk Bródy Sándor, Papp Dániel, Thury Zoltán, Heltai Jenő, Krúdy Gyula, Ambrus Zoltán nevét. A másik jelentős társadalomtudományi folyóirat a *Huszedik Század* (1900–1919), a Társadalomtudományi Társaság, a független radikális értelmiség fóruma. 1906-tól Jászi Oszkár szerkesztette. A *Nyugat* előfutárának tekintjük a havonta megjelenő *Figyelőt* Osváth Ernő szerkesztésében. Ezenkívül ugyancsak a *Nyugat* előfutáraként tartjuk számon a *Jövendő* (1903–1906) című politikai és irodalmi hetilapot, valamint a *Szerda* (1906) című tudományos és művészeti folyóiratot.

Az új írónemzedék szellemi bázisa a budapesti egyetem bölcsész-kara volt, ott is **Négyesy László** (1861–1933) irodalomtörténész, esztéta, nyelvész irodalmi alkotóköre, ismertebb nevén a Négyesy-féle stílusgyakorlat-szemináriumok. Tanárok, művészek, irodalomtörténészek nemzedékeit képezte a professzor. Stílusgyakorlati szemináriumának látogatói voltak például Babits Mihály, Juhász Gyula, Balázs Béla, Kosztolányi Dezső, Tóth Árpád, Csáth Géza, Karinthy Frigyes és még sokan mások.

A zene megújulása is a XX. század elején kezdődött **Bartók Béla** (1881–1945) és **Kodály Zoltán** (1882–1967) révén. 1904-ben nyitotta meg kapuit a Thália Társaság azzal a céllal, hogy a modern drámairodalmat

megismertesse a magyar közönséggel. Ibsen, Strinberg, Hebbel, Hauptmann, Gorkij stb. színművei szerepeltek műsorán.

Nota bene! Ezeknek az éveknek irodalmi levegője tele volt valami különös feszültséggel. Egyelőre még névtelen fiatal írók kis csoportokban gyűltek össze. Jelszavuk a **modernség** lett, mely nálunk nem csupán művészi arisztokratizmust jelentett, mint nyugaton, hanem feudalizmusellenességet is, szembefordulást a parlagiassággal. Művészi modernség és társadalmi progresszió kölcsönösen kiegészítették egymást.

A klasszikus modernség költészete • A XX. század első évtizedeiben fellépő új írónemzedék valóságos **irodalmi forradalmat** hozott. Szakítva a mind jobban terjedő konzervatív népiességgel, a nyugat-európai irodalmakban keresett ösztönző példát, a századvég fontosabb művészi áramlatai: a *szimbolizmus*, az *impresszionizmus*, a *naturalizmus* és a *szeccesszió* meghonosítása révén alakította ki a modern irodalom sajátosan magyar változatát. Az irodalmi forradalom képviselői a nyugat-európai fejlődés eredményeit követték, ugyanakkor jellegzetesen magyar szellemiséget akartak teremteni, ezért birtokba vették a nemzeti kultúra régebbi hagyományait. Az **1908**-ban induló *Nyugat* körül gyülekeztek, ennek a folyóiratnak a radikális reformokat hirdető **Ignotus** (eredeti nevén Veigelsberg Hugo), báró **Hatvany Lajos**, **Fenyő Miksa** és a rendkívüli szerkesztői tehetséggel megáldott **Osvát Ernő** voltak az irányítói. A „nyugatos” költészet első reprezentatív fellépése *A Holnap* (1908) című nagyváradi antológiában történt. Az új irodalom mellett szélesebb körben hatottak tovább a hagyományos irodalmi konzervativizmus képviselői is, nekik a Herczeg Ferenc szerkesztésében megjelenő *Új Idők* című népszerű irodalmi hetilap adott fórumot.

A Nyugat stílusforradalma • Legelső száma **1908. január 1-jén** látott napvilágot, és 34 éven át – Babits Mihály haláláig (1941) – a magyar irodalom legmeghatározóbb központja volt. A *Nyugat* neve a nyugat-európai országok szellemi értékére utal. Mégsem a nyugati irodalom szolgálai másolatát tűzték ki célul a folyóirat szerkesztői. Fennállásának 34 éve alatt közvetítette a nyugati kultúra legfrissebb eredményeit, és összefogta a századfordulón-századelőn jelentkező, modern magyar irodalmi törekvéseket. Mindvégig a művészi színvonalat, a minőséget tartotta szem előtt, és elhatárolta magát a politikai szélsőségektől.

Indulásakor főszerkesztője és kritikus **Ignotus** (1869–1949), szerkesztői **Osvát Ernő** (1876–1929) és **Fenyő Miksa** (1877–1972) voltak. A folyóirat arculatát Osvát

A *Nyugat* 1. számának címlapja, 1908

Osvát Ernő. A *Nyugat* 22–23. száma, 1929

szerkesztői tevékenysége alakította ki elsősorban. Öngyilkossága után, 1929-ben **Móricz Zsigmond**, majd **Babits Mihály** vette át a lap szerkesztését. Móricz 1933-tól megvált a *Nyugattól*, mert saját lapot indított, a *Kelet Népet*, azt szerkesztette haláláig. Ekkor Babits **Gellért Oszkár** (1882–1967) vitte tovább a lapot 1939-ig. A *Nyugat* Babits halálával szűnt meg ezen a néven. A folyóirat utóda *Magyar Csillag* címmel **Illyés Gyula** szerkesztésében 1944 márciusáig, a német megszállásig működött.

A folyóirat arculatát, mint már említettük Osvát Ernő alakította. Szerkesztői zsenialitásához nem fér kétség. Pluszban még kritikus volt és nem író, s így ítéleteiben sokkal tárgyilagosabb lehetett, szóba sem jöhetett nála semmiféle esetleges

részrehajlás vagy féltékenység, mint például egy író-szerkesztőnél. A lapot egyedül, segítség nélkül szerkesztette. Minden beküldött kéziratot elolvasott és valami hihetetlen érzékkel tudta kiválasztani az értékes írásokat. Csak a tehetséget nézte, nem a politikai pártállást. A szellemi szabadság és függetlenség fellegvára lett szerkesztői tevékenysége révén a folyóirat, új, értékes irodalmi alkotásoknak és íróknak teremtett fórumot. Szerkesztői elve: **a tehetség mindennek előtt**. Szellemi függetlenséget hirdetett és a művészet önmagáért való nagyszerűségében hitt (l'art pour l'art). A folyóirat címe egyben programot és kihívást is jelentett.

Nota bene! Céljának tekintette a magyar irodalomnak a nyugati nagy irodalmak színvonalára emelését. Határozottan szembefordult a félfüzdalis ország epigonizmusba (olyan irányzat, magatartás, eljárás, amely valamely korábbi mintát szolgálóan utánoz) süllyedt irodalmával, de elődjének tekintette a XIX. század második felében jelentkező új törekvéseket és szélesre tárta kapuit a korszerű nyugati stílusirányzatok előtt.

A három Nyugat-nemzedék • A folyóirat történetében három korszakot, három nemzedéket különböztetünk meg.

Első nemzedék	Második nemzedék	Harmadik nemzedék
Vezető költője Ady Endre . Továbbá Móricz Zsigmond , Babits Mihály , Kosztolányi Dezső , Karinthy Frigyes , Tóth Árpád ,	A 20 -as években új arcok tűntek fel a <i>Nyugatban</i> : Szabó Lőrinc ,	A 30 -as években induló fiatal tehetségek alkotják: Weöres Sándor , Radnóti Miklós , Jékely Zoltán ,

Első nemzedék	Második nemzedék	Harmadik nemzedék
<p><i>Füst Milán, Juhász Gyula, Nagy Lajos, Kaffka Margit, Molnár Ferenc, Nagy Lajos, Szabó Dezső, Szép Ernő, Szomory Dezső, Tersánszky Józsi Jenő</i> és mindazok, akik a <i>Nyugat</i> kezdetétől, vagy nem sokkal azután jelen voltak a folyóiratban. Helyet kapott a <i>Nyugat</i> írói közt a korábban induló <i>Krúdy Gyula</i> és mások is.</p> <p>Kritikusi gárdájába tartozott <i>Ignotus, Hatvany Lajos, Schöpflin Aladár, Lukács György</i>.</p>	<p><i>Illyés Gyula, Gelléri Andor Endre, Tamási Áron, Hunyadi Sándor, Márai Sándor, Németh László, Cs. Szabó László</i> vagy a <i>Nyugatban</i> kevésbé otthonos <i>József Attila</i>.</p> <p>A lap indulásukat, felfedezésüket segítette.</p>	<p><i>Dsida Jenő, Kálnoky László, Képes Géza, Ottlik Géza, Örkény István, Vas István, Zelk Zoltán, Bálint György, Szentkuthy Miklós, Szerb Antal</i> stb., de a folyóirat összetartó erejének csökkenését idézték elő az új és jelentős időszaki kiadványok, amelyek kezdték kialakítani saját írói táborukat. Őket az Ezüstkor nemzedékének is nevezzük.</p>

A 40-es években szárnyát bontogató írónemzedékből is sokan a *Nyugat* örökseinek tekinthetők. Vagy azért, mert a *Magyar Csillagban* már megjelentek műveik, vagy azért, mert a „nyugatos” irodalom vonzáskörébe tartoznak. **Negyedik nemzedék**ként is emlegetik a 40-es években kirajzó költőket, írókat – *Pilinszky Jánost, Nemes Nagy Ágnesset, Mándy Ivánt*.

A XX. század első felének irodalmában jelentős a *Nyugat* szerepe, de nem kizárólagos. Az újító szellemű **Kassák Lajos** például a *Nyugaténál* merészebb hangú, modern és olykor megbotránkoztatást keltő írásokat közölt rövid életű folyóirataiban az első világháború idején, illetve a 20-as években (*Ma, A Tett, Munka, Dokumentum*).

- Hogyan korszakolhatjuk a XX. századi magyar irodalmat?
- Milyen fontosabb társadalmi-politikai változások zajlottak le a XX. század első felében? Sorolj fontosabb dátumokat!
- Hogyan alakult a századvég szellemi élete?
- Milyen folyóiratok jelentek meg a századforduló tájékán? Szerkesztőket is említs!
- Ki volt Négyesy László? Miről híres a korszakban a budapesti bölcsészkar Négyesy-szeminárium?
- Milyen szerepet töltött be a *Nyugat* című folyóirat az irodalom fejlődésében?
- Története során kik voltak a *Nyugat* szerkesztői?
- Kik tartoznak a *Nyugat* három nemzedékéhez?
- A 40-es években jelentkező írókat miért emlegeti az irodalomtörténet a *Nyugat* örökseiként?
- Milyen lapokat indított Kassák Lajos?

ADY ENDRE (1877–1919)

Székely Aladár egyik Ady Endréről készült fotója, 1908

A századelő, de az egész XX. századi magyar irodalom talán legnagyobb hatású költője volt. Az új törekvések az ő költészetében teljesedtek ki első ízben: neve – Babits Mihályéval együtt – új korszak kezdetét jelöli irodalmunk történetében. Az ő költészetében a hagyományos nyelvi és képi elemek mellett hangsúlyosabbak az egyéni, egyedi képek, jelképek, stíluseszközök, formai megoldások, újítások. Szimbólumai leggyakrabban saját leleményei, és ezek a jelképek egymással összekapcsolódva sajátos rendszert alkotnak.

ÉLETÚTJA

Gyermekkora • Ady Endre 1877. november 22-én született a Szilágy megyei Érmindszenten (ma Adyfalva, Románia). Az Ady család elszegényedett köznemesi familia volt. Édesapja, Ady Lőrinc „hétszilvafás” kisnemes, édesanyja, Pásztor Mária papok és tanítók leszármazottja. Édesanyjához fűződő viszonyában mindig az erős érzelmi kötődés, a rajongó szeretet volt a meghatározó. „Édes”-nek hívta, így szólította verseiben, leveleiben is. Testvére, Ady Lajos az első életrajzírója. Apja jogi, politikusi pályára szánta.

hétszilvafás – a nagyon csekély birtokú, szegény s emellett gyakran dőlyfős nemes ember gúnyneve, különösen Erdélyben.

Iskolái • Az elemi iskola első öt osztályát Érmindszenten végezte. 1888 őszén a Nagykárolyi Piarista (katolikus) Gimnáziumba írták be. Négy osztályt végzett itt. 1892-ben a Zilahi Wesselényi Miklós Református Kollégiumban folytatta tanulmányait. 1896 júniusában érettségizett. 1896 őszén a debreceni jogakadémia hallgatója lett. Érdeklődése azonban sokkal inkább az újságírás felé fordult.

Újságírói pályája • Jogi tanulmányait nem fejezte be. Több lapba is írogatott: a *Debreceni Hírlapba*, a *Debreceni Főiskolai Lapokba*, a *Debreceni Ellenőrbe*. 1899 áprilisától kezdve pedig a 48-as érzelmű, függetlenségi párti *Debrecennek* már belső munkatársa. 1900-ban Nagyváradra ment, a *Szabadság*, majd a *Nagyváradai Napló* című ellenzéki újság munkatársa lett, végleg az újságírói pályát választva (a költészet ekkor még másodlagos volt számára). Itt alakult ki újságírói stílusa, mely publicisztikájának jellemzője maradt a későbbiekben is. Már ekkor támadások érték szókimondó, ironikus cikkei nyomán, és később is sokszor került összeütközésbe a hatalommal írásai miatt. Nagyvárad azonban nemcsak a sikereket, hanem a szörnyű betegséget is jelentette a költő életében.

Itt történt végzetes találkozása egy táncosnővel, aminek következtében életre szóló (akkoriban gyógyíthatatlan) betegséget szerzett: a szifilisz (vérbajt).

Nagyváradon ismerkedett meg első nagy szerelmével, Lédával (Diósy Ödönné Brüll Adél, 1872–1934). Léda asszony – ahogy a költő elnevezte keresztnevét visszafelé olvasva. A kivételes intelligenciájú, széles érdeklődési körű, az irodalom iránt fogékony férjes asszony szerelme, kapcsolatai és pénze új távlatokat nyitott meg az ifjú publicista-költő előtt: Párizst, a nagyvilágot.

Diósy Ödönné Brüll Adél, 1908

Léda – mitológiai név, Tündareosz spártai király felesége.

A Léda-szerelem • 1903 nyarán ismerkedtek meg Nagyváradon. Léda férjes asszony volt, származására nézve zsidó, és idősebb volt néhány évvel Adynál. Ha szerelmük titokban marad, vagy legalább igyekeznek titokban tartani, nem lett volna akkora botrány. Botrány azért lett, mert Ady nyíltan vállalta kapcsolatukat. Felszabadítólag hatott rá a szerelem, melynek azonban hamarosan megmutatkoztak ellentmondásai is. Kapcsolatuk 1912 áprilisában ért véget Ady kegyetlen szakító versével, az *Elbocsátó szép üzenettel*.

Amikor megismerkedtek, Léda Párizsból érkezett haza. Találkozásuk hatására döntött úgy Ady, hogy otthagyja Váradot, és – újságíróként – ő is Párizsba megy (Berlinre vagy Moszkvára és Pétervárra gondolt korábban). Léda segítette rátalálni igazi költői hangjára, ráébresztette művészi hivatására. Ő hívta fel Párizsban Ady figyelmét a francia költőkre, a modern művészetre. Társra találtak egymásban. Léda ihlette Adyt azoknak a verseknek az írására, amelyek új fejezetet jelentenek a magyar szerelmi lírában. Szerelmi érzésében is az élet teljességét akarta átélni. Teljesen új hang a magyar költészetben a testi szerelem, az érzékiség megjelenítése.

Párizs • Ady költővé válásában Párizs az alapélmény (1904 és 1911 között hétszer járt itt). A szűkös, vidékies magyar állapotokból a „világ fővárosába” való kerülés döntő változásokat hozott szellemi, eszmei nézetrendszerében. A korábban csak megérezett, sejtett igazságok bizonyítást nyertek számára. Haladás, fejlődés, valódi polgári értékek, élénk és színvonalas szellemi élet, magas szintű kultúra, művészet – mindezeket megtalálta a költő Párizsban úgy is, ha első útja során még problémát jelentett számára a francia nyelv ismeretének hiánya.

Budapest • Első párizsi útjáról ide tért haza, és a *Budapesti Naplónál* helyezkedett el. Életviszonyai sohasem voltak rendezettek. Állan-

dó anyagi gondjai mellett önpusztító életmódja, rendezetlen magánélete, betegsége mind-mind súlyos gondot jelentettek számára. Bár 1906 óta a fővárosban élt, nem volt saját lakása, szállodákban, hónapos szobákban lakott. Anyagi gondjait sokszor Léda, illetve Hatvany Lajos oldotta meg, utazásainak költségeit is gyakran ők fedezték.

Fordított életet élt: a nappalt alvással, az éjszakát baráti társaságban, mulatozással töltötte (hasonlóan Krúdyhoz, Tersánszkyhoz, Bródy Sándorhoz). Az éjszakai élet, az alkohol, az erős altatószerek használata kikezdte szervezetét. 1909-től kezdve egészsége fokozatosan romlott, s gyakrabban szorult fürdőhelyi kúrákra, szanatóriumi kezelésekre.

A Nyugat • A *Nyugat* megindulása (1908. január 1.) a költő számára a biztos, védelmet is nyújtó bázist jelentette. Élete végéig főmunkatársa volt az irodalmi folyóiratnak, amely első számában *A Sion-hegy alatt* című versét és *A magyar Pimodán* című életrajzi esszéjének első részét közölte. A folyóirat vállalta a költőt: verseit, írásait mindig közölte. Vezetői – első sorban Ignotus és Osvát – gyakran védelmezték a támadásokkal szemben kritikák, recenziók, elemzések, értekezések, irodalmi viták formájában. Jelentős Ady költészetének korabeli megítélése, értelmezése szempontjából a pesti egyetem professzorának, Négyesy Lászlónak a szerepe. Ő az egyik első elemző értékelője Ady költészetének és a modern európai költészetnek.

Házassága • 1914-ben ismerkedett meg Ady Boncza Bertával (1894–1943), bár a fiatal lány már 1911-től küldögette rajongó leveleit Adynak, eleinte egy svájci nevelőintézetből, később a Nagyvárad melletti Csucsáról. Szerelem, majd házasság lett a kapcsolatukból (1915). Boncza Berta Csinszka néven vált a költő múzsájává. Hiába élhetett a költő életében először, viszonylag rendezett körülmények között, közös életük nem volt boldog. Gyermeük Ady betegsége miatt nem születhetett. Közös életüket megnehezítette Csinszka nehéz természete is.

Halála • A magánéleti gondok mellett a költőt végképp elkeserítették a háború eseményei. Az egyre nyilvánvalóbbá váló veszteségek megviselték amúgy is zilált idegeit, egyre pesszimistábbá vált, felrémlt előtte Magyarország teljes pusztulása (nemzethalál), s kétségbeesve látta

beteljesedni azt a sorsot, melytől mindig óvni igyekezett. Keserűségét csak fokozta, hogy alig akadt lap, folyóirat, mely a háborús propaganda közepette vállalni merete volna az Ady-versek közreadásának erkölcsi-politikai kockázatát. 1918 őszén betegsége nagyon súlyosra fordult: október végén kisebb agyvérzés érte, s ez első sorban beszédközpontját támadta meg. Ettől kezdve csak

Ady és Csinszka

nehezen, akadozva, dadogva tudott beszélni, de lassanként észrevehetőek voltak a szellemi benuulás jelei is. December elején tüdőgyulladás támadta meg leromlott szervezetét, s 1919. január 27-én reggel egy szanatóriumban örökre megpihent. A nemzet halottjaként temették el a Magyar Nemzeti Múzeum előcsarnokából.

MUNKÁSSÁGA

Kötetei • A költő verseskötetei a világháború kitöréséig szinte évente jelentek meg. 1906 és 1914 között összesen nyolc. Első verseskötete Debrecenben látott napvilágot *Versek* címmel 1899-ben. Még első párizsi útja előtt, 1903-ban jelent meg második verseskötete, a *Még egyszer* Nagyváradon. A kötetben öt olyan vers is napvilágot látott, amelyet átvett a következő kötetébe is. Már ebben a gyűjteményben megmutatkoztak Ady „oroszlánkörmei”, de sem a kritika, sem az olvasóközönség nem reagált a versekre.

A párizsi élmények és a Léda-szerelem felszabadító ereje indították el költővé válásának, tudatos költővé érésének folyamatát. Ennek a folyamatnak első állomása az *Új versek* című kötet (1906), a modern magyar költészet korszaknyitó alkotása. A költő mély önismeretére és erős önértékelésére utal, hogy korábbi kiadványaiból csak néhány verset vesz fel, több korábban írt művét megtagadja, és az *Új verseket* tekinti első munkájának. A magyar irodalom történetében ez a kötet korszakzáró és korszaknyitó jelentőségű volt. Bölöni György, Ady közeli barátja a gyűjteménnyel kapcsolatban mondta, hogy *Magyarországon nagyobb feltűnést író és könyv nem okozott.*

Kíméletlen harc indult ellene, érthetlenséggel, erkölcsatlansággal, hazafiatlansággal, árulással vádolták. A támadások egy része politikai jellegű volt, mert Ady ekkor kormánypárti újságíró. De az ellenállást kiváltó ok, hogy nyelv, ízlés, észjárás, költői magatartás és látásmód tekintetében egészen más volt, mint amit az emberek megszoktak. Nemcsak a szimbolista stílus, az újszerű költői képanyag, a prudéria (álszemérem) számára merész szerelmi líra, a maradi műveletlenséget ostorozó hang jelentett kihívást, hanem a gögös, arisztokratikus önszemlélet is, mely őt különb magyarnak és nagyobb költőnek tüntette fel mindenki másnál. Költészete így a figyelem középpontjába került, de olyan hajsza bontakozott ki körülötte, hogy Ady üldözött vadnak érezte magát itthon és Lédához menekült keserűen és feldúltan 1906 júniusában.

Ugyanez az értetlenség és ellenszenv jellemezte következő kötetének fogadtatását is. 1907 decemberében jelent meg a *Vér és arany*. E kötet megjelenésének évében egy rövid ideig a *Népszavában*, a Szociáldemokrata Párt lapjában jelentette meg verseit, írásait.

Következő köteté *Az Illés szekerén* 1908-ban látott napvilágot. Ebben a gyűjteményben jelentek meg először istenes versek, s ettől kezdve külön ciklust alkotnak kötetekben 1912-ig. Istenes lírája egyrészt a magyar líra

hasonló tematikájú tradícióinak (Balassi) folytatása, másrészt saját vallással, hittel szembeni kételyeinek, hite stációinak lenyomata. Forradalmi versei is ebben a kötetben olvashatók.

1909-ben jelent meg a *Szeretném, ha szeretnék*, melynek versei az általános emberi elhagyatottságról, az elidegenedésről, a meg nem értettségéről szólnak. Következő kötete 1910-ből *A Minden-Titkok versei*. A tőle származó felosztásban a különböző tematikus rétegek nagymértékben függenek össze egymással, mivel a Szerelem Titkai egyben a Szomorúság Titkai is, a Dicsőség Titkai egyszersmind a Magyarság Titkainak is bizonyulnak. Még a háború kitörése előtt, 1910 és 1914 között sajátos magatartásbeli és ezzel összefüggő poétikai változás következett be Ady költészetében. A szimbolikus látásmód szerepe 1910 után fokozatosan, 1912-től pedig rohamosan csökkent. *A menekülő Élet* (1912) című kötetben a versek mintegy harmada tartalmaz jelképet. Az 1913-ban kijövő *A Magunk szerelme* című gyűjteményben már kevesebb, mint a harmada, a *Ki látott engem?*-ben (1914) az ötödénél valamivel több. Az egyéni mitológia helyébe egyre inkább a nemzeti mitológia jelképei kerülnek, a magyarság- és kurucversei ezek.

Több kötetnyi verset írt Ady a háború idején, ezekből válogatta Hatvany Lajos segítségével *A halottak élén* (1918) anyagát. Bár néhány jelentős vers kimaradt, így is magas színvonalú kötet született. A világháborús években költészete klasszicizálódásáról lehet beszélni: tartalmi és formai szempontból egyaránt letisztult, leegyszerűsödött Ady költészete. Utolsó kötete halála után, posztumusz jelent meg 1923-ban *Az utolsó hajók* címmel.

Publicisztikája • Cikkeit, publicisztikáit, kritikáit élete végéig írta. Publicisztikai írásainak kritikai kiadása tíz vaskos kötetben jelent meg. Az újságírás a költő számára kereseti forrás volt, de cikkeiben fejtette ki részletesebben a verseiben is felbukkanó politikai nézeteit. Közéleti témájú írásaiban mindig világos, egyértelmű fogalmazásra törekedett, a magyar újságírás hagyományainak egyik legnépszerűbb képviselője volt. A versek és a publicisztikai írások jelentősége elhomályosítja a prózáiró Ady műveit, pedig pályája elejétől kezdve írt elbeszéléseket, novellákat is: *Sápadt emberek* (1907) és a *Muskétás tanár úr* (1913) című kötetek.

1. Idézd fel Ady Endre életének, pályájának legfontosabb eseményeit az alábbi támpontok segítségével: Érmindszent, Pásztor Mária, Ady Lőrinc, Nagykaroly, Zilah, Debrecen, Nagyvárad, Párizs, Diósi Ödönne, Budapest, *Nyugat*, Boncza Berta, 1919. január 27! **2.** Mely korabeli lapokban, folyóiratokban jelentek meg Ady írásai? **3.** Mi jellemző Ady szimbolizmusára, egyéni mitológiájára? Honnan meríti képeit? **4.** Nagy költőink kötetét illik ismerni, így Adyét is. Sorold fel őket időrendben!

◆ **5.** Ady egyik verseskötetével kapcsolatban Bölöni György a költő forradalmian új hangjára utal. Melyik kötetéről van szó, és hogyan hangzik a vélemény? **6.** Ady korának talán legkiválóbb publicistája volt. Újságíróként előbb érett be, mint költőként. Sorold fel azokat a lapokat, amelyeknek munkatársa volt!

ADY KÖLTÉSZETÉNEK ÚJSZERŰSÉGE

Szimbolizmusának jellegzetességei • Ady Endre sok tekintetben jelentősen megújította a magyar lírai hagyományt. Költői forradalmát a szimbolizmus jegyében vitte végbe. Erről tanúskodnak a szimbólummá emelt nagybetűs szavai. Ezek egy része olyannyira egyértelmű, hogy szimbólumnak csak azért nevezhető, mert a költői én számára fontosak. Például: *Halál, Gondolat, Holnap, Élet*. Vannak összetettebb jelentésű szimbólumai is, amelyek többértelműségükkel is csupán sejtetik a lényegi mondanivalót. Ezek alapján már joggal sorolható a szimbolista költők közé. Például: *Jó Csönd herceg, Ős Kaján, Disznófejű Nagyúr*. Sokkal közelebb áll a szecesszióhoz egzotikus, erotikus témái, újfajta személyiségkultusza és ebből következő szereplírája, önfeltárulkozása révén. Ezekkel a szecessziós vonásokkal kell Adyt szimbolistának tartanunk, mégpedig azért – és ezzel hoz jelentősen újat a magyar költészetbe –, mert a lírai hős köré épített szimbólumrendszer segítségével egyéni mítoszt teremtett. Szimbolizmusához ösztönzést kapott a franciáktól, elsősorban Baudelaire-től és Verlaine-től, de el is tért attól a mintától. Nem allegorikus, hanem mitikus jellegű, erőteljes társadalmi, politikai, erkölcsi vonatkozásai vannak.

A lírai hagyomány megújítója • Újító törekvés érvényesül *szerelmi lírájának* szubjektivitásában, erotikus motívumaiban, a testi kapcsolat megjelenítésében. *Forradalmi és háborús költészetében* újszerű a társadalmi rétegek megjelenítése. *Istenes lírájában* is erőteljes a személyesség. Sajátos változási folyamat figyelhető meg: a harcos, ironikus-gúnyos istentagadástól vezet ez a folyamat a megtalált, „zsoldáros-bűnbánó” hitig. Ady tudatosan vállalta a kuruc és az istenes versekhez az **archaikus formákat, a régies nyelvet**, ugyanakkor verseinek témái, problematikája modern, XX. századi. Az új kor emberének kérdései, félelmei, szorongásai fogalmazódnak meg bennük. Újszerűek azok a versei, melyeknek témái hagyományosan jelen vannak az irodalomban, de Ady szimbólumaival, asszociatív képiségeivel új módon fogalmazza meg ezeket: szegénység – gazdagság ellentéte (*pénz-versek*); élet és halál ellentéte, a létértelmezés kérdései (*élet-halál versek, létharc-versek*); a táj, a természet ábrázolása (*látomásos tájversek*).

Látványos képesség, retorikai alakzatok • Általánosan érvényes Ady költészetének újítására a vers képi világának és nyelvének a megújítása. A jellegzetes, rendszert alkotó szimbólumvilág a **látványos, erős képiség** (metaforák, szinesztéziák), a **retorikai alakzatok** (ismétlések, felsorolások, refrén, figura etymologica, halmozás, ellentét) sokfélesége, az egyéb **stílusesszközök** (emlékezetbe idézés, utalás, zenei elemek – hangszimbólumok, alliteráció, áthajtás stb.) állandó használata, az **egyéni szóalkotások** együttesen adják e líra egyediségét, stílusának sajátosságait.

Jelentős költészetének **formai változatossága** is. Strófászerkezeteiben gyakoriak a páratlan számú sorokból vagy nem egyforma hosszúságú egységekből álló szakaszok, gyakori a sorok szótagszámának ingadozása, a félsorok alkalmazása.

Ady költészetének hangsúlyos eleme a lírai én, a **beszélő** jelenléte. Nemcsak a szerep- és szerelmes versekben, hanem a táj-, magyarság-, forradalmi és háborús versekben is erőteljes a beszélő szerepe.

Kötődés a hagyományokhoz • Ady költészete sok szállal kötődik a magyar irodalmi hagyományhoz is. Példaképének vallotta Petőfi Sándort és Vajda Jánost, de szemléletére, nyelvére, stílusára hatott Költsey, Csokonai, Balassi is. Ady is sok versében foglalkozik társadalmi, politikai kérdésekkel, költeményei olykor politikai állásfoglalások, programok – mintegy politikai cikkeinek, írásainak lírai megfogalmazásai. Politikai témájú verseiben a magyar forradalmi költészet hagyományait folytatja, ugyanakkor egyre többször jelenik meg költészetében a nemzethalál, a magyar nemzet pusztulásának rémképe, a nemzetféltés, jövőféltés hagyományos motívuma. Művészi erővel fejezi ki a lét és a magyar lét minden fájdalmas korlátját, bűnét, problémáját.

Költői nyelve a régi magyar irodalom legszebb emlékeit eleveníti föl. Érintkezik a magyar népballada rejtélyes, tragikus hangulatával. Sokszor merít a Károlyi Gáspár-féle *Bibliából* – a protestánsok által használt, legrégebbi teljes fordításból.

Kötet- és cikluskompozíciói • Első verseskötetétől az utolsóig Ady mindig nagy gondot fordított arra, hogy ciklusokba rendezze verseit és megszerkessze köteteit. A példa Baudelaire *A Romlás virágai* kötete lehetett. A kötet- és cikluscímek – két kivétellel – azonosak egy-egy vers címével. Kedvelte a három szóból álló verscímet. A költő ügyelt arra, hogy a címadó vers a ciklus közepe táján kapjon helyet. A ciklusok tematikus egységet alkotnak. Elrendezésükben az ellentét és a szimmetria elve uralkodik.

Tematikus csoportosítás • Ady verseit nehéz lenne a hagyományos műfaji kategóriákba sorolni. A különböző kötetekben nem feltétlenül szerepel minden réteg és minden verstípus. Az *Új versekben* lényegében megtalálható mindaz a vezérmotívum, alapérzés, magatartás és szellemi beállítottság, amely a későbbi kötetekre is jellemző lesz. Ezek – *Az Illés szekerén* címűig – még újabb témakörökkel gazdagodnak, de a továbbiakban inkább elmélyülnek, kiszélesednek, árnyalatokban módosulnak, a lényeg azonban nemigen változik. Az évenként megjelenő kötetek folytatták az egyes témaköröket. Külön ciklusokban elkülönítve feltűntek újra a magyarság sorskérdései, a szerelem, a pénz, a halál motívumai, az Isten-élmény, a politika, a forradalmiság költeményei. Különös erővel, mélyülő szomorúsággal fejeződött ki csaknem minden kötetben a magára hagyottság, az elszigeteltség, az otthontalanság tragikus érzése, a titkokkal átszótt világban való eltévelyedés és az idegenség.

Az istenes versek először *Az Illés szekeren* című kötetben jelentek meg külön ciklusban (*A Sion-hegy alatt*), a forradalmi versek is ebben alkotnak először önálló ciklust (*Az utca éneke*). Vannak többször visszatérő témák (szerelem, élet-halál, magyarság), és vannak aktuális jellegűek (háború, én-szerep) a különböző kötetekben.

A különböző tematikájú ciklusok között természetesen igen sok az átfedés. Az úgynevezett kuruc versek Ady kötetében megjelennek önálló ciklusként is (*Esze Tamás komája a Szeretném, ha szeretnének* című kötetben), de gyakran szerepelnek a magyarság-versek ciklusában (*A magyarság titkai* ciklusban *A Minden-Titkok versei* című kötetben). A kuruc-versek az én-versekkel is rokonságot mutatnak és a szerepértelmező versekkel is, hisz ezek a költemények egyszerre újszerű formai kísérletek (a kuruc költészet stílusának megújítása), ugyanakkor szimbolikus sorsértelmezések, sorsazonosulások (ezekben a versekben a beszélő szerepe általában a bujdosó, hazájából kitaszított, üldözött emberével azonosítható).

A **Csinszka-versek** egységes témakört alkotnak munkásságában, megnyugvást és harmóniát sugallnak. Ezzel szemben a **Léda-versek** a nő és a férfi egymásért és egymás ellen folytatott harcát mutatják.

1. Milyen jellegzetességei vannak Ady szimbolizmusának? **2.** Miért tekintjük Adyt a lírai hagyomány megújítójának? **3.** Ragaszkodott-e Ady a magyar irodalmi hagyományokhoz? Kit tekintett példaképének? **4.** Mi jellemzi Ady kötet- és cikluskompozícióit? **5.** Ady Endre versei milyen tematikus csoportokba sorolhatók?

ADY ARS POETICÁJA

Ady eszménye a közéleti költő, aki vállalja a váteszszerepet, küldetését teljesíti. „Mégis-morál” jellemző rá, mert a bukások ellenére újra és újra feláll és küzd tovább. Egy új élet hírnöke, új Messiás, aki a magyarságot európai helyzetének kritikai önszemléletére akarta ráébreszteni. Ugy tört be a magyar életbe, olyan gögös önérzettel, mint akinek eleve joga és kötelessége ítéletet mondani. Hangja csupa dacos ingerültség. Önmagát különbnek látta mindenkinél, mert benne – véleménye szerint – a „magyar faj” és a „művész” legjellemzőbb és legnemesebb vonásai egyesülnek. Büszkeséggel hirdette magáról: ő az igaz magyar, Góg és Magóg fia, és Napkelet álmának megvalósítója. Önmitoszában ott élt a tragikus küldetéstudat, a mártírságot is vállaló elhivatottság, de azt is tudta magáról, hogy mint költő sem hasonlítható össze senki mással. Ennek a hitnek az alapja éppen az volt, hogy átélte és művészi erővel fejezte ki a lét és a magyar lét minden fájdalmas korlátját, bűnét, problémáját. Ars poeticáját több versében is megfogalmazta: *Góg és Magóg fia vagyok én*: új időknek új dalaival érkezik, *Új vizeken járok*: Én nem leszek a szürkék hegedűse, *Magyar Messiások*: Ezerszer Messiások a magyar Messiások, *A Hortobágy poétája*: Ezerszer gondolt csodaszépet, / Gondolt halálra, borra,

nőre, *A muszáj-Herkules*: Szegény, muszáj-Herkules, állom, / Győzöm a harcot bús haraggal, *Hunn új legenda*: En nem bűvészek, de mindennek jöttem, *Ember az embertelenségben*: Ember az embertelenségben, / Magyar az üzött magyarságban, / Újból-élő és makacs halott.

Góg és Magóg fia vagyok én...

Góg és Magóg fia vagyok én,
Hiába döngetek kaput, falat
S mégis megkérdem tőletek:
Szabad-e sírni a Kárpátok alatt?

Verecke híres útján jöttem én,
Fülembe még ősmagyar dal rivall,
Szabad-e Dévénynél betörnöm
Új időknék új dalaival?

Fülembe forró ólmot öntsetek,
Legyek az új, az énekes Vazul,
Ne halljam az élet új dalait,
Tiporjatok reám durván, gazul.

De addig sírva, kínban, mit se várva
Mégiscsak száll új szárnyakon a dal
S ha elátkozza százszor Pusztaszer,
Mégis győztes, mégis új és magyar.

mégis-morál – a *Góg és Magóg fia vagyok én...* című vers egyik kulcsszava: *mégis*. Ennek alapján nevezte ezt a költői attitűdöt Király István „mégis-morál”-nak.

Amit a mőről tudnod kell

Keletkezése • Ez a vers az igazi Ady-líra nyitánya: egy kihívó hang, amelyre nem lehetett nem odafigyelni. Először 1905. december 24-én jelent meg a *Budapesti Napló*-ban. Eredeti címe *Verses könyvem előtt* volt. A költemény az *Új versek* kötet nyitó verse. Ki is volt Góg és Magóg?

A *Bibliában* szereplő Góg és Magóg, az Istentől elhagyott pogány népek fejedelmei. A két király népe részt fog venni az apokalipszis nagy ütközetében. Anonymus szerint Magógról nevezték el a magyar népet. *Bilek* című cikkében Ady ezt írta: *Góg és Magóg népét érckapukkal zárták el, de Góg és Magóg népe legalább döngethette ezt az érckaput. A mi népünk ezt sem teheti. Ennek leszeli a karját, hogy a pokol kapuit ne is döngethesse...*

Bár nagyon fontos helyet foglal el a költemény az életműben, Ady viszonylag rövid ideig dolgozott rajta. Egyik barátja, Révész Béla fel-

jegyzése szerint a költő egyetlen éjszaka alatt írta a *Budapesti Napló* szerkesztőségében. Amikor kész lett, barátaival együtt belevetette magát a pesti éjszakába. A megoldatlan problémái elől a lumpolásba menekült – miközben leveleiben folyton panaszkodott: *üres és szomorú az életem, keserű és kétségbeesett vagyok*. Ebben az életrajzi háttérben születik meg a **mégis-morál**, mely ennek és több más versének is az erkölcsi parancsa.

Műfaja • Ars poetica. Típusát tekintve programvers, de nem általános művészi hitvallás, hanem kizárólag a beszélő személy, a lírai alany magatartására, feladatvállalására összpontosító program. Mondhatjuk vezérversnek is, ami Ady-alkotta verstípus. Kötetei elé, a ciklusokon kívülre előszeretettel helyezett egy-egy összefoglaló igényű költeményt.

Témája • Ady költészetének természete, költői küldetése. Lázadása az új nevében a régi ellen. Címe nincsen. Ady nem adott címet a vezérverseknek, első sorukkal jelöljük őket.

A vers jobb megértéséhez ismerni kell a többi tulajdonnév jelentését is: *Kárpátok alatt* – Magyarországon, *Verecke* – a honfoglaló magyarok a Vereckei-szoroson át érkeztek a Kárpát-medencébe, *Dévény* – a történelmi Magyarország nyugati kapuja. Itt ért a Duna magyar területre, *Vazul* – Árpád-házi herceg, aki összeesküvést szított István király ellen. Büntetésül István megvakította, fülébe ólmot öntetett, fiait pedig száműzte. *Pusztaszer* – a magyar történelemből az az ismert hely, ahol a honfoglaló magyarok az első országgyűlést tartották.

Közös jegyük, hogy a régi, feudális Magyarországot jelentik, némi logikátlanúság árán is, hiszen Vazul a régi, pogány Magyarország nevében lázadt István új, keresztény Magyarországa ellen.

Szerkezete • Két részre tagolódik. Retorikai felépítésű: az 1–2. versszak: bevezetés – kérdés, témafelvetés, a 3. versszak: ellenérvek cáfolására irányuló gesztus, a 4. versszak: megerősítés – betetőzés.

I. rész: 1. vsz.: felütés: a költői önazonosság megfogalmazása. Gógra és Magógra való utalással Ady egyszerre hangsúlyozza költészetének archaikus és radikálisan új voltát. Az akadályok ellenére is a küzdelmet választja – *Hiába döngetek kaput, falat* –, újítként akar betörni Magyarországra.

2. vsz.: ez a szakasz az előző megerősítése. Verecke a Keletet, az ősi eredetiséghez való ragaszkodást, Dévény a nyugatosságot, az újdonságot jelenti: *...betöröm / Új időknek új dalaival?* Mindkét strófának egy közelebből meg nem határozott hallgatósághoz intézett kérdés a vége, melynek funkciója a költői szerep értelmezése és a befogadókval való szembeállása.

II. rész: 3. vsz.: a lírai én a hallgatóság várható reakcióinak tükrében áldozatként értelmezi önmagát. A küldetés ellentmondásosságának és lehetetlenségének érzékeltetése céljából a pogánylázadó Vazul alakját idézi. Ady a modernséget kizárólag az ősi, a tiszta (pogány) hagyományok továbbvitelével, új és ősi szintézisével tudta elképzelni.

4. vsz.: az eddigi jelentéselemek összefoglalása és a küldetés kijelentésének megerősítése. A mű második fele a közönség és a művész szembeállítását értelmezi, és az ebből következő követendő költői magatartásformát jeleníti meg. A felvállalt küzdelem kimenetele kétséges, azonban a beszélő számára nyilvánvaló, hogy csak az általa választott út a helyes. Hite eltántoríthatatlan, elszántsága a végsőkig kitart, minden gáttal, akadállyal szemben ezt képviseli. Ha nem értik a költészetét, elutasítják, akkor is szólni, írni fog: *Mégis győztes, mégis új és magyar.*

Értelmezése • Ebben a versben az én-szerep mellett hangsúlyosan van jelen a magyarság kérdése, melyhez szorosan kötődik az élet is. A küldetéstudat összefonódik a küzdés, a harc motívumával, az új kor költője egy új és élő magyarság poétája kíván lenni.

Ady úgy gondolta, hogy az ősi hagyományok, a dicső múlt csak modern szellemiségben és az új kor kihívásainak megfelelő modern szemlélettel őrizhetők meg. E modern szellemiség lényege a „nyugatiság”, európaiság.

Ady tehát a régi ellen lázad. Az *új* szó, a kulcsszó, összesen hatszor fordul elő a versben. Ez az új a *dal* szóhoz kapcsolódik jelzőként legtöbbször: a költő tehát a szépség, a művészet, a szellem nevében veszi fel a harcot a régi ellen. Ehhez segíti hozzá a rá jellemző dacos elszántság, a *mégis-morál*. A *mégis* a harmadik domináns szava a versnek, négyszer fordul elő.

Hangulata • A lélek zaklatottságáról több minden árulkodik a versben. Különösen szembetűnő ez, ha az első három versszakot vetjük egybe az utolsóval. Megváltozik a versritmus. Az utolsó versszakban visszafogottabbá és emelkedettebbé válik a költemény. A vers kezdetétől, ahogy nő az indulat, úgy válnak rövidebbé a mondatok. Az utolsó mondat erőt sugároz.

Kifejezőeszközök, verselése • Ismétlés, halmozás, fokozás, ellentét, párhuzam, kérdés, felkiáltás, szimbólum, megszemélyesítés, metonímia. Verselése bimetrius vagy kettős, kevert ritmusú. Idómértékes jambikus tízesek és négyütemű hangsúlyos tízesek egyaránt vannak benne. Rímképlete: x a x a.

1. Miért tekintjük az Ady-líra nyitányának a *Góg és Magóg fia vagyok én...* kezdetű verset? **2.** Ki volt Góg és Magóg? **3.** Mit tudsz a vers keletkezéséről? **4.** Magyarázd meg a tulajdonnevek jelentését! Mi a közös jegyük?

◆ **5.** Mi ellen lázad Ady a versben? **6.** Melyik a kulcsszó a költeményben? **7.** A költői lélek zaklatottságáról több minden árulkodik a költeményben. Különösen szembetűnő ez, ha az első három versszakot vetjük egybe az utolsóval. Mit vehetünk észre?

házi feladat **1.** Tanuld meg a verset!

A Hortobágy poétája

Kúnfajta, nagyszemű legény volt,
Kínzottja sok-sok méla vágynak,
Csordát őrzött és nekivágott
A híres magyar Hortobágyanak.

Alkonyatok és délibábok
Mefogták százszor is a lelkét,
De ha virág nőtt a szívében,
A csorda-népek lelegették.

Ezerszer gondolt csodaszépet,
Gondolt halálra, borra, nőre,
Minden más táján a világnak
Szent dalnok lett volna belőle.

De ha a piszkos, gatyás, bamba
Társakra s a csordára nézett,
Eltemette rögtön a nótát:
Káromkodott vagy fütyörészett.

Amit a mőről tudnod kell

Keletkezése • Ez a verse is 1905-ben íródott és az *Új versek* kötetben látott napvilágot. Témája: a művész tragédiája, akit nem értenek meg, aki nem kell senkinek. Címe témajelölő, a Hortobágy (szikes, füves puszta, fő jellemzője a pusztai életforma) itt az elmaradottságot, a visszahúzó erőt jelképezi, ahol nincs szükség poétákra.

Szerkezete • Ellentétekre épülő szerkesztésmód. A durva környezet és a szimbolikus jelentésű művészportré ellentéte.

1. vsz.: a *Kúnfajta, nagyszemű legény* a többiektől fajtában, külsőben, lélekben elütő művész. Már ebben a versszakban ott rejlik az elkerülhetetlen bukás. A taszító érzelmű *csorda* szó puszta hangalakjával is és az ironikusan emlegetett *híres magyar Hortobágy* sejteti a vállalkozás lehetetlenségét.

2–3. vsz.: eltér a többiektől abban is, hogy befelé élő, érzékeny lélek. Finom lelki rezdülések, méla vágyak kínozzák, a természet álomszerű, tünékeny jelenségei, az alkonyatok és a délibábok elbűvölik, s az élet mámorító, varázsos értékei foglalkoztatják gondolatait. Mindezek megtermékenyítik lelkét, *virág nőtt a szívében*. Csodaszép dolgokra gondolt, ha nem itt él, *Szent dalnok lett volna belőle*.

4. vsz.: de a csorda és a csorda-népek csak állati vegetációra képesek, a szívből nőtt szépségvirágot nem veszik észre, hanem *lelegetlik*. A szépségre, a művészetre itt senki sem tart igényt, a *szent dalnok* is elfojtja a magából feltörő nótát, s káromkodik vagy fütyörészik helyette. Az állati durvaság kerekedik felül. A lírai hős a társakhoz és a környezethez alkalmazkodik.

Üzenete • A művész tragédiája beteljesedik, mert a káromkodó, durva műveletlenségben a szépségre, a dalra nincs szükség. A Hortobágyanak nem lehet poétája, úgy is elnémítják.

Hangulata • Erős indulatokat sugall, amit a *piszkos, gatyás, bamba* jelzők fokozatos halmozásával ér el. Szinte érezzük a tehetetlenségből fakadó dühöt.

1. Mi a témája a versnek? **2.** Milyen ellentétekre épül a szerkesztésmód? **3.** Elemezd a verset versszakonként! **4.** Milyen a vers hangulata? Mi a poéta sorsa?

ADY MAGYARSÁG-VERSEI

A magyarság, a magyar származás, a magyar sors, a magyar történelem, a magyarság és Európa, a magyarság szerepe Közép-Európában Ady költészetének állandó, folytonos visszatérő témái. Számára magyarsága, ősi származása identitásának meghatározó momentuma, az ősiséghez, eredettudathoz azonban szorosan kapcsolódik a történelem és a modernség is. Én-verseiben, ars poeticájában mindez összefonódik, és a sajátos, adys „mitologizálásnak” köszönhetően újabb párhuzamokkal, kapcsolatokkal egészül ki. Saját sorsát gyakran azonosítja a nép, a közösség sorsával, illetve „rokoni viszonyokba helyezi magát” történelmi alakokkal, vagy szerepekkel azonosul. A személyes sors eggyé olvad a nép sorsával, történelmével, szerepekkel, s ez a nagyfokú azonosságtudat egészül ki a vátesz, a próféta attitűdjével.

A magyarság-versekben Ady gyakran él a „szembesítés”, ellentétezés eszközával, gyakran állítja szembe a múltat a jelennel, a jelent a jövővel. A jelenbeli problémák okát a múlt hibáiban, bűneiben fedezi fel, a jövő kilátásait, lehetőségeit a jelentől félti, melyben ismétlődni látja a múltat. Számos e témájú versében meghatározó motívum a bukás, a pusztulás, a nemzethalál látomása.

A magyarság-versek jellemzői • Ehhez a téma- és motívumkörhöz százhusz vers kapcsolódik közvetlenül. Közös jegyeik az **azonosság-tudat** mély átélése, a **hazaszeretet**, a **hűség** kifejezése. Különbőség is van azonban közöttük. A háború előtti költeményeiben a mély azonosulás, felelősségvállalás jegyében Ady gyakran ostorozza a magyarságot elmaradottságáért, tunyaságáért, megalkuvásaiért, gyávaságaiért. Emiatt nemzetietlennek, hazaárulónak bélyegezték.

Az első világháború idején írt verseiben viszont a **szánalom hangján** szólal meg, felerősödik az **összetartozás tudata**, kuruc-verseiben az üldözöttség ellenére is a **helytállás morálja**.

Ady a kor nyelvi szokásaihoz igazodva – a faj és a fajta szavakat használta leginkább a nép és nemzet értelemben. Ezeknek a szavaknak a század elején még semmi kapcsolatuk nem volt az embertelen indulatokat felszabadító fajelméletekhez, a rasszizmushoz.

Magyarág-versek, illetve ciklus-címek: *Akik mindig elkésnek* (1907), *Nekünk Mohács kell* (1908), *A föl-földobott kő* (1909), *Az Idő rostájában* (1913). *A magyar Messiások* (1908), *A téli Magyarország* (1909), *Esze Tamás komája* (1910), *A Magyarság Titkai* (1911), *Szép, magyar Sors* (1912).

Nekünk Mohács kell

Ha van Isten, ne könyörüljön rajta:
Veréshez szokott fajta,
Cigány-népek langy szivú sihederje,
Verje csak, verje, verje.

Ha van Isten, meg ne sajnáljon engem:
Én magyarnak születtem.
Szent galambja nehogy zöld ágat hozzon,
Üssön csak, ostorozzon.

Ha van Isten, földtől a fényes édig
Rángasson minket végig.
Ne legyen egy félpercnyi békességünk,
Mert akkor végünk, végünk.

Amit a műről tudnod kell

A nemzetostorozó, de az *érted haragszom én, nem ellened* jegyében a hazaszerető verseknek a mintapéldája ez a költemény, a *fordított himnusz*, ahogyan Benedek Marcell nevezte. Miért szolgált rá erre az elnevezésre? Azért nevezhetjük fordított himnusznak, mert Kölcsey művével ellentétben nem áldást és szájalmat, hanem verést és könyörtelenséget kér népének.

Keletkezése • 1908-ban, az *Illés szekerén* című kötet *A téli Magyarország* című ciklusában jelent meg. Címe a mű üzenetének összefoglalása, figyelemfelhívó. Lényege, hogy nemzetünket csak a történelmi kataklizma¹ ébreszti önmagára. Témája: a magyarság sorsa, történelmi tanulságok levonására való képtelensége. Alapmotívum: a zöld ágat hozó galamb (Mózes I. 8,11).

Szerkezete • A három strófa három szemszögből nézi a magyarságot.

1. vsz.: egyes szám harmadik személyben szól a lírai én a magyar népről: *Cigány-népek langy szivú sihederje*, kívülállóként jeleníti meg saját magát. A letelepedéssel önazonosságukat elvesztő nomádok képével szembesíti a honfoglalás ezredik évfordulóját alig egy évtizede ünneplő országot, egyúttal a nemzet szellemi tunyaságát és fejletlenségét. A *Himnusz* beszédhelyzetét kétszeresen kifordítva idézi meg, hiszen nemcsak, hogy áldás helyett büntetést kér, hanem Isten létét is kétségbe vonja. Erősíti ezt a kételyt, hogy a műnek nincsen megszólítottja, hiszen az volna az Isten.

2. vsz.: a lírai én kerül a középpontba, egyes szám első személyben jelenti ki: *Én magyarnak születtem*. Az első szakaszban érzékeltetett kívülállás itt enyhül.

¹ *kataklizma* – a társadalomra nézve pusztító esemény

3. vsz.: nyelvtanilag is bekövetkezik a teljes azonosulás népével a többes szám első személyű szóalakokban: *minket, békességünk, végünk*. Tragikus így a végkicsengés, mert azt jelzi, hogy a költő nemcsak ostorozza, hanem szereti is a népét. Adynál a nemzethalál motívuma másképp kerül elő, mint az elődöknél: a sorozatos csapások életben maradásunkat segítik elő, míg a látszólagos béke abba a hitbe ringatja a közösséget (a kiegyezés Magyarországot), hogy minden rendben van, ezzel előkészítve az igazi katasztrófa eljövetelét.

Alap gondolata • Ez a klasszikus „ostorozó” költemény olyan viszonyban van a klasszicizmus és a romantika nemzetképével, amilyenben *A magyar Ugaron* tájköltészete Petőfiével. Elkeseredett dühvel ront neki az olyan, a korban – és még most is – eleven nemzeti toposzoknak, mint a kereszténység védőbástyája, a sorsüldözött nép vagy a szabadságharcos nemzet. Kifordítja a *Himnusz*, a *Szózat* vagy *A magyarokhoz* történelemszemléletét, hiszen az évszázados szenvedések képét megfosztja a pátosztól és a tragikumtól, fel sem merül a dicső múlt képzete.

Hangulata, kifejezőeszközök • Dühös, gúnyos, vádlón keserű, felháborodott. Az alakzatok közül ismétlés, anafora, halmazás, fokozás; a képek közül metonímia, metafora található a versben. Verselés: kevert, tizenegyes és hetes sorokból felépülő négy soros strófákból áll. Rímei páros tiszta rímek.

A föl-földobott kő

Föl-földobott kő, földedre hullva,
Kicsi országom, újra meg újra
Hazajön a fiad.

Messze tornyokat látogat sorba,
Szédül, elbusong s lehull a porba,
Amelyből vétetett.

Mindig elvágynak s nem menekülhet,
Magyar vágyakkal, melyek elülnek
S fölhorgadnak megint.

Tied vagyok én nagy haragomban,
Nagy hűtlenségben, szerelmes gondban
Szomorúan magyar.

Föl-fölhajtott kő, bús akaratlan,
Kicsi országom, példás alakban
Te orcádra ütök.

És, jaj, hiába mindenha szándék,
Százszor földobnál, én visszaszállnék,
Százszor is, végül is.

Amit a mőről tudnod kell

Ady újra meg újra tisztázni próbálta: mit jelent számára a magyarság, s kivált az ő magyarsága.

Keletkezése • 1909-ben keletkezett, amikor csaknem féléves párizsi és rivierai tartózkodás után újra hazatért. Ugyanebben az évben látott napvilágot a *Szeretném, ha szeretnének* című kötetben.

Műfaja, témája • A hazaszeretet verse, hazájához, a *kicsi országához* való sorsszerű kötődésének legszebb vallomása. A vers címadó metaforája, a föl-földobott és a földre mindig visszahulló kő a szükségszerűséget, a determináltságot hangsúlyozza, a végleges helyhez kötöttséget.

Szerkezete • A versszakok a kő ellentétes mozgását sugallják, de ellentétes az érzelmek mozgása is. Hat strófából áll.

1. vsz.: a hazaszeretet mindig visszahúzó ereje azonosul a költői képben a legnagyobb, a világegyetemet működésben tartó erővel, a gravitációval.

2. vsz.: a *messzi tornyok* a nagyvilág színesebb, gazdagabb tájait jelentik, melyeket azonban mégsem lehet elcserélni a szülőfölddel.

3. vsz.: a lélek szándéka a menekülés innen, a lenti világból *Min-dig elvágynak*, a *fölhorgadnak* – *elülnek* szavak feszültséget teremtenek a messze távol és a közel, a fent és a lent világa között.

4. vsz.: haragja, hűtlensége, szerelmes gondja ellenére is megvallja hazája iránti hűségét: *Tied vagyok én...*

5. vsz.: a lírai én tiltakozik a porhoz kötött, kisszerű sors ellen, de a *Kicsi országom* megszólítás a ragaszkodását, a szeretetét bizonyítja, ami végül is megsemmisíti az eltávolító vágyak erejét.

6. vsz.: *És, jaj, hiába...* feljajdulás a végzettségűséget fejezi ki. Eldőlt a széthúzó erők és vágyak harca: győzött a *végül is* a hazához fűző el- téphetetlen, vállalt ragaszkodás.

Verselése • A két, tíz szótagból álló, öt-ötösztású, ütemhangsúlyos, rímekkel összefogott sor a fölfelé haladás és a lefelé zuhanás azonos hosszúságú útját érzékelteti, a rímtelen, hat szótagú, kétütemű rövidebb sor pedig a földre érkezés tompa koppanását.

Üzenete • Ha az ország százszor „földobná”, elvetné is magától, ő mindig hűségesen visszatér. Azok az érzések, amelyek Adynak ezt a költeményét ihlették, nemegyszer támadnak újra abban, aki magyarnak született. Ezért érezzük közel magunkhoz ezt a verset.

1. Ady magyarság-versei az életmű szép vonulatát alkotják. Jellemezd őket! **2.** Miért szolgált rá a **fördított Himnusz** elnevezésre a *Nekünk Mohács kell* című vers?

◆ **3.** Figyeld meg az egyes versszakokban felbukkanó nyelvtani alanyt! Miről tanúskodik a változás (*érted haragszom én, nem ellened*)?

▣ **4.** Mikor keletkezett *A föl-földobott kő* című verse, melyik ciklusban, és melyik kötetben jelent meg? **5.** Mi a vers témája és üzenete?

házi feladat 1. Tanuld meg a verset emlékezetből! 2. Fogalmazd meg, mit jelent számodra a szülőfölded!

A LÉDA-VERSEK

Ady szerelmi költészetének két jelentős korszaka van: a megújulást is hozó **Léda-versek** és a hagyományosabb elemeket tartalmazó **Csinszka-versek** korszaka. Legtöbb szerelmes versét e két nő ihlette.

Léda nemcsak mint nő, társ volt jelentős a költő életében. Neki köszönhette Párizst, tőle kapta azt a figyelmet, támogatást és ösztönzést, mely fordulatot hozott életében, szemléletében és költészetében. Ezzel magyarázható, hogy egészen 1912-es szakításukig jelen vannak köteteiben a Lédához, Lédáról, szerelmükről írott költemények.

Viszonyukat kezdettől a szélsőségesség, a végtelenség, a harc, a küzdelem jellemezte. Erős egyéniségek lévén, kapcsolatukban ritkán volt harmónia, egyensúly. Ez a végtelenség, egyenlőtlenség és az ezzel párhuzamos érzelmi feszültség, erotikus túlfűtöttség már a legelső Léda-versekben is jelen van. Végső elválásukig számtalanszor szakítottak egymással, sokszor változott át szerelmük gyűlöletté, egymás iránti vágyuk paranoiás féltékenységgé, bosszúvá. A megnyugvás, harmónia ritka pillanataink inkább külföldi utazásaikat, találkozásait, együttléteiket jellemezte. Léda egyszerre szent, mindent adó nő, múzsa és bűnre csábító asszony. Szerelmük egyszerre felemelő varázslat, csoda és förtelmes, bűnös viszony. Ady törvényszerűnek érzi kapcsolatuk halálra ítéletét, ugyanakkor gögösen, büszkén utasítja vissza a világ konzervatív ítéletét. Büszke a nála idősebb asszony iránta érzett szerelmére, rajongására, és maga is odaadással, rajongással szereti Lédát. Ő ihlette Adyt azoknak a verseknek az írására, amelyek új fejezetet jelentenek a magyar szerelmi lírában. Szerelmi költészetének fő jellemzője a diszharmonia, a nemek végzetes küzdelme. Szerelmi érzésében is az élet teljességét akarta átélni. Teljesen új hang a magyar költészetben a testi szerelem, az érzékiség megjelenítése.

Héja-nász az avaron

Útra kelünk. Megyünk az Őszbe,
Vijjogva, sírva, kergetőzve,
Két lankadt szárnyú héja-madár.

Ez az utolsó nászunk nekünk:
Egymás husába beletépünk
S lehullunk az őszi avaron.

Új rablói vannak a Nyárnak,
Csattognak az új héja-szárnyak,
Dúlnak a csókos ütközetek.

Szállunk a Nyárból, üzve szállunk,
Valahol az Őszben megállunk,
Főlborzolt tollal, szerelmesen.

Hegedűs Enikő illusztrációja, 2018

Amit a mőről tudnod kell

Keletkezése • 1905-ben írta, az *Új versek* kötet *Léda asszony* című ciklusának utolsó verse. Műfaja dal. Típusa Léda-vers. Témája a szerelmi viszony mint gyötrellem, küzdés és hajsza. Címe tartalmazza a vers két lényeges jelentéselemét: a hagyományos képekkel szemben a szerelmespárt nem fecske vagy galamb, hanem ragadozó madarak, héják jelképezik, az avar pedig, metonímikusan utalva az őszre, a szerelem megkésztetésére céloz.

Szerkezete • A vers szervezőelve a fokozás: *útra kelünk – megyünk – szállunk – űzve szállunk*. A csúcspont után a fokozás lehetetlenné válik: *megállunk – lehullunk*.

A költeménynek kifejezett lírai énje nincs, inkább lírai *mi*-ről beszélhetünk. Két kapcsolatrendszerrel épít fel a lírai *mi*-n belüli én – te és mi – ők viszonyt.

1. vsz.: a bevezetés: a szimbolikus versbéli táj megteremtése. Igen lényeges, hogy e mű tere voltaképpen jelképes idő, az Ősz, tájelemek nincsenek is. A beszélő jellemzi egyrészt a lírai *mi* közösségén belüli viszonyt: *kergetőzve*, másrészt a héjapárt egységként: *lankadt szárnyú*. A szerelmi vágyat kellemetlen, bántó hanghatások kísérik: *vijjogás, sírás, csattogás*.

2. vsz.: kitekintés: az előző szakasz indoklása. Itt csak az elhallgatás eszközén keresztül szerepelnek a költemény lírai hősei, *új rablóí vannak a Nyárnak*. Ez az egyetlen versszak, ahol az egyébként *miként* megjelenő kifejtetlen lírai én önmagából szólal meg, szembeállítva a *lankadt* párt az újonnan jöttekkel. Fontos, hogy a szembeállítás alapja nem az egykori önmagunk – mostani önmagunk ellentétpár, hanem az ők, az újak – mi a régiek. Ez erősíti a pár egységének érzését, másrészt utal arra, hogy a szimbolikus Nyár nekik nemigen jutott osztályrészül, szerelmük leírása a Nyárból való távozás képe.

3. vsz.: az első strófa megerősítő fokozása, itt kezdődik viszont a vers csúcspontja is, ami kimerevített képként a mű utolsó előtti soráig tart. E sorok fő funkciója a beteljesedésként felfogott halál pillanatának késleltetése. A szerelem útja a Nyárból az Őszbe tart: a boldogságból a boldogtalanságba, az ifjúságból az öregségbe.

4. vsz.: lezárás: *Ez az utolsó nászunk...* egyszerre utal az előző szakasz képére: *...megállunk, / Fölborzult tollal, szerelmesen* és a költemény záró képére *Egymás husába beletépünk / S lehullunk az őszi avaron*. Ez intenzív jelkép, hiszen a két ragadozó madár egyszerre egymást tekinti prédának, s az általuk szimbolizált erős dinamizmusok természetellenes módon egymás életét oltják ki.

Alapmotívumok • A szerelem és az elmúlás, a halál folyamatának egymásra játszása, e két fogalomkör motívumai: csók, szerelem, nász – Ősz, lankadás, gyász, avar, pusztulás. A költemény hangulata egyszerre lemondó és intenzív.

Verselése, kifejezőeszközök • Kevert verselésű, a sorok kilenceseek, egyesek háromüteműek, mások tagolók, de vannak jellegükben jambikus, sőt trochaikus sorok is. Rímképlete: a a x. Az alakzatok közül ismétléssel, halmozással, párhuzammal, fokozással, oximoronnal találkozunk. A képi kifejezőeszközök a szimbólum és a metonímia.

Elbocsátó, szép üzenet

Törjön százegyszer százszor-tört varázs:
Hát elbocsátlak még egyszer, utólszor,
Ha hitted, hogy még mindig tartalak
S hitted, hogy kell még elbocsáttatás.
Százszor-sujtottan dobom, ím, feléd
Feledésemnek gazdag úr-palástját.
Vedd magadra, mert lesz még hidegebb is,
Vedd magadra, mert sajnálom magunkat,
Egyenlőtlen harc nagy szégyeniért,
Alázásodért, nem tudom, miért,
Szóval már téged, csak téged sajnállak.

Milyen régen és titkosan így volt már:
Sorsod szépíteni hányszor adatott
Ámitó kegyből, szépek szépiért
Forrott és küldött, ékes Léda-zsoltár.
Sohase kaptam, el hát sohse vettem:
Átadtam néked szépen ál-hitét
Csókoknak, kik mással csattantanak
S szerelmeket, kiket mással szerettem:
És köszönök ma annyi ölelést,
Ám köszönök mégis annyi volt-Lédát,
Amennyit férfi megköszönni tud,
Mikor egy unott, régi csókon lép át.

És milyen régen nem kutattalak
Fővényes multban, zavaros jelenben
S már jövőd kicsiny s asszonyos rab-útján
Milyen régen elbúcsúztattalak.
Milyen régen csupán azt kereselem,
Hogy szép énemből valamid maradjon,
En csodás, verses rádfogásaimból
S biztasd magad árván, szerelmesen,
Hogy te is voltál, nemcsak az, aki
Nem bírt magának mindent vallani
S ráaggatott díszreiből egy nőre.

Büszke mellemről, ki nagy, telhetetlen,
Akartam látni szép hullásodat

S nem elhagyott néember kis bosszuját,
 Ki áll dühödten bosszu-hímmel lesben,
 Nem kevés, szegény magad csúfolását,
 Hisz rajtad van krözusságom nyoma
 S hozzám tartozni lehetett hited,
 Kinek mulását nem szabad, hogy lássák,
 Kinek én úgy adtam az ölelést,
 Hogy neki is öröme teljék benne,
 Ki előttem kis kérdőjel vala
 S csak a jöttömmel lett beteljesedve.

Lezörögsz-e, mint rég-hervadt virág
 Rég-pihenő imakönyvből kihullva,
 Vagy futkározva rongyig-cipeled
 Vett nimbuszod, e zsarnok, bús igát
 S, mely végre méltó nőjéért rebeg,
 Magamimádó önmagam imáját?
 Kérem a Sorsot, sorsod kérje meg,
 Csillag-sorsomba ne véljen fonódni
 S mindegy, mi nyel el, ár avagy salak:
 Általam vagy, mert meg én láttalak
 S régen nem vagy, mert már régen nem látalak.

Amit a műről tudnod kell

Keletkezése • A Lédával való áldatlan viszony formálisan 1912 áprilisában ért véget. Az asszony Pesten még kierőszakolt egy találkozást – az utolsót –, s a féltékenységtől elvakítva keserű szemrehányásokban fakadt ki Ady ellen. Pár nap múlva ezután született meg – hosszú tépelődések közepette, szokatlanul sok javítgatással ez a kegyetlen, igazságtalan, gyilkosan gögős vers. A *Nyugat* 1912. május 16-i számában jelent meg. Kötetben egy évvel később látott napvilágot az *Imádság a csalásért* című ciklus *A magunk szerelme* című 1913-ban megjelenő kötetben.

Műfaja • Az episztola és a szerelmi elégia kifordításának elemeiből alkotta Ady. Típusát tekintve érték- és időszembesítő vers, Léda-vers, búcsúvers. Témája: leszámolás a Léda-szerellemmel. Címe a témára utal, ironikus.

Szerkezete • Klasszikus háromosztású vers.

I. rész: 1. vsz.: lezajlik az elbocsátás. Ez teremti meg a vershelyzetet. Nyelve erősen archetipikus, archaizáló, a kulcsige *elbocsátlak*. Ez az ige határozza meg a megszólító és megszólított alá- és fölérendeltségi viszonyt. Annak ellenére, hogy Ady sok tekintetben volt kiszolgáltatva a nála idősebb, gazdagabb és eleinte műveltebb asszonynak, aki még gyógyította is, fel kell tennünk, hogy a vers lényegi aspektusa nem a

kicsinyes bosszú. A lírai én nemcsak Adélt, hanem az őáltal teremtett képet, a neki valóban alárendelt Lédát is megszólítja.

II. rész: 2–4. vsz.: a szakítás indoklása. A 2. szakasz a Léda-kép megteremtését beszéli el, világosan megkülönböztetve a hús-vér asszonyt és az ő számtalan létező mását, a *szépek szépét*. A 3. versszak a valódi Adéllal történő szakításra való lelki-költői előkészületről szól, felvillantva képeket a kapcsolat utáni életből. A következő pedig a lírai én költői munkájának jelentőségére mutat rá: *...előttem kis kérdőjel vala / S csak a jöttömmel lett beteljesedve*.

III. rész: 5. vsz.: lezárás. Egy klasszikus költői toposz a szöveg betetőzése: a költő elsőbbséget élvez a művészet tárgyához képest: *Kérem a Sorsot, sorsod kérje meg, / Csillag-sorsomba ne véljen fonódni / S mindegy, mi nyel el, ár avagy salak: / Általam vagy, mert meg én láttalak / S régen nem vagy, mert már régen nem látlak*.

Alapmotívumok • A mű motívumkincse jellegzetes Ady-motívumokból áll. Léda alakja maga is az, és a hozzá rendszeresen kapcsolódó gesztusoktól, szimbólumoktól ugyanúgy búcsút vesz a szerző, mint az általa teremtett nőalaktól, illetve Dióssyné Brüll Adél fizikai valójától. Ilyenek a *harc*, a *csók*, az *ölelés*, a *hervadás*. Feltűnően hiányzik a halál motívuma.

Hangulata • Néhol elégikus, de főleg haragos, gúnyos. Verselése kevert, helyenként ötvözött. Tíz és tizenegy szótagú sorok alkotják a változó rímképletű strófákat, melyek között megtalálható az Ady-tízes, de ötödféles, ötös jambus is.

Üzenete • A mű fő üzenete a külső valóság és a költő által arról teremtett kép különbségének hangsúlyozása, illetve a költői tevékenység és a költő dicsérete. Persze a vers olvasható az első jelentésben, és a közönség is első jelentésben fogadta el. Az is nyilvánvaló, hogy Ady erre számított, és mivel a szöveg egyszerre költői és misszilis levél, leszögezhetjük, hogy egyik szempontból ez a vers a művészet és a valóság bonyolult kapcsolatát boncoló költemény, a másik szempontból viszont egy kifejezetten gonosz és öntelt szakítólevél. Ez az igaztalan költemény – *Sohase kaptam, el hát sohse vettem* – nemcsak egy asszony megtagadása, hanem az egész szerelemé is. Több korábbi versében is szó van arról, hogy minden nőben csak önmagát szerette, de most nyíltan odaveti: az ő szerelme *magamimádó önmagam imája*.

1. Ady és Léda neve elválaszthatatlan egymástól. Kapcsolatukat a közvélemény is figyelemmel kísérte. Mivel vívták ki a közfelfogás meg nem értését? 2. Miért mondjuk azt, hogy viszonyukat a szélsőségségesség jellemzi? 3. Mit jelentett Léda Ady életében?

◆ 4. Röviden foglald össze a *Héja-nász az avaron* című versről tanultakat!

5. Milyen alkalmából írta Ady az *Elbocsátó, szép üzenet* című verset? Milyen a szerkezeti felépítése?

☐ 6. Szerinted igaz-e Adynak ez a mondata: *Sohase kaptam, el hát sohse vettem*? 7. Vitassátok meg, mi mindent köszönhetett Ady Brüll Adélnak!

AZ ISTENES VERSEK

Ady vallásos, protestáns szellemben nevelkedett, de modern ember volt, akiben nagyon erős kételyek éltek. A tételes vallásosságot elutasította, ugyanakkor nem jutott el az istentagadásig. A kortársi visszaemlékezések és saját emlékezései is tanúsítják, hogy a *Biblia* napi olvasmánya volt. Istenes költészete szorosan kötődik az én-versekhez, személyiségének, személyisége alakulásának egyik „harctere” a hit is. Ha több vers elemzésére, értelmezésére lenne lehetőségünk, megfigyelhetnénk a folyamatos változást a dacos tagadástól: *Krisztus-kereszt az erdőn*, a kételyekkel terhes istenkeresésen át: *A Sion-hegy alatt, Hiszek hihetetlenül Istenben*, a megtalált, megélt hitig: *Istenhez hanyatló árnyék*.

Adynál az Isten-fogalom is szimbólum, egyetlen jelkép szimbólumrendszerének bonyolult szövevényében. S Istene is annyiféle, ahány versben megjelenik, sőt egyetlen versben is többféle alakot ölthet. Istene nem az egyházak Istene, hanem a maga által teremtett, elgondolt Isten. A kiábrándult, elárvult, a valósággal megbékélni nem tudó lélek szeretne biztos kapaszkodót keresni az Istenben a Semmivel, a Nihilis szemben. Korjelenség is volt a század elején az istenkeresés Európában.

Az 1908-as *Az Illés szekeren* kötetben jelenik meg először az istenes versek ciklusa, és ettől kezdve minden kötetben külön ciklust alkotnak. A kötet nyitó verse *Az Illés szekeren* című vers.

Az Illés szekeren

Az Úr Illésként elviszi mind,
Kiket nagyon sujt és szeret:
Tüzes, gyors szíveket ad nekik,
Ezek a tüzes szekerek.

Ég s Föld között, bús-hazátlanul
Hajtja őket a Sors szele.
Gonosz, hűvös szépségek felé
Száguld az Illés szekere.

Az Illés-nép Ég felé rohan
S megáll ott, hol a tél örök,
A Himaláják jégcsúcsain
Porzik szekerük és zörög.

Szívük izzik, agyuk jégcsapos,
A Föld reájuk fölkacag
S jég-útjukat szánva szórja be
Hideg gyémántporral a Nap.

Amit a műről tudnod kell

Keletkezése • A vers nyilvánvalóan annak a prófétai – váteszi – szerepnek az értelmezése, amelyet Ady a költőknek – mindenekelőtt önmagának – tulajdonított. Címe a bibliai Illés prófétára utal. Típusát tekintve sorolható a létharcversek közé is.

Illés (Élijáhu héberül) prófétaként keményen fellépett Aháb király és Izebel (Jezabel) bálványimádása ellen. Bírálta kora uralkodó rétegének romlottságát. A *Biblia* (Királyok könyve) számos csodatetről tud: a sivatagban hollók etették, legyőzte a Baal-papokat, s végül Isten az őtestamentumi mítosz szerint Illés prófétát tüzes szekéren ragadta magához az égbe.

Alapgondolata, témája • A költői sors jelképes megragadása. Költőnek lenni sors Ady számára, amelynek terheit vállalni kell. Számára költőnek lenni nem választás dolga, hanem alkati vagy éppen filozófiai meghatározottság. De költőnek, vátesznek lenni egyszerre áldás és átok, jutalom és büntetés a sorstól Ady felfogásában, s az emberi kivételesség felér a kárhozattal. Ady versei általában sejtelmes látomásokba burkolják, szimbólumokba öltöztetik a valóságot. Hogy értelmüket kihámozzuk, át kell élnünk, magunkévá kell tennünk a költemények teljes képi világát.

Szerkezete • A négy strófából álló vers egész képrendszerében kettség (áldás és átok) fejeződik ki.

1–2. vsz.: A költemény egységét az adja, hogy mesteri ellentétek re épül. Ilyen ellentétet találunk az első versszak második sorában: *sújt és szeret*, amely asszociációs tartalmával az egész versnek a kulcsa is. Szembetűnő a második versszak ellentétes jelentésű két igéje, a *rohan s megáll*, amelyek feszültségét egymás mellé helyezésük még jobban felfokozza. Az első és második strófában állítja szembe a költő az izzás és a dermesztő jégvilág képeit: a *tüzes szekerek* képzetére a *Himaláják jégcsúcsai* felelnek.

3–4. vsz.: ez a strófa mélység és magasság ütköztető *Ég s Föld* szavak párosításával indul, s végül a negyedik versszak két tömör metaforája is sajátos feszültséget kelt, hiszen a rideg értelem és a szenvedélyes érzelmek kettősségét fogja egybe. A földi élet melegét szolgáltató izzó tűzgolyó, a Nap is pusztá fényjelenséggé válik: *hideg gyémántport* szór a jégutak vándorai elé. Feszültséget érzünk a *gonosz, hűvös szépségek* jelzős szerkezetben is. Riasztó komorság társul hozzá: jelentésében az áhított s egyben mégis visszataszítóan rideg magaslatra utal, a költői hivatás zordon magányára. Egyben veszélyeire is: a közösségből kiemelkedés gyötrelmeire, *bús-hazátlanságára*, a költő felé áramló gúnyra *A Föld reájuk föl kacag* és részvétlen, inkább lekicsinylő szánakozásra *S jég-útjukat szánva szórja be / Hideg gyémántporral a Nap*. Ady, akárcsak Vajda, átoknak tartja azt, ami áldás: költői tehetségét.

Értelmezése • Ady küldetéstudatának komor színeit elsősorban a korabeli magyar valóságából magyarázhatjuk meg. *Az Illés szekérében* ily módon a „fajtájából kinőtt magyar”, az európai látókörű nagy költő kétségbeesése hangzik. Az a felismerés, hogy nemzete nem akarja megszívlelni fájdalmas igazságait, s ezzel saját pusztulását idézi elő. A vers különös ereje abban van, hogy Ady ezt a látomást egyetemes érvényűvé is emeli: nemcsak saját útjának meredélyeit rajzolja, hanem az

emberiség legjobbjainak, a szellem magányos úttörőinek tragikus meg-hasonlását is láttatja benne. Azok fájdalmas magányát, akik körül nincs eszméiket visszhangozni tudó közösség.

A Sion-hegy alatt

Borzolt, fehér Isten-szakállal,
Tépetten, fázva fűjt, szaladt
Az én Uram, a rég feledett,
Nyirkos, vak, őszi hajnalon,
Valahol Sion-hegy alatt.

Megvárt ott, a Sion-hegy alján
S lángoltak, égtek a kövek.
Harangozott és simogatott,
Bekönnyezte az arcomat,
Jó volt, kegyes volt az öreg.

Egy nagy harang volt a kabátja,
Piros betűkkel foltozott,
Bús és kopott volt az öreg Úr,
Paskolta, verte a ködöt,
Rórátéra harangozott.

Ráncos, vén kezét megcsókoltam
S jajgatva törtem az eszem:
„Hogy hívnak téged, szép, öreg Úr,
Kihez mondtam sok imát?
Jaj, jaj, jaj, nem emlékezem.”

Lámpás volt reszkető kezemben
És rongyolt lelkemben a Hit
S eszemben a régi ifjuság:
Éreztem az Isten-szagot
S kerestem akkor valakit.

„Halottan visszajöttem hozzád
Én, az életben kárhozott.
Csak tudnék egy gyermeki imát.”
Ő nézett reám szomorún
S harangozott, harangozott.

„Csak nagyszerű nevedet tudnám.”
Ő várt, várt s aztán fölszaladt.
Minden lépése zsoldár-ütem:
Halotti zsoldár. S én ülök
Sírván a Sion-hegy alatt.

Amit a műről tudnod kell

Ady ellentmondásos istenhitének lehetünk tanúi A *Sion-hegy alatt* című vers esetében.

Keletkezése • 1908-ban, a *Nyugat* első számában jelent meg először, majd *Az Illés szekeren* című kötet A *Sion-hegy alatt* című ciklusának címadó költeménye lett. Ez a szerző első istenes verseket tartalmazó versfüzére. Megjelenésekor nem kis megbotránkozást keltett az öreg Úr profánnak tetsző leírásával. Isten alakja messze kerül a fenséges, megközelíthetetlen Istentől. Egy ráncos, vén kezű, foltozott kabátú öregúrként jelenik meg.

Műfaja • A nagy létharc-versek balladaszerű műfajában íródott. A beszédmód és a történet-felépítés is nagyon hasonló. Típusa szerint istenes vers. Témája: istenkeresés, az egykor eleven istenhithez való visz-

szatalálás lehetősége, lehetetlensége. Címe: az Istennel való találkozás szimbolikus helyszínét jelöli meg, bibliai utalás. A Sion-hegy egyenlő a Sínai-heggyel, ahol Isten új szövetséget köt Mózesrel. Ez a hegy Jeruzsálem legmagasabb pontja, Isten és ember találkozásának a helyszíne. Szerepeltetése átvitt, jelképes értelmű. Arra utal, hogy a költő is meg akarja találni az istenhitet.

Szerkezete • A vers egy esemény sor (látomás), melynek idő- és térviszonyai nem konkrétak: *Nyirkos, vak, őszi hajnalon, / Valahol Sion-hegy alatt*. A költemény három fő jelentésmozzanat köré szerveződik, ezek az istenkeresés, az Istennel való találkozás és az Ő menekülése, távozása. Összhangban van ez azzal a jelenséggel, hogy a vallásos ember ezt a hármat akár egyszerre is megtapasztalhatja, ezek a jelenségelemek – nem egyforma intenzitással ugyan, de – minden versszakban jelen vannak.

1. vsz.: a vershelyzet és a szimbolikus helyszín megteremtésének kezdete: jelen van Isten igen sajnálatos képe, egy birtokos szerkezet erejéig a lírai én, az utolsó sorban pedig megneveződik a találkozás tere. *A tépetten, fázva fűjt, szaladt* utal a vallásosság általában vett „hűlésére”.

2. vsz.: a fentiek közül Isten képét értelmezi tovább: az ószövetségi helyszín egy katolikus motívummal (roráté – adventi hajnali mise) gazdagodik. Az Úr harangoz: jelt ad a keresőnek.

3. vsz.: a lírai én jellemzése: a *kezemben – lelkemben – eszemben* hármassága jelzi, hogy az istenkeresés az emberi lét három aspektusának, a testnek, léleknek, szellemnek együttes sorompóba állásával képzelhető csak el.

4–6. vsz.: a kereső és Isten találkozásának elbeszélése. A lírai én nem tudja megszólítani Istent: *Hogy hívnak téged, szép, öreg Úr, ... Jaj, jaj, jaj, nem emlékezem*, kétségbeesetten kutat emlékezetében a *gyermeki ima* után, mellyel megszólíthatná az *arcát bekönnyező* Istent. A kegyelmi állapot adva van: *megvárt ... simogatott ... nézett rám*, de a lelki találkozás nem jön létre.

7. vsz.: megszűnik a kegyelmi állapot, melyet a lírai én nem tudott kihasználni, Isten mintegy távozik. Csak a vers utolsó mondatában változik a múltidejűség jelenné, melynek nyilvánvaló funkciója a **bűntudat** állandóságának, a megváltatlanság jelenbeliségének az érzékeltetése. A lírai én életéből ezennel mintha örökre eltűnt volna Isten. Üres lett a világ.

Alapmotívumok • Biblikus motívumok: Sion-hegy, Salamon temploma, Sínai-hegy, lángoló, égő kövek, zsoltár. A katolikus motívumai: roráté, harang, gyermeki ima. Az öreg koldus képének elemei.

Alap gondolata, üzenete • Az én-versekhez hasonlóan e költeményre is a beszélő felnagyított, „mitikus magányossága” jellemző. A költemény az istenkeresésnek, a gyermeki hithez való visszatalálás kétségbeesett kísérletének felmutatása. Kitűnik, hogy a gyermekkori imák nyelvén megszólítani Istent már lehetetlen, mert elfelejtődött az a régen tanult nyelv. A szöveg azonban azt sugallja, hogy az a hagyományos vallásosság is kiüresedett, aminek a nevében meg tudná szólítani a

szép, öreg Urat, hiszen szerepel a szövegben az Isten szó, de csak mint a vágyott Úr egyik megfelelője (*Isten-szakállal*), így hiába nevezzük, ez nem fejezi ki a megszólított létének teljességét. A vers így nem csupán a személyes Isten utáni vágy formába öntése, hanem azt is állítja, hogy az Istenről szóló beszéd a ránk hagyományozott formában lehetetlen.

Verselése • A strófák ötsorosak, a sorok szótagszáma 9-8-9-8-8, a rím-képlet: x a x x a. A sorok között van jambikus lejtésű (négyes és ötödfelés jambusok), de vannak ütemhangsúlyosak (háromütemű kilences) is. A vers hangulata szomorú, melankolikus, kétségbeesett. Az alakzatok és képek közül találkozhatunk ismétléssel, halmozással, alliterációval, ellentéttel, megszemélyesítéssel, metaforával, szinesztéziával, szimbólummal.

1. Ady költészetében a hit és a hitetlenség motívumai váltották egymást. Mivel magyarázhatók kételyei? **2.** Melyik kötetben jelentek meg először istenes-versek? **3.** Ki volt Illés? Szerinted miben hasonlít a költő szerepe a prófétaéhoz?

4. Ellentmondásos istenhitnek lehetünk tanúi *A Sion-hegy alatt* című versben. Fejtsd ki, miért! **5.** Mire utal a bibliai helyszín? **6.** Figyeld meg az Isten alakjának ábrázolását! Értelmezd! **7.** Hogyan viselkedik a lírai hős az Istennel való találkozáskor? Értelmezd!

HÁBORÚELLENES KÖLTÉSZETE

Ady költészete a világháború éveit fokozatosan átalakult. A vérengzésekről szóló hírek, a veszteségek, a hátszág szenvedései megviselték az amúgy is beteg költőt, a háború borzalmi kétségbe ejtették, legkomorabb vízióit látta megvalósulni. Nyílt háborúellenessége miatt mellőzték, kötete nem jelenthetett meg.

Költészetének átalakulása elsősorban versei képi világában és az üzenettartalmak egyértelműbb megfogalmazásában figyelhető meg, mely összekapcsolódik költői szerepértelmezésének megváltozásával. A korábban szinte állandóan a jelent ostromozó, új jövőt vizionáló, a múltat egyéni módon értelmező vátesz-költő szerepe helyett a jelen eseményeire reflektáló és a múlt értékeit átmenteni igyekvő krónikás szerepében jelenik meg (*Mag hó alatt, Intés az őrzőkhöz, Krónikás ének 1918-ból*). A jelképiség háttérbe szorulása, az expresszionista képalkotás mellett a komor hangulatok, a félelem jellemzik e verseket.

A háborús versek szükségszerűen összekapcsolódnak a magyarság-versekkel. Bár Adyt a háború világméretűvé válása is rettentette, e versekben mindig megszólalnak a magyarságot féltő, a magyarságért aggódó sorok is. Személyes tragédiát pedig azért jelentett a háború a költő számára, mert eszméit pusztította el. Olykor kétségbeesett felkiáltásokban, figyelmeztetésekben idézi ezeket: *Az Élet él és élni akar..., S megint élek, kiáltok másért: / Ember az embertelenségben.*

Emlékezés egy nyár-éjszakára

Az Égből dühödt angyal dobolt
Riadót a szomorú Földre,
Legalább száz ifjú bomlott,
Legalább száz csillag lehullott,
Legalább száz párta omolt:
Különös,
Különös nyár-éjszaka volt.
Kigyúladt öreg méhesünk,
Legszébb csikónk a lábát törte,
Álmomban élő volt a holt,
Jó kutyánk, Burkus, elveszett
S Mári szolgálónk, a néma,
Hirtelen hars nótákat dalolt:
Különös,
Különös nyár-éjszaka volt.
Csörtettek bátran a senkik
És meglapult az igaz ember
S a kényes rabló is rabolt:
Különös,
Különös nyár-éjszaka volt.
Tudtuk, hogy az ember esendő
S nagyon adós a szeretettel:
Hiába, mégis furcsa volt
Fordulása élt s volt világnak.
Csúfolódóbb sohse volt a Hold:

Sohse volt még kisebb az ember,
Mint azon az éjszaka volt:
Különös,
Különös nyár-éjszaka volt.
Az iszonyúság a lelkekre
Kaján örömmel ráhajolt,
Minden emberbe beköltözött
Minden ősenek titkos sorsa,
Véres, szörnyű lakodalomba
Részegen indult a Gondolat,
Az Ember büszke legénye,
Ki, íme, senki béna volt:
Különös,
Különös nyár-éjszaka volt.
Azt hittem, akkor azt hittem,
Valamily elhanyagolt Isten
Életre kap s halálba visz
S, íme, mindmostanig itt élek
Akként, amaz éjszaka kivé tett
S Isten-várón emlékezem
Egy világot elsüllyesztő,
Rettenetes éjszakára:
Különös,
Különös nyár-éjszaka volt.

Amit a műről tudnod kell

Keletkezése • Időpontja 1917 februárja. Ady az első világháború kitörésére emlékezik vissza ezzel a rendkívül szuggesztív verssel, ami 1917 februárjában vált totálissá, a német tengeralattjárók bevetésével. A költő észrevette, hogy a modern technikai civilizáció milyen pusztításra képes, megsejtette ennek távlatait is. A vers március 1-jén jelent meg a *Nyugatban*. Ady életében megjelent utolsó kötetének, *A halottak élén* első ciklusának, az *Ember az embertelenségben* nyitó verse.

Az első világháború közvetlen kiváltó oka a trónörökös elleni merénylet volt (1914. június 28.). Rá egy hónapra (1914. július 28.) az Osztrák-Magyar Monarchia hadat üzent Szerbiának – ezzel vette kezdetét az első világháború.

Műfaja • Egy romantikus műfajt, a rapszodiát eleveníti fel a szerző, apokaliptikus látomássá formálva (ebben hasonlít Petőfi *Egy gondolat*

bánt engemet... című költeményére). Típusa: háborús költészet. A háború kitörésének apokaliptikus víziója szolgál a vers témájaként. Címe: összefoglaló jellegű, megtevesztő, hiszen tájleíró elemekkel fűszerezett elégiát sejtet. Az első sor azonban teljesen felülírja várakozásainkat.

Szerkezete • A hat különböző hosszúságú részt a refrén választja el egymástól.

1. szakasz (1–7. sor): kozmikus távlatból idéződik fel először a nyár-éjszaka, biblikus és mitologikus-mesés motívumok jelzik kitüntetett történeti szerepét.

2. szakasz (8–15. sor): ál-önéletrajzi elemekkel jeleníti meg a beszélő a *nyár-éjszaka* személyes térben is megnyilvánuló különös jelentőségét. A lírai én egy közösség részeként többes szám első személyben beszél, itt ezt a család körével azonosíthatjuk: *méhesünk, ...csikónk, ...kutyánk, ...szolgálónk*.

3. szakasz (16–20. sor): a beszélő az erkölcsi eltévelyedés képeivel érzékelteti a vers kiemelt idejének különlegességét.

4. szakasz (21–29. sor): itt az eddig elbeszélő jellegű beszédmódról elemző típusúra vált a lírai én. Nem érzékelteti, hanem értelmezi az időpont jelentőségét. A többes szám első személy nem a családdal, hanem nagyobb, elvontabb, de meg nem határozható közösséggel azonosítható (ez lehet egyszerűen a költők vagy a próféták köre, de lehet az emberiség egésze is).

5. szakasz (30–40. sor): visszatér az elbeszélő jelleg, a beszédmód azonban már az eddigiek ötvözete, amelyben legerősebb a biblikus színezet. Innen nyilvánvalóvá válik, hogy a világvégi ütközetként megjelentett háborúba indulás időpontja a vers témája.

6. lezáró szakasz: a lírai én önmagára tekint. A benne lejátszódott változások fényében értelmezi a *Különös nyár-éjszakát*. Hangsúlyozza e rész fontosságát, hogy ebben a sorok többsége rímel, szemben a többi szakasszal, amelyekben csak elszórtan vannak összecsengő sorvégek.

Alapmotívumok • Biblikus-apokaliptikus: angyal, világot elsüllyesztő éjszaka; természeti: nyár-éjszaka, Hold, csillaghullás; a világ kizökkentőségét érzékeltető képek.

Alapgondolata, üzenete • A vers megmutatja, hogy Ady az avantgárd egyes szerzőihez hasonlóan az első világháború kitörését korszakhatárnak fogta fel, olyan kozmikus kataklizmának, amely a régi világ alapjait semmisíti meg. Míg az előbbieket kitörő örömmel üdvözölték a *tisztító vihart*, addig Ady úgy látta, hogy jövätehetetlen károkat fog okozni.

Verselés • Változó szótagszámú sorokból épülnek fel a különböző hosszúságú strófák. A hatszoros refrén sem azonos számú sorok után tűnik fel (5, 6, 3, 7, 8, 8). A tizenkétszer ismétlődő *különös* jelző egyre inkább a *furcsa* jelentés helyett a *rettenettel* telítődik, s válik végül *Egy világot elsüllyesztő, rettenetes éjszakává*. Szabálytalan a rímképlet is. A 17 azonos sorvégi rím mély **o**-ja monotóniát eredményez és a vers vége felé egyre nagyobb a rímtávolság. Hangulata: zaklatott, felfokozott lelkiállapot.

Ember az embertelenségben

Szívemet a puskatus zúzta,
Szememet ezer rémség nyúzta,
Néma dzsin ült büszke torkomon
S agyamat a Téboly ütötte.

És most mégis, indulj föl eröm,
Indulj föl, megintlen a Földről!
Hajnal van-e, vagy pokol éjféli?
Mindegy, indulj csak vakmerőn,
Mint régen-régen cselekedted.

Ékes magyarnak soha szebbet
Száz menny és pokol sem adhatott:
Ember az embertelenségben,
Magyar az űzött magyarságban,
Újból-élő és makacs halott.

Borzalmak típirt országútján,
Tetón, ahogy mindég akartam,
Révedtem által a szörnyüket:
Milyen baj esett a magyarban
S az Isten néha milyen gyenge.

És élni kell ma oly halottnak,
Olyan igazán szenvedőnek,
Ki beteg szívvvel tengve-lengve,
Nagy kincseket, akiket lopnak,
Bekvártélyoz béna szívébe
S vél őrizni egy szebb tegnapot.

Óh, minden gyászok, be értelek,
Óh, minden Jövő, be féltelek,
(Bár föltámadt holthoz nem illik)
S hogy szánom menekülő fajtám.

Aztán rossz szíveimből szakajtván
Eszembe jut és eszembe jut:
Szívemet a puskatus zúzta,
Szememet ezer rémség nyúzta,
Néma dzsin ült büszke torkomon
S agyamat a Téboly ütötte.

S megint élek, kiáltok másért:
Ember az embertelenségben.

Amit a műről tudnod kell

Ady világháborús költészetének csúcspontja ez a vers. A költő, szokásától eltérően maga jegyezte a keletkezés időpontját a vers alá. Ennek oka talán az, hogy különösen fontos itt tudnunk a vers születésének hátterét.

Keletkezése • A vers 1916 szeptemberében keletkezett. Ez év augusztus 17-én a világháború egyik fontos eseménye következett be: Románia titkos szerződést kötött az antanttal. Augusztus 27-én indult meg a 370 ezer főnyi román hadsereg támadása Erdély ellen, és az ott élő magyaroknak menekülniük kellett. A Boncza-kastély alatt húzódó úton, Erdély egyetlen országútján, a Sebes-Körös völgyében vonult a menekülők áradata. Volt, aki Adyéktól kért szállást. *Gondold el, miket láttam, éltem, beszéltem, vigasztaltam (hit nélkül), vendégeltem és sírtam itt* – írta a költő öccsének. Szeptember közepe táján azonban javult a helyzet, de Ady ekkor került igazán szembe a háborúval, a történelmi Magyarországot fenyegető veszéllyel. Úgy érezte, odavan minden, amiért élt. Öngyilkossági gondolatok foglalkoztatták.

Témája • Szembehelyezkedés a háború *Tébolyával*, megmaradni embernek az embertelenségben, magyarnak az űzött magyarságban, a költői és emberi helytállás bizonyítása. Címe témajelölő. Műfaja: rapszodikus menetű vers.

Szerkezete • Az erős gondolatiság a versszerkezetben, strófaépítésben is meghatározó, ez okoz észrevehető „szabálytalanságokat”. Nem egyforma hosszúságúak a versszakok, hosszú, többszörösen alá-, illetve mellérendelt mondatokat, szabálytalan, szétszórt rímelést találunk. Nyolc strófából áll a vers.

A vers kulcskifejezése az *ember az embertelenségben*. Kétszer fordul elő a kifejezés hangsúlyos helyen: a címben és az utolsó sorban, harmadszor pedig a harmadik versszak harmadik sorában. A vers egészét: szerkezetét és tartalmát is ennek a két fogalomnak a szembesítése határozza meg. Az *embertelenség* világának legfeltűnőbb szinonimája a *Téboly*. Azt fejezi ki, hogy a lét értelmét veszítette. Ezt fokozzák a borzalmak is: *ezer rémség, néma dzsin*, a félelemben, a rettegésben élés. Az embert a külső világgal összekötő emberi szervek szűnnek meg működni. A *szívre* a puskatus, a *szemre* a rémség, a *torokra* a némaság, az *agyra* a *Téboly* telepedett. Megsemmisülés fenyegeti az embert.

Az *emberség* fogalmához az *értelem* kapcsolódik. A szó ugyan csak egyszer fordul elő, de az értelem, a gondolatiság uralja az egész költeményt. Legalább ilyen fontosak az *érzelemmel* kapcsolatos szavak: a *szív* például ötször fordul elő. Ide tartozik az *erő*, a makacs *hit* is.

A háború öldöklő iszonyatával, a bénaság állapotával, a tehetetlenség kínzó érzésével szegül szembe a *mégis* dacossága. *És most mégis, indulj föl, erőm...*, mert másokért kell élni, át kell menteni a jövőnek az emberiség múltban kiküzdött értékeit, a *nagy kincseket, akiket lopnak*, meg kell őrizni a *szebb tegnap* reményeit a holnap számára.

Üzenete • Ady Endre nem a nemzetbe zárkózást, a kispépi nacionalizmus útját választja, hanem az emberiség felé nyitást. Nem a magyarságát, hanem emberségét hangsúlyozza az embertelenségben.

Verselése, hangulata • A versben rendszertelenül csendül össze egy-egy tompa rím meglehetősen távolságból. Hangvétele biblikus zengésű, belső zaklatottságról árulkodik.

1. Ady költészete a világháború idején fokozatosan átalakult. Miben nyilvánult ez meg? **2.** Mi a történelmi háttere az *Emlékezés egy nyár-éjszakára* című versnek? Milyen összefüggés van a két időpont között? **3.** A fordulat verse a költemény. Mi minden tanúskodik erről?

◆ **4.** Foglald össze, amit a vers szerkezeti felépítéséről tudsz! **5.** A *dühödnt angyal* képe teszi nyilvánvalóvá a bibliai utalást. A *Biblia* mely részéről van szó? **6.** Mi a kulcskifejezése a versnek? Hányszor fordul elő? **7.** Melyek azok a szavak, kifejezések, képek, amelyek e két fogalomhoz sorolhatók?

▣ **8.** Készíts összehasonlító elemzést az *Emlékezés egy nyár-éjszakára* és az *Ember az embertelenségben* című versekről! Mi a szerepe a múltnak a két költeményben? **9.** Értelmezd a beszélő helyzetét a két versben! **10.** Mi a szerepe az ismétlődéseknek?

A CSINSZKA-VERSEK

A betegségétől meggyötört költő a háborús borzalom éveiben menedéket, biztonságot keresett a szerelemben. Gyakran szólal meg feleségéhez, Csinszkához írott verseiben az elveszettség, a megvertség, a legyőzöttség hangja is, a szerelmi téma összekötődik az egyéni sorssal, olykor a számvetéssel. A Csinszka-szerelem versei külön oázis Ady lírájában, főként ha az önkínzó Léda-szerelem dalaival vetjük össze őket. Négy költői vonás jellemzi a Csinszka-verseket: • az öregedés mélabúja, • az a tudat, hogy a költő Csinszkában találta meg az igazi, megértő élettársat, • az összeforrottság a szörnyű világháborúval és • a szándékolt egyszerűség: szóanyagában, képeiben, grammatikájában a köznapi beszédhez közelítő nyelv. Kapcsolatuk diszharmoniója nem jelenik meg e költeményekben, mintha a költészet maga is menedékkül szolgálna a költő számára. A Csinszka-verseknek a szépség és az idill őrzése adta meg különös varázsát: *Őrizem a szemed, Beteg szívemet hallgatod, De ha mégis?, Nézz, Drágám, kincseimre, Akkor sincsen vége* stb.

A *Nézz, Drágám, kincseimre* (1917) hat stórfából álló, keretes szerkezetű versben egyszerre jelenik meg a szerelmes férfi vallomása a bukásával, a legyőzöttségével számot vető költő önértékelésével. A bensőséges, intim hangvétel, a sorok nyugodt ritmusa, a versmondatok viszonylagos hosszúsága, a hangszimbolika lassúvá, monotonná teszik a szöveget. Egy magát öregnek érző, beteg ember szavai ezek, akinek egyetlen menedéke fiatal kedvese. Nagy hangsúlyt kap a versben a beszélő elhagyatottsága, öregsége, betegsége. A valaha nagyúri felsőbbrendűséget hirdető költői egyéniség leszámol egykori szerepeivel, s egy teljesen más értelmezési szempontból megközelítve életpályáját négy versszakban összesűrítve jeleníti meg mindazt, amije maradt.

A *De ha mégis?* (1918) az egyik legösszetettebb, legproblematisabb Csinszka-vers. Abból a fajtából, amelyben a szerelem éltető, megtartó erőként van jelen még, bármennyire más is a valóság. Ady ekkor már nagybeteg, a Csinszka-idill is szertefoszlott, de ebben a versben még régi fényében ragyog. Az első versszak még reményt fogalmaz meg: a túlélés, a megmaradás reményét. Az utolsó versszakban már szinte nyoma sincs a reménynek: a tragédiaérzet kerekedik felül, a vers hangulata mégsem tragikus, hanem elégikus.

Őrizem a szemed

Már vénülő kezemmel
Fogom meg a kezedet,
Már vénülő szememmel
Őrizem a szemedet.

Világok pusztulásán
Ősi vad, kit rettenet
Űz, érkeztem meg hozzád
S várok riadtan veled.

Már vénülő kezemmel
Fogom meg a kezedet,
Már vénülő szememmel
Őrizem a szemedet.

Nem tudom, miért, meddig
Maradok meg még neked,
De a kezedet fogom
S őrizem a szemedet.

Amit a mőről tudnod kell

Keletkezése • 1916. január 16-án közölte a *Nyugat* 2. száma. A *halottak élen* című kötet utolsó ciklusába – *Vallomás a szerelemről* – helyezték a kötet szerkesztői.

Műfaja • Dal. Típusa: Csinszka-vers. Témája: kitartás a szerelemben az arra való méltatlanság és a körülmények ellenére, egy öregedő férfi szerelmi vallomása. Címe: a vers refrénje, témajelölőnek is mondhatjuk.

Szerkezete • Mindössze négy strófából áll, a teljes első versszak ismétlése két részre osztja a költeményt. A költemény szövegét a kéz és a szív motívumok ismétlődése határozza meg.

I. rész: 1–2. vsz.: a lírai én egy mozdulat formába öntésével alkotja meg a vershelyzetet: a megszólító és a megszólított viszonyát. A mozdulat, a kézfogás utal a szerelmi kapcsolat egészére. A *vénülő* igenévi jelző négyszeri ismétlése a nagy korkülönbséget hangsúlyozza. Itt nincsenek konkrétumok, a külső állapotokat utalások jelzik: *Világok pusztulásán, ...rettenet űz, S várok riadtan veled*, melyek erőteljes hangulati-érzelmi tartalmi félelmissé, feszültté teszik a szöveget.

II. rész: 3–4. vsz.: megismétlődik az első szakasz, de itt már rárakódik a második versszak jelentésrétege, így óvó, védő mozdulattá válik a kézfogás is. Az eredetileg intim, belső verstér a világégés keretében jelenik meg. A kiúttalanságot, a tanácstalanságot, félelmet tovább fokozzák a záróstrófa megválaszolhatatlan kérdései: *miért, meddig*, az ellentétes mellérendelő mondat a két fél egymásra utaltságát, illetve a beszélő féltő ragaszkodását közvetíti: *De a kezedet fogom...* A bizonytalanság oka egyrészt személyes: az öregség érzése, másrészt történelmi: a világháború. A gesztus is kettős értelmű így: egyfelől a saját méltatlansága érzésének legyőzését jelenti, másfelől a külvilág pusztító hatásaitól akarja megóvni kedvesét.

Alap gondolata, üzenete • A vers összekapcsolja a történelmi menekülés motívumát a szerelem kései beteljesülésével. Ennek köszönhetően a Csinszkával való kapcsolat – de a szerelem általában is – jelentése feldúsul, és az egzisztenciális menedék metaforájává válik.

Verselése • Kevert, a sorok legnagyobb része ütemhangsúlyos (felező hetes), egy-két negyedfeles jambusnak tekinthető sor van. Szokatlan módon tartalmaz a vers egy enjambement-t, a második szakaszban sorhatárra kerül az alany és állítmány. A vers hangulata lemondó, kiszolgáltatottságot sugárzó. A kifejezőeszközök közül alliterációval, halmazással, metaforával, anaforával találkozhatunk.

1. Mit jelentett a Csinszka-szerelem Ady életében? **2.** Milyen hangulatú az *Őrizem a szemed* című vers? **3.** Mi utal a versben az öregségre, ragaszkodásra, az egymásra utaltságra?

◆ 4. Olvasd el az Ady-kötetben a *Nézz, Drágám, kincseimre* és a *De ha mégis?* című verseket! Milyen motívumok, gondolatok kapcsolják össze a két költeményt!

▣ 5. Fogalmazd meg a Léda- és a Csinszka-versek közti különbségeket! Milyen poétikai jellemzői vannak a két verscsoportnak?

ÖSSZEGZÉS • Ady Endre a *modern magyar líra megteremtője*. Teljes szemléleti forradalmat hozott: megújította a magyar tájköltészetet, a szerelmi, a politikai, a vallásos lírát. *Küldetéses költő*: magyarságát büszke öntudattal vállalta, de nemzete (az ő szóhasználatában: faja, fajtája) hibáit kíméletlenül ostorozta is. A *szimbolikus-szecessziós látásmód* végigkíséri egész alkotói pályáján, de domináns szerepe költői pályájának első korszakában van. Utolsó éveiben *vérbeszéde a szürrealisztikus látásmódra jellemző töredezettséget, váratlan képzettársításokat is mutat* az egyszerűsödés (klasszicizáló-dás, realiztikus tendenciák) mellett. *Egyéni mitológiát teremt*. Költészetének motívumkörei összefüggnek. *Adyt a teljesség vágya és lehetetlensége egyszerre kínozza*. Önszemlélete *lenyűgöző tágasságú és szinte ijesztő mélységű*. (Az idézetek Görömbei András: Az Ady-életmű értelmezésének problémái. Irodalomismeret. 1995. 4. 42–53. o. című művéből valók.)

MÓRICZ ZSIGMOND (1879–1942)

Mórícz Zsigmond arcképe és aláírása, 1935

Mórícz Zsigmond, a *Nyugat* első nagy nemzedékének tagja, a XX. század első felének legjelentősebb prózaírója. Művészetében az a folyamat tetőződött be, amely a XIX. század végén Mikszáthtal indult meg s a századforduló gazdag novellatermésével folytatódott. Novelláiban és regényeiben az erőteljes realizmust naturalista vonások is színezték. Magába olvasztotta a nagy elődök elbeszélő örökségét, de túl is lépett a hagyományokon. Megvolt benne Jókai áradó mesélő kedve, Mikszáth anekdotázó hajlama, de novellái és regényei már többnyire rövid időre tömörített, az eseményeket összesűrítő drámák, zárt kompozíciójú alkotások, jellemző szereplői pedig az önmagukkal és környezetükkel vívódó hősök. A magyar falu, a magyar vidék legnagyobb írója volt, a nagyváros világát csak élete vége felé ábrázolta.

ÉLETÚTJA

Gyermekkora, iskolái • 1879. július 2-án született Szatmár megyében, Tiszacsécsén, református családban. Neveltetésében a vallási és a hagyományos nemzeti értékek fontos szerepet kaptak. Édesapja, Mórícz Bálint vállalkozó szellemével ötholdas parasztból a nagygazdák közé küzdötte magát. Édesanyja, Pallagi Erzsébet szegény, de művelt lelké-

szí családból származott, és mindenáron ragaszkodott kilenc gyermeke iskoláztatásához.

Móricz Zsigmond hatéves volt, mikor apja vállalkozása csődbe ment. Nagyanyjával Prügyre költözött. Itt járta az elemi. Nagy szegénységben éltek. Ennek ellenére 1890-től a Debreceni Református Kollégiumban tanult három évig. 1892-ben a szülők Patakra költöztek, ezért a negyedik gimnáziumi osztályt Móricz már itt kezdte. Tanulmányait azonban elhanyagolta, így az első félév végén három tárgyból megbukott. Ezért anyai nagybátyja, a kisújszállási gimnázium igazgatója, saját iskolájába vitte, ahol Móricz a hatodik osztályt majdnem színjeles eredménnyel fejezte be és ott is érettségizett 1899-ben. Ekkor már megérett benne az elhatározás, hogy író lesz.

Egyetemi tanulmányainak első színhelye Debrecen volt, ahol a teológiára iratkozott be, fél év múlva átment jogra, majd a pesti egyetemre. Diplomát azonban nem szerzett, elcsábította az újságírói pálya.

Házassága • 1905-ben feleségül vette Holics Eugéniát, akit Jankának neveztek. Három leányuk született: Virág, Gyöngyi és Lili. Házasságuk két évtized alatt teljesen megromlott. A lelki szenvedés, az emberi kétségbeesés, az apai fájdalom is közrejátszott abban, hogy anyai írói próbálkozás és újrakezdés után végre rátalált saját hangjára és témájára. Első kisfiúk meghalt, a második is, s ezután írta meg első igazi sikert hozó novelláját, a *Hét krajcárt* (1908). Az egyre emelkedő tiszteletdíjak véget vetettek a korábbi évek garasos kuporgatásainak. 1911-ben Leányfalun telket vásároltak, majd szép, kényelmes házat építettek rá. Családjának ez kitűnő otthont, nyaralásokat jelentett, ő maga pedig kiélhette gazdálkodó, kertészkedő szenvedélyét.

Házassága a 20-as évek közepétől egyre elviselhetetlenebbé vált. Janka mindenre és mindenkire féltékeny volt. Egymás után kétszer is öngyilkosságot kísérelt meg, s a második alkalommal már nem tudtak segíteni rajta. 1925 áprilisában halt meg.

1926-ban Móricz ismét megnősült, feleségül vette a fiatal színésznőt, Simonyi Máriát. Tíz évig tartott ez a házasság, válásukban (1937) szerepe lehetett Móricz fogadott lányának, Littkey Erzsébetnek is, akit Csibének hívott. Ekkor Móricz végleg Leányfalura vonult vissza.

A háborús évek és a Tanácsköztársaság • A világháború kitörésekor úgy gondolta, hogy a háború tisztítótüze elemészti mindazt, ami idejétmúlt és halálra ítélt a társadalomban. Önként jelentkezett 1915-ben haditudósítónak a keleti frontra. A magyar katonák hősiességéről akart riportokat készíteni, de a fronton szerzett tapasztalatok hamarosan rádőbbsentették az embertelen borzalmakra, a háttérházi nyomorra, a hadi gépezet korrupszájára. Az 1919-es kommunista diktatúra kezdetben még reményekkel töltötte el. Tagja lett az írói direktóriumnak, munkatársa volt a *Világszabadság*, a *Vörös Lobogó* és a *Fáklya* című lapoknak. De hamarosan csalódott. A 20-as évek elején az új rendszerben mégis megszegényítették, meghurcolták, valósággal gyalázták 19-es cikkei, riportjai

miatt. Leányfalui házából a csendőrök megbilincselve vitték kihallgatásra, kizárták az irodalmi társaságok. Néhány évig csak a *Nyugat* közölte írásait.

Az utolsó évtized • 1929-ben, Osváth Ernő halála után Móricz átvette Babitscsal a *Nyugat* szerkesztését. Egy 1931-ben írt cikkével országos felháborodást váltott ki. Elismeréssel írt a határon túl élő magyar ifjúság felvilágosult, demokratikus szelleméről, és szembeállította az otthonival: *Izzóbb magyarság tombol ott a babiloni fogság érzései mellett, mint itthon, ahol ma is még a régi és sűrű levegőjű mesterséges sötétségben vannak az ifjak.* Jobb és baloldal élesen támadta, a parlamentben felszóltak ellene. Móricz kénytelen volt visszakozni. Belefáradt a szerkesztés gondjaiba is és 1933-ban megvált a *Nyugattól*. A népi írók ekkortájt kibontakozó mozgalmanak az élére állt. 1939-től a *Kelet Népe* című folyóirat szerkesztőjeként támogatta a népiek törekvéseit.

Halála • A második világháború kitörése elrettentette Móriczot. Jövőbe vetett hite is megrendült, a fasizmust, Magyarország háborús szerepvállalását elutasította. Írói tekintélyét is megpróbálta latba vetni a zsidótörvények sújtotta pályatársaiért. 1942. szeptember 4-én agyvérzés következtében halt meg Budapesten 63 esztendőskorában.

MUNKÁSSÁGA

Első alkotói korszaka (1908–1919) • 1908-ban a *Nyugatban* jelent meg a *Hét krajcár* című elbeszélése, majd 1909-ben ugyanezen a címen novelláinak gyűjteményes kötete. A kötet megjelenésétől számíthatjuk Móricz első alkotói korszakát, amelynek legfontosabb jellemzője, hogy a **magyar falvak** és **kisvárosok világát** új szemlélettel ábrázolta. Paraszti hősein keresztül bemutatta a falvak társadalmi tagozódását: zsellérek, napszámosok, szegényparasztok, nagygazdák világát, és az ebből adódó tragikus élethelyzeteket, sorsokat (*Tragédia, Judith és Eszter, Sárarany, Szegény emberek*).

A *Nyugat* 1909-es évfolyamában kezdte el közölni első regényének, a *Sárarany*nak fejezeteit. 1911-ben jelent meg *Az Isten háta mögött*. Ezt követte 1912-ben *A galamb papné*, 1913-ban *Kerek Ferkó*. Első ízben festette meg hőséiben a nagyra, szépre törő lobogás s a hirtelen letörő, porba hulló, de az író számára bukásában is vonzó dzsentrifiguráját. A *Nem élhetek muzsikaszó nélkül* (1914) című kisregénye egy fiatal pár civódásának és kibékülésének idilli rajza. A *Szegény emberek* (1916) című novellája már hangos tiltakozás az embert lealacsonyító vérontás ellen. 1917-ben jelent meg *A fáklya* című kisregénye, melynek alaptémája a vidéki értelmiség útvesztése, árulása. A *Légy jó mindhalálig* (1920) már címében is vallomás és program. Nemcsak a gyermekkort idézte meg regényében, hanem legfrissebb fájdalmait, érzéseit is.

Alakjait **reális-naturalisztikus** módon ábrázolta. Hősei láznak a sorsuk ellen, és Móricz lázadásuknak indítékait próbálja feltárni. Az okok

vagy társadalmi jellegűek (szegénység, feltörekvés, szerzésvágy, elvágyódás), vagy az ösztönökben rejlők (túlfűtött szexualitás – Turi Dani, Veres Pálné). Sorsuk többnyire tragikus, hiszen az egyéni boldogulást, a tehetőség vagy a magánélet kibontakozását meggátolják a közösség normái, a társadalmi berendezkedés mozdulatlansága vagy az eltérő, ellenkező értékrendű környezet.

Második alkotói korszaka (1922–1933) • 1922-ben új téma jelenik meg regényművészetében: a **magyar történelem**. A XVII. századi Erdélyi Fejedelemség története alkalmas saját kora sorskérdéseinek megjelentetésére. Ez a mű a *Tündérkert*, melynek első részét a *Nyugat* 1921-ben közölte folytatásokban, könyv alakban 1922-ben jelent meg. Később két másik művel – *A nagy fejedelem* (1927), *A nap árnyéka* (1934) – Móricz trilógiává bővítette, és 1935-ben *Erdély* címen jelentette meg.

A 20-as évek jelentősebb regényeiben Móricz új témák felé fordult: a távolabbi múlt helyett a történelmi félmúltat elevenítette fel, a **XIX. század végét, a dzsentrit tegnapját**. Közel egy évtizeden át szépirodalmi alkotásaiban a dzsentrit teszi művészetének mérlegére. A kezdeti rokonszenv, a reményeket tápláló együttérzés azonban az egymást követő írásokban fokozatosan kiábrándultságba megy át, s a teljes reménytelenségbe torkollik.

Kivilágos kivraddig (1924) című, harmonikusan szerkesztett regénye egyetlen éjszakába, az 1898. december 26-i István-nap hajnalig tartó mulatozásába sűríti az eseményeket. Az idősebbek és a fiatalok erkölcsi felfogását állítja szembe egymással, s az írói ítélet elmarasztalja az ifjabb nemzedék morális felelőtlenségét.

Az *Úri muri* (1927) cselekménye a millennium évében (1896) történik: körülbelül négy nap úri duhajkodásának keretében a környezetből kiemelkedni akaró, de annak szorításában elbukó ember tragédiáját írta meg.

Az 1929-ben kezdődő világgazdasági válság is hozzájárult ahhoz, hogy Móriczban végleg szertefoszlottak a történelmi osztályokhoz fűződő illúziók. Szinte naponta kerültek felszínre ekkor államhivatalnokok, városi vezetők különböző sikkasztásai, visszaélései, lelepleződött az egész intézményes korrupció. *Rokonok* (1932) című regényének ideje a megírás jelene, a nagy gazdasági válság éve. A cselekmény egy nagyszabású úri panama kipattanása körül bonyolódik. Ezzel a művel Móricz végleg kiírta magából a dzsentritémát.

A *Forr a bor* (1931) a *Légy jó mindhalálig* „folytatása”. Központi alakja az érettségi előtt álló, maturandus (érettségi vizsgára készülő) Nyilas Mihály, aki mindenáron, görcsös erővel készül írói hivatására. Osztálytársai, egy századvégi (1899) alföldi gimnázium nyolcadikos diákjai, léhák, könnyelműek, felszínesek. Nyilas Mihály furcsa különecnek számít komolyságával, elhivatottságával ebben a világban. A regény lehangoló végkövetkeztetése, hogy milyen felnőttek, milyen vezetők nőnek fel abból

a generációból, amelynek tagjai így készülnek fel az életre, ilyen módon válnak „éretté”.

Utolsó alkotói korszaka (1933–1942) • Új pályaszakaszának kezdetén a *Barbárok* (1932) című kötet áll kilenc novellával. 1936-ban újabb nagyszerű kötet látott napvilágot: a *Komor Ló* – huszonnégy novellával. Ezek az írások más jellegűek, közlés és a leírás háttérbe szorul, megnő a drámai párbeszédnek jelentősége; szociografikus és folklorisztikai motívumok járják át a szöveget.

1936 őszén egy új élmény jelent meg életében: megismerkedett egy fiatal, árva, állami intézetben nevelkedett „kis proletárlánnyal”, Littkey Erzsébettel, akit írásaiban Csibének nevezett el. Több mint húsz novellája s *Árvácska* (1941) című regénye született a sokat szenvedett kis lelenclány embertelen sorsának élményköréből.

Utolsó nagyszabású, de már befejezetlenül maradt vállalkozása a XIX. századi híres betyárról, Rózsa Sándorról szóló trilógia lett volna. A *Rózsa Sándor a lovát ugratja* 1941-re készült el. A második kötetet *Rózsa Sándor összevonja a szemöldökét*, mely a szabadságharc idején játszódik, már nem tudta véglegesre csiszolni. Megjelent ugyan 1942 könyvnapjára, de ez a második rész befejezetlenné tűnik: fáradtsága, betegsége rajta hagyta a bélyegét.

MÓRICZ ÚJSZERŰ PARASZTÁBRÁZOLÁSA

Móricz paraszti témájú novellákkal kezdte írói pályáját, de hosszú időbe telt, míg el tudott szakadni a beidegzett, szinte kötelezővé vált konvencióktól. A kor csak a romantikusra színezett parasztképet kedvelte: a falu a derű, a csend, a nyugalom, a meghittség, a harmónia stb. csábító színhelye. Ezzel a faluképpel szállt szembe Móricz, és láttatta a szegénységet, az elégedetlenséget, a sok nyomort, a vad, hirtelen ki-robbanó indulatokat, a durva ösztönöket és azt is, hogy a civilizálatlan körülmények között a tehetség elsikkad. A hagyományoktól és a konzervatív világszemlélettől való lassú elszakadás jelentette Móricz számára is az évekig tartó írói vergődést. Az egyéni szenvedés vezette el mások szenvedésének meglátásához, megértéséhez. Móricz új utat tört a paraszti világ ábrázolásában, új hagyományt teremtett. Novelláiban, regényeiben elsősorban a falusi szegények sorsát mutatta be életképszerű jelenetekben, gyakran példázatosan. Újításai közé tartozik, hogy szereplőit nemcsak sajátos tájnyelvi kiejtésükkel, hanem gyakran beszédmódjuk fonetikus helyesírási képével is jellemezte, akkor is, mikor a kétféle íráskép hangzás tekintetében semmiben sem különbözik.

A *Hét krajcárban* (1908) lefestett nyomor még csak a tetet törte meg, a lélek ép és egészséges maradt. Ezt követő alkotásaiban már a lelket is megtöri a nyomor. Móricz – naturalista hatásra – egyre nagyobb figyelmet szentelt az ember ösztönvilágának működésére, s műveiben megjelenik később a túlfűtött érzékiség, az erotika is.

Tragédia

(Részlet)

Mindenki a Sarudy-lány holnapi lakodalmáról beszélt. Ebéd után lehevterek az aratók a keresztek tövébe, vagy a villákból, gereblyékből rögtönzött apró sátorok alá, ahol egy-egy szoknya adott egy kis árnyékot a fekvők arcára. Elég az, csak hogy napszúrást ne kapjon az ember. (...)

Kis János megette az almását, amit szeplős, málészájú fia, aki ijesztően hasonlított hozzá, kihozott utána. Azután körülnézett, de lusta volt keresztig menni s ott helyben dőlt el a tarlón. A kalapját az arcára tette s nyomban elaludt. Még annyit hallott, hogy Sarudy Pál borjút is vágatott a lakodalomra.

Azzal elaludt.

Senki sem törődött vele, a tulajdon fia sem. Ez elővette a cserépfazekat s belenézett, nem hagyott-e az apja egy kicsit neki is benne? Bizony nem hagyott. Olyan üres volt az edény, mintha a Bodri már ki is mosogatta volna. Ezzel fölborította a mázas csuprot s elment a kutya után földimogyorót keresni.

Mikor Kis János felébredt, első dolga volt megnyalni a száját. Álmában lakodalomban volt s nagyon jól teleette magát. Kedvetlenül gondolt rá, hogy elfelejtett mindent, azt is hol volt, azt is mit evett. Legalább ne ébredt volna fel.

Hozzá volt szokva, hogy neki egész életében mindenről le kell mondani, hát nem soká sajnálkozott. Másik oldalra fordult és újra el akart aludni. Nem sikerült. Az arca olyan vörösre vált a kalap alatt, mint a főtt rák. Lelökte a megfeketült szalmakalapot s jól esett, hogy a mezei szellő hűvösen érte a bőrét.

– Egye meg a fene ezt a vén Sarudyt – gondolta magában –, eleget dolgoztam neki életemben, meghívhatna a lánya lakodalmára. Hadd laknék jól egyszer.

Felemelte a hüvelykujját:

– Lesz húsleves. Jó sárga, zsíros tyúkhúsleves. Az jó lesz. Abból megeszek egy tállal.

És már habzsolta is, szopogatta a sűrű, apró, sárgaszínű tésztacsigákat, amiket marokszámra eregetett le a nyeldeklőjén.

– Dolgozni emberek! – kiáltotta valaki. (...)

Ő is feltápászkodott. Éhesnek érezte magát. Odanézett a fekete falu cserépedényre. Üres... Úgyse volna benne, csak valami lötty.

Megrúgta az edényt; megvetően és dühösen. Annak beszakadt az oldala. Különben is drótozva volt már s egy drótszál a bocskorához akadt:

– Üssön meg a guta! – káromkodott Kis János és lerugdosta a lábáról a kölöncöt. – Már míg élek, mindig ebbe a szegénységbe kell szuszogni. Az a vén bitang nem fog elhívni.

Egész nap rosszkedvű volt. Észre sem vette senki. Kis János amolyan láthatatlan ember volt, akit senki sem lát meg. Így élte le az egész életét,

sohase volt egy percig sem érdekes ember. Se nem erős, se nem gyenge, nem kicsi, nem nagy; nem sánta, nem begyes; mi lett volna, ami feltűnt volna rajta. Olyan volt mint egy ember; két szeme volt, meg egy orra. Bajusza is volt. És sohasem jutott eszébe semmi. Ha reggel volt, felkelt, este lefeküdt; mikor eljött az ideje, megházasodott. Akkor lakott utoljára jól, beteg is lett tőle. Katona nem volt, a faluból tízszer se volt kinn, akkor is csak a vásáron. Nevetni csak egyszer nevetett életében jóízűen, akkor, mikor az apja le akarta őt ütni, amiért megette az egész tál galuskát s amint feléje sújtott, a saját ütésétől megtántorodott, felbukott s falba vágta a fejét. Bele is halt.

Még ez az egy érdekelte: az evés. A feleségét e miatt szokta elverni, s ha gondolt valaha valamire, arra, hogy mit volna jó enni. De ezt sem tudott sokat elképzelni. Hiába, a tapasztalat nem segítette.

Este, ahogy hazamentek s a gazdának megmondták, mit végeztek, azt mondta a vén Sarudy.

– Emberek, asszonyok, hólnap este mindenki eljöhet a lányom lakodalmába. Annyit chettek, amennyi belétek fér.

Kis János majdnem elszedült. Valósággal megijedt. Attól ijedt meg, hogy nem bír majd megfelelni a feladatnak. A többiek ujjongtak, éljenek, de ő hallgatott. Ott állt hátul, sötétedő este volt, senki se törődött vele. A többiek közt aztán ő is elindult nehézkes léptekkel hazafelé.

Otthon megette a vacsorát; korpacibere volt. Csendesen, szótlánul. (...) Egész éjszaka nem tudott aludni. Sokszor felébredt és ébren hánykolódott, de ha hozzáfogott arra gondolni, mi lesz holnap, igen nagy nyugtalanság fogta el. (...)

Összerántotta a szemöldökét.

– Egye meg a fene a vén Sarudyt, ma kieszem a vagyonából. Eleget kapáltam neki.

Nem mert reggelit enni. Ebédre meg se kóstolta az ételt, félt, hogy estére nem lesz éhes.

Máskor, ha összeveszett a feleségével, akárhányszor megtette, hogy egész napon át nem evett egy falatot sem, észre se vette. Most reszketett az egész belseje és szédülés fogta el az éhségtől.

Összeszorította a fogát, széles, erős, nagycsontú állkapcáját és szürke szemeivel mereven nézett előre. Egy vadállat makacs dühével viaskodott önmagával. De nem evett, megállta.

– Ötven töltött káposztát! – ismételte magában s vas elhatározással vágta kaszájával a rendet. Taktusra, mint az aratógép. (...)

Végre alkonyodott. Hazamentek a munkából. Otthon már dél óta állott a lakodalom. Idő sem volt a hozzákészüléshez, le kellett ülni a terített asztalhoz.

Kis János egy zugba került; annál jobb. Falnak veti a hátát s akkor hadd jöjjön az ellenség. Ezzel a vak és vad elszánással szállott szembe valamelyik őse egy kétezer emberből álló török sereggel.

Hozták a levest.

János nem sokallt, nem kevesellt semmit. Jó mély cseréptányért kapott, amit a szakácsné szíinig öntött neki. Ujjnyi vastag volt a tetején az a sárga zsír, amely már nem is szakadt karikákra hanem egybefolyt.

Kis János fogta fakanalát s nyugodtan, komolyan kezdett munkához. A béle reszketett s alig bírt uralkodni a mohóságán.

A tizedik kanálnál rettenetes megdöbbenés érte.

Úgy érezte, jól van lakva.

Sápadtság futotta el az arcát. Megérezte, hogy roppant feladatot vállalt magára. Megérezte emberi kicsinységét. Mint valami szél suhant át agyán a gondolat, hogy nem fogja megbírni, amit vállalt.

Összerántotta vastag szemöldökét; alacsony homlokán függőleges ráncok gyűrődtek, széles vasállkapcája összekattant s nekidült újra a csatának.

Gépiesen, ahogy a kaszát eregeti ívbén jobbról-balra, most a kanalat emelte taktusra a szájához, míg csak a tányér ki nem ürült.

Akkor szédülést érzett és utálatos csömört. Az étel túl zsíros volt kíványadt, gyöngé, zsírtalan lötytyökhöz szokott gyomrának.

Túrós csusza következett. Ízes, tejfölös, töpörtös, kövér. Jól telerakták a tányérját. (...) Ma már evett annyit, mint egész életében egy ülésre szokott. De összecsikorgatta fogát, s odatartotta a tányérját a harmadik fogásnak. (...) Így ment ez két óra hosszáig, megállás, pihenés nélkül.

Akkor jött a töltött káposzta.

– Ötvenet! – mondta magában Kis János és a szemére fátyol szállt.

Nagy darab húсок voltak a töltött káposzták közé téve ráadásnak. És Kis János, amint a három hatalmas töltelék után egy ilyen darab szívós, fővetlen, rágatlan húsdarabot le akart gyúrni – rémülten állt föl. A szeme kidagadt, szinte kiugrott vastag szemöldökei alól, a nyakán az erek kötélvastagra dagadtak.

Utolsó józan eszével kirohant a házból.

Az eperfához ért, mikor megszabadult a bajtól. A torkán szorult darab, amely már szinte megfojtotta, visszacsúszott a szájába.

Szemébe könnyek gyűltek s állkapcsát olyan keményen vágta össze, hogy éket se lehetett volna közé verni.

Azzal a szenvedély részegségével mondta el magában:

– Dögölj meg kutya.

Újra lenyelte a húst.

És most is képtelen volt rá. Megakadt az a torkán, s többet nem ment se le, se föl.

Az ember két keze a levegőbe kapott; sovány hosszú teste megfordult s hanyatt vágódott.

Irtózatossá vonaglásban vergődött hangtalanul a földön, míg csak végleg el nem csöndesedett.

Senki se vette észre, hogy eltűnt, mint azt sem, hogy ott volt, vagy azt, hogy élt.

Amit a mőről tudnod kell

Tragédia (1909) című novellája már nemcsak a testet, hanem a lelket deformáló (eltorzító, elcsúfító), a komikum határát súroló nincstelenségről, egy ember örökös éhezéséről szól. Kis János nemcsak külsőleg jelentéktelen, érdektelen figura, hanem eldurvult lelkű, gyűlölködő, szinte a vegetatív ösztönélet szintjére korlátozott ember.

Témája • Az örökös éhezés, emiatt a főhőst csak egyetlen dolog érdekli, az evés. Címe egyetlen névszó, utal a befejezésre, nem műfajjelölő. Műfaja: novella. Újszerűsége: Móricznál a falu nem a nyugalom, a derű, a harmónia színhelye, bemutatja a nyomort, a nélkülözést és a szegénységet.

Szerkezete • Lineáris szerkezetű, az első nap ebédjétől a másnap délutáni lakodalmi vacsoráig tart.

ALAPHELYZET: Kis János arról álmodozik, hogy Sarudy meghívja a lánya lakodalmára, a gazda meg is teszi ezt.

BONYODALOM: Kis János eldönti, hogy kieszi Sarudyt a vagyonából.

KIBONTAKOZÁS: egész éjszaka az evésről álmodozik, régi emlékeket idéz fel. Másnap egész nap éhezik. A mulatságon kiderül: tíz kanál levestel jóllakott, ennek ellenére gépiesen eszik tovább.

TETŐPONT: a töltött káposzta húsa megakad a torkán.

MEGOLDÁS: megfullad.

Kis János jelleme • A főhős neve beszélő név. A leggyakoribb nevek egyike, ezzel is jelezte Móricz, hogy általános jelenségről van szó. A szereplő külsőleg sem különleges, jelentéktelen átlagember. Nincstelen cseléd. A falu legszegényebb rétegének képviselője. Élete sivár, szinte vegetál, nem gondolkodik, cselekedetei ösztönszerűek. Sohasem jutott az eszébe semmi, érzelmi életéből kipusztultak a nemesebb emberi vonások, s ha voltak is gondolatai néha, azok csupán az evésre, az ételekre vonatkoztak. Nevetni is csak egyszer nevetett „jóízűen”, apja halálakor. Ez is torz látásmódjára utal. Egyetlen vágya, hogy egyszer jóllakhasson. A lakodalomra határozott céllal megy, úgy akar bosszút állni Sarudy gazdán, hogy kieszi a vagyonából. Móricz ezt a tudatlan, szerencsétlen embert minden komikumával együtt mégis a nagy tragédiák magasába emeli. Kis János sejti, hogy *valami emberi léten felüli feladatra* vállalkozott. Zsírtalan löttyökhöz, ciberelevésekhez szokott gyomra nem bírja a nehéz ételeket. Küzdelme az ételekkel – a zsíros húsvesszel, a tepertős túrós csuszával, a lencsével, majd álmai netovábbjával, a töltött káposztával – valódi élet-halál küzdelemmé válik. De a pusztulás tudatában is *nekidült újra a csatának*. Célhozérését persze megakadályozza a realitás, a valós világ, amely mégsem engedi, hogy tervét végrehajtsa. Az akadály egy lenyelt falat alakjában jelentkezik, amely megakad a torkán. Móricz pedig naturalista pontossággal mutatja be halálát.

A kisszerű, nevetséges célért folytatott hatalmas emberi erőfeszítés teszi groteszkké ezt a küzdelmet. Eltorzult bosszújával önmagát pusztítja el.

Esztétikai minőség • A novella esztétikai minősége a **groteszk**. Aból fakad, hogy két ellentétes esztétikai minőség keveredik benne. Tartalma tragikus, szerkezeti felépítése drámai, kisszerű a főhős és kisszerű a célja. A nagyság és a kisszerűség ellentéte groteszkké teszi a küzdelmet.

Üzenete • Kis János sorsa tragikus több szempontból is: túl nehéz feladatot tűzött ki maga elé, melyet minden áron végre akart hajtani. Értelmetlen és lehetetlen célt választott, ez okozta halálát. Az egész élete és halála sem tűnt fel senkinek – senkihez nem fűzte szeretetteljes kapcsolat, ezért senkinek sem hiányzott: *Senki se vette észre, hogy eltűnt, mint azt sem, hogy ott volt, vagy azt, hogy élt.*

Szegény emberek

(Rövidítve)

A katona rövid szabadságra érkezett haza a frontról, de családját adóságban és nyomorban találja. Beáll napszámosnak, hogy ezzel keressen pénzt, de mikor Vargáéknál meglátja, hol tartják a pénzt – amiből a napszámosokat is fizetik –, jobb módszernek látja, ha kirabolja őket. Másnap a földön dolgozva beszélget egy István nevű öreg paraszttal, de kilenckor elindul végrehajtani a kitűzött célt. Csak az a probléma, hogy Vargáék otthon hagyták a kislányukat és a csecsemőjüket a szomszéd lány felvigyázása alatt.

A konyha sötét volt és alacsony, szabad tűzhely, alatta fehérre meszelve a kemence... cserépfazekak... s vasvilla a kezében. Ezek a Vargáék is szegények voltak a háború előtt, csak most, hogy eladták a tehenet, meg a borjút... most vannak az ezek...

– Mi az? – kiáltott bentről egy gyereklány.

A katonának kinyílt a szája s megállt a vére.

– Itthon vannak – motyogta.

Sápadt lett a fekete arca s visszább torpadt.

Egy fiatal lány kinyitotta a szoba ajtaját s ijedt és bámész szemmel, tátott szájjal nézett.

Hosszú pillanatokig néztek szembe. Lassan megismerte, hogy ez nem a Vargáék gyereke, hanem Szabó Eszter, a Szabó András lánya...

– Itthon vannak? – kérdezte végre rekedten.

– Nem.

– Hát.

– Elmentek reggel.

– El?

– Igen, a vásárba. Hiszen maga látta.

A katonának tágra nyílt a szeme. Aha. Ez már támad. Ez már ellenség.

S erre mindjárt nyugodtabb lett, s folytatta a szeme a villámlást, mintha most már joga volna felülkerekedni...

A lány mögött a Vargáék kislánya dugta ki a fejét. Ez is olyan gyerekes ijedt szemmel meredt rá... Úgy nézett rá, éppen úgy, mint az a lány... ott a háború elején... a legelső gyerekek... ott Sabácban...

Megmarkolta a vasvillát, a vére leszállt a szívére s várt. Várta a parancsot...

A katona nem engedheti meg magának, hogy szemtanúi legyenek, ezért a két idősebb lányt hidegvérrel meggyilkolja, de a kisbabát nem bántja. Dühödten jön rá, hogy Vargáék magukkal vitték a pénzt a vásárba, amit ellopt, az nem lesz elég az adóság törlesztésére és a téli betevőre, de nem tehet mást, hazamegy és elmondja a feleségének, mit tett.

Miután elmondta feleségének a szörnyűséget, az asszony is rájön, hogy valami megváltozott. A férje eddig soha nem tett volna ilyet. A novella végéig megismerhetjük a katona és a felesége érzését, illetve gondolkodását. Ez bennünk is drasztikusan megváltoztatja a férjről alkotott képünket.

(...) Csámpásan, kedvetlenül ballagott most hazafelé.

(...) Úgy megnyugodott, mikor a kapun beért.

A gyerekei ott álltak a ház előtt, s az anyjuk leguggolt hozzájuk és csókolta őket.

Komolyan, fakó arccal nézte a kedves gyerekeit, aztán megfordult, még mielőtt megcsókolta volna valamelyiket, ahogy az ajka kívánta. Érezte, hogy keresik.

Két csendőr állt meg a kapuban.

Az egyik leemelte a fegyverét s lövésre készen tartotta.

Neki a szeme se hunyorított.

A csendőrök rászegezett szemmel jöttek az udvarra.

– Járt maga a Varga házba ma? – kérdezte a fekete, az őrmester.

– A Varga házba? – szólott a katona nyugodtan.

– Mégpedig ma.

– Éppen ma?

– Éppen ma.

– Mert tegnap jártam.

A csendőr a szemébe meresztette a szemét.

– Azt tudom, hogy tegnap járt. Napszámért.

– Napszámért. Igen.

– De ma volt ott?

– Ma? Minek lettem volna ma.

– Mi van a zsebedbe? – kiáltott rá a másik csendőr.

A katona hidegen odanézett a tegezésre, de akaratlan lepillantott a zsebére. Egy fehér kendőnek csücske lógott ki s véres volt.

Nyugodtan kihúzta s gondolkodott, micsoda vér ez.

– Hogy magyarázza ezt meg? – szólott az őrmester.

– Hogy? – szólott a katona.

– Ki vele! – s a két csendőr úgy emelintette a szuronyos fegyvert, hogy bármely pillanatban használhassák.

A katona csendesen elmosolyodott s mintha nem törődött volna velük.

– Megvágta magát a kisfiam. Az ő kezét törültem le vele. Be is kötöttem.

A csendőrök meglepetve figyeltek.

A gyerek után néztek, aki nagy, okos szemmel bámészkodott rájuk az anyja mellől. Az asszony reszketve fojtotta könnyeit s nem is nézett rájuk, a legkisebb gyereket szorította a szívére, másikat kezén tartotta.

– Miért van bekötve a kezed kisfiam? – kérdezte szépen az őrmester a gyereket.

Az még nagyobbra nyitotta a szemét.

– Én nem tudom – mondta s az apjára nézett. – Édesapám bekötötte, mikor hazajött, pedig az övé volt véres.

Mindenkinek az arcán meglepetés volt, a katona azonban hosszan elnézte a kisfia okos, csillogó arcát. Szeretettel nézte, elmosolyodva nézte...

– No fiam – mondta –, most csendőrkézre adtál...

Akkor odafordult bizalmas egyszerűen a két csendőrhöz, a fekete őrmesterhez.

– Hát én voltam... csendőr urak... (...)

Amit a műről tudnod kell

Keletkezése • Az életrajzból tudjuk, hogy Móricz az első világháború kitörése után önként jelentkezett haditudósítónak a keleti frontra. Az itt szerzett tapasztalatok ihlették többek között a *Szegény emberek* című novellát 1916-ban. A novella témája – nagyon leegyszerűsítve – az első világháború hatása a falusi emberek életére, értékrendjére, a katonák személyiségének széthullására.

Ideje • A novella fiktív ideje megegyezik a megírásának valóságos, történelmi idejével, ezért egyfajta korértelmezés. Az írás ugyan nem jelzi évszámokkal a cselekmény idejét, de az első világháborút egyértelműsítik a helyszínek (Sabác, Oslava, Volhínia, Doberdó, Koltov, Lukovice, Zizim) és a német nyelvű harcászati kifejezések, katonai műszók. A történet ősszel, novemberben (elmúlás = őszi) játszódik.

Címe • Sajátos módon utal a cím a mű tartalmára. Látszólagos el-entmondás csupán, hogy a novella főhőse katona, a mű mégis szegény embereket említ – a katona is állandóan tudatában van szegénységének, ez tettének motiválója. Ugyanakkor a többes számú alak általánossá tágítja a katona egyedi sorsát. A cím hordozza az író véleményét, ítéletét: a szegény szónak itt nem az anyagi értelemben vett jelentése fontos csupán, a lelki-szellemi nyomorúságra is utal.

Helyszínek • Az idő előrehaladtával változnak a helyszínek: egy kert, az utca, a Vargáék háza, a sárköz, a katona otthona, a folyó töltése, a városi vásár, az út vissza, újra az otthona és utoljára ki a kapun.

Cselekménye, szerkezete • A novella felépítése hagyományosnak tekinthető abban az értelemben, hogy cselekménye időben előrehala-

dó, lineáris elbeszélésen, leírás, párbeszédeken és a szereplők gondolatainak, érzelmeinek bemutatásán alapul, amit emlékek, víziók, háborús hallucinációk szakítanak meg.

ALAPHÉLYZET: főszereplője egy katona, akit a szerző nem nevez meg. 26 hónapos háborús szolgálat után hazatér 28 napra, s megpróbálja nyomorgó családjának biztosítani a megélhetést, dolgozik.

BONYODALOM: hiába van otthon, nem a jelent éli. Háborús emlékei visszatérnek, tudata zavarodott, nem tud különbséget tenni a két élethelyzet között. Felesége adósságot halmozott fel. Nem talál más kiutat a család problémáinak a megoldására, mint a rablást.

KIBONTAKOZÁS: a módos Vargáékat akarja kirabolni, tudja, hogy a vásárba készülnek. Kiterveli az alibijét. Vargáék a gyerekeket viszont otthon hagyják, a pénzt meg magukkal viszik.

TETŐPONT: másnap napszám után betör Vargáékhoz. A visszafeleselő, ellenkező két gyereklány láttán a katonában működésbe lépnek a fronton reflexszé vált, begyakorlott mozdulatok: parancsnok híján *a szegénység kommandíroz*, fegyver helyett jó a vasvilla és a kés is, és aztán *rá az ellenségre...* Megöli őket. Feleszmélésének első jele, hogy a síró csecsemő szájába cumit tesz. Ezresek helyett csak 145 forintot talál. Látzólag nincs lelkiismeret-furdalása, elmegy, hogy törlessze az adósság egy részét. Otthon nyugodtan játszik gyermekeivel, elmond mindent a feleségének, majd együtt elmennek a vásárba. Víziói, látomásai vannak, a feleség ekkor jön rá: férje lelkét tönkretette a front. A férfi hazafelé eldobja a maradék pénzt. Nyugalom és békeség szállja meg, s úgy érzi, megtisztult minden vértől.

MEGOLDÁS: hazaérve azonban a csendőrök fogadják, hogy az igazságtalan társadalom – mely az ölésre kényszerítette – törvényét és igazságát (a gyilkosság a legsúlyosabb büntett) is rámérjék.

Üzenete • A mű példázat arról, hogy mivé teszi a háború az embereket, hogyan válik gépies cselekedetté az öldöklés – otthon. A történet drámai tragikum, a gyilkosság naturalisztikus ábrázolása elrettentő és figyelmeztető. A katona sorsa, miként Bertold Brecht *Kurácsi mama...* című drámájában Eilifé, arra figyelmeztet, hogy a háború, az öldöklés olyan torzulásokhoz vezet az ember személyiségében, melyek nemcsak az egyén sorsában vezetnek tragikus következményekhez, a társadalom felelőssége is, ha eltűri és elfogadja, hogy tagjaival ez megtörténjen. A katonát nem menthetjük fel tette alól, hiszen brutálisan meggyilkolt két gyermeket, bár sajnálatot érezhetünk iránta, mert tudjuk, hogy a háború borzalmi, embertelensége okozta lelki torzulását. Ezért inkább áldozatnak tekinthetjük, mint tudatos, közönséges bűnözőnek.

1. Hogyan kapcsolódnak Móricz Zsigmond életpályájához a következő évszámok: 1879, 1885, 1890, 1892, 1899, 1905, 1908, 1911, 1915, 1919, 1924, 1926, 1929, 1933, 1939, 1942? **2.** Milyen konvencióktól kellett elszakadnia Móricznak a parasztábrázolás terén?

◆ **3.** Móricz alapvetően realista író. Melyik az a stílusirányzat, amelyik legtöbbször színezi írásainak stílusát? Hogyan jelentkezik ez a *Tragédia* című novellában? **4.** Jellemezd Kis János alakját! **5.** Milyen esztétikai minőséget fedezhetünk fel a novellában?

▣ **6.** Mi ihlette, miről szól a *Szegény emberek* című novella? **7.** Értelmezd a címét! **8.** Bontsd jelenetekre a novellát! Tartsd szem előtt a főhóst és az ő mozgását! **9.** A mű példázat arról, hogy mivé teszi a háború az embereket, hogyan válik gépies cselekedetté az öldöklés otthon – vezényszó híján is. Nyelvileg mi utal a katonai tudathasadásos állapotára? **10.** Végző soron a szörnyű tett, a két gyilkosság elindít a katonában egy, a tudathasadással ellentétes, önszemlélési folyamatot. Mikor kezd önállóan gondolkodni?

házi feladat **1.** Sajnos Ukrajna keleti részében is háború folyik az orosz és a szeparatista erők ellen. Kárpátjáról is nagyon sokan vettek részt eddig a harcokban. Van-e az ismeretségi körödben olyan ember, aki megjárta a frontvonalat?

A DZSENTRITÉMA MÓRICZ REGÉNYEIBEN

A Móricz korabeli dzsentri nem azonos már azzal a társadalmi réteggel, amelyről Mikszáth írásai szólnak. A XX. századi dzsentri fogalma sokkal szélesebb kategória: a birtokot szerzett hivatalnoktól, a földeket vásárló idegen származású nagypolgártól a fölemelkedő nagygazdáig, az apadt birtokú régi földesúrig sok mindenki beletartozik.

Az ő főhősei nem afféle úri svihákok, mint Katánghy Menyhért vagy Noszty Feri, hanem átlagon felüli, kiemelkedő képességű emberek, akikben nagy, előremutató tervek lobognak. Ezért is keserűbb, lesújtóbb a kiábrándulás: a nagy akarások semmivé foszlanak, az elszánások, tervek rendre zátonyra futnak, a legjobbak sorsa is a bukás.

Az úgynevezett dzsentriregények a történelmi osztályból való fokozatos kiábrándulás egy-egy állomásai: bennük az író saját kora országvezetésének visszasságait, korrupsztágát, morális züllöttségét mutatta be. A *Rokonok* például a teljes kiábrándulás, a teljes illúzióvesztés regénye.

Rokonok

(Rövidítve)

Kopjáss Istvánt váratlanul kinevezik főügyésznek. Megválasztása azért meglepő, mert a volt főügyész, Makróczy a város kiskirálya, s egyben igen jó cimborája a helyi vezetőknek. Line elcsodálkozik azon, hogy miért pont a férjét választották meg. Kopjáss elmondja feleségének, hogy valójában Makróczy elszólta magát: zse, vé.

– De mi az?

– Zs. V... Ez van ráütve minden bútorára, minden tárgyára, minden marhájának a tomporára: Zs. V. Zsarátnok Városa... De mindenki tudja, hogy a városi gazdálkodásra való célzással ezt úgy szokták mondani, hogy azt teszi, hogy „zsebre váglak”.

Lina felkacagott.

– Marha – mondta vígan.

– Elég marha. Mert egy pillanat alatt végigfutott az egész közgyűlésen, hogy mit mondott Makróczy. Makróczy nem is gondolta ezt komolyan, inkább csak olyan szabad tréfa volt tőle, hiszen tudod, milyen nyers ember, de valahogy a közgyűlés egy pillanat alatt megfordult. Úgy megbolygatódott, mint egy méhkas. Megirigyelték Makróczytól, hogy ő legyen az alföldi dózse. Merthogy a polgármester a zsebében van, azt már alaposan zsebre vágta, hát most aztán ő lett volna a város teljhatalmú ura... Mindig vannak ilyen tragikus fordulatok. Itt, dicsősége tetőpontján érte utol Makróczyt a nemezis¹. Megelégtették... Még a százezer holdas városi határ is szinte végigborzongott, biztosan a szelek is hallották, és végigsustorogták a pusztákon, hogy zsé, vé, zsé, vé... és a föld megrázódott, barátom, és lehányta magáról a vén zsványt. Mindenki kihúzta a nevét a szavazócéduláról, azt mondják, még maga a főispán is.

Kopjáss István lett a főügyész. A városházára menet rádöbbedt, hogy milyen szegényes körülmények között él; az utcán folyik a szennyvíz, nincsenek szennyvízelvezető csatornák, hanem a járdán keresztül távozik a háztartásokból. Felvillan az ötlet a fejében, hogy venni kéne valahol egy házat. Találkozik a Takarékpénztár igazgatójával, aki rájött, hogy valamilyen úton-módon nagyon távoli rokonok, és meghívja a csütörtökönként esedékes fogadóestélyre. Karonfogva mennek az utcán. A polgármester is hívhatja, megbeszélésre, és még egy riporter is tájékoztatót kér a programjáról. Először a polgármesterhez megy. A megbeszélés fő témája, hogy meg kell szeretetni az emberekkel az adófizetést. Kopjáss István egyszerűséggel azt mondja, hogy *az a fő, hogy a kecske is jóllakjon és a káposzta is megmaradjon*. A polgármesternek nagyon tetszett ez az egyszerű, ám frappáns állásfoglalás. Emlékezteti, hogy ne felejtse el megjelenni a csütörtöki fogadáson, mert jóformán itt dőlnek el a pénteki közgyűlés dolgai. Badai Isti, az osztály legfiatalabb tagja elmondja, hogy valóságos legendák keringenek arról, hogyha Kardics valakinek nem nyújt kezét, akkor az halott ember. Vajon ő mi lehet, ha karonfogva sétáltak, talán újjászületett? A riporternek is a kecske és a káposzta esetét mondja el.

Kopjáss ahogyan nézegeti az aktákat, s az ügyeket, egyre inkább rájön, hogy mindenhol jelen van a korrupció. A hír, hogy főügyész, minden kedves ismert és eddig ismeretlen rokonhoz is eljut, akik most pénzt kérnek tőle. Minden rokona csak ezért keresi meg, és kínál fel különböző üzleti lehetőségeket – Berci bácsi is csak Kopjáss pénzére pályázik. Nem véletlenül, hiszen ha valakinek hirtelen felviszi az Isten a dolgát, akkor minden létező és nem létező rokon jelentkezik, hogy pénzre van szüksége – rokonok között pedig úgy illik, hogy segítik egymást. Kopjáss számára megvétele ajánlják fel a Boronkay-villát, meghozza alacsony áron.

Kardics bácsi, a helyi Takarékpénztár igazgatója is közli, hogy ők ketten végül is rokonok, s ennek mentén rá akarja venni őt, hogy segítsen a Sertés-tenyésztő üzemet újraindítani. Kopjáss utána néz az ügynek, s óriási csalásokat fedez fel. Rendet akar teremteni. A Sertés-tenyésztő ügyeit kezdi tisztán látni, s úgy érzi, végre győzhet, elérheti minden célját, mert a kezében van mind a polgármester, mind Kardics bácsi. Közben igyekeznek az összes rokonnak valamilyen állást szerezni.

¹ *nemezis* – büntető igazság, bosszúálló sors, Isten büntetése, megtorló végzet

Boronkay búcsüestélyén vesznek részt feleségével, amikor hazafelé menet észreveszi, hogy a Városházán ég a villany a polgármester szobájában, de ekkor még nem tulajdonít nagy jelentőséget ennek. Másnap bemegy dolgozni, s látja, hogy felforgatták a Sertésenyészítő aktáit, s minden bizonyítékot, amit idáig megszerzett, eltüntettek.

Bemegy a polgármesterhez, mert feljelentést akar tenni, de a polgármester kineveti, és elmagyarázza a főügyésznek, hogy ő azért töltheti be ezt a posztot hosszú idő óta, mert bár segítette a rokonait, soha egyiknek sem szerzett állást a városnál. Kiderül, hogy Berci bácsi, tulajdon nagybátyja is átverte Kopjásst.

Úgy érzi elveszett, s letaglózva hagyja el a polgármester szobáját. Nem-sokára jön a hír, hogy Kopjáss pisztollyal öngyilkosságot kísérelt meg. A polgármester, s Kardics bácsi is azonnal intézkednek, hiszen a város legbecsesebb emberéről van szó, akinek életéért mindent meg kell tenni.

– Méltóságos úr – dadogta –, a főügyész úr, a főügyész úr...

– Na, na, mi az?

– Meglőtte magát.

– Á, á, s miért?

Oly felháborodottan nézett az emberre, hogy az ijedten hebetelt.

– Azt nem tudom, kérem.

– És miféle revolver? Hol vette a revolvert?

– Alázattal kérem, a Makróczy főügyész úr revolvere itt maradt az irodában, azzal.

– A, a... de hisz ez rettenetes... Hát hamar orvost... meg kell menteni azt a szegény embert... Meghalt?

– Haldoklik.

– Nahát, akkor mit ácsorognak, a teremtésit. A legbecsesebb embere a városnak. Azonnal mozgósítani az egész kórházat.

– Igenis.

Péterfi dr. elrohant, ahogy jött, s a polgármester felvette a köpenyét és a kalapját, mert a folyosók cúgosak.

– Csak nem akarsz odamenni? – kiáltott ijedten Kardics.

– Dehogyse akarok. Ez rettenetes. Meg kell menteni. Meg kell gyógyítani.

Odaszólt a belépő titkárhoz:

– Azonnal utaljatok ki ezer pengőt az özvegynek... Illetve a szegény feleségének... Ötszázat. Küldjétek át neki azonnal ötszáz pengőt.

– Százzal én is megtoldom – mondta Kardics bácsi, s már nyúlt is a zsebébe a tárcájáért. – Ilyenkor pénzre van szükség.

Sietve indultak a szegény ember megmentésére.

Amit a mőről tudnod kell

Keletkezése • 1930-ban kezdte közölni a *Pesti Napló*ban, könyv alakban 1932-ben jelent meg. Az *Erdély-trilógia* első két részének munkálatai közben erősödött benne egyre inkább az az elképzelés, hogy a régi

történelmi osztály egyes tehetséges, jobbra hivatott embereitől lehet esetleg várni az ország felvirágzását.

Címe • Témajelölő. A műben megjelenő rokon világ már inkább riasztó, taszító, mint kedélyes. A rokon érintkezés érdekeken alapul, a szegény rokonok piócaként tapadnak arra, aki egy kicsit följebb emelkedik, s kötelezően számíthat a közelebbi-távolabbi rokonai hirtelen felbukkanására. Nincs összetartás, és nem garancia a rokonság a megbízhatóságra sem. A rokonság egy újabb változatára is utal Móricz a címmel: a pénzen vett rokonságéra. A mű olyan világról szól, ahol a környezet magához hasonlóvá, rokonává teszi az újonnan odakerülőt.

Témája • Zsarátnok város életét, urainak korruptségét, érdekeik összefonódását leplezi le az író az új főügyész, Kopjáss István tapasztalatai, élményei, hivatali pályafutása alapján.

Regényidő • A regény ideje valóságos és nagyjából megegyezik a regény írásának idejével – ezért *egyidejű (kontemporális) regénynek* is nevezzük. A regénybe foglalt történelmi utalások segítenek a regényidő megállapításában (Kopjáss világháborús részvétele, a forradalmak idején elszünetelt nélkülözések, a trianoni szerződésről – Kati néni Felvidékről érkezik –, az 1920-as évek gazdasági stabilizációjáról, majd az ezt követő dekonjunktúráról¹). A cselekményidő is megállapítható. Kopjáss főügyésszé választása és öngyilkossági kísérlete közt megközelítőleg egy hónap telik el.

Helyszínek • A regény helyszínei egy kivétellel (mikor Kopjáss István Budapestre utazik) Zsarátnok városában találhatók. Ez a hely fikatív, ilyen nevű város nincs az Alföldön (szemben a regényben említett más településekkel: Nyíregyháza, Nagykároly, Salgótarján). A város neve beszélő név, a *zsarátnok* szó a leégett tűz után még lassan izzó parazsat jelenti. Tipikusan magyarországi kisváros. Gazdasági, politikai és szociális állapota az egész országra jellemző.

Szerkezete, cselekménye • Móricz jól szerkesztett, egységes sodrású, minden részletet a mondanivaló szolgálatába állító alkotása. A kompozíciónak egy olyan feszes, drámai formájáig jutott el, amelyben már minden háttérbe szorul, ami nem a lényegét szolgálja. A művet két estély foglalja keretbe. Az első pezsgős vacsora, melyen a főügyész megválasztását ünneplik, az utolsó összejövetel Magdaléna bankettje.

A cselekmény az új főügyész megválasztásának másnapján indul. A főhős a történeteket feleségének, Linának (Szentkálnay Lina) meséli el, s naiv módon valóban elhiszi, hogy Makróczyt, a volt főügyészt anekdota illő elszólása (*azt mondta, hogy zs. v.*) buktatta meg.

A nagy gazdasági összeomlás következtében a város nyakába szakadt a roppant pazarlással felépített Sertéstenyészítő csődje. A részvénytársaságban érdekelve volt a város, a főispán, az alispán, a nagybirtokosok és a kisgazdák széles tömege. Az építkezés „hulladékaiból” az üzlet-

¹ *dekonjunktúra* – a termelés és a kereskedelem válsága, a kereslet-kínálat egyensúlyának megbomlása, a kereslet, a fogyasztás csökkenése, hiánya

vezető igazgató, Boronkay Ferenc részére modern luxusvillát is építenek a város előkelő negyedében. *Mielőtt azonban az üzem produkálni tudott volna valamit, a sertés ára lement, a kukorica ára meg felment. Erre beütött a krach.* Ezt a krachot, az egész úri társaságot magával rántó botrányt kell valahogy eltussolni: ezért van szüksége a városnak egy tiszta múltú, fedhetetlen főügyészre, de egyúttal olyasvalakire is, akitől nem kell tartani. Így esett a választás a volt kultúr tanácsnokra, Kopjáss Istvánra.

Kopjáss István pontosan tudja, hogy min kellene változtatni. Már az első hivatali napján azonban megérzi, hogyha meg akarja őrizni a véletlenül elnyert pozíciót – ahol lehetősége nyílna a változtatásokra –, meg kell alkudnia. Jól kifejezi ezt a polgármesternél és az ellenzéknél egyaránt sikeres mondata, „programja”: *A kecske is jóllakjék, és a káposzta is megmaradjon.*

Már a választás másnapján feltűnik az első szegény rokon, és segítséget kér a váratlanul magas pozícióba jutott unokaöcstől. Lajos bácsit követik a többiek is: Berci bácsi, Menyhért, Albert, Adélka és Kati néni, az egész „poloska faj”, ahogy Lina nevezi őket. Az új főügyészt fokról fokra behálózzák: a szegény rokonok alulról tolják, a város vezetői felülről húzzák a panamák felé. Kardics folyószámlát nyittat számára a Takarékpénztárban, a nyakába akarják sózni a kompromittált Borokay Feri luxusvilláját, végül őt vennék be harmadiknak a Sertéstenyésztő megmentésére létrehozandó szindikátusba.

panama – gazdasági érdekek érvényesítése, csalással, megvesztegetéssel, a közpénzekkel való visszaélésekkel. Nevét a Panama-csatorna építése körüli nemzetközi botrányról kapta.

szindikátus – nagyvállalatok ideiglenes szövetsége a piaci előnyök biztosítására: pl. árszabályozás, értékesítés.

A magánéletét, feleségéhez való viszonyát is fokozatosan kettősség jellemzi. A korábban megbecsült takarékos, a családjáért élő asszonyt hirtelen koloncnak érzi, aki visszatartja őt a szárnyalástól. A másik asszony, Szentkálnay Magdaléna, az újonnan megnyíló lehetőségek jelképe: elegáns, szép, intelligens és független. Linával szemben a valóság helyett az ábrándok, eszmények világát képviseli. Kopjáss vesztét végül is az okozza, hogy meg akarja mutatni a hatalmát, hogy vele is számolni kell. A helyi hatalmasságok ezt már nem tűrhetik. Olyan helyzetbe hozzák, hogy épp ő tűnik fel panamistának és a legfőbb népnyzónak. Ellene fordítják minden korábbi elképzelését. A polgármester és Kardics nagyon elégedettek. Úgy érzik, hogy most már Kopjássból remekül használható ember lesz, akinek kiváló ötletei vannak. Kopjáss csak egy kiutat lát, öngyilkos lesz. A regényből azonban nem derül ki, hogy meghal-e, vagy a kórházban sikerül megmenteni.

A polgármester és Kardics bácsi azonnal intézkednek, hiszen a város legbecesebb emberéről van szó, mindent meg kell tenni, hogy megmentésük.

Szereplők • Kopjáss István a regény központi alakja, az ő szemével látjuk az eseményeket.

■ **Kopjáss István:** 45 éves, jellegzetes móríci hóstípus, hasonló Matolcsy Miklóshoz (*A fákllya*), Szakhmáry Zoltánhoz (*Úri muri*) – az általa képviselt magasztos eszmék, a változtatás igénye és programja nem valósítható meg az őt körülvevő világban, így tragikus alak. Másrészről Mórícz az ő sorsában is bemutatja a saját magánéletében megtapasztalt ambivalens házastársi viszonyt, a magasba törő férfi és a realitások világához ragaszkodó asszony között.

Kopjáss mint egyszerű városi kistisztviselő, kultúratanácsnok, a tanügyi és kulturális osztály, a legutolsó, leglényegtelenebb ügyosztály vezetője megválasztásáig tiszta erkölcsű ember, művelt, széles látókörű, aki oly sok kemény, szigorú kritikát mondott a város urairól. Főügyésszé választásával egy új világ nyílik meg előtte, gyermekeinek szebb és jobb életet biztosít. Egy csapásra irigyelt ember lesz, a kegyeit keresik olyanok, akik eddig még köszönésre sem méltatták. Megelégedéssel tölti el új helyzete, élvezi, hogy a városháza kapujában álló őr most már feszes haptákba vágja magát, s úgy tiszteleg neki.

A főhős tönkrement dzsentricsaládból származott. Szegényes gyermekora s nélkülözései révén, de különösen négyéves frontszolgálata és hadifogsága idején közel került a néphez. Ifjúkorában nagy népboldogító légvárakat építgetett magában: az emberiség harcosa, katonája kívánt lenni, vértanúja inkább, mint árulója. A szegény megtört magyarságot szerette volna jó útra vezetni. Még a helyi lapban megjelent főügyési programja is tartalmazott ilyen célkitűzéseket: *az igazság és a jog alapján állok, s egyetlen célom a polgárság érdekeinek védelme*. Mindezek ellenére, Kopjáss már főügyési pályájának legelső napján elcsúszik, meginog. Késve érkezik hivatalába, boldog, hogy Kardics, a Takarékpénztár igazgatója fölfedezze köztük a „rokonságot”, s ezzel eldicsekszik a polgármester, Béla bácsi előtt is.

Főügyésszé való megválasztásáig harmonikus családi életet élt városzéli lakásában. Gondos, beosztó felesége megteremtette a tisztességes, nem nélkülöző háztartás lehetőségeit a két fiúgyermek (Berci és Kálmuska) és férje számára. Kopjáss jellemének negatív vonásai, amelyek addig csak lappangtak benne, lassan, fokozatosan kerülnek felszínre kinevezését követően. Felismeri, hogy új társadalmi helyzetében változtatnia kell az életvitelén, és ehhez pénzre van szüksége. Az addig oly kedves otthona is ócskává, csúnyává válik, az utca bűdössé, sárossá, ahol mindig latyak van. Úgy érzi, hogy szegényes otthona méltatlan új hivatalához, ezt sugallják neki új társaságának célzásai is. Anyagi és társadalmi függetlenségét akarja először megteremteni, s ha meglesz a háza, s lesz elég pénze, akkor szembeszállhat a város hatalmasságaival. De addig „kétkulacos politikát kell folytatnia”, ifjúkori ideáljai és a hatalom közt. Rendkívül vonzódása az úri, könnyű élethez szinte megválasztásának másnapján már felszínre törnek. Karriervágya, gyá-

va meghunyászkodása, megvesztegethetősége, képmutatása, és nem utolsósorban rokonait támogató protekcionizmusa jellemét fokozatosan deformálják. Gondolkodás nélkül zúdítja a városra a protezsált rokonait. Albertet a Takarékbba szánja, Menyhértet a Múzeumhoz, Adéllát tanító-nőnek, nem is szólva Berci bácsiról, aki végül is a veszét okozza. Hiába figyelmeztették, hogy a bácsival vigyázni kell, mert soha semmit nem ért el tisztességes úton, nem veszi komolyan. Nem jut eszébe, hogy arra is figyelnie kell, hogy ne legyen sarokba szorítható.

A jó szemű, tehetséges Kopjáss át tudja tekinteni mindazt a törvénytelen összeesküvést, korrupciót, amely a város életét jellemzi. Mégis leginkább akkor háborodik fel, mikor úgy érzi, hogy mellőzik. Megakadályozza a Holub és Társa cég hídpályázatát. Célja nem az igazság érvényre juttatása, hanem a zsarolás. Vele is számolni kell!

De ezt a vakmerőséget a város hatalmasságai nem nézik jó szemmel, s minden korábbi elképzelését, sőt mondatát ellene fordítják. Ekkor szembesül azzal, hogy az *igazság* és *becsület* (Kopjáss eszményei) a pénz és a rokonok világában nem érvényesül. Az utolsó lökést végső elkeseredéséhez nagybátyja széncsalása adja meg. Berci bácsi a Kalácsbányából mintaként salgótarjáni szenet szállított a városnak, s a vagonokon még a salgótarjáni feladócédula is rajta maradt. *Úgy érezte elveszett, letaglózva hagyta el a polgármester szobáját.* Kopjáss élete romjain nemcsak közéleti szereplésével számol le, hanem szerelmi ábrándjaival, Magdaléna emlékével is. Bukásának nem bűne, nem becstelensége, csak gyengesége és mohósága az oka. Az a naiv gondolata, hogy úgy lehet hatalmon, hogy egyszerre akar népbárát igazságosztó lenni, és megteremteni saját anyagi jólétét.

■ **Szentkálnay Lina:** a főhős felesége, józan gondolkodású, hűséges, meggondolt és megfontolt asszony. Sokkal tisztábban látja a dolgokat, mint az ura, tudja, hogy ebben a pozícióban elkerülhetetlen a megvesztegetés, a panamázás. Ha férje megfogadná a tanácsát, talán elkerülhetné a bukást. Ahhoz szokott hozzá, hogy egyik napról a másikra teremtse elő az életre valót, hogy filléres problémákat oldjon meg, és nem ahhoz, hogy egyik napról a másikra villát vegyenek. Lina sokszor kimondja azokat az igazságokat (pl. a rokonok viselkedésével kapcsolatban, a városi korrupcióról), amelyek Kopjáss gondolataiban is megjelennek – ezzel is bizonyítva, hogy méltó társa –, de az a tény, hogy ő mondja ki, valamint szavainak bántó, sértő éle arra készítetik Kopjásst, hogy nyíltan vagy magában ellene szegüljön, és más „igazságokat” keressen.

Kopjáss viszonya megváltozik feleségével szemben. Csak akkor látja magához illőnek, amikor új ruhában, az újonnan megismert társaságban vannak. Lina nem tud és nem is akar férjével emelkedni. A tisztességes polgári szegénységhez szokott feleség nem érti Magdaléna és a többiek életvitelét, és nem is tartja illendőnek.

■ **Szentkálnay Magdaléna:** a kompromittált Boronkay Ferenc felesége, Kopjáss feleségének rokona, *a faj kitenyészett, szinte egzotikus*

virága. Kopjáss valamikor szerelmes volt bele. Az elérhetetlen, csillogó, könnyed, bájos asszony szinte pontosan Lina ellentéte. A főügyész bukásában akaratlanul ő is szerepet játszik. Hiszen mindig akkor kerül elő, amikor a legfontosabb kérdésekről van szó. Hogy tudna a főügyész a ház megvételeéről józanul döntené, ha Magdaléna az eladó.

Magdaléna alakját Móricz visszafogottan rajzolta meg: *hideg, meddő, üres életű nő, akinek lelke talán nincs is, csak vonzó, gyönyörű teste.*

■ **A panamisták:** a polgármester (Béla bácsi), Kardics, a helyi Takarékpénztár igazgatója, Wagner, a főjegyző, Makróczy, volt helyettes főügyész, a főispán, az alispán, a nagybirtokosok és a kisgazdák egész tömege. Móricz általuk, párbeszédek, belső monológjaik segítségével foglalja össze a város és Magyarország politikai, gazdasági és szociális életének jellemzőit. Meglehetősen lesújtó képet rajzol: az országos és a helyi vezetésben a közérdek helyett az egyéni (rokon) érdekek munkálnak. A patriarchális (atyáskodó) magatartás az állami, politikai életben) alapon nyugvó társadalom protekción és korrupción alapul, a látszólag meglévő demokratikus intézmények ellenére sem működik demokratikusan. A politika összefonódik a pénzvilággal, a tisztviselők érdekeltek a városi beruházásokban, cégek, bankok munkájában, ugyanakkor a közpénzeket büntetlenül elherdálhatják. Nincs adózási fegyelem. Mind egyiküket csak az önös, anyagi érdekek vezérik, magukhoz idomítanak mindenkit, s aki ellenáll, könyörtelenül eltiporják.

Üzenete • Móricz nem emeli hősét a tragikus hősök szintjére, s ezzel elvetette saját illúzióit is *Magyarország a rokonok és a panamák lápvilága*, melyben szükségszerűen el kell merülnie még a legbecsületesebb szándéknak is: nincs, nem található az ország vezetői között egyetlen igaz, a nép ügyét felkaroló ember sem. Ebben a regényben teljesedett ki Móricz realista ábrázolásmódja.

1. Móricz Zsigmond mely regényeiben központi szerepű a dzsentri-téma? **2.** Mikor keletkezett a *Rokonok* című regény, és mit takar a címe? **3.** Mi a fő témája a *Rokonok* című regénynek? **4.** Milyen történelmi utalásokat találsz a regényben a regényidő megállapítására? **5.** Hogyan épül fel a regény? Milyen a szerkezete? **6.** Foglald össze a cselekményét!

◆ **7.** Jellemezd Kopjáss Istvánt! **8.** Hogyan alakul Kopjáss és az asszonyok (Lina és Magdaléna) viszonya? **9.** Jellemezd Kopjáss rokonait! Melyik rokona bukásának egyik okozója?

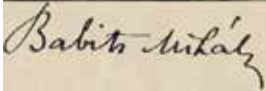
▣ **10.** Értelmezd: *Magyarországon a hozzáértés helyett sokkal fontosabb a megbízhatóság!* **11.** Milyennek látod a város vezetőit? Szerinted miért beszél tört, befejezetlen mondatokban a ravasz polgármester Kopjással? Milyennek képezed el Kardicsot? **12.** Keress példákat a regényből a realista ábrázolásmódra! A példákat értelmezd is!

házi feladat **1.** Milyen különbség figyelhető meg Móricz és Mikszáth dzsentri-ábrázolásában? Készíts összehasonlító táblázatot a *Rokonok* és *A Noszty fiú esete Tóth Marival* című regények alapján! **2.** Nézzétek meg a 2006-ban készült Szabó István által rendezett *Rokonok* c. filmet! Beszéljétek meg!

ÖSSZEGZÉS • Móricz Zsigmond művei azért forradalmian újszerűek a maguk korában, mert Magyarország társadalmát s benne az emberi viszonyokat túrhetetlennek és változást követelőnek mutatja. Túrhetetlen az ország urainak tékozló életmódja, mértéktelen hatalmaskodása – és elviselhetetlen a szegények nyomorúsága és megaláztatása.

Nemcsak ebben érezték kortársai az újszerűséget. Emberábrázolását is szokatlannak és merésznek tartották. Arany Jánoson kívül nem volt előtte magyar író, aki az elbeszélő művészetben olyan megjelenítő erővel ábrázolta az embert, mint ő. Csakhogy Aranynak az volt az elve, hogy a valóság „égi mását” kell az írónak ábrázolnia, Móricznak pedig az, hogy a dolgokat a maguk földi mivoltában kell visszaadnia. Sokat tanult Móricz a századforduló világszerte elterjedt irodalmi stílusából, a naturalizmusból. A nagy összefüggések, okok és okozatok, az általános érvényű igazság megmutatására törekedett. A tipikus, vagyis jellemző, általános érvényű élethelyzetek és konfliktusok ábrázolását tűzte ki maga elé célul. Nem merült el a részletekben, hanem elhagyta a lényegtelent, kiemelte a lényegest, és az általános igazságokat érzékeltette az egyszerűben. Ezért naturalista vonásaival együtt nem naturalista, hanem realista írónak tarjuk.

BABITS MIHÁLY (1883–1941)

Babits Mihály arcképe
és aláírása, 1935

Az irodalmi értékítélet koronként változik. A kortársak többnyire Ady mögé jelölték ki helyét. Ma már Babitsról az az általános vélemény, hogy nem Ady után, hanem Ady mellett van helye. A népnemzeti irányzatot váltó modern, esztétikai és tartalmi értelemben is a XX. századi világot kifejezni és értelmezni akaró irodalom vezéregyénisége volt. Műveltsége és ízlése kétezer év irodalmának és kultúrájának átfogására tette alkalmassá, az európai szellem értékeinek átmentését ugyanúgy alapfeladatnak tekintette, mint az újítás fontosságát.

ÉLETÚTJA

Gyermekkora, iskolái • 1883. november 26-án született Szekszárdon. Értelmiségi családból származott. Édesapja, Babits Mihály törvényszéki bíró volt. Édesanyja, Kelemen Auróra.

Elemi iskoláit Budapesten és Pécsen végezte el. 1893 őszétől a pécsi cisztercita gimnáziumban tanult (itt végzett apja és nagyapja is). 1901-ben a budapesti bölcsészkar magyar-francia szakára iratkozott be, de a franciát hamarosan latinra cserélte. Az egyetemi évek talán legmeghatározóbb élményét a Négyesy László vezette stílusgyakorlati szeminárium jelentette. Itt szövődött barátsága Juhász Gyulával, Kosztolányi Dezsővel, Karinthyval. Esztétikai és filozófiai érdeklődése mellett görög, német,

francia, angol, olasz nyelvet is tanult. Fordított és foglalkoztatta a modern pszichológia is.

Babits nevét a magyar irodalmi életben *A Holnap* antológia tette ismertté. 1908 szeptemberében a Juhász Gyula kérésére küldött versei jelentek meg itt.

A tanár • Az egyetem elvégzése után Baján, a cisztercita gimnáziumban mint világi ideiglenes helyettes tanár töltötte gyakorló évét. 1906-ban szerzett tanári oklevelet. Ezután Szegeden vállalt tanári állást az állami főreáliskolában.

1908. június 24-én az erdélyi Fogarasra nevezték ki rendes tanárrá. Babits valóságos száműzetésnek élte meg „világ végére” helyezését. Három tanévet töltött a fogarasi gimnáziumban. Saját bevallása szerint magányosan és szabadidőben bővelkedve. Sokat és sokfélét olvasott, tanult és írt. 54 verse és Dante *Isteni színjátékának* bravúros fordítása született itt.

1911-ben Újpestre helyezték a Könyves Kálmán Gimnáziumba. Ettől az évtől kezdve a *Nyugat*nak is állandó munkatársa lett. 1912 novemberétől 1916 elejéig a budapesti tisztviselő-telepi gimnázium tanára.

Háború, forradalom • Babits az első perctől kezdve tiltakozott az esztelen vérontás, a háború ellen. Hazafiatlansággal és erkölcstelenséggel vádolták. Támadói – tanártársai közül is néhányan – hazafias szempontból alkalmatlannak tartották a tanári pályára. Hecckampány indult ellene. Rövid ideig tanári állását is fel kellett adnia, majd egy másik gimnáziumba helyezték, ahol nyugdíjazásáig (1919) tanított.

Házassága • A közélet viharai elől magánéletbe menekült. 1921-ben házasságot kötött Tanner Ilonával, aki magát Kazinczy felesége után Török Sophie-nak nevezte. Kapcsolatuk Babits számára élete végéig kiengesztélyozott családi hátteret jelentett. Anyagi helyzetük is rendeződött, 1923-ban az esztergomi Előhegyen kis telket és házat vásároltak, a nyarakat ettől fogva mindig ott töltötte a család. Közös gyermekük nem lévén, egy rokon kislányt, Ildikót fogadták örökbe.

Az irodalmi élet szervezője • 1927-ben Baumgarten Ferenc halála után Babits lett a Baumgarten-díj kurátora (elnöke). 1929-től haláláig a *Nyugat* egyik szerkesztője volt. Mindkét tevékenysége alatt a szellemi igényesség vezérelte, s egyben anyagi biztonságot is hozott Babits számára.

Baumgarten Ferenc (1880–1927) magyar származású, de Németországban élő esztéta volt. A magyar irodalomban azzal tette nevét halhatatlanná, hogy mintegy egymillió pengőt kitevő vagyonát a magyar írókra hagyta. Olyan magyar írók kapták az alapítvány kamatait, akiknek munkássága csakis eszmei célokat szolgált.

Betegsége • 1934 fordulópont volt a költő életében: ekkor tapasztalta betegségének első jeleit. Később így vallott róla: *Engem éveken át egy gonosz kór keze fojtogatott: szó szerint fuldokolva és lihegve jártam a világot,*

mintha a levegő kiapadt volna körülöttem. 1937-ben orvosai gégerákot állapítottak meg panaszai okául. Állapota 1940 elején rosszabbodott, ennek ellenére vállalta márciusban az olaszországi utazást. 25-én San Remóban átvehette a Dante-fordításokért az olasz állam kitüntetését, a San Remo-díjat. Még ez évben az MTA tagjai közé választotta. 1941. augusztus 4-én halt meg Budapesten a Siesta szanatóriumában.

MUNKÁSSÁGA

Munkásságának jellemzői • Babits a hazai irodalmi hagyomány örököse volt elveiben, erkölcsiben. A szabadelvű, polgárosult nemesség eszméit igyekezett átmenteni saját korába, amikor a politikusok végzetes világháborúba sodorták az országot. Történelmi példaképei azok az államférfiak voltak, akik felett közjogi viszonyokat, virágzó tudományt és művészeteket akartak meghonosítani (pl. Széchenyi István). Irodalmi példaképei a magyar költészet klasszikusai közül kerültek ki, főleg Kölcsey, Vörösmarty és Arany hatott rá. Költészetének legjellemzőbb sajátossága a *gondolati-filozófiai* mélység, szemlélődő, tünődő attitűd, amely nem hiányzik a korábbi magyar lírából, és amely a lét értelmezéséhez segítségül hívja a modern ember megannyi problémáját. Írói hitvallása: *az irodalom egymagában.*

Az új irodalmi ízlés híve volt. Adyhoz hasonlóan a szimbolizmus sajátosságait mutatta. Ő azonban *a művészi formát nemcsak eszköznek, hanem célnak is tekintette.* Versei óriási formai változatosságot és gazdagságot mutatnak. Nagy szerepe van költészetében a *játékosságnak.* Nem felszínes játék ez, hanem művészi varázslás. *Újszerű ritmusokat, dallamokat* csalt ki a nyelvből. Ezért nevezzük **formaművésznek** is.

Gondolatisága nemcsak a vers magvas gondolati anyagában, hanem kifejezőmódjában is érvényesült. Nem a saját érzelmeiről beszélt, hanem a gondolat erejével keltett érzelmeket az olvasóban. Költői hitvallása: *Egy vers jobb lesz és nem rosszabb, ha az ész építi.*

Tárgyas költőnek is nevezzük: személyétől független tárgyakról, személyekről szólva jobban ki tudta fejezni érzelmeit, mintha vallomást tett volna arról, hogy mit érez. Nézeteit elméleti írásaiban is kifejezésre juttatta.

Babits igazi **poéta doctus**, tudós költő volt. Kezdetben filozófusnak készült, de éppúgy érdekelték az irodalom elméletével kapcsolatos tanulmányok is. Egyetemi éve alatt főleg Schopenhauer és Nietzsche, később, a fogarasi években Bergson filozófiája, valamint Szent Ágoston hatott rá.

Kötetei • Első kötetének – *Levelek Irisz koszorújából* (1909) – verseit az 1902-től írt alkotásaiból válogatta össze. Gyűjteményes jellegű abban az értelemben is, hogy egymástól eltérő, sokszínű arcát mutatja meg benne a költő. A kötet cím egyben értelmezi a sokszínűséget, hiszen Irisz a görög mitológiában az istenek követe, az ezerszínű szivárvány istennője. A versek az istennő koszorújának levelei. Téma-, stílus-, hang-

nem- és versformabeli sokszínűség jellemzi a kötetet. Újklasszicizmus és modernség egyszerre szólal meg a versekben. Egy dolog azonban mindig állandó: a minőség iránti elkötelezettség. Kötetét három nagyszerű óda vezeti be, s mindhárom felfogható ars poeticának, programversnek: *In Horatium, Óda a bűnhöz, Himnusz Irishez*.

1911 áprilisában jelent meg Babits második kötete, a *Herceg, hátha megjön a tél is!*, amelynek versei Henri Bergson és Nietzsche filozófiájának hatását mutatják. A kötet talán legfontosabb és legismertebb verse az *Esti kérdés*. Szépségét képei és a megidézett hangulatok adják, nyugtalanítóvá talán a megválaszolhatatlan kérdések teszik.

1916 januárjában jelent meg harmadik kötete, a *Recitativ*. Ady ez alkalommal verssel üdvözölte a költőt. A kötet első részének darabjait (*Fogarás* című verscsoport) a száműzetésként megélt fogarasi évek élményei ihlették. Szinte mindegyik vers az egyéni léthelyzet keserűségéről tanúskodik. A kötet második része az *Intermezzo* címet viseli.

A *Béke és háború közt* című kötetben az 1913 és 1916 között keletkezett versek kaptak helyet. A napi politikától magát mindig távol tartó költő *Május huszonhárom Rákospalotán* című versében az 1912. május 23-i tüntetés eseményeire reagál. (A rendőrség a tüntetők közé lőtt.) A kötet egyik legjelentősebb verse a *Húsvét előtt* (1916), mely a háborúellenes költészet legnagyobb darabja.

1820-ban jelent meg a *Nyugtalanság völgye* című kötete, 1925-ben a *Sziget és tenger* című gyűjtemény. A kötet bevezetőjeként álló *Örökké ég a felhők mögött (Vallomás helyett hitvallás)* című verse a megújult önbizalomról, hitről, új erőről árulkodik.

1929-ben látott napvilágot újabb verseskötete, *Az istenek halnak, az ember él*. A költeményekből kibontakozó magatartás az értékek, a hagyományok védelmét jelentette egy olyan korban, amikor a világ szorongással, rettegéssel töltötte el az embert. A látszólagos visszavonulás az etikátlan világtól való elhatárolódást jelentette.

Az emberi szenvedéssel való azonosulás, a prófétaszerep vállalása a *Verseny az esztendőkkel!* (1934) kötet lapjain bontakozik ki. Ez az utolsó verseskötete. 1937-ben *Összes verseinek* bővített kiadása jelent meg.

A tanulmányíró • 1910 és 1911 között jelentek meg első irodalomtörténeti, irodalomkritikai munkái: *Petőfi és Arany* (1910), *Az irodalom halottjai*, *Az ifjú Vörösmarty* (1911), *Tanulmány Adyról* (1920). Legnagyobb ilyen jellegű vállalkozása *Az európai irodalom története* (1932). *Keresztül-kasul az életemen* címmel emlékeit és tanulmányait foglalta kötetbe 1939-ben. Utolsó tanulmánykötete 1941-ben jelent meg *Írók két háború közt* címmel.

A műfordító • Babits legkitűnőbb műfordítóink egyike. Az *Isteni színjáték* fordítása egyedülálló vállalkozás a magyar irodalomban. Babits először az első résszel, a *Pokol* fordításával készült el 1913-ban. A húszas években látott napvilágot Dante-fordításának folytatása, a *Purgatórium*,

a befejező rész pedig *Paradicsom* címmel 1923-ban. A teljes fordítás 1929-ben jelent meg.

A Dante-fordításon kívül, mely kétségkívül fordítói munkásságának megkoronázása, vannak más fordításai is. Magyarra ültette Shakespeare egyik kései darabját, *A vihart* (1916). Fordított *Oscar Wilde-verseket* (1916). *Pávatóllak* címmel műfordítás-kötete jelent meg 1920-ban. Lefordította a világirodalom erotikus költészetének remekeit *Erato* címmel (1921). 1923-ban jelent meg Szabó Lőrincsel és Tóth Árpáddal közösen készített *Baudelaire*-fordítás. Fordította E. A. Poe-t: *Groteszk és arabeszk* (1928) és Theophile Gautier-t: *Kleopátra egy éjszakája* (1922). Lefordította az *Oidipus királyt* Szophoklésztól és halála előtt még befejezte az *Oidipus Kolónosban* című dráma fordítását.

A prózáiró • Regényei, elbeszélései nem érik el költészetének magasságait, ennek ellenére a mai prózairodalom jelentős darabjai között a helyük. Első regénye, *A gólyakalifa*. 1922-ben jelent meg *Tímár Virgil fia* című lélektani regénye. Szatirikus regényében, a *Kártyavárban* (1923) krimiszerű történet keretében a századelői pesti panamák világába kalauzolja el az olvasót. Önéletrajzi regényén, a *Halálfiain* hat évig dolgozott, 1927-ben jelent meg. Család- és nemzedékregény is. A szereplők személyiségrajzában felsejlenek az ifjú Babits vonásai. 1933-ban jelent meg Babits utolsó regénye, az *Elza pilóta, vagy a tökéletes társadalom* című negatív utópia. A történet Babits kora után 100 évvel játszódik. A főhős arra kényszerül, hogy szülővárosát bombázza. 1937-ben látott napvilágot a *Hatholdas rózsakert* című novelláskötete.

1. Hogyan kapcsolódnak Babits Mihályhoz a következő helynevek, nevek, dátum: Szekszárd, Budapest, Pécs, Baja, Szeged, Újpest, Esztergom, Tanner Ilona, Baumgarten Ferenc, San Remo-díj, 1941. augusztus 4.?

◆ **2.** Babits versesköteteinek címe jól szemlélteti költői magatartásának változásait. Milyen versesköteteit ismered? Sorold fel megjelenésük sorrendjében!

3. Milyen prózai műveit ismered Babits Mihálynak? **4.** Babits igazi *poeta doctus* volt. Kik voltak azok a filozófusok, akik legjobban hatottak rá? **5.** Mely kötetek jellemzik a tanulmányíró Babitsot? **6.** Babits legkitűnőbb műfordítónk egyike. Milyen fordításait ismered?

A lírikus epilógja

Csak én bírok versemnek hőse lenni,
első s utolsó mindenik dalomban:
a mindenséget vágyom versbe venni,
de még tovább magamnál nem jutottam.

S már azt hiszem: nincs rajtam kívül semmi,
de hogyha van is, Isten tudja hogy' van?
Vak dióként dióban zárva lenni
s törésre várni beh megundorodtam.

Bűvös körömből nincsen mód kitörnöm,
Csak nyílam szökhöz rajta át: a vágy –
de jól tudom, vágyam sejtése csalfa.

Én maradok: magam számára börtön,
mert én vagyok az alany és a tárgy,
jaj én vagyok az ómega s az alfa.

Amit a mőről tudnod kell

Keletkezése • A lírikus epilógja Babits Mihály korai versei közé tartozik. 1903 júniusában írta, és a *Levelek Iris koszorújából* című kötet (1909) epilógusának (utóhangjának) szánta. Ifjúkori ars poeticái közé tartozik, az *In Horatiummal* és a *Himnusz Irishessel* együtt.

Műfaja • Elégia, versformájával a petrarcai szonett hagyományait követte, típusa ars poetica. Címe: kettős értelmezést rejthet magában: jelentheti a határozott névelő miatt saját záró gondolatait, jelenthet általánosítást is a költőkre vonatkoztatva.

Témája • Általában a világ megismerésének lehetetlenségéről szól. A külvilág hatásainak és a költőben zajló „harcnak” a bemutatása. Babits önmagát, költészetének természetét, törekvéseit és ezek eredményét vizsgálja. Lírai panasz.

Szerkezete • A négy versszak négy mondat, amelyek szemben állnak egymással. A vers legfőbb formaalkotó elve az ellentét.

1. vsz.: a tehetetlenség érzése uralja, a valóság és a vágy ellentmondó feszültsége. A teljességet akarja, de csak magáról tud írni, költészetének eredményeit vizsgálja.

2. vsz.: megkérdőjelezi a mindenség létezését, az én kerül előtérbe. Az önmagába zártság fokozódó keserűségét érzékelteti a *Vak dióként dióban zárva lenni*.

3. vsz.: csak a vágy tud kitörni ebből a *bűvös körből*, ő nem.

4. vsz.: felméri saját korlátait, az én önmagát nem képes kívülről szemlélni, noha ez a szándék hatja át. Magára marad személyiségével, ő az *alany és a tárgy*, így versei nem találnak megértésre. A zárlat látzólag pesszimista, valójában azonban épp az individualista szemlélet miatt nem az: *jaj én vagyok az ómega s az alfa*, a megszokottal fordított sorrendben a világmindenség ősi szimbóluma, a vég és a kezdet. Ezzel bezárul a bűvös kör, s az utolsó szakasz visszakapcsol az elsőre, a *mindenséget vágyom versbe venni* sorához. A *mindenség* azonosul az *énnel*.

Filozófiai hatások • Elsősorban Schopenhauer hatása érezhető a versben. Schopenhauer szerint nem küzdeni kell, hanem éppen ellenkezőleg: lemondani a küzdelemről, szemlélődő magatartást kell felvenni. Erre csak kivételes egyéniség képes. A *dió-* és a *bűvös kör* metafora is schopenhaueri eredetű. A *vágy-nyila* metafora eredetére pedig Nietzsche fő művében, az *Imígyen szóló Zarathustra* címűben bukkantak rá a

filológusok, ahol még az alfa és az ómega kifejezések is megtalálhatóak. Ennek elsődleges forrása azonban a *Biblia* (Jelenések könyve 1. 8.).

Kifejezőeszközök • Ellentét, metafora, költői kérdés, szimbólum, alliteráció, figura etymologica.

Üzenete • A vers fő kérdései: a külvilág sokszínűségének megismerhetősége, az egyén és a világ kapcsolata. Ellentét, feszültség érezhető a költemény egészén, mert Babits számára e kettő – a vágyak és a lehetőségek – összeegyeztethetetlen. Hiába vágyik a mindenség megismerésére, egy lírikus önmagát ismeri igazán, bezárkózik biztonságot adó *dióhéjába*, így egyedül marad alkotásaival.

1. Mikor keletkezett *A lírikus epilógja* című költemény? Hol jelent meg? **2.** Értelmezd a verset! **3.** Miért tekintjük a költeményt Babits ifjúkori ars poeticájának? **4.** Milyen filozófiai hatások érződnek ebben a versben?

◆ **5.** Mit jelent az alfa és ómega kifejezés? Kitől ered? **6.** Mi a versformája? Ismerd fel, állapítsd meg rímképletét! **7.** Mi a vers mondanivalója?

▣ **8.** Szerinted ismerjük-e önmagunkat igazán?

Esti kérdés

Midőn az est, e lágyan takaró
fekete, síma bársonytakaró,
melyet terít egy óriási dajka,
a féltett földet lassan eltakarja
s oly óvatossan, hogy minden fűszál
lány leple alatt egyenessen áll
és nem kap a virágok szirma ráncot
s a hímes lepke kényes, dupla szárnyán
nem veszti a szivárványos zománcot
és úgy pihennek e lepelnek árnyán,
e könnyü, síma, bársonyos lepelnek,
hogy nem is érzik e lepelt tehernek:
olyankor bárhol járj a nagyvilágban,
vagy otthon ülhetsz barna, bús szobádban,
vagy kávéházban bámészan vigyázd,
hogy gyujtják sorban a napfényü gázt;
vagy fáradtan, domb oldalán, ebekkel
nézzed a lombon át a lusta holdat;
vagy országúton, melyet por lepett el,
álmos kocsisod bóbiskolva hajthat;
vagy a hajónak ingó padlatán
szédülj, vagy a vonatnak pamlagán;
vagy idegen várost bolygván keresztül
állj meg a sarkokon csodálni restül
a távol utcák hosszú fonalát,

az utcalángok kettős vonalát;
vagy épp a vízi városban, a Riván
hol lángot apróz matt opáltükör,
merengj a messze multba visszaríván,
melynek emléke édesen gyötör,
elmúlt korodba, mely miként a bűvös
lámpának képe van is már, de nincs is,
melynek emléke sohse lehet hűvös,
melynek emléke teher is, de kincs is:
ott emlékektől terhes fejedet
a márványföldnek elcsüggesztheted:
csupa szépség közt és gyönyörben járván
mégis csak arra fogsz gondolni gyáván:
ez a sok szépség mind mire való?
mégis arra fogsz gondolni árván:
minek a selymes víz, a tarka márvány?
minek az est, e szárnyas takaró?
miért a dombok és miért a lombok
s a tenger, melybe nem vet magvető?
minek az árok, minek az apályok
s a felhők, e bús Danaida-lányok
s a nap, ez égő szizifuszi kő?
miért az emlékek, miért a multak?
miért a lámpák és miért a holdak?
miért a végét nem lelő idő?
vagy vedd példának a piciny fűszálat:
miért nő a fű, hogyha majd leszárad?
miért szárad le, hogyha újra nő?

Amit a mőről tudnod kell

Keletkezése • Babits 1908-ban Szegeden írta az első tizenkét sort, de csak 1909 áprilisában fejezte be Fogarason. Az 1911-ben megjelent *Herceg, hátha megjön a tél is!* című kötet egyik legfontosabb verse.

Műfaja • Filozofikus költemény. A költemény filozófiai alapgondolata: az utolsó két sorban elhangzó két kérdés a lét és nemlét, születés és halál mértéjére, okára kérdez rá, amelyre nincs és nem is lehet válasz. A kérdés fontosabb is, mint a válasz, és jellemző Babits filozofikus verseire.

Bergson hatása – Babits tanulmányt is írt *Bergson filozófiája* címmel (*Nyugat*, 1910), az ő hatása ismerhető fel a versben. Különösen Bergson elmélete az időről, mely különbséget tesz a mérhető, objektív idő és az egyén szubjektív, nem mérhető, teremtő ideje között. *Az egész múlt él és hat a jelenben: ez a teremtő idő. Az emlékezés pedig nem*

visszatérés a múltba, hanem a múlt minduntalan betolakodása a jelenbe. A múlt a lélek, a jelen, a test: az emlékezés a lélek hatása a testre – írta Babits az említett tanulmányában. Ez nagyon fontos gondolat a vers megértése szempontjából.

Témája • A lét alapkérdései, az élet értelmére, céljára kérdez, a fő kérdés: *miért élünk?* Címe: minőségjelzős névszó, az időpont megjelölése utal a költőt foglalkoztató kérdésekre.

Szerkezete • A költemény egyetlen 53 sorból álló nagy mondat szerkezet. Az értelmi tagolás három része: a nyitány *Midőn* mondatkezdése, az *olykor* és az *ott* újraindítása.

I. egység (1–12. sor, jelen): a *Midőn* időhatározó szóval kezdődően egy tavaszi-nyári esti élménye, annak leírása, milyen csodálatos, amikor az est leszáll. Ezt egy összetett (kibontott) metaforával jeleníti meg a költő.

II. egység (13–34. sor, múlt): az *olyankor* határozószóval kezdődik. Ezek az emlékezés képei. Valós élményeken alapuló képek: a barna, bús szoba Fogarast, a kávéház Szegedet, a domboldal Baját, a következő képek a még távolabbi gyerekkort idézik fel. Végül első velencei útjának emlékképei tűnnek elő, a legfrissebb és a legerősebb emlék valamennyi közül. Babits egész életében csodálta Itáliát.

III. egység (35–53. sor, jövő): az *ott* határozószóval kezdődik a harmadik egység, jóllehet a velencei képek folytatódnak még, de innentől mindennek a megkérdőjelezése folyik. Tíz kérdés hangzik el összesen, válasz nélkül visszhangoznak bennünk. Miért van mindez, hisz úgyis hiábavaló minden – sugallják e kérdések. Hiúságok hiúsága, utalhatunk Kölcsey *Vanitatum vanitasára*, s vele a *Bibliára*. Ha nincs oka és célja az emberi életnek – tágabban a létnek –, akkor egyedüli értelme benne, magában, tehát a létben keresendő. Ez adja tragikus szépségét is.

Kifejezőeszközök • Metafora, megszemélyesítés, alliteráció, különleges költői jelzők, ismétlés, költői kérdés. Verselése: időmértékes, páros és keresztrímekeket alkalmaz, néhol ölelkező rímet is találunk. Impresszionista stílusban íródott.

Üzenete • A költő a létezés okaira kérdez rá, ám a befejezés azt sugallja, hogy a költemény feloldatlan marad, hiszen a kérdésekre nem kapunk választ. A megelőző sorokban mégis ott sejlik a felelet: a jelen és a múlt szépségét bemutató képek, a kellemes, szívet melengető emlékek adják a választ az elmúlás kísértő félelmeire.

1. Mikor keletkezett az *Esti kérdés* című költemény? **2.** Hova sorolható műfaji szempontból? Mi a témája? **3.** Melyik filozófus hatása ismerhető fel ebben a versben? **4.** Mi a költemény filozófiai alap gondolata? **5.** Milyen a mű szerkezete? **6.** Elemezd, értelmezd!

házi feladat **1.** Keresz költői kifejezőeszközöket a versben!

Húsvét előtt

S ha kiszakad ajkam, akkor is,
e vad, vad március évadán,
izgatva belül az izgatott
fákkal, a harci márciusi
inni való
sós, vérizü széltől részegen,
a felleg alatt,
sodrában a szörnyü malomnak:
ha szétszakad ajkam, akkor is,
ha vérbe lábbad a dallal és
magam sem hallva a nagy Malom
zugásán át, dalomnak izét
a kinnak izén
tudnám csak érzeni, akkor is
– mennyi a vér! –
szakadjon a véres ének!
Van most dicsérni hősöket,
Istenem!
van óriások vak diadalmait
zengeni, gépeket, áház
munkára hülni borogatott
ágyuk izzó torkait:
de nem győzelmi ének az énekem,
ércalpais a tipró diadalnak
nem tisztelem én,
sem az önkény pokoli malmát:
mert rejtek élet száz szele, március
friss vérizgalma nem türi géphalált
zengeni, malmokat; inkább
szerelmet, embert, életeket,
meg nem alvadt fúrge vért:
s ha ajkam ronggyá szétszakad,
akkor is
ez inni való sós vérizü szélben,
a felleg alatt,
sodrában a szörnyü Malomnak,
mely trónokat öröl, nemzeteket,
százados korlátokat
roppantva tör szét, érczabolát,
multak acél hiteit,
s lélekkel a testet, dupla halál
vércafatává
morzsolva a szüz Hold arcába köpi

s egy nemzedéket egy kerék-
forgása lejárát:
én mégsem a gépet énekelem
márciusba, most mikor
a levegőn, a szél erején
érezni nedves izét
vérünk nedvének, drága magyar
vér italának:
nekem mikor ittam e sós levegőt,
kisebzett szájam és a szók
most fájnak e száznak:
de ha szétszakad ajkam, akkor is,
magyar dal március évadán,
szélnek tör a véres ének!
Én nem a győztest énekelem,
nem a nép-gépet, a vak hőst,
kinek minden lépése halál,
tekintetétől ájul a szó,
kéznyomása szolgaság,
hanem azt, aki lesz, akárki,
ki először mondja ki azt a szót,
ki először el meri mondani,
kiáltani, bátor, bátor,
azt a varázsszót, százezerek
várta léleketadó szent
embermegváltó, visszaadó,
nemzetmegmentő, kapunyitó,
szabadító drága szót,
hogy elég! hogy elég! elég volt!
Hogy béke! béke!
béke! béke már!
Legyen vége már!
Aki alszik, aludjon,
aki él az éljen,
a szegény hős pihenjen,
szegény nép reméljen.
Szóljanak a harangok,
szóljon allelujja!
mire jön új március,
viruljunk ki újra!
egyik rész a munkára,
másik temetésre:
adjon Isten bort, buzát,

bort a feledésre!
Ó béke! béke!
legyen béke már!
Legyen vége már!
Aki halott, megbocsát,
ragyog az ég sátra.
Testvérek, ha túl leszünk,
sohse nézünk hátra!

Ki a bűnös, ne kérdjük,
ültessünk virágot,
szeressük és megértsük
az egész világot:
egyik rész a munkára,
másik temetésre:
adjon Isten bort, buzát,
bort a feledésre!

Amit a mőről tudnod kell

Keletkezése • A közélet eseményei állásfoglalásra készítették Babitsot is. Verset írt a *véres csütörtök* élményéből (*Május huszonhárom Rákospalotán*) és – bár idegenkedett a nyilvános szerepléstől – részt vett a Zeneakadémia 1916. március 26-i matinéján. Ekkor maga olvasta fel a magyar irodalom egyik legszebb békeversét, a *Húsvét előttet*, melyben bátran kiállt a háború ellen. Erre az időszakra esik Babits meghurcoltatása is. A *Recitativ* című kötet darabja.

Műfaja • Rapszódia, azzá teszi a formákat szétfeszítő szenvedély, ideges ritmus, a szabad versre emlékeztető megoldások, a gondolatok és érzelmek hullámváza. Ugyanezen okok miatt az expresszionista stílus hatását is felfedezhetjük. Címe: időpontot meghatározó névutós névszó, a keresztény feltámadás ünnepére utal. A feltámadást a költő a békével azonosítja. A húsvétra utalnak a versben a tavasz színei, ízei (*vér, sós ízű szél*), a harangszó és az alleluja. A Megváltóra a szó jelzőbokra: *embermegváltó, visszaadó, nemzetmegmentő, kapunyitó*.

Témája • Állásfoglalás a béke és a felvilágosult emberiség eszménye mellett, a háború értelmetlenségének a kimondása és a békevág. A költő (beszélő) egy közösség nevében, annak szószólójaként lép elő.

Szerkezete • A vers szerkezetét, illetve az egyes részek hosszát a gondolati egységek szabják meg, a sorhosszúságot pedig az érzelmi intenzitás.

Négyszer kezd bele a költő valaminek a kimondásába. A kimondásnak azonban számos akadálya van. Az egyik az, hogy oly mély és intenzív az embertelenség korszakának elutasítása, és oly végső pontjára jutott már a fájdalom, hogy nehezen önthető szavakba. A másik pedig a kimondott szó hitelében való kétkedés: *S ha kiszakad ajkam, akkor is* (1. sor), *ha szétszakad ajkam, akkor is* (9. sor), *s ha ajkam ronggyá szétszakad, akkor is* (31. sor), *de ha szétszakad ajkam, akkor is* (53. sor).

Ezekkel a sorokkal kezdődik egy-egy újabb egység, ezek alkotják a vers gerincét, és egyben késleltetik annak a valaminek a kimondását. A *szabadító drága szó* a 70. sorban (I. rész) hangzik el először, és mindjárt háromszor megismételve, tehát nyomatékosan: *hogy elég! hogy elég! elég volt!* Többször ismételve hangzik a folytatás is a vers II. részében:

Hogy béke! béke! az utolsó két egység elején. A szabadító szó kimondása után megkönnyebbülés következik be, az utolsó két versszak dalszerűsége jelzi ezt. Ez a himnikus szárnyalás szorosan kapcsolódik a címben kifejezett várározáshoz. Így lesz a béke kimondásával a feltámadás, a keresztény kiengesztelődés himnusza is ez a vers.

Verselése, rímei, mondatai • Az I. rész szaggatott, szabálytalan időmértékes sorai, rím nélküli szabadversre emlékeztetnek, s a sorát-hajlások is jelzik ezt. A II. részben a dalforma domináns, a szabálytalan időmértékes sorokat hangsúlyos, magyaros verselés váltja fel, változatos rímek: többszörösen összetett, alá- és mellérendelés. Kettő kivételével (kijelentő) mindegyik felkiáltó vagy felszólító mondat. A bonyolult mondatépítkezés bizonyítéka lehet Babits mondatmegújító szándékának. A vers gondolati egységét a főmondat és a hozzá kapcsolódó mellékmondatok viszonya határozza meg.

Kifejezőeszközök • Metafora, megszemélyesítés, ismétlés, költői felkiáltás, halmozás, költői jelzők találhatók a versben. Szimbólumai: a bor-búza a békeesség, a húsvét pedig a béke, a feltámadás jelképe. A vers motívumai között található olyan allúzió¹ is, amely tudatosan Vörösmarty, Berzsenyi költészetének motívumvilágát idézi.

Üzenete • Babits a lelkiismeret és az értelem, a józanság és a felelősségérzet nevében szól az emberi értékek védelmében az értelmetlen öldöklés, a háború ellen.

1. Melyik versében tiltakozott az élet- és értékpesztítés ellen Babits Mihály? **2.** Mi a vers témája?

◆ **3.** Értelmezd a költemény címét? Hol történik utalás a versben a húsvétra? Mennyiben árnyalja ez a vers értelmezését? **4.** Milyen a mű szerkezete? **5.** Milyen poétikai eszközöket használt Babits a *Húsvét előtt* című versben? Keress példákat!

házi feladat **1.** A magyar irodalom nagy verseivel rokonítható a *Húsvét előtt*, ez is növeli patetikus hatását. Milyen közös stilisztikai elemmel találkozunk Vörösmarty *A vén cigány*, Berzsenyi *A magyarokhoz II.*, Petőfi *Egy gondolat bánt engemet* című versekben?

Petőfi koszorúi

*Avagy virág vagy te, hazám ifjúsága?*²

Hol a szem, szemével farkasszemet nézni?

Ki meri meglátni, ki meri idézni
az igazi arcát?

Ünnepe vak ünnep, s e máj napoknak
szűk folyosóin a szavak úgy lobognak,
mint az olcsó gyertyák.

¹ *allúzió* (lat.) – utalás, célozgatás, példalózás

² Idézet Petőfi *A magyar ifjakhoz* (1847) c. verséből

Szabadság csillaga volt hajdan a magyar,
de ma már maga sem tudja, hogy mit akar:
talány zaja, csöndje
és úgy támo­lyog az idők sikátorán,
mint átvezetett rab a fogház udvarán
börtönből börtönbe.

Ki ünnepli ŐT *ma*, mikor a vágy, a gond
messze az Övétől, mint sastól a vakond
avagy gyáván bujik,
s a bilincses ajak rab szavakat hadar?
Csak a vak Megszokás, a süket Hivatal
hozza koszorúit.

Óh, vannak koszorúk, keményebbek, mint a
deszkák, súlyosabbak, mint hantjai kint a
hideg temetőnek!...
Kelj, magyar ifjúság, tépd le a virágot,
melyet eszméinek ellensége rádob
emlékére – kőnek!

Kelj, magyar ifjúság, légy te virág magad!
Nem drótos fűzérbe görbítve – légy szabad
virág szabad földön:
hogy árván maradvá megrablott birtokán
mondhassa a magyar: „Kicsi az én szobám,
kicsi, de nem börtön!”

Avagy virág vagy te?... légy virág, légy vigasz!
Legyen lelked szabad, legyen hangod igaz
az Ő ünnepsé­gén:
Koporsó tömlőcét aki elkerülte,
most hazug koszorúk láncait ne tőrje
eleven emlé­kén!

Amit a mőről tudnod kell

Babits Mihály költészetére a 20-as évek elejétől az értékörzés magatartása jellemző. Az ország szétszabdálása után próbálta meghatározni az egységes magyar kultúra sajátosságait, melyek egyszersmind az európai szellemiség elidegeníthetetlen jellemzői is. Ilyen szándék vezette *Petőfi koszorúi* című versének megírásakor.

Keletkezése • Az 1925-ben kijövő *Sziget és tenger* című kötetben jelent meg. A verset Babits Petőfi születésének 100. évfordulójára írta.

A *Nyugat* hozta az 1923. január 1-jén megjelenő számában. Közéleti költészetének nyitánya ez a költemény.

Szerkezete • A hat strófából álló versben három idő szembesítésével találkozunk: jelen–múlt–jövő. Az első sorok kérdései: *Hol a szem, szemével farkasszemet nézni? / Ki meri meglátni, ki meri idézni / az igazi arcát?* – tulajdonképpen tagadások. A nagy költőelőd üzenete hatástalan marad, ha hiányzik az őt megfelelően értelmezők közössége. Ennek a hiánynak az okát a 2. és 3. versszakban a történelem alakulásával magyarázza Babits. Szembeállítja a jelent a múlttal: *Szabadság csillaga volt hajdan a magyar, / de ma már maga sem tudja, hogy mit akar.* Régen a cél tudata határozta meg a magyarság sorsát, most a zűrzavar és irányvesztettség. A XX. század vezetői méltatlanok az elődökhöz, vágyaik, gondolataik távol állnak... *az Övétől, mint sástól a vakond / ...Csak a vak Megszokás, a süket Hivatal / hozza koszoruit.* Az utolsó három szakaszban a költő a magyar ifjúsághoz, a jövő nemzedékéhez fordul: *Kelj, magyar ifjúság, tépd le a virágot, ...légy te a virág magad, ...légy virág, légy vigasz!* – tőlük várja a nemzeti megújulást *Legyen lelked szabad, legyen hangod igaz.*

Üzenete • Babits arra figyelmeztet, hogy a múlt öröksége csakis a jelenre vonatkoztatva kelthető életre.

1. Milyen alkalomból írta Babits Mihály a verset? Mi jellemző ekkor költészetére? **2.** Milyen szomorú történelmi esemény kapcsolódik 1920-hoz? **3.** Nevezhetjük-e ezt a költeményt politikai versnek? Válaszodat indokold meg!

◆ **4.** Babits 1910-ben megjelenő *Petőfi és Arany* című tanulmányában Petőfiről ezt írta: *Petőfi nyárspolgár a zseni álarcában.* Szerinted változott-e a véleménye a nagy költőelődről? Elhatárolódása Petőfitől politikai vagy inkább esztétikai természetű?

☐ **5.** Milyen szembeállításokat találsz a versben? **6.** Mit jelent, mire utalhat a *Kicsi az én szobám, / kicsi, de nem börtön!* verssor? **7.** Értelmezd a következő verssort: *Csak a vak Megszokás, a süket Hivatal / hozza koszoruit!*

Jónás könyve

(Rövidítve)

Az **első részben**: Jónás az Istentől azt a parancsot kapja, hogy menjen Ninivébe prófétálni, mert túl sokat vétkeztek a városban. Jónás menekül az Úr parancsa elől, mert utálja a prófétaságot. Hajóra száll, és egy békés szigetre vágyik, ahol magány és békesség veszi körül. Isten ekkor egy nagy vihart támaszt a tengeren. Jónás a hajó fenekére menekül a vihar elől. Fel sem merül benne, hogy ez Isten bosszúállása.

A **második részben**: a cethal gyomrában van Jónás. Isten meg akarja lekéztetni. 3 napig szenved. Nem döbben rá rögtön bűnére, csak később. Bízik abban, hogy Isten megmenti.

A szabadulás csak a 4. napon következik be.

A **harmadik részben**: három napon keresztül prédikál Ninivé különböző részein. A harmadik napon jut el a királyi palotába. Itt már várják, hallották

hírét, de csúfot üznek belőle. Megalázottnak érzi magát és iszonyú átkot kiált mindenkire. Istentől azt kéri, hogy pusztítsa el a várost.

... Halld, Hatalmas!

Hires Bosszuálló, szavamra hallgass!
Elküldtél engem, férgekhez a férget,
kik ellenedre s fricskád nélkül éltek.
Én inkább ültem volna itt a pusztán,
sorvadva, mint ma, gyökéren és sáskán.
De böjt s jámborság néked mint a pélva,
mert vétkesek közt cinkos aki néma.
Atyjafiáért számot ad a testvér:
nincs mód nem menni ahova te küldtél.
Csakhogy a gonosz fittyet hány a jóra.
Lám, megsufoltak, Egek Alkotója!
Szolgádat pellengérré állították,
mert gyöngé fegyver szózat és igazság.
Nincs is itt haszna szépszónak s imának,
csak harcnak és a hatalom nyilának.
Én Jónás, ki csak a Békét szerettem,
harc és pusztulás prófétája lettem.
Harcolj velük hát, Uram, sujtsd le őket!
Irtsd ki a korcs fajt s gonosz nemzedéket,
mert nem lesz addig igazság, se béke,
míg gögös Ninive lángja nem csap az égre...

De Isten nem sújt le a városra.

A **negyedik** részben jön a magyarázat, hogy Isten miért nem pusztította el a várost. Jónás ráeszmél, hogy nem az ő feladata az ítélkezés, hanem a bátor harc, minden embertelenség és barbárság ellen.

... És én ne szánjam Ninivét, amely
évszázak folytán épült vala fel?
melynek tornyai vetekedve kelnek?
mely mint egy győztes harci tábor terjed
a sivatagban, és utcái mint
képeskönyv amit a történet irt,
nyilnak élém? Ne szánjam Ninivének
ormát mely lépcsőt emel a jövőnek?
A várost amely mint egy fáklya égett
nagy korszakokon át, és nemzedékek
éltek fényénél, s nem birt meg vele
a sivatagnak annyi vad szele?
Melyben lakott sok százszor ezer ember
s rakta fészket munkálva türelemmel:
ő sem tudta, és ki választja széllyel,
mit rakott jobb-, s mit rakott balkezével?

Bizd azt reám, majd szétválasztom én.
A szó tiéd, a fegyver az enyém.
Te csak prédikálj, Jónás, én cselekszem.
Ninive nem él örökké. A tök sem,
s Jónás sem. Eljön az ideje még,
születni fognak újabb Ninivék
és jönnek új Jónások, mint e töknek
magvaiból új indák cseperednek,
s negyven nap, negyven év, vagy ezer-annyi
az én szájamban ugyanazt jelenti...

Amit a műről tudnod kell

Babits Mihály utolsó, nagyívű költeménye, pályájának lezárása a *Jónás* könyve és a hozzá illesztett *Jónás imája*.

Keletkezése • Babits 1938 februárjában súlyos gégeműtéten esett át. Még kórházba kerülése előtt kezdte írni a művet, de csak augusztusban fejezte be, amikor állapota ideiglenesen javult. Feleségét augusztus 18-án a kézirat dedikált példányával lepte meg névnapján. Ő maga így vall a mű keletkezéstörténetéről: *Ezt a verset egy nagy betegségben, egy életveszélyes műtét előtt állva kezdtem és terveztem. Hosszú hónapokon át, félönkívületben kísértett a szerencsétlen Jónás próféta alakja, aki a cethal gyomrában lelte időleges koporsóját. A próféta sorsa, a szellem sorsa, a világ hatalmaival szemben: lehet-e izgatóbb tárgy a mai költőnek?*

Műfaja • Elbeszélő költemény, példázatnak, parabolának is tekinthetjük, tehát olyan műnek, amely igazság, tanítás vagy tanulság bizonyítására vagy illusztrálására szolgál. Címe utal az alkotás főhősére, a bibliai történetre. Babits a *Biblia ótestamentumi* részének egyik rövid könyvét veszi alapul, annak sajátos átdolgozása, parafrázisa a mű. Ezzel egy több mint két és félezer éves, a zsidó-keresztény kultúrkörben mélyen gyökeröző témához nyúlt. A bibliai Jónás próféta II. Jeroboám király idejében élt, aki Kr. e. 783 és 743 között uralkodott. Nem a szerzője, hanem a főszereplője az *ószövetségi* történetnek, amely Kr. e. 400-ban, vagy 400 és 200 között keletkezhetett.

Témája • A bibliai történetbe bújtatott önéletrajz, lírai önvallomás, a költő kívülről tekint magára, Jónás alakjában a saját szellemi önarcképét alkotja meg. A történet látszólag hűen követi az *Ótestamentum* eseményeit, az első rész végén azonban eltér attól.

Cselekménye, szerkezete • A költemény szerkezetét a prófétának önmagával, szerepével való küzdelme határozza meg. Négy részre tagolható:

I. Jónás menekül a küldetés elől. A tengerészek a tengerbe vetik.

II. A cethal gyomrában három nap, három éjjel. Jónás szemrehányást tesz Istennek.

III. Jónás teljesíti a küldetést: elmegy Ninivébe. Kinevetik prófétálását. Nem teljesül be a fenyegetés.

IV. Isten a jók miatt megkegyelmez Ninivének. Jónásnak pedig a tők példájával világítja meg cselekedete értelmét.

Jónás alakja • Jónás esendő és patetikus (*itt: szenvelgő*) alak. Egyszerre vív kilátástalan harcot az Úr és a bűnös város ellen. Nem élhet annak, amire született, nem hagyják, hogy a maga értékrendjének megfelelően alakítsa sorsát. Isten és Jónás viszonya patriarchális. Az Úr kegyetlen, kettejük közül ő az aktív irányító, a próféta csupán reagál, de nem futamodhat meg küldetése elől. A próféta vállalását felsőbb hatalom, erkölcsi parancs követeli: a személyes érdekek ellenére is a jót kell szolgálnia, hiszen *vétkesek közt cinkos, aki néma*. A próféta kötelessége szólni az embertelenség ellen, még akkor is, ha a küzdelem komikus és eredménytelen.

Nyelvezete • A *Jónás könyve* nyelvi-stilisztikai jellegzetességei közé tartoznak az archaizmusok, amely régi korok megidőzésének eszköze. Ennek különböző fajtáira találunk példát a szövegben: régi-es igealakok: *rühellé* (Babits korának modern köznyelvi kifejezése, archaizált formában), *lélekze, kiére*; régies szókapcsolatok: *futván az Urat, ahol magány és békesség övezza, Bezároltattal, Uram, engem*. Az egész mű a régi magyar szövegek nyelvezetét, a prédikátorok hangvételét utánozza.

Babits egyszerűsége és tömörségre törekedett a *Jónás könyvében*. Nem véletlen, hogy néhány sora szállóigévé vált, noha gyakran pontatlanul idézik. A legismertebbek ezek közül: *mert aki életét hazugságba veszti, / a boldogságtól magát elrekeszti*, a már fentebb idézett: *mert vétkesek közt cinkos, aki néma. / Atyafiáért számot ad a testvér: / nincs mód nem menni ahova te küldtél, / A szó tied, a fegyver az enyém*.

Költői kifejezőeszközök • Metafora, hasonlat, alliteráció, figura etymologica, halmozás, fokozás, megszemélyesítés található az elbeszélő költeményben.

Verselése, rímek • Páros rímeket, laza jambikus sorokat tartalmaz. A magyaros ritmus, a hangnemek váltakozása (ironikus, patetikus, archaikus, népies) erősíti a régi és a modern kor közötti párhuzamot.

Üzenete • A kortársak egyértelműen az erősödő fasizmus bírálatát olvasták ki a *Jónás könyvéből*, de a tágabb értelmezés szerint a humánus, az erkölcs védelmének egyetemes érvényű szándéka minden korban átível. A költő feladata, hogy tiltakozzon a háború ellen, akkor is, ha nem hallgatnak rá. Jónás nem akar próféta lenni, de a kötelesség elől nem menekülhet el, nem vonulhat magányosan el egy szigetre, s nem hallgathat, ha szólania kell. A költőnek ily módon kell hatnia az emberek erkölcsére, eszére és érzelmeire, hogy az Isten által kijelölt úton haladjanak. A mű kulcsmondata éppen ezért a *mert vétkesek közt cinkos, aki néma*.

Jónás imája

Hozzám már hűtlen lettek a szavak,
vagy én lettem mint túláradt patak
oly tétova céltalan parttalan
s úgy hordom régi sok hiú szavam
mint a tévelygő ár az elszakadt
sövényt, jelzőkarókat, gátakat.
Óh bár adna a Gazda patakom
sodrának medret, biztos útakon
vinni tenger felé, bár verseim
csücskére Tőle volna szabva rim
előre kész, s mely itt áll polcomon,
szent Bibliája lenne verstanom,
hogy ki mint Jónás, rest szolgája, hajdan
bujkálva, később mint Jónás a Halban
leszálltam a kinoknak eleven
süket és forró sötétjébe, nem
három napra, de három óra, három
évre vagy évszázadra, megtaláljam,
mielőtt egy még vakabb és örök
Cethal szájában végkép eltűnök,
a régi hangot s szavaim hibátlan
hadsorba állván, mint Ő sugja, bátran
szólhassak s mint rossz gégémbe telik
és ne fáradjak bele estelig
vagy mig az égi és ninivei hatalmak
engedik hogy beszéljek s meg ne haljak.

Amit a műről tudnod kell

Keletkezése • Hogy maga a költő is önarcképnek szánta a *Jónás könyvét*, a *Jónás imája* bizonyítja leginkább. Az elbeszélő költemény négy része szerves egységet alkot az 1939-ben keletkezett imával, mely nyilvánvalóvá teszi a mű ars poetica jellegét. Babits felülvizsgálta korábbi álláspontját. Rájött: alkatánál fogva, és gyávaságból is idegenkedett a közéleti szerepléstől, a próféta szereptől. Felül tudott emelkedni egyik hibáján, a hiúságán is. Műfaja: ima, címe: birtokos jelzős szószerkezet, műfajmegjelölő is. Témája: önvallomás és önbírálat.

Szerkezete • Két hosszú, összetett mondatból áll a költemény, ez alapján két részre osztható:

I. rész (1–6. sor): ebben az egységben a nagybeteg költő még a régi szavak hűtlenségéről panaszkodik, melyeket sorsának szétesése, parttalaná válása hordalékként sodor magával, *mint a tévelygő ár az elszakadt / sövényt, jelzőkarókat, gátakat*.

II. rész (7–26. sor): a bizakodás szólal meg ebben a hatalmas versmondásban. A *Gazdához* intézi rimánkodó fohászát. Bátran és nem bujkálva kíván megszólalni újra. A közeli halál tudata is sürgeti, hogy most már nem rest szolgaként, hanem fáradhatatlanul kövesse az Isten parancsait, sugalmazását mindaddig, míg lehet, *...mint rossz gégémből telik, és ...míg az égi és ninivei hatalmak / engedik, hogy beszéljek s meg ne haljak.*

Kifejezőeszközök, verselése • Megszemélyesítés, hasonlat, alliteráció, fokozás, metafora található a versben. Páros rímű sorokból áll.

Üzenete • A nagybeteg Babits elkeseredett fohásza e költemény. A közelgő biztos halál árnyékában még egyszer felemeli hangját az emberi értékek védelmében. A *Jónás könyvének* megerősítése ez. Nagy utat járt be Babits a *Csak én bírok versemnek hőse lenni* sortól a *nem magamért sírok én: testvérem van millió* soron keresztül addig, hogy teljesítse tulajdonképpen feladatát, vállalja a prófétaságot. Babits végképp eltávolodott immár a romantika személyiség-központúságától, én-kultuszától. A költő feladata tehát a prófétaszerep vállalása, az akadályok leküzdése.

1. Sokan az életmű csúcának tartják a *Jónás könyvét*, és okkal. Mit tudsz keletkezéséről? **2.** Miről szól, mi a műfaja? **3.** Hány részből áll a mű? Melyek ezek? **4.** Milyen jelei vannak a humornak és az iróniának a műben?

◆ **5.** Melyek a legismertebb sorai a műnek? Tanuld meg emlékezetből! **6.** A mű a költő ars poeticái közé is besorolható. Miért? **7.** Szerinted miért alkot szerves egységet a *Jónás könyve* a *Jónás imájával*? **8.** Hány részre tagolódik a *Jónás imája*? **9.** Mi az ima üzenete? **10.** Keress példákat a költői kifejezőeszközökre és alakzatokra a versben!

▣ **11.** Olvasd el Weöres Sándor *Babits-embléma* (1964) című versét! Milyen gondolatokat fogalmaz meg a költő Babitscsal kapcsolatban?

házi feladat **1.** Olvasd el a teljes elbeszélő költeményt! Mely pontokon fedezel fel eltérést a *bibliai* és a babitsi *Jónás-történet* között? **2.** Készíts táblázatot a hasonlóságokról és az eltérésekről!

ÖSSZEGZÉS • Ady mellett Babits volt a *Nyugat* első nemzedékének legmarkánsabb arcú, legtehetségesebb lírikusa. Ady és Kosztolányi kitárlkozó, könnyen megnyilatkozó személyiségével ellentétben ő befelé forduló, töprengő, kételkedő alkat volt. Nem szívesen vett részt politikai küzdelmekben, szívesebben töltötte idejét íróasztala mellett, könyvei között „elefántcsonttornyába” (a társadalom problémái elől elzárkózó művészi magatartás jelképe) húzódva. Babits minden kor költői számára példa és mérték. Néhány nagy költőtársa versben fejezte ezt ki. Legmegrendítőbben talán Radnóti Miklós *Csak csont és bőr és fájdalom* című versében: *Ki nézi most tollat fogó kezünket, / ha betegen, fáradtan is, de mégis... / ki lesz élő Mérték most nekünk? Szabó Lőrinc a Tücsökzenében többször is idézi Babits szellemét. A 243. versben például ezt írja: Mit láttam benned? Hőst, szentet, királyt. / Mit láttál bennem? Rendetlen szabályt. ... S a legvégén, te? Így rendeltetett. / S én, ma s mindig? Nincs senkim kívüled.*

KOSZTOLÁNYI DEZSŐ (1885–1936)

Kosztolányi Dezső, 1932

Kosztolányi Dezső a *Nyugat* folyóirat köré szerveződő alkotógárda egyik legsokoldalúbb, de talán legtöbb vitát is kiváltó személyisége volt. Kortársai közül elsősorban rendkívüli tehetségének mesteri eleganciájával tűnt ki. Az írói sokoldalúság és termékenység mintaképe. A sokműfajú írók közé tartozik.

Általában költőként emlegetjük, mert irodalmunkban mindig inkább a vers adott rangot az írás művészeinek. Lírája a XX. század elejének ízléséhez kötődik, de prózai munkái napjainkban is keletkezhetnek volna. Epikájában a lélekábrázolás kiemelkedő mestere. Míg Babitsot az erkölcs emberének, *homo moralis*nak tartjuk, addig Kosztolányi a *homo aestheticus*, a szépség, a tiszta szemlélődés embere, aki a mindig vitatható igazság helyett az ízlést emelte a polcra.

ÉLETÚTJA

Gyermekkora, iskolái • 1885. március 29-én született Szabadkán (Vajdaság), polgári-értelmiségi családban. Négy és fél éves korában már tudott írni és olvasni. Édesanyja, Brenner Eulália a leendő költő születesekor alig múlt tizennyolc éves. Az anyai ág szorgalmas gyógyszerészekből állt. Tízéves koráig örökösen betegeskedett. Állandó fulladásos rohamai miatt rettegett a haláltól. A gyermekkor emlékei később vissza-visszatérő motívumai lesznek Kosztolányi írásainak.

Gimnáziumi tanulmányait Szabadkán végezte. Tanári pályára készült. 1903 őszén a budapesti egyetem bölcsészkarára iratkozott be magyar-német szakos hallgatóként. A Négyesy László vezette híres szemináriumok révén szövődött barátsága Babits Mihállyal, Juhász Gyulával. Már diákként állandó cikkírója lett a *Bácskai Hírlap*nak és a *Szeged és Vidékének*. 1904-ben a bécsi egyetemen filozófiát hallgatott. Ekkor ismerkedett meg Sigmund Freud munkásságával. A pszichoanalízis tanai nagy hatást tettek rá. Egyetemi tanulmányait nem fejezte be, de egyre több cikke, tárcája, rajza jelent meg a különböző lapokban. Több nyelven: latinul, németül, franciául, angolul, olaszul, spanyolul tudott. Ez nagy előnyt jelentett neki nemzedéktársaival szemben.

Az újságíró • 1906-ban került a *Budapesti Napló*hoz, a Párizsba utazó Ady Endre helyére. Versei – Ady költeményeivel felváltva – vasárnaponként jelentek meg a lap első oldalán.

1908-ban az induló *Nyugat*nak rendszeres munkatársa lett. 1908 és 1910 közt beutazta Európát. Ennek állított emléket később az 1912-ben megjelent *Kártya* című versciklus.

1921-ben a *Pesti Hírlap* munkatársa lett. Végképp kiábrándult a politikából, ennél a konzervatív-liberális lapnál nyugodt körülmények között dolgozhatott.

Házassága • 1910-ben ismerkedett meg a fiatal színésznővel, Harmos Ilonával, aki Görög Ilona néven maga is írogatott. Legfontosabb műve a már férjéről írt regényes életrajz. Barátságuk 1913-ban érett házassággá. 1915-ben született meg egyetlen gyermekük, Ádám. Kosztolányi a fiát valóssággal imádta, éberem, aggályoskodva vigyázott rá.

A háború éve • A háború Kosztolányit is elborzasztotta. A kezdeti időszakban a nacionalista propaganda hatása alá került, de humanista beállítottsága felülkerekedett a téves eszméken. Szívpanaszai miatt felmentették a katonai szolgálat alól, testvérét, Árpádot és unokatestvérét aggódva várta vissza a háborúból.

A vérontás befejezését követő őszirózsás forradalmat reménykedve fogadta, de a Tanácsköztársaság riadalommal töltötte el. A belső bizonytalanság, a túlfokozott magányérzés, a szorongás, a halálfélelem a világháború éveiben katasztrófaérzéssel párosult, amikor az emberi haladás eszméjébe vetett hit pusztá ábránddá vált. Magánéletét is sorozatos csapások érték: Csáth Géza (eredeti nevén Brenner József, unokatestvére és legjobb barátja) öngyilkossága mélyen megrendítette, a trianoni békeszerződés következtében szüleitől és testvéreitől is elszakadt.

Betegsége, utolsó fellángolása, halála • Súlyos, gyógyíthatatlan betegségének első tünetei 1933 nyarán jelentkeztek. Összesen kilenc műtétet hajtottak végre, hogy megmentsék az életét. Többször kezelték Stockholmban rádiumbesugárással. A betegség időszakában voltak enyhébb szakaszok is. Az élettől kapott még egy utolsó ajándékot: 1935 júniusában az újságírók visegrádi üdülőjében megismerkedett egy asszonnyal, Radákovich Máriával. A kései szerelem hatására szinte a túlsorduló boldogság eufóriájába került, s ekkor született meg *Szeptemberi áhítat* című szerelmi verse. Állapota azonban egyre súlyosabb lett. Hangját ideiglenesen elvesztette, mesterségesen táplálták. Nehezen lehetett eligazodni rajta: hol válni akart feleségétől, hol pedig görcsös bizakodással kapaszkodott bele. Felesége a nehéz pillanatokban is mellette maradt, a végsőkig támogatta. 1936. november 3-án 51 éves korában Budapesten meghalt.

MUNKÁSSÁGA

Költői, novelláírói, újságírói és műfordítói tevékenysége korán kibontakozott. Legfőbb eszméje a humanizmus, az emberi értékek tisztelete volt. Minden ember arra született, hogy boldog és szabad legyen. Kiemelt szerepe volt gondolkodásában a magyarságnak. Tisztában volt vele, hogy anyanyelvének köszönheti azt, hogy költővé, íróvá vált.

Életművében három fő alkotói szakaszt különböztethetünk meg.

Első korszaka • A háborúig főként a sejtelmes hangulatok és a gyerekkori emlékek foglalkoztatták. Első verseskötete, a *Négy fal között*

1907-ben jelent meg, amely a tökéletes forma iránti igényesség és az impresszionizmus hatását tükrözi. Már ezekben a versekben találkozhatunk azokkal a motívumokkal (a tudatos játékoság, a halálmotívum, az idealizálás vágya), amelyek költészetének meghatározói lesznek.

Első elbeszéléskötete, a *Boszorkányos esték* 1908-ban jelent meg. A kötet írásai között a modern lélektani érdeklődés és Freud hatása meghatározó.

Az évszázad elején nagy fejlődésnek indult a lélektan. A tudósok felismerték, hogy a gyermekkor élményei, megrázkódtatásai, vonzalmi és ellenszenvei kihatnak a felnőttkorra. Kosztolányi az elsők között használta föl műveiben ezt a tudást. Első korszakának leghíresebb verseskönyve második kötete, *A szegény kisgyermek panasza* (1910) a költő egyik legegységesebb stílusú és hangvételű kötete, mely meghozta az irodalmi elismerést és népszerűséget számára.

A 10-es évek szemléleti változást jelentettek Kosztolányi pályáján. Érzékenyebben figyelt a világra, együttérzéssel és megértéssel ábrázolta a szenvedő embereket, s noha nem azonosult velük, feladatának érezte, hogy minél pontosabban ábrázolja őket. Korai novelláinak hősei a világban idegenként mozgó, magányos emberek, alapérzésük az elidegenedés (*Appendicitis*, 1911).

Második korszaka • A háború kijózanító hatására a hétköznapiak is a figyelme előterébe kerültek, a gyermeki álmok világát elhagyva, növekvő kíváncsisággal vizsgálta az embereket. Éberrel figyelte az eseményeket, minden egyéniségben megtalálta az érdekességet. A létezést, az egyszeri életet éltette. A háború idején született prózakötetei az *Öcsém* (1915, rajzok), a *Bűbájosok* (1916, elbeszélések), a *Tinta* (1916, rajzok) és a *Káin* (1918, elbeszélések). 1916-ban jelent meg *Mák* című verseskötete, ezenkívül írt cikkeket és tanulmányokat, illetve fordított is ez idő alatt.

Egyéni válságáról vall az 1920-as *Béla, a buta* című novelláskötet és a szintén az évben megjelent *Kenyer és bor* című kötet néhány verse. Ekkorra már teljesen kiábrándult a politikából. Életképeket írt a pesti utca és a kávéház emberéről.

Harmadik korszaka • Utolsó éveiben nagy ívű költeményekben ünnepelte az élet szépségét és nagyságát. Munkássága az írói sokoldalúság és termékenység mintaképe. A 20-as évek legjelentősebb verseskötetének, *A bús férfi panasza*inak (1924) alapérzése a nagyvárosi magány, a kitzasztottság, alaphangját a vallomás és befelé fordulás jellemzi. Ezekben az években kezdett érdeklődni Freud tanai iránt. Ekkor keletkezett nagyregényei a belső tudatfolyamatok művészi ábrázolására törekedtek. Az 1922-ben megjelent regénye, a *Nero, a véres költő* középpontjában a ripacs és a művész (Nero és Britannicus), az örült hatalom és a megalkuvás (Nero és Seneca) ellentéte áll. A filozófus által képviselt szkeptizmus Kosztolányi művészmorálját is jelenti: a művész feladata a polgári individuum megőrzése. A regénnyel külföldön is hírnevet szerzett magának. Ezután gyors egymásutánban jelentek meg zseniális alkotásai:

a *Pacsirta* (1924), az *Aranysárkány* (1925). 1925-ben kezdte el írni sajátos *Esti Kornél*-novelláit, majd az *Édes Annát* 1926-ban. 1928-ban jelent meg a *Meztelenül* című kötete, mely az 1924–1928 közti időszak verseit tartalmazta. Hangvétele megváltozott: az esztétizáló helyett a moralizáló hajlam került előtérbe. A versek a védtelen és a világban kiszolgáltatott ember sorsának részvételtjes szemléletéről tanúskodnak. A szánalom és a részvét ettől fogva kulcsfogalmai lettek Kosztolányi költészetének.

A 30-as években pályája csúcán volt, a halál kikerülhetetlensége azonban végső számvetésre készítette: önmagával való szembenézésre. Utolsó verseskötete az *Összegyűjtött költemények* (1935). A záró ciklus, a *Számadás* Kosztolányi költészetének legjelentősebb darabjait tartalmazza. A lét nagy és végső kérdései, az élet és halál miértje és betegségéből adódóan a testi szenvedés kínzó gyötrelme foglalkoztatta a leginkább.

1936-ban látott napvilágot *Tengerszem* című novelláskötete. A feszes cselekményű elbeszélésekben a szereplőkkel valami jóvátehetetlen történik –, de az egyéni szenvedés az emberi lét tragikumának hordozója. A szenvedést enyhíteni itt is csak a gyermekkor idilli emlékei tudják.

A műfordító • Kosztolányi az egyik legkitünőbb műfordítónk. Annak ellenére, hogy szövegűzés tekintetében olykor joggal bírálták. De a lehetetlent is megkísérelte, nem volt előtte megoldhatatlan feladat. 1913-ban jelent meg tőle a *Modern költők*, 1921-ben a *Modern költők I-III.* című műfordításkötet. Ő fordította Shakespeare-től a *Téli rege* (1925) és a *Romeo és Júlia* (1930) című műveket, Goethétől *A naplót* (1924), *Oscar Wilde*-költeményeket (1926), a *Szent Imre himnuszokat* (1930), a *Kínai és japán versek gyűjteményét* (1932).

A nyelvművelő • Kiváló nyelvművelő volt. Halála után özvegye Illyés Gyula támogatásával megjelentette nyelvészeti tárgyú írásait. A kötet címe: *Erős várunk, a nyelv*. Kosztolányi leginkább a puristákhoz, a nyelvtisztítókhoz tartozott. Ellensége volt az idegen szavaknak. Új nyelvészeti törvényeket nem alkotott, de ő fejezte be – kellő rostálással – Kazinczy tervét. Tanítói hivatása óriási. A legújabb nemzedéket ő nevelte igényességre.

purista – nyelvtisztító, aki tartózkodik az idegen szavak és fordulatok használatától, üldözi a valóságos vagy vélt nyelvi hibákat.

1. Idézd fel Kosztolányi életútjának fontosabb állomásait! **2.** Mely lapoknál dolgozott Kosztolányi? **3.** Milyen verseskötetei jelentek meg? Sorold fel a legjelentősebbeket kronológia sorrendben!

◆ **4.** Novellái és novelláskötetei is méltán híresek. Melyeket ismered cím szerint? **5.** Kosztolányi legjobb regényíróink egyike. Kisregényeit a húszas években írta. Melyek ezek? **6.** Milyen műfordítói teljesítményeit ismered?

▣ **7.** Milyen nézeti voltak Kosztolányinak az anyanyelvről?

1. Gyűjts Kosztolányi-idézeteket a nyelvről az internet segítségével!

A SZÁMADÁS-VERSEK

Kosztolányi *Összegyűjtött költeményeinek* részeként jelentek meg a számadás-versek, de szinte különálló kötetnek tartjuk tudatosan szerkesztett *Számadás* című versciklusát. Költészete klasszikussá érett. A versek belső rendje azt a folyamatot ábrázolja, ahogyan a költőnek sikerült felülemelkedni a szenvedésen. Lírájának legjelentősebb és legnagyobb hatású költeményei sorakoznak itt. A kötet központi témája a halál, illetve az embernek a halállal való kapcsolata, a haláltudat keltette magatartás kialakítása. A versek azoknak a mélyen megélt élményeknek a kivetülései, amelyekben az ember egyediségének csodája és tragédiája egyesül. Utolsó nagy versei létértelmező és önértelmező jellegűek.

Hajnali részegség

Elmondanám ezt néked. Ha nem unnád.
Múlt éjszaka – háromkor – abbahagytam
a munkát.

Le is feküdtem. Ám a gép az agyban
zörgött tovább, kattogva-zúgva nagyban,
csak forgolódtam dühösen az ágyon,
nem jött az álom.

Hívtam pedig, így és úgy, balga szókkal,
százig olvasva, s mérges altatókkal.

Az, amit írtam, lázasan meredt rám.

Izgatta szívem negyven cigarettám.

Meg más egyéb is. A fekete. Minden.

Hát fölkelek, nem bánom az egészet,

sétálgatok szobámba, le-föl, ingben,

köröttem a családi fészek,

a szájakon lágy, álombeli mézek,

s amint botorkálok, itt mint a részeg,

az ablakon kinézek.

Várj csak, hogy is kezdjem, hogy magyarázzam?

Te ismered a házam,

s ha emlékezni tudsz a

hálószobámra, azt is tudhatod,

milyen szegényes, elhagyott

ilyenkor innen a Logodi-utca,

ahol lakom.

Tárt otthonokba látsz az ablakon.

Az emberek feldöntve és vakon,

vízszintesen fekszenek,

s megforduló szeműlt kacsintva néz szét

ködébe csalfán csillogó eszüknek,

mert a mindennapos agyvérsszegénység

borult reájuk.

Mellettük a cipőjük, a ruhájuk
s ők a szobába zárva, mint dobozba,
melyet ébren szépítnek álmodozva,
de – mondhatom – ha így reá meredhetsz,
minden lakás olyan, akár a ketrec.
Egy keltőóra átketyeg a csöndből,
sántítva baktat, nyomban felcsörömpöl,
és az alvóra szól a
harsány riasztó: „ébredj a valóra.”
A ház is alszik, holtan és bután,
mint majd száz év után,
ha összeomlik,
gyom virít alóla,
s nem sejti senki róla,
hogyan otthonunk volt-e vagy állat óla.

De fönny, barátom, ott fönny a derűs ég,
valami tiszta, fényes nagyszerűség,
reszketve és szilárdul, mint a hűség.
Az égbolt,
egészen úgy, mint hajdanába rég volt,
mint az anyám paplanja, az a kék folt,
mint a vízfesték, mely irkámra szétfolyt,
s a csillagok
léleklő lelke csöndesen ragyog
a langyos őszi
éjjelbe mely a hideget előzi,
kimondhatatlan messze s odaát,
ők, akik nézték Hannibál hadát
s most néznek engem, aki ide estem,
és állok egy ablakba, Budapesten.

Én nem tudom, mi történt vélem akkor,
de úgy rémlett, egy szárny suhant felettem,
s felém hajolt az, amit eltemettem
rég, a gyerekkor.

Olyan sokáig
bámultam az égbolt gazdag csodáit,
hogyan már pirkadt is keleten, s szélben
a csillagok szikrázva, észrevétlen
meg-meglíbegtek, és távolba roppant
fénycsóva lobbant,
egy mennyei kastély kapuja tárult,
körötte láng gyúlt,
valami rebtent,
oszolni kezdett a vendégsereg fent,

a hajnali homály mély
árnyékai közé lengett a báléj,
künn az előcsarnok fényárban úszott,
a házigazda a lépcsőn bucsúzott,
előkelő úr, az ég óriása,
a bálterem hatalmas glóriása,
s mozgás, riadt csilingelés, csodás,
halk női suttogás,
mint amikor már vége van a bálnak,
s a kapusok kocsikért kiabálnak.

Egy csipkefátyol
látszott, amint a távol
homályból
gyémántosan aláfol,
egy messze kéklő,
pazar belépő,
melyet magára ölt egy drága, szép nő,
és rajt egy ékkő
behintve fénnel ezt a tiszta békét,
a halovány ég túlvilági kékét,
vagy tán egy angyal, aki szűzi
szép mozdulattal csillogó fejékét
hajába tűzi,
és az álomnál csendesebben
egy arra ringó
könnyűcske hintó
mélyébe lebben,
s tovább rohog kacér mosollyal ebben,
aztán amíg vad paripái futnak
a farsangosan lángoló Tejutnak,
arany konfetti-záporába sok száz
batár között, patkójuk fölsziporkáz.

Szajátatva álltam,
s a boldogságtól föl-fölkiabáltam,
az égbe bál van, minden este bál van,
és most világolt föl értelme ennek
a régi, nagy titoknak, hogy a mennynek
tündérei hajnalba hazamennek
fényes körútjain a végtelennek.

Virradtig
maradtam így és csak bámultam addig.
Egyszerre szóltam: hát te mit kerestél
ezen a földön, mily kopott regéket,
miféle ringyók rabságába estél,

mily kézirat volt fontosabb tenéked,
hogy annyi nyár múlt, annyi sok deres tél
és annyi rest éj,
s csak most tűnik szemedbe ez az estély?

Ötven,
jaj, ötven éve – szívem visszadöbben –
halottjaim is itt-ott, egyre többen –
már ötven éve tündököl fölöttem
ez a sok élő, fényes égi szomszéd,
ki látja, hogy könnyem mint morzsolom szét.
Szóval bevallom néked, megtörötten
földig hajoltam, s mindezt megköszöntem.

Nézd csak, tudom, hogy nincsen mibe hinne,
s azt is tudom, hogy el kell mennem innen,
de pattanó szívem feszítve húrnak
dalolni kezdtem ekkor az azúrnak,
annak, kiről nem tudja senki, hol van,
annak, kit nem lelek se most, se holtan.
Bizony ma már, hogy izmaim lazulnak,
úgy érzem én, barátom, hogy a porban,
hol lelkek és göröngyök közt botoltam,
mégis csak egy nagy ismeretlen Úrnak
vendége voltam.

Amit a műről tudnod kell

Keletkezése • A *Hajnali részegség* a *Számadás* versciklus darabja, 1933-ban írta. A betegségtől szorongatott ember számvetése ez a vers. Ekkor már tudta Kosztolányi, hogy gyógyíthatatlan beteg. Műfaját tekintve filozofikus költemény: az élet értelmére keresi a választ, és gondolati költemény, mert rapszodikus a gondolatmenete. Címe: minőségjelzős szó szerkezet, a költőben támadt életérzésre utal.

Témája • Egy káprázatos látomás ráébreszti a költőt az élet szépségére és értelmére, a számvetés, az összegzés igénye is megszólal. Vershelyzete: a költemény címzettje egy bizalmas barát, akivel a költő megosztja legbensőbb gondolatait és csodálatos élményét. A kapcsolat tartás szavai végig jelen vannak a versben: *várj csak, barátom, nézd csak*.

Szerkezete • A vers vallomásszerű, a személyes hang utal erre. Három részre tagolódik.

I. rész: a Földön, éjszaka háromkor.

A lírai én a túlfeszített munkától, meg a sok kávéól-cigarettától nem tud elaludni. Saját problémái után másoké jut eszébe. Felkel és kinéz az ablakon. Kiábrándító, amit lát: *Az emberek feldöntve és vakon, / vízszintesen fekszenek, a házokról nem sejti senki, hogy otthonunk volt-e vagy*

állat óla. Szegényes, szánalmas az emberek sorsa. Életük gépies, sivár, részvétet keltő. A többes szám első személy azonosulást fejez ki: a lírai én nem áll fölötte az embereknek.

II. rész: az égbolt, pirkadat.

A *De* ellentétes kötőszó – mint mindig – itt is fordulatot jelez a versben. A költő felnéz a csillagos égboltra, és csodálatos látomásban van része. Egy mennyei báltermet lát az éjszakai égbolton, ahonnan a vendégek már hazafelé készülődnek. A fényár, a pompa, a csilingelés még inkább kiemelik a vendégeit kikísérő házigazda fenségességét. A lírai én katartikus élménye összetett: *Szájtátva álltam, / s a boldogságtól föl-fölkibáltam.* Elragadtatás ez, amelyhez a megértés intellektuális élménye társul. Egy titokra döbben rá, mely a vers zárlatából egyértelművé válik.

III. rész: a Földön, virradat – hajnal.

Ismét a baráthoz szól, ellentmondásos érzéseit, lelki megrendültségét gyónja meg. Ebben az egységben tudatosan s válik megfejthetővé az élmény: az élet értelme az élet maga, a lét nagyszerűségének tudatosulása, megértése, átélése. Ez csak kivételes pillanatokban lehetséges. A köznapi életben, a rohanó világban gyakran fontosnak érzett, de valójában kisszerű célok, sikerek, eredmények hajszolása nem hagy időt nekünk erre. Szakítanunk kell olykor néhány percet, órát, hogy elgyönyörködjünk és elcsodálkozzunk szépségén olyan naiv áhítattal, mint egy gyermek. A vers középső egységének varázsát éppen az újra visszatérő gyermeki nézőpont, rácsodálkozás teszi lehetővé, míg a vers első és utolsó egységében a felnőtt nézőpontja érvényesül.

Verselése • Rapszodikus versépítés jellemzi, ezt a hangnemváltás is bizonyítja: elbeszélő hangnemmel indul, a tetőponton eljut az érzelmi felfokozottsáig. A stórfák terjedelme és szótagszáma, sőt sorhosszúsága is változó. Gyakoriak a soráthajlások, változatosak a rímek: páros-, kereszt-, ölelkező- és bokorrím. Változatos a ritmus: a jambikus alapritmust lüktetés zavarja meg. Költői kifejezőeszközök garmada van a versben: ismétlés, alliteráció, szóhalmozás, költői kérdés, hasonlat, figura etymologica, megszemélyesítés, metafora, ellentét.

Üzenete • A hétköznapi életben túl kell lépni kisszerű céljainkon, a sikerek hajszolásán, és legalább néha rá kell csodálkozni a minket körülvevő világ szépségére, különlegességére. Azaz néha, rövid időre gyermekké kell válnunk ahhoz, hogy boldogok lehessünk és örülhessünk a pusztá létezésnek, a pillanatnak. Mai rohanó világunkban különösen fontos lenne így tennünk.

1. Mi a címe, és mikor jelent meg az a kötet, amelyben a számítás-versek olvashatók? **2.** Milyen szembevető jellegzetességekre figyelhetünk fel a *Hajnali részesség* elolvasásakor? **3.** Milyen a vershelyzet?

◆ **4.** A vers epikus jellegű, a lírai én elbeszél valamit. Ismertesd ennek az elbeszél kis történetnek a főbb mozzanatait! **5.** Hogyan nyilvánul meg a versépítés rapszodikus jellege a *Hajnali részesség* című költeményben? **6.** Keres példákat a költői kifejezőeszközökre!

▣ 7. Milyen világnézet, illetve világfelfogás tükröződik a versben? 8. A mai kor embere számára fontos-e a vers üzenete?

Halotti beszéd

Látjátok feleim, egyszerre meghalt
és itt hagyott minket magunkra. Megcsalt.
Ismertük őt. Nem volt nagy és kiváló,
csak szív, a mi szívünkhöz közel álló.
De nincs már.
Akár a föld.
Jaj, összedőlt
a kincstár.

Okuljatok mindannyian e példán.
Ilyen az ember. Egyedüli példány.
Nem élt belőle több és most sem él,
s mint fán se nő egyforma két levél,
a nagy időn se lesz hozzá hasonló.

Nézzétek e főt, ez összeomló,
kedves szemet. Nézzétek, itt e kéz,
mely a kimondhatatlan ködbe vész
kővé meredve,
mint egy ereklye,
s rá ékírással van karcolva ritka,
egyetlen életének ősi titka.

Akárki is volt ő, de fény, de hő volt.
Mindenki tudta és hirdette: ő volt.
Ahogy szerette ezt vagy azt az ételt,
s szólt, ajka melyet mostan lepecsételt
a csönd, s ahogy zengett fülünkbe hangja,
mint vízbe süllyedt templomok harangja
a mélybe lenn, s ahogy azt mondta nemrég:
„Édes fiacskám, egy kis sajtot ennék”,
vagy bort ivott és boldogan meredt a
kezében égő, olcsó cigaretta
füstjére, és futott, telefonált,
és szötte álmát, mint színes fonált:
a homlokán feltündökölt a jegy,
hogy milliók közt az egyetlenegy.

Keresheted őt, nem leled, hiába,
se itt, se Fokföldön, se Ázsiába,
a múltba sem és a gazdag jövőben
akárki megszülethet már, csak ő nem.

Többé soha
nem gyűl ki halvány-furcsa mosolya.
Szegény a forgandó tündér szerencse,
hogy e csodát újólág megteremtse.

Édes barátaim, olyan ez éppen,
mint az az ember ottan a mesében.
Az élet egyszer csak őrája gondolt,
mi meg mesélni kezdtünk róla: „Hol volt...”;
majd rázuhant a mázsás, szörnyü mennybolt,
s mi ezt meséljük róla sírva: „Nem volt...”
Úgy fekszik ő, ki küzdve tört a jobbra,
mint önmagának dermedt-néma szobra.
Nem kelti föl se könny, se szó, se vegyszer.
Hol volt, hol nem volt a világon egyszer.

Amit a műről tudnod kell

Keletkezése • A Számadás versciklus megrázó alkotása az 1933-ban írt *Halotti beszéd* című vers. A címe kettős jelentésű. Egyrészt utal arra a funkcionális szövegformára, amely a temetésen hangzik el a halott búcsúztatására. Másrészt irodalomtörténeti vonatkozása van, hiszen a *csuklyásarcú névtelen* kifejezés a Pray-kódexben felfedezett egyik nyelvemlékünk szerzőjét és művét idézi. Műfaja: elégikus hangnemű óda, prédikáció.

Témája • Az emberi létezés egyszeri, megismételhetetlen csodája, valamint a közös sors tragikuma felett érzett tehetetlenség. Mindez a középkori nyelvemlékünk első sora és a népmesék kezdőformulája közé illesztve: *Látjátok feleim...* és *Hol volt, hol nem volt a világon egyszer*.

Szerkezete • A vers igazi szépsége éppen ebben a bonyolult, kultúrtörténeti utalásokból és asszociatív képekből építkező szerkezetből árad. A kapcsolatok, allúziók lényegében egy évmilliók óta azonos módon bekövetkező esemény időbeli végtelenjét ívelik át.

A kettős szerkezet értelmezése a pap beszédének és a laikus beszédnek párhuzamosságából ered. Igaz ugyan, hogy a laikus beszéde is kettős tartalmú. Egyfelől az hangzik el, amit maga tud az élet értelméről és az értékekről, másfelől, amit a gondolkodó, humanista bölcs állít ugyanarról. A vers gondolati rendszerét hármasság tagolás jellemzi.

I. szint: 1–2. vsz.: a vers felütése – a halál személyes megrendült-ségéről árulkodó, szubjektív hangvételű értelmezése: *Megcsalt*. A halál olyan valamit semmisít meg, ami még egyszer nem hívható elő, az ember *Egyedüli példány... s rá ékírással van karcolva ritka, / egyetlen életének ősi titka*.

II. szint: 3–4. vsz.: az előzőtől lényegesen különböző, a halált objektív tényként értelmező tudatos magatartás. A költő a szó mágiájával

idézi meg a halottat. Itt a test már csak szimbóluma az életnek. A teljes felidézés eszköze a halott „megszóllaltatása”: *Édes fiacskám, egy kis sajtot ennék*. A költő utal itt is az egyediségre és arra, hogy soha nem ismétlődhet meg a csoda: *Többé soha / nem gyúl ki halvány-furcsa mosolya*.

III. szint: 5. vsz.: a vers zárata: *Édes barátaim! a Könyörgés* kezdését sugallja. Amíg van ember, addig a léte természetes, de mihelyt meghal, a helyén támadt ürességet csak az emlékek illő anyagával lehet kipótolni.

Verselése • A vers bonyolult szerkezete az eltérő sorszámú versszakokban és az eltérő sorhosszúságokban is megnyilvánul. Mindkettőt a gondolatritmus határozza meg, csakúgy, mint a soráthajlásokat. A vers rímei, Kosztolányira jellemzően, néhol finom: *meghalt – megcsalt, hő volt – ő volt*, néhol uralkodó jellegükkel tűnnek ki a szövegből: *nincs már – kincstár, vegyszer – egyszer*. Különleges költői jelzők, megszémélyesítés, hasonlat, metafora, halmozás, alliteráció, ellentét van a költeményben.

Üzenete • Kosztolányi e költeményét modern látásmódja teszi különlegessé azzal, hogy az ember egyszerűségét és megismételhetetlenségét mondja ki. A halál tragédia, amelyet a túlélők számára csak az emlékek és az idő múlása enyhíthetnek. A szeretett embert pótolni lehetetlen.

1. A *Halotti beszéd* című verse szintén a *Számadás* ciklusban jelent meg. Honnan ismerős a cím? **2.** Mi a vers témája és műfaja? **3.** A vers központi gondolata az ember egyedisége. Mit jelent ez?

◆ **4.** Milyen jellemzők alapján helyezhető el a *Halotti beszéd* a modernség látásmódját megújító nagy versek sorában?

📖 **5.** Olvasd el Kosztolányi *Boldog, szomorú dal* című versét! Milyen párhuzamok vonhatók a két vers között? **6.** Az 1200 körül keletkezett *Halotti beszéd*en kívül milyen más művekkel van kapcsolata a versnek?

házi feladat **1.** Milyen pontokban található hasonlóság középkori nyelvemlékünk és Kosztolányi verse között? **2.** Mi a leglényegesebb különbség a két alkotás között?

Édes Anna

(Rövidítve)

A mű egy abszurd jelenet leírásával kezdődik, amiből megtudjuk, hogy 1919. július 31-én öt órakor a népbiztos menekül az országból.

Kun Béla repülőgépen menekült az országból. Délután – úgy öt óra felé – a Hungária Szállóban székelő szovjetház körül fölrebbent egy repülőgép, átrepült a Dunán, a Várhegyen merész kanyarodással a Vérmező felé tartott.

A gépet maga a népbiztos vezette.

Alacsonyan szállt, alig húsz méter magasságban, úgy hogy az arcát is látni lehetett. Sápadt volt, borotvátlan, mint rendesen. Vigyorgott az

alant álló polgárookra, s vásott kajánsággal, csúfondárosan még búcsút is intett egyeseknek.

Zserbókat vitt, melyekkel teletömte puffadozó zsebeit, aztán ékszereket, grófnék, bárónék, kegyes, jótékony hölgyek drágaköveit, templomi kelyheket, sok más egyéb kincseket. Karjairól vastag aranyláncok lógtak. Egyik ilyen aranylánc, mikor az aeroplán magasba lendült, s eltűnt az ég messzeségében, le is pottyant a Vérmező kellős közepére, és ott egy öreges úr, régi krisztinai polgár, adóhivatalnok a Várban, a Szentháromság téren, valami Patz nevezetű – Patz Károly József – meg is találta.

Legalábbis a Krisztinában ezt beszéltek.

Vizy Kornél miniszteri tanácsosnak ez nagyon jó hír, hiszen gyűlölte a vörösöket. A háború alatt tönkrement, a bolsevizmus alatt pedig koplalt. Egyetlen vagyonaként kétszintes háza maradt meg, melynek első emeletét ők lakták, a második emeletet pedig háziorvosa, és egy fiatal ügyvéd, Druma Szilárd lakja. Házát a vörösök kommunizálták, az orvost túsznak vitték, egyszer a feleségét is letartóztatták, mikor egy asztalkendőt rázott ki az erkélyen. Az volt a vádelenne, hogy jeleket adott az ellenforradalmároknak.

A cselekmény 1919. július 31-én, a bolsevista uralom bukása napján kezdődik. Vizyt határtalan örömmel tölti el a vörösök bukásának híre. Szinte vígjátékba illő az a helyzet, ahogy először meglátjuk Vizyt, rongyos ruhában, viseltes cipőben, mint egy csavargó, hogy proletárnak tűnjön, hever az ágyon, miközben a cseléd ímmel-ámmal dolgozik. A csöngetésre még összerendez, de amikor meglátja, hogy csak Ficsor, a házmester jött, újra olyan lesz, mint régen. A házmester, aki a vörösök ideje alatt sokra vitte, házbizalmi volt, a szponkodó, köpenyegforgató, stréber, mindig az éppen aktuális hatalmat szolgáló ember típusa, most újra a régi hajbókoló szolgává válik.

A betoppanó Vizyné ingerülten kihajitaná ezt a „piszok bolsevistát”, de Ficsor bámulatosan kezeli a helyzetet, egy alázatos kézcsók után, az asszony fülébe súgja a varázsmondatot.

- Méltóságos asszony – szemét a földre sütötte –, volna egy lány.
- Micsoda?
- Egy cselédlány.

Vizyné azt hitte, hogy a füle cseng, hogy nem jól értette. Rátekintett a házmesterre, mély, titkolhatóan érdeklődéssel. Szeme fölragyogott. Nagyobb örömet akkor sem érezhetett volna, ha egy gyémánt nyakéket ígérnek neki.

Vizy Kornélné gyöngye idegzetű, hisztériás jellemű nő. Kislányát, Piroskát első elemis korában veszítette el, s azóta sem tudta kiheverni a gyermek halála miatt érzett fájdalmát. Híve a spiritizmusnak, és szeánszokon beszélget gyermekével. Boldogtalan életének egyetlen soha nem szűnő gondja a cselédkérdés. Most is új lányt keres, mert a jelenlegi szolgálot, Katicát éppen most küldte el.

Ficsor mindent megtesz, hogy a lányt, aki a rokona, megszeresse Vizynének, és már az asszony is mindenáron ragaszkodik, hogy megszerzi magának Édes Annát.

Hosszú várakozás után, augusztus 14-én megjelenik a háznál Anna. Amikor az asszony először meglátja, kis csalódottságot érez, majd egyszerre úgy érzi, hogy ő az a lány, akit évekig keresett.

Vizyné Annánál olyan dolgot tapasztal, amit eddig még senkinél nem látott. Minden munkát szó nélkül elvégez, mint egy jó tündér, olyan, keze nyomán nem marad más, csak rend és tisztaság. Egyetlen furcsa dolgot vesz nála észre, a lány az első napokban szinte alig eszik. Az asszony maga sem akarja elhinni, hogy megtalálta a tökéletes lányt, ezért próbáknak veti alá. Értékeket, pénzt hagy elől, hogy megbizonyosodjon róla, nem lop. Minden munkát tökéletesen elvégez, nem szájal az asszonnyal. Vizedék mint valami érdekes és különös tárgyat úgy mutogatják őt a vendégeknek. A környéken is elterjed, hogy milyen tökéletes lányt talált. Az asszonyok irigylik Vizynét, hogy ilyen remek szolgálót talált, egyedül a halálos beteg Moviszter szánja a cselédet, emiatt azonban mindenki bolondnak tartja. Most már egyedül is meri hagyni, programokat csinál, és ekkor jön rá, hogy tulajdonképpen teljesen egyedül van.

A családhöz megérkezik Vizyné testvérének léha fia, Patikárius Jancsi, akit apja azért küldött sógorához, hogy faragjon embert a fiából. Vizedy egy bankigazgató ismerőse megígérte, hogy állást ad a fiúnak. Október elején Vizedyék meghívja Patikárius Ferenc Egerbe, szüretre.

Jancsi úrfi kihasználja távollétüket, elcsábítja a lányt. Barátjának, Elekesnek ujjongva meséli hódítását. Anna szerelemre gyűl a fiú iránt, de Jancsi csak játszik vele, csak a szenvedélyét éli ki rajta. Miután a család hazatér, Jancsi többet nem törődik a lánnyal, rá se néz, undorodik tőle. Anna terhes lesz, Jancsi ráveszi, hogy az általa adott gyógyszerrel hajtsa el a magzatot. Anna beveszi a gyógyszert, és beteg lesz tőle. Végül is az úrfi elköltözik Vizedyékől, majd külföldre megy.

Anna megismerkedik egy tisztességes férfivel, Báthory Árpáddal, a kémményseprővel, aki náluk dolgozott. Megkéri a lány kezét, a többi cseléd is rábeszéli, Anna végül igent mond, és fölmond az asszonyának. Vizyné ezt teljesen lehetetlennek érzi, beteg lesz és hisztériás jelenet közben lebeszéli a házasságról Annát. Anna visszautasítja a kémményseprőt, aki pár hét múlva megnősül.

A méltóságos urat államtitkárrá nevezik ki, és ez alkalmából fényes estélyt rendeznek. Etelt és Stefit hívják át felszolgálni, a csodálatos szobalányt nem is engedni asszonya a vendégek közé. Miután a vendégek távoznak, Anna az egyetlen, aki nem bír nyugovóra térni. Az asszony egyszer csak arra ébred, hogy Anna az ágya szélén ül. Vad dulakodás közben Anna leszúrja az asszonyt, majd a férfit is megöli.

Ekkor két tenyerét arcára tapasztva, eliszonyodott magától. Úgy félt, hogy szíve jéggé dermedt. Kapkodva szedte rongyait, összekötötte a batyut. Ki innen, menekülni hamar, el innen. A ház a muri után még aludt. A padlásra is futhatott volna, vagy talán a pincébe, elbújni a mán-

Jelenet az *Édes Anna* című filmből (címszereplő Törőcsik Mari)

gorló mögé. De attól tartott, hogy a lépcsőházban valaki leselkedik rá. Batyuját ledobta.

Délelőttig gubbaszt a lakásban, végül a rendőrök törik rá az ajtót. Senki nem érti a tettét, nem próbált menekülni, nem vett el semmit. Börtönbe zárják, a tárgyaláson is hiába faggatják, nem mond semmit. A tanúk közül egyedül Moviszter doktor védi. Ridegen bántak vele, ezt vallja. Nevetségesnek, szálnalmasnak, korlátolt embernek tartják a doktort, amikor védi az öntudatlan, szerencsétlen lányt.

Annát végül tizenöt évi fegyházra ítélik. Lassan az emberek is elfelejtik, végül már senki sem emlékszik rá.

Amit a műről tudnod kell

A 20-as években írt kisregényeinek egyike az *Édes Anna*. Maga talán a *Pacsirtát* szerette legjobban, de ennek a művének nagyon fontos szerepe van az életműben. Kosztolányi így kommentálta az *Édes Annát*: *Egyik támadóm szememre lobbantja, hogy az Édes Anna regényből, amelyben leginkább kifejtettem politikai meggyőződésemet, nem mertem levonni a szociális következtetéseket. Hiszen ennek minden sora éppen azt hangoztatja, hogy nincs szociális következtetés, csak emberség van, csak jóság van, csak egyéni szeretet van, és a gyilkosságnál is nagyobb bűn, ha valaki fennhéjázó, amiért egy kés se elég a megtorláshoz, és a legnagyobb erény a lényegbeható, figyelmes tisztaszívűség, mert többet, gyökeresebbet, úgysem tehetünk itt a földön.*

Keletkezése • Harmos Ilona, az író felesége, a férjéről szóló regényes életrajzban azt írta, hogy a regény alapötletét – egy tökéletes cseléd, aki megöli gazdáit – ő találta ki. Kosztolányinak megtetszett az ötlet, és már másnap hozzáfogott a téma kidolgozásához. Hogy ki lehetett Édes Anna modellje, arra többen többféleképpen emlékeznek. Maga az író is ellentmondásosan emlékszik vissza. Egy biztos: élő alak (vagy alakok) után mintázta meg a tökéletes cselédlány figuráját. Először a *Nyugat* közölte folytatásokban 1926. július 1-jétől. Műfaját tekintve lélektani regény, Freud hatása erősen érezhető rajta.

Műfaja • A legtöbb irodalomkutató lélektani és társadalmi regényként határozza meg a műfaját. A kiszolgáltatottság mindkét esetben alapkérdés, akár az úr–szolga, akár az emberiség–embertelenség, akár a forradalom–ellenforradalom viszonyát vizsgáljuk.

Címe • A főhős neve. Az Anna az egyik legszebb és legrégebbi női név, az Édes családnévként ugyan nem túl gyakori, köznévként viszont annál inkább: egyszerre jelöl és felidéz egy kellemes ízt, konkrétan és elvontan, és jelent egy kedveskedő megszólítást is. Kosztolányi a névválasztásról így vallott: *Jólesett mondogatnom, leírnom. Talán azért tudtam vele annyi szeretettel foglalkozni. (...) A kettő együtt – vezeték és keresztnév – a maga lány zeneiségében egy másik, ősi és végzetes szókapcsolatot idézett föl bennem: az édesanyát.*

Témája • Egy kettős gyilkosság, melyet egy cseléd követ el gazdája ellen. Mégsem a borzasztó gyilkosság áll a középpontban, tehát nem krimi. Azokat a lelki folyamatokat elemzi, amelyek Annát a gyilkossághoz vezettek, *amit feltétlenül, szükségszerűen meg kellett tennie*. Az úrszolgai viszony bemutatása áll a középpontban.

Ideje • A Tanácsköztársaság bukása utáni időszak ez, mely mind Magyarország, mind Kosztolányi magánéletében rendkívül sűrű és feszült kor. 1918-ban, az első világháború utolsó évében, amikor ősszel kitört az őszirozsás forradalom. A korabeli események ekkor írott kisregényei közül az *Édes Annában* tükröződnek legjobban. A történet 1919. július 31-én kezdődik, Anna augusztus 14-én kerül a családhoz. A gyilkosságra 1920. május 28-án kerül sor, majd következik a főtárgyalás és az ítélethozatal. A regény 1922 őszén fejeződik be. Az elbeszélés tempója nem egyenletes: míg az első fejezetekben hetek, hónapok telnek el, az utolsó fejezetben egy évet ugrunk.

Helyszíne • Budapest, Krisztinaváros, Attila u. 238 – valóságos helyszín. Vízgyék lakása (fiktív), a legtöbb esemény itt zajlik.

Cselekménye, szerkezete • A kisregény húsz fejezetre tagolódik, de szervesen hozzátartozik a fejezetek előtti szöveg, a *Rituale Romanum* (római rituálé) halottas imájának részlete is, melynek két mondata a 19. fejezetben is elhangzik, Moviszter doktor tanúvallomásában. Kosztolányi így vallott erről a bevezető szövegről, mely hangulatilag tartozik a cselekményhez: *Én az Édes Anna írása alatt – nem tudom miért – mindig a temetési szertartás latin verseit mondogattam és énekeltem. Ez azonnal visszazökkentett a hangulatomba. Ez volt az alaphangja. A fönséges, ókori versből merítettem erőt.*

A kisregény öt szerkezeti egységre osztható:

I. rész: 1–6. fejezet: a színhely aprólékos, precíz bemutatása.

II. rész: 7–10. fejezet: Anna beilleszkedése a környezetbe.

III. rész: 11–14. fejezet: Patikárius János és Anna „románca”.

IV. rész: 15–18. fejezet: a menekülési lehetőség (házasság) meghiúsulása és a gyilkosság.

V. rész: 19–20. fejezet: ítélethozatal és befejezés.

Az 1. és a 20. fejezet a cselekmény szempontjából lényegtelen, mindkettőben a szóbeszéd kap főszerepet: azt sugallják, hogy a történelem és az egyén tettei átláthatatlanok. Ezek egy-egy legendáról szólnak. Az első egy történelmi személyről, Kun Béláról, a huszadik inkább magáról az íróról, Kosztolányi Dezsőről. Ennek megfelelően elsősorban nem társadalmi regény a mű, inkább lélektani, emberi sorsot ábrázol, a kiszolgáltatottságot, közömbösséget, a részvét és a szánalom hiányát.

A gyilkossághoz vezető okok rendszere

1. Anna irtózik a lakás illatától. Hosszú időbe telik, míg megszokja, enni sem tud.

A gyilkossághoz vezető okok rendszere

2. Ficsor kényszeríti, hogy elhagyja előző „munkahelyét”, és Vizyékhez szegődjön.

3. Vizyné átvizsgálja a ruháját, holmiját.

4. Szerelmi csalódás: Jancsi úrfi kihasználja, a bajban magára hagyja, kényszeríti, hogy megszabaduljon a magzattól.

5. Embertelenül bánnak vele, gépnek tekintik, melynek nincsenek érzelmei. Nem kap kimenőt; Vizyné nem engedi, hogy férjhez menjen a kéményseprőhöz.

6. Többször kinevetik, megalázzák.

Szereplők, jellemek • A szereplőket két csoportra oszthatjuk – *értékemberekre*: Édes Anna, Moviszter és *érdekemberekre*: Vizyt – a karrier érdeklő, Vizynét – a tulajdon, Patikárius Jancsit – az élvezetek, Ficsort – a megélhetés, Druma – az ellenforradalom mellett áll ki, Tatár – a társadalmi különbözőségek híve.

■ **Édes Anna**: 19 éves parasztlány, aki csak arra vágyik, hogy szeressen és szeressék. Valahol mélyen él benne az otthon, a család utáni vágy. Finom, érzékeny, kedves, jólelkű, egyszerű lélek, minden durvaságtól visszariad, aki még egy csirkét sem tud megölni. Ép és egészséges lelkét, tiszta és nemes emberi vonásait még „mintacseléddé” formálása kezdetén sem veszítette el, elemben önbecsülésével, önállóságával és önbizalmával. Az a nyolc hónap, amelyet Vizyéknel töltött, a szenvedések keserves kálváriáját jelentette Édes Annának. Az, hogy mintacseléd lett, csak embersége feladása, megnyomorítása árán valósulhatott meg. Anna megváltozott, arca megcsúnyult, hullott a haja, megtört és megfáradt ember lett az engedelmes lányból. Vizyné idomítása tökéletesen sikerült. Olyanná faragta Annát, ahogy legmerészebb álmaiban képzelte el az igazi cselédet. Vizyék a maguk módján szerették, de nem az embert, hanem a robotoló gépet látták benne. Anna ösztönei már az első napon tiltakoztak a hely ellen, s mivel nem tehetett mást, a munkába menekült. Szeretetigényének, szeretni akarásának természetes ösztöne játszott közre abban, hogy engedett az úrfinak. Az önző, élvhajhász Patikárius Jancsiba őszintén beleszerett az ártatlan, érintetlen lány. Várta, remélte a szerelem folytatását, de az megvetően fordult el tőle. Anna számára talán ez a legnagyobb kín, amit ki kellett állnia. Lassan, fokról fokra ment végbe Anna egykori szép lelkének a megtörése. A sok bántást, sérelmet, a magzatelhajtás iszonyatát tetézte az a jelenet, amit Anna az estélyen látott. Patikárius János tánc közben belecsókolt a fiatal, szép Moviszterné nyakába. Ez Annát kizökkentette addigi lelki fásultságából. Tudatalattija tört felszínre (megalázták, elfojtották emberi,

asszonyi, anyai vágyait) akkor, amikor kegyetlen módon végzett éjszaka gazdáival, de a gyilkosság tulajdonképpen Jancsinak szólt.

■ **Moviszter Miklós doktor:** a humánium egyetlen tudatos képviselője a regényben, egyedül ő tekint Annára emberként. Anna ösztönösen érzi ezeket az értékeket. Tehetetlen, de tehetetlenségében is az igazságért harcol. A cselédlányhoz hasonlóan ő is magányos. Az érdekeemberek között egyedül áll humanista szemléletével, az alapvető emberi értékek: a szeretet, az irgalom, az emberiség hangoztatásával. Világképének, erkölcsiségének alapköve, hogy nem az emberiség egésze, hanem az egyes ember felé kell fordulni figyelemmel, szeretettel. Ő az egyetlen, aki érti Anna viselkedését. Egyedül ő állt ki a bírósági tárgyaláson Anna mellett, ő mondja ki, mi volt az oka a gyilkosságnak: *Ridegen bántak vele, Szeretet nélkül bántak vele. Szívtelenül.* Moviszter képviseli az írói véleményét, többek között a kommunizmus hibáiról, a politika hitványságáról.

■ **Vizyné, Angéla:** magas, sápadt úriasszony. Nemcsak a regény, de talán Kosztolányi egyik legellenszenvesebb figurája. Közönyös, kegyetlen, betegesen csak a cselédek foglalkoztatják, zsigerből gyűlöli őket. Minden cseléd idejekorán otthagya, senki sem bírja az állandó szekálását. Tőle változhatnak a rendszerek, birodalmak omolhatnak össze, semmi nem érdekli, semmivel sem törődik. Élete legfontosabb eseményeit is úgy idézi fel, hogy akkor milyen lány szolgált nála. Beteges mániája szinte monomániás vakság állapotába juttatja, csak a cselédprobléma az, amivel foglalkozni képes. Beszűkült, boldogtalan életében egyetlen partnere, minden tevékenységének legfőbb oka és célja a cseléd. Kiállhatatlanságának egyik oka talán, hogy egyetlen gyermeke, Piroska hatéves korában meghalt. Azóta gyakran migrén gyötri, s ennek megfelelően ő is gyötri környezetét. Híve a spiritizmusnak, és szeánszokon beszélget halott gyermekével. Férje már rég elhidegült tőle, megcsalta. Annát úgy várja, mint a messiást. Eltervezi, hogy mintacselédet farag belőle, hogy a szomszédok és úri nép irigykedjék. Minél hamarabb a birtokában akarja tudni Annát, s majd tulajdonának is tekinti. Sokszor nem is érzi, milyen embertelenül bánik a lánnyal, nem is akar neki rosszat, egyszerűen fogalma sincs róla, hogy ő is egy érző ember.

■ **Ficsor:** Anna keresztapja, köpönyegforgató, kétszínű, önző házmester, a megélhetés embere. A vörösek ideje alatt sokra vitte, házbizalmi volt, spionkodó, köpönyegforgató, stréber, mindig az éppen aktuális hatalmat szolgáló ember típusa, aki pillanatok alatt tud újra a régi hajbókoló szolgává változni.

■ **Patikárius János:** Kosztolányi egy rokonáról mintázta alakját. Jancsi úrfi Vizyné unokaöccse. Komolytalan, önző, léha figura. Annában csak élvezeti cikket látott, amivel kielégíthette vágyait. Visszaél tudatlanságával, szeretetéttségével, kiszolgáltatott helyzetével. Gátlástalan élvhajhász. Arra kényszeríti Annát, hogy bevegye a „gyógyszert”, ami megszakítja a terhességet. Eszébe sem jut, hogy Anna esetleg meg is halhat. Csak egy dologtól retteg, ki ne tudódjon a viszony.

Üzenete • Az úr–cseléd viszony egy jelenség, amelyben a kiszolgáltatottság, a megaláztatás a lényeg. Csak irgalommal, keresztényi szeretettel szabad az embereknek egymáshoz viszonyulniuk. Az emberi bajokra nem található intézményes megoldás. Érdemes elgondolkoznunk azon, hogy a mai ember a megaláztatások során mikor mondaná ki Anna helyében, hogy *elégl!* Az emberi tűrőképesség különleges, ezért is érdekes számunkra a regény.

1. Mit tudsz a regény keletkezésének körülményeiről? **2.** Mi a szerepe a *Rituale Romanum* részletének? **3.** Mi a műfaja, és mikor játszódik a cselekmény? **4.** Vizsgáld meg az *Édes Anna* szerkezetét! Hogyan tagolható?

◆ **5.** Hogyan viszonyul Kosztolányi hősnőjéhez? Miért választotta ezt a nevet? **6.** Foglald össze az okokat, amelyek a gyilkossághoz vezettek! A regényből vett idézetekkel bizonyítsd ezt!

▣ **7.** Csoportosítsd a regény szereplőit! Készíts táblázatot! **8.** Csináld meg Vízny Kornél miniszteri tanácsos jellemábrázolását! **9.** Milyen ember volt Anna apja? Miért kellett Annának eljönnie otthonról?

1. Szerinted hogyan alakult volna Anna sorsa, ha elfogadja Báthory úr közeledését? **2.** Miért haragudott Víznyé a kéményseprőre?

Az Esti-novellák

Amit a műről tudnod kell

Keletkezése • 1925 és 1933 között vetette papírra Kosztolányi Dezső az *Esti Kornél-novellákat*, melyeket két kötetben jelentetett meg: *Esti Kornél* (1933) és *Esti Kornél kalandjai* (1936), a *Tengerszem* című kötetben.

Műfaja • Novellaciklus. A műfaj különböző változatait képviselik a darabok, amelyek Kosztolányi utolsó korszakának ars poeticáját is tartalmazzák. Egyetlen közös elemük van, a főhős. Címe is a főhőst nevezi meg. Témája: az élet és halál teljességét megragadni kívánó Esti a szellem szabadságát és érinthetlenségét védelmezi.

Az elbeszélő és a főhős viszonya • A két személy megdöbbenően hasonlít egymásra, de nem azonosak. Az alteregó (az én megkettőzése) segítségével a tudatalatti szándékok, ösztönök, álmok, vágyak megfogalmazhatóvá válnak. Szoros köze van Esti Kornélnak az íróhoz – maga is költő – tetteit, gondolatait azonban mégsem szabad Kosztolányin számonkérni: író és figurájának kapcsolata korántsem egyértelmű. Kosztolányi Dezsőné a férjéről írt életrajzi regényben így mutatja be Esti Kornélt: *Ez az alak, az ő másik énje, az ő érzelmes és polgári énjének csúfondáros és korlátlan mása, aki kimondja, és főképpen megteszi mindazt, amit ő szeretne, a tizenkilencedik századvég regényesen szabad életét éli Kosztolányi Dezső helyett, aki csak ül az íróasztalnál, és dolgozik, dolgozik, végi mindennapi robotját a háború utáni társadalom, a pénzkeresés s a*

családi élet jármába törve. (Kosztolányi Dezsőné: *Kosztolányi Dezső*. Holnap. Bp., 1990. 225–276. o.)

Szerkezete • Kosztolányi előzetes terv nélkül dolgozott, laza szerkezetű művet akart létrehozni. Az *Esti-novellák* sem jellegben, sem értékben nem egyenletesek. Vannak közöttük olyan darabok, amelyeknek Esti Kornél nem is szereplője, csupán elmesél egy-egy érdekes, figyelemre méltó történetet – rendszerint szokott törzshelyén, a Vipera kávéház különtermében. A novellaciklus tizennyolc fejezetből áll. Esti Kornél alakja köti őket össze. Lényegében a fejezetek életünk örök utazását hivatottak ábrázolni, vagy legalábbis ráébreszteni minket, hogy kritikusabban szemléljük saját életünket, szabadságunkat.

Az ismertebb Esti-novellák: Esti Kornél • *Első fejezet*, melyben az író bemutatja és leleplezi e könyv egyetlen hősét, Esti Kornélt. A *Második fejezet*, melyben 1891. szeptember 1-jén a Vörös Ökörbe megy, és ott megismerkedik az emberi társadalommal. A *Hatodik fejezet*, amely arról a furcsa képtelenségről szól, hogy milyen hallatlan nehézségekbe kerül megszabadulni a hatalmas vagyontól. A *Hetedik fejezet* a török lánnyal, Kücsükkal való idilli kalandját meséli el. De meghatódó lírai árnyalást az anyanyelv iránt rajongó szerelemtől kap a novella: Esti háromszázharminc csókot ad a kislánynak azért a háromszázharminc legékesebb magyar szóért, amelyet a törököktől kölcsönöztünk. A *Kilencedik fejezetben* a bolgár kalauzzal cseveg bolgárul anélkül, hogy egyetlen szót is tudna a nyelvéen, s a bábeli zűrzavar édes rémületét élvezzi. A *Tizenharmadik fejezetben* mint jótevő szerepel, fölkarolja a sorsüldözött özvegyet, de végül kénytelen megverni őt, mert annyira sajnálja, hogy egyebet nem is tehet. *Tizenharcadik fejezet*: egy közönséges villamosútról ad megrázó leírást, s elbúcsúzik az olvasótól.

Az **Esti Kornél kalandjai** 17 címmel ellátott történetet tartalmaz. Csak néhány címet említünk: *Omelette à Woburn*, *Boldogság*, *Barkohba*, *Az utolsó fölolvadás*.

■ **Esti Kornél**: hogy ki is Esti Kornél, az az *Első fejezet*ből derül ki. Eszerint ő az író hasonmása, mégsem azonos vele. A számos önéletrajzi elem ellenére a novellaciklus hőse összetettebb figura, mint maga Kosztolányi. Esti Kornél az akaratszabadság mintaképe, bármit megtehet. Megvalósíthatja mindazt, amit Kosztolányi nem tudott, szembeszállhat a konvenciókkal, nem kötik társadalmi korlátok. Először romlott alakként tűnik fel, de a fejezetek előrehaladtával mindinkább érezhetővé válik számunkra, hogy az író mennyire kedveli hősét. Valójában nem Esti gátlástalan, hanem a világ irracionális, amelyben létezik. A könnyedség, az elegancia, ahogyan túllép az akadályokon az, amely a gátlástalanság benyomását kelti. Még rokonszenvet is kelthet bennünk, hiszen ő nem tűri azt, amit mi a mindennapok során tűrni kényszerülünk, énjének, alkatának az a része, melyben lázadó, archaikus hajlamai gyökereznek, de amelyeket polgárrá válva, a társadalmi közsokásokba belehelyezkedve el kellett fojtania.

Az elbeszélő, a novella fikciója szerint már vagy tíz éve nem látta barátját, pedig gyermekkorukban elválaszthatatlanok voltak egymástól. Annyira hasonlítanak egymásra, hogy képtelenség kettejüket megkülönböztetni. Esti Kornélt ekkor – negyvenévesen – megrohanják az emlékek, felkeresi „testvérét és ellentétét”, s egy közös könyv megírására szövetkeznek. Esti arra kéri az elbeszélőt, hogy közös művük legyen egyszerre útirajz, életrajz és regény. Majd így figyelmezteti: *egyed azonban kikötök. Össze ne csirizeld holmi bárgyú mesével. Maradjon minden annak, ami egy költőhöz illik: töredéknek.*

Értelmezése • Kosztolányi a múlt emlékeit idézi fel az *Esti-novellák*-ban, fájdalmas nosztalgiáját szólaltatja meg az eltűnt fiatalság, a bohém szertelenség s a játék után. Ironikus humora éppen ezért itt a legváltozatosabb: a mulatságostól a meghatóig minden árnyalat felvillan benne. A korábbi novellák lidérces fantasztikuma itt játékos furcsasággá enyhül, s a grimasz-mosolyban nemegyszer filozofikus jelentősége rejlik.

Esti Kornél

(Rövidítve)

Tizennyolcadik fejezet,

amelyben egy közönséges villamosútról ad megrázó leírást, s elbücsúzik az olvasótól

Esti Kornél a sötét és hideg éjben türelmetlenül várakozik a villamosra. Mikor végre megjelenik a kocsi, alig tud felszállni, hiszen emberfürtök lógnak le mindenhol a peronon. Belekapaszkodik az embertömegbe, nem törődve a veszélyekkel, *feljebb jut*. Útitársai egytől-egyig gyűlölik az *idegent*. Sok időbe telik, míg beljebb jut, újabb és újabb ellenségeket szerezve magának. Nem adja fel a harcot. A villamos zsúfoltsága miatt az ülők kiváltságos *társadalmát* nem is láthatja. A minden emberi méltóságából kivetkezett, összepréselt, bűzös állatsereg láttán annyira megundorodik, hogy már éppen le akarna szállni, mikor megpillant egy nőt, kinek kék szeme megvigasztalja.

Ekkor megpillantottam egy nőt. Az egy homályos sarokban álldogált, kopott ruhában, nyúlszőr nyakbavetővel, a falnak támaszkodva. Elcsigázottnak, szomorúnak látszott. Egyszerű arca volt, szelíd, tiszta homloka, kék szeme. (...)

De egyszer találkozott tekintetünk. ...Engedte, hogy nézzem őt, s én úgy néztem kék szemébe, mint a betegek abba a kék villanymécsesbe, amelyet éjszaka gyújtanak meg a kórtermekben, hogy a szenvedők mégse legyenek egészen egyedül.

Csak neki köszönhetem, hogy nem vesztettem el végleg harci kedvemem.

Egy negyed óra múlva már ülőhelyet is kaptam a padon, melyet réztámaszkodók mértek ki négy utas számára. Egyelőre csak annyi hely jutott nekem, hogy a levegőben lebegve fél combomra ereszkedhettem. (...)

Néhány megálló után egy ablakülésre tettem szert. Letelepdedtem, és körülnéztem. Először is a kék szemű nőt kutattam, de az már nem volt ott, nyilván leszállt valahol, míg én az élet vad viadalát vívtam. Elvesztettem mindörökre. (...)

Esti Kornél végül is *megvívta az élet vad diadalát*, és egy ablak melletti kényelmes ülésre tesz szert: küzdött és győzött. Elvezni akarja győzelmét, ki-pihenni fáradalmait.

Éppen ki akartam nyújtani zsibbadt lábaimat, hogy végre pihenjek és pihegjek, hogy végre föl is lélegezzem, szabadon és boldogan, amikor a kalauz odalépett ablakomhoz, kifordította az útirányjelző táblát, s ezt kiáltotta: „Végállomás.”

Elmosolyodtam. Lassan leszálltam.

Amit a műről tudnod kell

Az eseménysor kettős idősíki: éppúgy olvasható egy óra, mint egy élet történeteként, mivel a villamosút értelmét másodlagos jelentésként az utazás, az életút, a sors egészíti ki. A jelképes utazások, a célzások világossá teszik, hogy az író az ember életútját ábrázolta: a megszületés kínjaitól kezdve az életben maradás vad és megalázó küzdelmein át egészen a végállomásig, a halálig. A *jobb helyért* folytatott vad harcot, a megtalált, de hamar eltűnő boldogságot s a végső cél, a beérkezett hiábavalóságát. A mosoly itt belenyugvást, rezignációt fejez ki.

Ebben a novellában Kosztolányi értelmetlennek és céltalannak látja az életet, vigasztalannak az emberek sorsát. Esti Kornél figurája olyan lehetőséget teremtett Kosztolányinak, hogy a világ és az élet dolgait játékosan, ironikusan, eltúlozva és sajátos nézőpontból mutathassa be, olyan szerepet, amelyben kedvére bánhat a tabukkal, kicsúfolhatja mások és maga elveit is.

1. Kosztolányi mely prózaíró írásainak főszereplője Esti Kornél? Mi jellemzi e művek szerkezetét? **2.** Hogyan vall Kosztolányi Dezsőné a novellaciklusról? **3.** Kit személyesít meg Esti Kornél? Mi jellemzi? **4.** Milyen az elbeszélő és a főhős viszonya? **5.** Melyek az ismertebb *Esti-novellák*?

◆ **6.** Olvasd el az *Esti Kornél kalandjaiból* az *Utolsó felolvasás* című részt, és hasold össze a *Tizenharmadik fejezettel*! Milyen összefüggés fedezhető fel történetében, mondanivalójában?

▣ **7.** Milyen lehetőséget teremtett Esti Kornél figurája Kosztolányinak?

ÖSSZEZGÉS • Kosztolányi Dezső stílusa pontos, érzékletes és takarékos. Verseiben sokat adott a szépségre, dallamosságra. Költeményeinek nagy része inkább elkápráztat és gyönyörködtet ritmusával, a szavak szép hangzásával, festői képeivel és hangulatával. Sok verse van azonban, amelynek nem csupán a dallamosság adja legfőbb értékét, hanem a gondolat ereje is.

Prózájában közvetlen és természetes. Főleg a szereplők lelkére, gondolkodására összpontosít. A hősök döntéseinek belső okaira kíváncsi. Elbeszélései és újságcikkei ma is úgy hatnak, mintha közvetlenül az olvasóhoz beszélne. Alkotó művészetének eszközt, az anyanyelvet nemcsak írói érdekből, hanem jól értelmezett hazafiságból is védte a magyartalansággal és szellemi restséggel szemben.

JUHÁSZ GYULA (1883–1937)

Juhász Gyula, 1924

A *Nyugat* első nemzedékének a maga korában – különösen egyetemi éveit alatt – a legnagyobb ígérete, egyik legjelentősebb alakja. Pályája a folyóirat első generációjával indult, bár sohasem volt a lap munkatársa, a magyar irodalomtörténeti hagyomány mégis a nyugatos költők közé sorolja. A század eleji nagy irodalmi fellendülésnek egyik vezető lírikusa, Babits Mihály felfedezője. A Négyesy-szeminárium titkáraként kötött barátságot Kosztolányival. Verseinek zöme vidéki lapokban, folyóiratokban jelent meg. Derékba tört írói karrierjének, életének egyik döntő oka lehetett örökös vidéki „száműzetése”, az eleven szellemi központtól való távolsága, elszigeteltsége.

ÉLETÚTJA

Gyermekkora • 1883. április 4-én született Szegeden. Édesapja postai távirtdatiszt volt, s korán meghalt gerincvelő-sorvadásban. E szörnyű örökletes betegség réme állandó fenyegetésként nehezedett Juhász Gyula életére, s gyakran úgy érezte, hogy egyre súlyosbodó idegbaja tragikus apai örökség. Állandó depresszióval küszködött.

depresszió – pszichés eredetű betegség, lehangoltság, melankólia, a tevékenység korlátozódása, a gondolkodás beszűkülése, öngyilkossági hajlam és más tünetek kísérik.

Iskolái • Elemi iskoláit és gimnáziumi tanulmányait is Szegeden végezte. A hatodik osztály után mélyen vallásos édesanyja hatására kispapnak jelentkezett a Váci Piarista Rendházba. Az itt eltöltött nyolc hónap (1899. augusztus–1900. május) nagyon komoly megpróbáltatást jelentett számára, s már itt „a vallás kaszárnyájában” is érhettek lelki sérülések. Otthagyta a papnevelőt, s Szegeden folytatta a középiskolát. 1902-ben érettségizett.

Ősszel a budapesti egyetem bölcsészkarára iratkozott be magyar-latin szakra. Az egyetem négy éve életének egyik legkiegyensúlyozottabb, boldognak mondható szakasza volt. Tehetségével és műveltségével kitűnt

társai közül, tanárai nagy tudományos karriert jósoltak neki. A híres Négyesy-szemináriumokon őt tekintették a legtehetségesebbnek, hat fél-éven át ő volt a „stílusgyakorlatok” titkára, ő állította össze hétről hétre a felolvasások rendjét. A fővárosi egyetemi ifjúság lelkes szervezője volt.

A tanár • 1906-tól 1917-ig tanárként kereste kenyerét. Babitshoz hasonlóan őt is vidékre helyezték. Ezzel a nagy reményeket, becsvágynakat tápláló életút már a kezdet kezdetén valósággal kettétört. 1906 őszén Máramarosszigetre (ma Románia), a piarista gimnáziumba kapott tanári kinevezést. 1907 őszén Lévára (ma Szlovákia) került tanárnak. A tanárságot ő is száműzetésként élte meg. Már október 3-án szó nélkül hátat fordított az iskolának, városnak, Budapestre utazott. A Lánchídról a Dunába akart ugrani, amikor egyik ifjúkori szerelme véletlenül arra járt, s közölte vele, hogy Szegeden megjelent régen várt első kötete. Ezután hazament édesanyjához Szegedre.

1908. február 14-én Nagyváradra érkezett, ahol a premontrei (francia eredetű katolikus szerzetesrend) gimnáziumban ideiglenes tanári beosztást kapott. Várad pezsgő élete kedvezően hatott rá, depressziójából lassan kilábal, örömmel látott a munkának. Egyedül itt érezte igazán jól magát. 1908 és 1911 között élt itt. Bekapcsolódott a város élénk szellemi életébe, itt kezdte szervezni a fiatal költők antológiáját, *A Holnapot* (1908–1909). Nagyon érzékenyen érintette amúgy is labilis személyiségét Ady elutasító reagálása *A Holnappal* szemben. Ady nem vállalta fel az antológia költői „szellemi vezérének” szerepét. Ezután Juhász részt vett a *Holnap Társaság* megalapításában, bekapcsolódott a helybéli Szigligeti Színház életébe.

1911-ben Szakolcára helyezték. Két tanévet tanított itt, bár fél év elteltével már áthelyezését kérvényezte. Végül Makóra került az állami főgimnáziumhoz. Idegbetegsége, megalázó mellőzöttsége miatti depressziója súlyosabbra fordult. 1914. március 14-én váratlanul Pestre utazott. Egy szállodában mellbe lötte magát, de az orvosoknak sikerült megmenteniük. A kórházban ismerkedett meg a fiatal, huszonöt éves, intelligens és bájos Eörsi Júlia újságíróval. Ő volt az első nő, aki viszonzta a költő szeretetét, törődött vele, s megpróbált rendet teremteni széthulló életében.

Szerelme • Váradon ismerkedett meg nagy szerelmével, a jelentéktelen és nem túl szép Sárvári Annával, akiből később olyan eszményképet varázsolt az *Anna-versek*ben, amilyen Beatrice vagy Laura lehetett. Az Anna-szerelme élménye, a viszonzatlanság, az elutasítás meghatározója költészetének is.

A háborús évek • A háborúban betegsége miatt nem vett részt. 1917-ben végleg felhagyott a tanítással, hazaköltözött szülővárosába. Majd különböző helyi lapoknál újságíróskodott, és bekapcsolódott a szegedi irodalmi élet szervezésébe. A kezdeti lelkesedés után hamarosan kiábrándult a háborúból, megrendítette a szenvedések, a háború okozta veszteségek élménye. Gondolkodására erősen hatottak a baloldali eszmék, a forradalmak rövid időre még depressziójából is kiragadták.

Az utolsó évek • 1923-ban ismerkedett meg József Attilával, az akkor szegedi egyetemista költővel. Juhász segítette József Attila első verseinek megjelenését, szellemisége, költészete hatott a fiatal költőre. A húszas évektől súlyosbodott betegsége. Valósággal menekült az emberek elől. Újra meg újra öngyilkossági kísérleteivel hívta ki a sorsot maga ellen. 1929-ben elsők között kapta meg a 4000 pengős Baumgarten-díjat, s a következő évben másodszor is elnyerte azt. 1934 őszéig még írt verseket, az utolsó három évben azonban végleg elhallgatott. 1937. április 6-án ismét nagy mennyiségű altatót vett be. Eszméletlen állapotban szállították be a szegedi idegklinikára, de ezúttal már nem tudtak rajta segíteni.

MUNKÁSSÁGA

Költészetének jellemzői • A korszak költői közül talán Juhász Gyulára hatott legerőteljesebben a francia impresszionizmus, elsősorban Paul Verlaine. Költészetének meghatározói a különböző hangulatok, nosztalgikus élmények, tájak. Kedvelte az egyszerű dalformákat, a szonettet, dalaiban az impresszionizmus-szimbolizmus mellett a magyar dalköltészet hagyományai is fellelhetők. Juhász Gyula verseire a formai tökéletességre, zenei megkomponáltságra való törekvés jellemző. A zeneiség, hangulatiság mellett költői nyelvét a kihagyásos, balladisztikus szövegalkotás és az erőteljes képiség határozza meg. Képi világában jelentősek a szimbólumok. Az ő szimbolizmusa azonban, szemben Adyével, szorosabban kötődik a jelképpé váló tárgyhoz, gondolathoz, szimbólumai mintegy a valóság mélyebb értelmű, tartalmasabb megfelelői. Verseinek hangulatvilágát a tragikus magány, a nosztalgikus múltba fordulás és az eszmények határozzák meg. Gondolatrendszerére, alkotásaira a sokrétűség, ellentmondásosság jellemző.

Tóth Árpádhoz hasonlóan a való világgal gyakran állítja szembe az örök emberi értékeket, a szépségeket és az erkölcsi értelemben vett jószágot. A formai tökély igénye, miként Babits költészetében, Juhász Gyula lírájában is gyakran azt tükrözi, hogy ami a világban nem valósul, nem valósulhat meg – szépség, rend –, azt a művészet képes megteremteni.

Költészetének tematikája • Költészetének tematikáját négy fogalomkörrel lehet meghatározni:

Anna-versek	Magyarság-versek	Vallásos, istenes versek	Én-versek
Milyen volt..., Anna örök	Magyar táj, magyar ecsettel, Tápai lagzi	Az élet hegyén, A tápai Krisztus	Testamentum

Verseskötetei • Első verseskötete 1907-ben jelent meg Szegeden *Juhász Gyula versei* címmel. A megjelenés hírére szerencsére lemondott öngyilkossági szándékáról (egy darabig).

1915 januárjában látott napvilágot második verseskötete, az *Új versek* (1914-es dátummal). A háborús összeomlás, az őszirozás forradalom s az utána következő történelmi változások kiragadták – átmenetileg – depressziójából. Gyors egymásutánban újabb verseskötetek hagyták el a nyomdát: *Késő szüret* (1918 szeptembere), *Ez az én vérem* (1919 júniusa), *Nefelejcs* (1920 decembere).

Következő verseskötete 1924 decemberében látott napvilágot *Testamentum* címmel 1925-ös évszámmal. 1929 márciusában jelent meg *Hárfa és Holmi* címmel válogatott műveinek verses és prózai gyűjteménye, de a költő már élőhalott, alig tartott kapcsolatot a külvilággal. A Szegedi Fialatok Művészeti Kollégiumának tagjaitól származott az a gondolat, hogy ki kellene adni Juhász Gyula évek óta összegyűlt költeményeit. Így jelent meg lelkes barátai támogatásával 1935 augusztusában utolsó könyve, a *Fialatok, még itt vagytok!*

Kisregénye • Önéletrajzi jellegű kisregényét, az *Orbán lelkét* 1924-ben írta. A Szakolcán töltött rövid idő tanári élményeit írta meg. Szakolca itt a Végvár nevet viseli, a regény hőse pedig Orbán Gergely, aki a hozzá méltatlan körülmények közül az öngyilkosságba menekülne, de nincs hozzá elég bátorsága. Csak szenvedni tud, s az a meggyőződés alakul ki benne, *hogy a szenvedés az egyetlen forma, amellyel a sors és az emberek mostohasága és ostobasága ellen védekezhet*. Hiába sóvárog valami elérhetetlen után, az íróasztalán tornyosuló százhusz darab magyar-latin dolgozat ráébreszti a komor valóságra.

MAGYARSÁG-VERSEK

Juhász Gyula számos művében a magyarság téma a társadalom sorskérdéseivel kapcsolódik össze (pl. *Magyar táj, magyar ecsettel*), de ide sorolhatók egyes hangulati költeményei, amelyekben nagyobb hangsúlyt kap a táj, a természeti környezet, illetve ezek szimbolikus tartalmai. Ezekben az alföldi vidék, a tárgyi környezet egyszerre külső és metaforikus belső táj, a költő a maga érzésvilágát rávetíti a tájra. Ilyen verse a *Tiszai csönd*, a *Tiszai tájak* is.

Tiszai csönd

Hálót fon az est, a nagy, barna pók,
Nem mozdulnak a tiszai hajók.

Egyiken távol harmonika szól,
Tücsök felel rá csöndben valahol.

Az égi rónán ballag már a hold:
Ezüstöse a tiszai hajók.

Tüzeket raknak az égi tanyák,
Hallgatják halkán a harmonikát.

Halasi Csaba fotója, 1917

Magam a parton egymagam vagyok,
Tiszai hajók, néma társatok!

Ma nem üzennek hívó távolok,
Ma kikötöttünk itthon, álmodók!

Amit a műről tudnod kell

Keletkezése • 1910 őszén jelent meg a *Hét* című folyóiratban. Megírásának ideje minden bizonnyal a nyári vakációs napok valamelyike lehetett, amelyet Váradtól, az irodalmi harcok izgalmaiktól távol, Szegeden töltött a költő. Itt erősödött fel benne az az alapézés, hogy mégiscsak kívül rekedt az életen, távolra sodródott a lüktető szellemi központtól, Budapesttől.

Témája • A költő a mozdulatlan táj ábrázolásán keresztül saját eseménytelennek, céltalannak érzett életét mutatja be. Műfaja: elégia. Címe: minőségjelzős szószerkezet, megjelöli a helyszínt és a témát. Melankolikus hangvételű tájvers, a természet azonban nemcsak önnön szépségében tárul fel, meghatározó a lírai én jelenléte, a beszélő érzelmi-hangulati állapota. Az uralkodó hangulat a nyugalom, a béke, a harmónia állapota, mely azonban csak időleges.

Szerkezete • A vers kétsoros versszakokra tagolódik, ez szokatlan a magyar költészetben. A költemény finom ellentétekre – mozdulatlan-ság-mozgás, közelség-távolság, csönd-zajok – épül, de nem szembeállíthatóságuk miatt, hanem egymás kiegészítőjeként kapnak hangsúlyt.

1–4. vsz.: tájleírás, a tiszai estét mutatja be, a Tisza-partot, a kikötőt – különös színekkel, hangulatokkal és halk neszsel: *...ballag már a hold, Tüzeket raknak az égi tanyák* teszi sejtelmessé a képet. Az uralkodó hangulat a nyugalom, a béke, a harmónia állapota, mely azonban csak időleges. Mint ahogy a hajók is tovább fognak úszni, a beszélő is csak megpihen. Mozdulatlanság, eseménytelenség áll a középpontban. A mély magánhangzók is az alkonyt idézik.

5–6. vsz.: megjelenik a versben a lírai én, párhuzamot von a költő saját magányossága és a mozdulatlan hajók sorsa között. Magányossága, némasága, bénasága (ő is fennakadt a nagy barna pók hálójában) egyértelműen és sorsszerűen a tiszai hajók társává teszi, s együtt álmodznak – hiába – a hívó távolokról. Egybefűzi őket nemcsak a többes szám első személye, hanem az is, hogy a versben megszólaló én szinte a táj részévé válik. A *Ma* időhatározó a mozdulatlan lekötöttséget is csak ideiglenesnek, átmenetinek tünteti fel, nem zárja ki a *holnap* esetleges útra indulását.

Verselése, rímelve • A költemény jó példája Juhász Gyula alkotói módszerének. A kétsoros, felező tízes, páros rímű sorok lassú ritmusát felerősítik az ismétlések, az észrevétlen, látszólagos mozgások (pl.: a

versindító metafora *Hálót fon az est, a nagy, barna pók*), a lány hangzások, a negyedik strófa alliterációja: *Hallgatják halkan a harmonikát*, a fény motívumai. Az andalító ritmus, a képek jelentéstartalma, a vershangzás együttesen teremti meg a hangulatot, és feloldják a feltételezhetően mégis szorongató magányt, amelyet az utolsó két szakasz felkiáltó mondatai jeleznek. A vers impresszionista stílusban íródott.

Üzenete • A vers különös szépsége az érzelmi-hangulati-jelentésbeli egységben és összetettségben rejlik. Juhász Gyulát elkészeríti, hogy kívülről rekedt a nyüzsgő budapesti életben.

1. Sorolj fel néhány impresszionista-szimbolista tájverset Juhász Gyula költészetéből! **2.** Mit tudsz a *Tiszai csönd* című vers keletkezési körülményeiről? **3.** Röviden elemezd a költeményt! **4.** Keress költői képeket a versből: metaforát, megszemélyesítéseket, ismétlést, alliterációt, el-lentéteket! **5.** Összefor-e a versbéli látvánnyal a verszene?

◆ **6.** Elemezd a *Hallgatják halkan a harmonikát* verssört! Milyen hangulatot ébresztenek a magán- és mássalhangzók? **7.** Bizonyítja-e ez a verse Juhász Gyulának, hogy nem végleges rév a szegedi magány, hanem csak állomás a hívó távolok felé vivő úton?

AZ ANNA-VERSEK

A szakolcai két tanév gazdagította költészetét. Itt születtek az *An-na-versek*, a reménytelen vágyakozás és a viszonzatlan szerelem versei. Életrajzából tudjuk, hogy Váradon ismerkedett meg nagy szerelmével, műzsájával, szerelmi költészetének fő ihletőjével, a szőke Sárvári Anna színésznővel. Az Anna-szerelemnek valójában nem is volt élményi alapja, csak a költő egyre távolodó emlékeiben légiesült-finomult Anna alakja dallá, költészetté, halhatatlan Műzsává, s reá borította *örök vágyból szőtt tündérpalástját*. A versekben megszólaló rajongás a legnépszerűbb szerelmi költők egyikévé tette Juhász Gyulát. Körülbelül hetven verset írt hozzá. Néhány ezek közül: *Annára gondolk* (két ilyen című vers van: 1909, 1910), *Anna után*, *Anna minden*, *Aldott bánat*, *A többi néma csend*, *A régi Anna*, *Milyen volt...* Az *Anna-versek* Vajda János Ginához írt verseire emlékeztetnek, itt is az emlékező szerelem jelenik meg. A versek első felében a régi emlékek elmosódásáról van szó, a szerelem elmúlásának fájó érzése szövi át a költeményeket. A nyugalom, a kiegyensúlyozottság csak látszólagos. A versek zárata az emlékek felejthetlenségét, uralkodását hirdetik: *élsz és uralkodol*.

Milyen volt...

Milyen volt szőkesége, nem tudom már,
De azt tudom, hogy szőkék a mezők,
Ha dús kalásszal jó a sárguló nyár
S e szőkeségben újra érzem őt.

Milyen volt szeme kékje, nem tudom már,
De ha kinyílnak ősszel az egek,
A szeptemberi bágyadt búcsúzónál
Szeme színére visszarévedek.

Milyen volt hangja selyme, sem tudom már,
De tavaszodván, ha sóhajt a rét,
Úgy érzem, Anna meleg szava szól át
Egy tavaszról, mely messze, mint az ég.

Sárvári Anna. Erdélyi Mór fotója

Amit a műről tudnod kell

Keletkezése • 1912 telén keletkezett, Kiss József lapjában, *A Hétben* jelent meg 1912 januárjában. A dátumból látjuk, hogy nem sokkal a szerelmi csalódás után keletkezett, a szeretett nő alakja, mégis mint egy a távolból felidézett csodálatos kép jelenik meg benne.

Témája • A szerelem elmúlásának fájdalmas érzése. A költő úgy beszél kedveséről, mint a régmúltból felidézett emlékről, az emlékkép és a természeti párhuzamok Anna alakját istenivé lényegítik. Műfaját tekintve elégia, a hangulatlíra tipikus példája. Legfőbb meghatározó eleme a nosztalgia. Címe is az emlékezésre utal, s egyben minden strófa kezdő sora.

Szerkezete • Mindhárom strófa szervezőereje azonos: összefonódik egy természeti kép és a szeretett nő képe, egyik felidézi a másikat: tulajdonság – természet – az asszony emléke.

1. vsz.: szőkeség – búzamező nyáron – Anna haja.

2. vsz.: kék szem – őszi ég – Anna szemének árnyalata.

3. vsz.: hang – a tavaszi rét sóhaja – Anna hangja.

Az eltávolodás a vers egyik leglényegesebb mozzanata. A lírai én monologizál, elmélkedik, emlékezik. A látszólag kérdésként induló többszörösen összetett versmondatok (egy versszak egy mondat) állandó tagadó megválaszolása: *nem tudom már, sem tudom már* ellentétes mellérendeléssel folytatódik: *De azt tudom...*, *De ha kinyílnak ősszel az egek, De tavaszodván...*, melyet a feltételesség (*ha*) egészíti ki, megcáfolva a tagadó állításokat. A bravúros mondatszerkezet funkciója a létező állapot közti ambivalencia érzékeltetése. Az eltávolodás, a két ember közti távolság tényét az elme tudomásul veszi, a művész képes mindezt érzékeltetni (asszociatív természeti képek), az érzések azonban uralkodnak minden fölött, a kedves emléke összeolvad a tájelemekkel. Minden Annához kötődik, minden őt idézi, ezért is nevezi meg a befejező szakasz utolsó előtti sorában.

A három versszak három évszak képe. A tél hiánya mintha azt érzékeltetné, hogy Annához, Anna emlékéhez nem kapcsolódik az elmúlás, a vég, a befejezettség gondolata. Az utolsó strófa végén lévő tavaszi kép múltba és jövőbe végteleníti a szerelem örök újjászületését. Az időbeli

távolságot, végtelenséget a térbeli távolság, mely *messze, mint az ég* érzékelteti.

Verselése • Időmértékes, ötöd és hatodfeles jambikus sorok váltakoznak. Rímek: keresztrímek, rímképlete: a b a b. A költői kifejezőeszközök és alakzatok közül találkozhatunk a költeményben jelzőkkel, ellentéttel, megszemélyesítéssel, hasonlattal, színesztéziával. Impresszionista stílusú. A költemény zeneiségét az állandó ismétlődés mellett a hangok akusztikai hatása, a hangszimbolika és az alliteráció is erősítik.

Üzenete • Emlékké távolodott már a szerelem, Anna alakja elhalványult, de az iránta érzett szerelem emléke soha nem fog.

1. Ki volt Juhász Gyula nagy szerelme, akihez az *Anna*-verseket írta? Sorolj fel néhány verset! **2.** Kinek a szerelmes verseire emlékeztetnek az *Anna*-versek? Miért?

◆ **3.** Milyen párhuzamokat von a természet és Anna között a költő a versben? **4.** Elemezd a verset! **5.** Milyen költői képeket alkalmaz az emlékidézésnél?

házi feladat **1.** Keresz költői kifejezőeszközöket a versben! **1.** Tanuld meg a verset!

Anna örök

Az évek jöttek, mentek, elmaradtál
emlékeimből lassan, elfakult
arcképed a szívemben, elmosódott
a vállaidnak íve, elsuhant
a hangod és én nem mentem utánad
az élet egyre mélyebb erdejében.
Ma már nyugodtan ejtem a neved ki,
ma már nem reszketek tekintetedre,
ma már tudom, hogy egy voltál a sokból,
hogy ifjúság bolondság, ó de mégis
ne hidd szívem, hogy ez hiába volt
és hogy egészen elmúlt, ó ne hidd!
Mert benne élsz te minden félrecsúszott
nyakkendőmben és elvétett szavamban
és minden eltévesztett köszönésben
és minden összetépett levelemben
és egész elhibázott életemben
élsz és uralkodol örökkön, Amen.

Illusztráció a vershez.
Ismeretlen szerző műve

Amit a műről tudnod kell

Keletkezése • Az utolsó *Anna*-versek egyike. 1926-ban keletkezett. Műfaja: a himnuszokhoz hasonló alkotás, ima – erre utal a befejezés is. Témája: a múlhatatlan szerelem. Címe: tőmondat, a vers címzettjét és állapotát nevezi meg.

Szerkezete • A vers látszólag tagolatlan, de a látszat ellenére tudatos műgond, szigorúan zárt kompozíció jellemző rá. Logikailag, a három idősíknak megfelelően három egységre tagolja a három hatsoros mondat. Arányos a szerkezete.

1. mondat – múlt: régi emlékeket, a szerelem elmúlását idézik fel: ... *elmaradtál / emlékeimből lassan, elfakult / arcképed a szívemben...*, *elsuhant / a hangod* az áthajlásos rímtelen sorok. Az erdőben való eltévedés Dantét idézi.

2. mondat – jelen: a megszólító forma bensőségessé, intimmé teszi a mondatokat, a nyomatékosító anaforikus ismétlések: *Ma már...* és a közhelyszerű zárlat *ifjúság bolondság* azt sugallja, hogy a beszélő képes volt elfogadni szerelme viszonzatlanságát. A múltból a jelenbe való át lépés és a közhely kimondása azonban felszakítja a régi sebeket. Az el-lentélező felkiáltás: *ó de mégis...* és a *ne hidd* felszólítás ráütő ismétlése érvényteleníti a beletörődő sorok igazságát.

3. mondat – jelen és jövő: az utolsó hat sor bocsánatkérő magyarázkodás. A cím e sorokban értelmeződik: a szerelem örök, Anna kitörölhetetlen emlék, s ez így is marad a jövőben is. Az imaszerű lezárás istennővé emeli a nőt: *élsz és uralkodol örökkön, Amen.*

Költői kifejezőeszközök, alakzatok • Az első részben áthajlások, a második, harmadik részben sor eleji ismétlések, megszemélyesítés, metafora, inverzió, költői felkiáltás és alliteráció van. Verselése: 18 rímtelen, 10 és 11 szótagos jambusi sorból áll a költemény. Néhány ragrím fedezhető fel a záró részben. Impresszionista stílusban íródott.

Üzenete • A múltbéli szép emlékek, érzések örökre bevésődnek az ember lelkébe, mindennapjaiba, lehetetlen kitörölni azokat.

1. Mikor keletkezett, és melyik műfajhoz sorolható az *Anna örök* című vers? **2.** Mivel bizonyítható a látszólagos tagolatlanság ellenére, hogy tudatosan szerkesztett mű? **3.** Elemezd a verset!

◆ **4.** Gyűjts költői kifejezőeszközöket a versből! Hogyan értelmezed az *ifjúság, bolondság* kifejezést? **5.** Keresd meg a versben a szokásostól eltérő szórendet, inverziót!

☐ **6.** Szerinted a vers Anna személyének vagy általában a szerelemnek állít örök emléket? **7.** Hasonlítsd össze a *Milyen volt...* és az *Anna örök* című verset! Mi a közös, és miben különbözik a két vers?

ÖSSZEGZÉS • Juhász Gyula az impresszionista líra egyik legnagyobb képviselője irodalmunkban. Legfőbb témája az emberi részvét, melyet változatos versformákban fejezett ki. Verseinek hangulatvilágát a magány, a múltba fordulás és az eszmények határozták meg. Gondolatrendszerére, alkotásaira a sokrétűség, ellentmondásosság jellemző. Magányélménye, tragikus sorsértelmezése Nietzsche hatásáról tanúskodik, ugyanakkor erősen befolyásolták a vallásos eszmék, filozófiák is. Krisztus, a krisztusi szeretet, az emberi szolidaritás tolsztoji eszméje (tolsztojanizmus) éppúgy motiválták gondolatait, mint a modern baloldaliság nézetei.

Tóth Árpád (OSZK)

Életműve a legegységesebb. Egész lírai termésére rányomta bélyegét a mérhetetlen nyomor határát súroló szegénység és a súlyos tüdőbetegség.

TÓTH ÁRPÁD (1886–1928)

Tóth Árpádot, a *Nyugat* folyóirat köré csoportosult költők egyik legkiválóbbját sokáig, sokan artisztikus formabüvészeknek, a cizellált, finom formaötvözetek mesterének emlegették, korlátozó értelemben. Pedig költészete is ékes bizonyosság arra, hogy a játékos formák, a stílusbukfencek, a költői artistamutatványok mögött mennyi meleg emberség, élettartalom, boldogságvágy lappang: a rokonszenves, kedves egyéniség varázsa. Ő a magány, a lemondás költője.

ÉLETÚTJA

Gyermekkora • 1886. április 15-én született Aradon (ma Románia), de Debrecenben töltötte gyermekkorát. Édesapja, Tóth András műkedvelő szobrász, kőfaragó mester volt, művészi ambícióit azonban nehéz anyagi helyzete miatt nem tudta kibontakoztatni. Talán épp ezért támogatta fia művészi pályáját. Már gyermekként meglepő ügyességgel rajzolgatott, festegetett, s ezért apja úgy határozott, hogy realiskolába íratja. 1904-ben színjeles eredménnyel érettségizett. Az érettségi után még egy évet otthon töltött, kiegészítő érettségi vizsgára készült latinból és görögből.

Pesten • 1905 őszén beiratkozott a pesti egyetem bölcsész tudományi karának magyar-francia szakára. Kosztolányival, Babitscsal együtt látogatta a Négyesy-féle stílusgyakorlatokat. Egyetemi tanulmányait a család anyagi gondjai miatt azonban nem fejezhette be, így a tanári oklevelet sem szerezhette meg. 1909 tavaszán visszaköltözött Debrecenbe, és újságírással kereste a kenyerét. 1913-ban újra Pestre költözött – és a szanatóriumi kezelések kivételével – ott élt.

Házassága • 1911-ben ismerkedett meg élete egyetlen nagy szerelmével, későbbi feleségével, a tizenhét esztendő s Lichtmann Annával, aki kezdő tisztviselő volt Debrecenben. Szegénységük miatt csak évek múlva, 1917-ben köthettek házasságot, s ehhez is Hatvany Lajos segítő támogatását kellett igénybe venniük.

1920. május 20-án született leányuk, Tóth Eszter, aki maga is költő és műfordító lett, értékes emlékezőségeket írt apjáról.

A háború éveiben • A háborús izgalmak is nagyon megviselték egészségét, rontottak állapotán, mely időnként komoly aggodalomra adott okot. 1915-ben, majd 1916-ban hónapokat töltött Újtátrafüreden és Tátraházán, s a szanatóriumi kezelések tetemes összegét Hatvany Lajos állta. Tóth Árpád rövid életébe a szerelem és a családi élet harmóniája lopott be mégis valami boldogságot. Kicsi gyermekébe vetett bizakodása olda-

ni tudta pesszimista hangulatát. A kislány nyiladozó értelme, tehetsége, rajzkészsége valósággal elragadta.

A háborús összeomlás után egy ideig állás nélkül maradt. A trianoni békediktátum után megrendült, úgy érezte a nemzet sorsa kilátástalanná vált. Csak 1921 őszén jutott álláshoz, *Az Est* című lap meghívta munkatársai közé. Az újságírói robot azonban kimerítette, egyre terhesebbnek érezte ezt a munkát, s mind gyakrabban szorult kezelésre, szanatóriumi kúrákra, hegyvidéki levegőre.

Halála • Élete utolsó évtizedeiben háttérbe szorulása az irodalomban fokozta magányosságát. A *Nyugat* alig közölt egy-egy költeményt tőle. 1928-ban az egyik budapesti szanatóriumban kezelte magát. November 7-re virradó éjjel halt meg. Mindössze negyvenkét évet élt.

MUNKÁSSÁGA

Korán jelentkező tüdőbaja gátolta pályájának kibontakozását, de a XX. századi magyar líra megújítói közt van Tóth Árpád is, aki szintén virtuóz formaművészeknek bizonyult. Ő a **magány és világfájdalom** költője. Költészetének alaphangja a bágyadt, tehetetlen lemondás, az állandó és testetlen szomorúság, az emberi árvaságba való elmerülés fájdalma. Betegsége, az egyetemi álmokkal való leszámolás, az apai művészkarierrhez fűződő ábrándok szétfoslása, az elszigeteltség és a szegénység váltotta ki lírájából a csüggedt szemlélődést. Az élet minden durva érintésére rezignált mélabúval válaszolt, s versei jórészt személyes érdekű vallomások, elégiák.

Költészetének jellemzői • Költészete a legegyneműbb, ami korántsem jelent egyformaságot. Lírájának tárgyi világa egyszerű (hétköznapi dolgok, mindennapi tárgyak, külső és belső terek). A metaforikusan, szimbolikusan megjelenített tárgyi világ képei összekapcsolódnak e világ szemlélésével, az örök kívülállással, a lírai én szinte teljes cselekvésnélküliségével. A magány, az eleve lemondás határozzák meg a költemények hangulatát, ugyanakkor el is gyönyörködtetnek a világ apró részleteinek szépségével. Költői egyénisége kialakulásában döntő szerepet játszottak azok a hatások, amelyek a személyiségét életútja során érték. Tóth Árpád sem azért lett a magány és a világfájdalom költője, mert erre való hajlammal született, hanem azért, mert személyes sorsa szerencsétlenül alakult. Művészetére az impresszionizmus nyomta rá bélyegét, versei gazdagok képekben, hasonlatokban, jelzőkben. Kedvelte a klasszikus műfajokat, formákat (pl. elégia, szonett). Korai versei közül a legjellemzőbbek egyike az 1908-ban írt *Meddő órán*. A kilencsornyi költemény olyan lírai önarckép, amelyből árad a magányérzés, a lemondás és nyomorúságos helyzetének tudata.

Első korszaka (1907–1913) • Korai verseiben általánosságban tipikus szerkesztési mód érvényesül. Java részükből kiolvasható az érzelmi feszültség állandó növekedése, amely általában teljes reménytelenségben

vagy éppen a halál gondolatában tetőződik. E verseiben a képzet- és képanyag sajátos egységet teremt. Erősítik ezt az egységet a nyelvi, stílári és versformai eszközök. Szókincse elüt elődeiétől, de kortársaiétől is. E szókincs sajátossága meghittségében rejlik. Verselésében a jambus uralkodik.

Életében mindössze három verseskötete jelent meg. 1913 áprilisában látott napvilágot az első, a *Hajnali szerenád a Nyugat* kiadásában. Hat esztendő verstermésének javát, 43 költeményt gyűjtöttek össze benne. Ezek a versek az ember megválthatatlanságából fakadó szenvedést és a szépség menedékül szolgáló bensőséges világát jelenítik meg.

Második korszaka (1914–1919) • Második korszakának költészete határozott szemléleti emelkedést mutat. E szemléleti fejlődés a Csokonaihoz intézett *Invokációban* és *A Rubinszárnyú Cherubhoz* című versében jelentkezik. Költői elmélyülésének folyamata a világháború szenvedéseinek ismeretében meggyorsult. Háborús verseit a pacifizmus¹ jellemzi, mint a kor haladó polgári költőiét általában. Az egyetemes emberi bú énekeseként állott a béke oldalára.

A külső-belső pusztulás súlyos tényei közt írja meg *Elégia egy rekettyebokorhoz* című költeményét. Ez a nagy vers a teljes reménytelenség és a halál víziójával lázít a háború ellen. Második alkotói korszakában a természet ábrázolása, mely az első versekben képzőművészeti ihletésű rutint sejtett, most realisabb, hitelesebb. Szerelmi költészetében alábbhagy az erotizmus túlzott heve, az újabb szerelmi költészet hűsebb, személytelenebb.

Második kötet, melyet Hatvanyanak dedikált, 1917 áprilisában hagyta el a nyomdát *Lomha gályán* címmel. 35 verset tartalmaz. Költői világa itt már kitágult, figyelme a való világ felé fordult. Csökkent a versek díszítettsége, a személyesség mellett már a mélyebb, filozofikusabb általánosítások is megjelentek.

Harmadik korszaka (1920–1928) • Ekkor fordította le Oscar Wilde *A readingi fegyház balladája* című művét. Harmadik, s életében utolsó verseskötete 1921. december elején jelent meg (1922-es dátummal): *Az öröm illan*, mely mindössze 29 verset tartalmaz. Az egyéni bánat kifejezését itt már az egyetemes emberi fájdalmak megszólaltatása váltotta fel. Lényegesen változott Tóth Árpád formahasználata ezekben az években. Az életmű talán legszebb darabjai ekkor születtek.

Utolsó kötetének megjelenését – *Lélektől lélekig* – már nem érte meg. 1928 végén került ki a nyomdából. Ezt a könyvét még saját maga rendezte sajtó alá, s maga is korrigálta. Ez a legterjedelmesebb verseskötete: 59 alkotás található benne. Viszonylag nagyszámú vers maradt hagyatékban is, olyanok, amelyek nem kerültek bele kötetéibe. Utolsó kötet aról tanúskodik, költészete leegyszerűsödött, elmélyült.

¹ *pacifizmus* – a mindenáron való béke jelszavával mindenféle háborút ellenző polgári-liberális irányzat

Bár Tóth Árpád költészete talán könnyebben érthető, értelmezhető, mint pályatársaié, és homogénebb is, a magyar líra XX. századi megújulásában nagy szerepe volt. A szépség utáni vágyakozása, szeretetigénye olyan örök, egyetemes emberi vágyak, melyek minden olvasóban élnek.

Kritikus és műfordító • Kiemelkedő Tóth Árpád kritikusai és műfordítói tevékenysége. Recenzióiban, bírálatában, előszavaiban, cikkeiben elsősorban a kortárs irodalommal foglalkozott. Legjobb műfordítóink egyike. Rendkívüli formahűség jellemezte. Az európai irodalom XVIII–XIX. századi prózáját és költészetét ültette át magyar nyelvre. Fordított Goethétől, Flaubert-től, de lefordította Baudelaire egy teljes kötetét is. A fordítások költészetére is visszahatottak. Leginkább az angol romantika (Byron, Shelley, Keats, Poe) és a francia szimbolizmus mestereinek (Baudelaire, Verlaine, Rimbaud) költészete hatott művészetére. Műfordításait 1923-ban külön kötetben gyűjtötte össze *Örök virágok* címmel.

Körúti hajnal

Vak volt a hajnal, szennyes, szürke. Még
Üveges szemmel aludtak a boltok,
S lomhán söpörtek a vad kövidék
Felvert porában az álmos vicék,
Mint lassú dsinnek, rosszkedvű koboldok.

Egyszerre két tűzfal között kigyúlt
A keleti ég váratlan zsarátja:
Minden üvegre száz napocska hullt,
S az aszfalt szennyén szerteszt gurult
A Végtelen Fény milliom karátja.

Bűvölten állt az utca. Egy sovány
Akác részegen szítta be a drága
Napfényt, és zöld kontyában tétován
Rezdült meg csüggeteg és halovány
Tavaszi kincse: egy-két fürt virága.

A Fénynek földi hang még nem felelt,
Csak a színek víg pacsirtái zengtek:
Egy kirakatban lila dalra kelt
Egy nyakkendő; de aztán tompa, telt
Hangon a harangok is felmerengtek.

Bús gyársziréna bűgött, majd kopott
Sínjén villamos jajdult ki a térre:
Nappal lett, indult a józan robot,
S már nem látták, a Nap még mint dobott
Arany csókot egy munkáslány kezére...

Amit a mőről tudnod kell

A *Körúti hajnal* színhelye újdonság a magyar költészetben. Tóth Árpád elsők között énekelte meg a nagyvárosi tájat. Régebben csak az érintetlen természetet, a régi dicsőségre emlékeztető váromokat vagy a betyárok látogatta csárdákat énekelték meg a költők. Tóth Árpád érdeme, hogy a szürke és barátságtalan körengetegben felfedezi a szépséget. Megjeleníti a budapesti tájat: a boltokat, a söprögető embereket, a tűzfalakat, az utcák szennyes aszfaltját, a csenevész akácot, a villamost – és így tovább.

Keletkezése • 1923-ban írta Tóth Árpád a verset. Az *Est* május 20-i számában jelent meg. Élményalapja egy valóságosan is megélt budapesti „hajnali varázs”. Műfaja: életkép. Típusa: tájvers. Címe: minőségjelzős szó szerkezet, időpontot és helyszínt nevez meg.

Témája • A pesti utca reggele. A vers a napkeltét örökíti meg a kora hajnali szürkülettől a Nap felragyogásáig. A hajnal természeti jelenség, mely az ember által létrehozott várost is megszépíti. A költő az átváltozás pillanatát ragadja meg, amelyben a homályos, szürke városkép mintegy varázsütésre megszínesedik és életre kel.

Szerkezete • A nagyvárosi hajnal három időmozzanatát mutatja be:

1. vsz.: még félig éjszakai állapotot idéz. Szürkeség, riasztó hangulat, az alvó, kihalt város képe, színtelensége rossz, kellemetlen érzést kelt. A hajnal vak és szennyes, a boltok *Üveges szemmel aludtak*, olyanok, mint a mozdulatlanságba dermedt halottak. Az utca *vad kővidék*, ahol még az utcaszeprők (*vicék*) is álmosan, lomhán mozognak, s szinte félelemkelőek, *lassú dsinnekhez és rosszkedvű koboldokhoz* hasonlítanak.

2–4. vsz.: *Egyszerre*, hirtelen változik meg az utca képe. Bekövetkezik a hajnal varázslata. A nagyvárosi környezetben nem a horizonton, csak két csupasz tűzfal között, de megjelenik a *Végtelen Fény*, a hajnali égbolt első sugara. Az aranyló sugarakat *gurulni* látja a költő, mintha szilárd anyagok volnának. Elönt mindent a fény, életre kel a szürke világ, a fény–árnyék ellentéte, játéka során megjelennek fokozatosan a színek: a zöld, a fehér, a lila, amelyek zenei motívumokkal olvadnak össze: a színek víg pacsirtái *zengtek*, a nyakkendő a kirakatban *lila dalra* fakadt. A színes hajnali átváltozás csak egy szempillantásig tart. A költő szinte megállítja a pillanatot, hogy hosszan elgyönyörködünk benne: *Bűvölnen állt az utca*. A negyedik szakaszban a színek még *dalolnak*, de aztán az életre kelt színek boldog kórusát földi hangok kezdik elnyomni. A harangok tompán megkondulnak.

5. vsz.: a nagyváros durva hangjai harsannak fel: gyársziréna, villamoscsikorgás. Ezzel a varázs elmúlik. Minden mozgásba jön, kivilágosodik, kezdődik az új nap, a lélektelen, fárasztó robot, s újra fájni kezd az élet. Az utolsó két sorban tetőződik be a hajnali varázslat. A sietős emberek észre sem vették az átváltozás gyönyörű pillanatát, de a költői képzelet megörökíti a csodát: *a Nap még arany csókot* dob egy

munkáslány kezére. Ezt a jelenetet csak a költő látja, hiszen a képzeletében játszódik le. Ebben a megszemélyesítésben találkozunk a valóság és a képzelet: a földi szépség és az égi ragyogás.

A vers a valóságban naponta bekövetkező varázslatot ragadja meg művészi érzékenységgel.

Költői kifejezőeszközök, alakzatok • Különösen gyakoriak a versben a megszemélyesítések, szinesztéziák, metaforák, a fokozás, alliteráció, hasonlat. Verselése: 5 soros strófák, 10–11 szótagos sorok váltják egymást, melyek jambikus lejtésűek. Rímképlete: a b a a b. Impresszionista stílusban íródott.

Üzenete • Meg kell találni a pillanatokban a szépséget, így válhat lenyűgözővé egy ébredő város, a hajnal csodája rohanó világunkban.

1. Mely részletek mutatják be a nagyvárosi tájat? **2.** Milyennek látjuk a pesti utcákat a vers elején? **3.** Hogyan változik ez a táj a második szakaszban? **4.** Sorold fel a versben szereplő fényhatásokat! **5.** Milyen részletekben szépül meg a város? Hol találkozik a földi és égi szépség? **6.** Szerinted szereti-e a költő a nagyvárost, vagy nem? Indokold válaszodat!

Esti sugárkoszorú

Előttünk már hamvassá vált az út.
És árnyak teste zuhant át a parkon,
De még finom, halk sugárkoszorút
Font hajad sötét lombjába az alkony:
Halvány, szelíd és komoly ragyogást,
Mely már alig volt fények földi mása,
S félig illattá s csenddé szűrte át
A dolgok esti lélekvándorlása.

Illusztráció a vershez, 2016

Illattá s csenddé. Titkok illata.
Fénylett hajadban s béke égi csendje,
És jó volt élni, mint ahogy soha,
S a fényt szemem beitta a szívembe:
Nem tudtam többé, hogy te vagy-e te,
Vagy áldott csipkebokor drága tested,
Melyben egy isten szállt a földre le,
S lombjából felém az ő lelke reszket?

Igézve álltam, soká, csöndesen,
És percek mentek, ezredévek jöttek –
Egyszerre csak megfogtad a kezem,
S alélt pilláim lassan felvetődtek,
És éreztem: szívembe visszatér,
És zuhogó, mély zenével ered meg,
Mint zsidbadt erek útjain a vér,
A földi érzés: mennyire szeretlek!

Amit a mőről tudnod kell

Az életörömöt, a melegséget, a szépséget a korszak lírájában csak a szerelmes versek képviselik. A hitvesi költészet egyik legszebb darabja a magyar irodalomban az *Esti sugárkoszorú*.

Keletkezése • 1923-ban írta Tóth Árpád, a *Lélektől lélekig* című posztumusz kötetben jelent meg. A költemény szövege sehol sem árulja el, de tudnunk kell, hogy feleségéhez, Lichtmann Annához írta a költő házasságuk hatodik évében. Műfaja: szerelmi óda, a hitvesi költészet típusába tartozik, de hangulatlíra is, mert az alkonyat varázsát örököltette meg. Címe: a mű belső idejére és központi motívumára, egy esti fény-sugárból keletkező koszorúra utal. Ez azonban már az első versszakban átlényegül nem földi, nem evilági sugárkoszorúvá: glóriává, azaz a középkori szentek fölött látható dicsfényé.

Témája • A szeretett nő dicsérete. A félhomályban a szemlélődő költő istennőnek látja szerelmét. A *Biblia* szerint Mózes próféta látta égő csipkebokor alakjában megjelenni Istent, mielőtt kőbe véste törvényeit. A költő a feleségét azzal ajándékozza meg, hogy isteni sorba emeli.

Alapmotívumok • Az esti park képei: hamvas út, árnyak, sötét lomb, alkony; biblikus motívumok: áldott csipkebokor, perc és ezredév.

Szerkezete • A vers szervezőelve kettős. Egyik az allegória (egész művön végigvonuló metaforarendszer értelmében), a másik az ezzel összefüggő részletező késleltetés. A vers szerkezetét a három versszak könnyen felismerhető építkezése: **látvány – látomás – látvány határozza** meg. Ez a szerkezeti ív segít kimondani a szerelmi vallomást.

1. vsz.: látvány: létrejön a vers alaphelyzete, a park szemlélése alkonyatkor. Az alkonyi derengésben minden másként viselkedik, mint a nappali megvilágításban. Az út *hamvassá* válik, az árnyékok testet öltve *zuhannak át* a parkon, s a lemenő nap utolsó lobbanó fényével *sugárkoszorút fon* a kedves hajába. Mintha a dolgok lelke válna érzékelhetővé: *A dolgok esti lélekvándorlása* régi, vallásos hitet idéz, mely szerint a dolgoknak külön lelke vagy eszméje van, melyet csak különleges pillanatokban képes az ember megragadni. Tóth Árpád a rendkívüli hangulatban ezekkel a jelképekkel sejteti meg a dolgok mélyebb értelmét.

2. vsz.: látomás: a szakasz kezdetén az előző versszak hangsúlyos szinesztéziája ismétlődik (*Illattá és csendé*), a strófa mintegy felveszi az előző fonalát. Ez a nyolc sor az előző versszakban megrajzolt kép értelmezése, jelentésének gazdagítása. Az első szakaszban a szeretett nő alakjára játszott rá a szerző egy átszellemített természeti képet, itt továbblép. A megszólított átkerül a szent szférába. Az illat *titkok illatává*, a csend a *béke égi csendjévé* lényegül át, s mindkettő mennyei fényben ragyog. Aztán kibuggyan a rajongó vallomás: *És jó volt élni, mint ahogy soha*. Az elragadtatott boldogság önkéntelen megnyilatkozása ez, s aki ezt a rajongó boldogságot adta, már nem földi lény, hanem a bibliai

éző csipkebokorban megjelenő isten, túlvilági lélek. A szerelem valami léten túli létbe, testetlen égi érzésbe váltott át.

3. vsz.: látvány: az utolsó szakasz a lírai én önértelmezésével indul: *Igézve álltam.../ És percek mentek, ezredévek jöttek.* Ezt a bénultságot a megszólított, a szeretett nő oldja fel *Egyszerre csak megfogtad a kezem...* Ez a költemény valódi csúcspontja, az óda kezdetétől késleltett vallo- más himnikus kiáradása. A kézérintésre a földöntúli rajongás kiegészül a legszebb földi érzéssel, két ember szerelmi boldogságával. Ez az ér- zés az égi és földi, lelki és testi szerelem egységét fejezi ki. A verset a leghétköznapibb, de itt mégis a legemelkedettebb, legünnepélyesebb vallomás zárja: a *mennyire szeretlek!* – éteri magasságokba emelkedik.

Költői kifejezőeszközök • Szinesztéziák, metafora, megszemélyesít- és, hasonlatok, jelzős szerkezetek, ismétlések, enjambement-ok, halmozás, alliteráció. Verselése: ötöd és hatodfeles jambusokból álló nyolcso- ros strófák. Négysoronként keresztím: a b a b c d c d. Impresszionis- ta-szimbolista stílusban íródott. Hangulata himnikus, meghitt.

Üzenete • Tóth Árpád költészetében ritkán csendül fel ilyen tisztán az életöröm, a boldogság, a tökéletes harmónia hangja. A szerelemzés olyan megvilágosodást hoz az ünnepélyes hangulatba, mint a vallásos embernek az Isten közelsége. Ez az érzés azonban – most már túl a varázslaton, a látomáson – visszavezeti az életbe, a valóságba, mely egy pillanatra hihetetlennek tűnt. Mégis a földi érzést, a valóst, az igazit hangsúlyozza a költő, mely a legnagyobb és legvarázslatosabb élmény- nyel ajándékozza meg a szerelmes férfit a nagyszerű pillanatban.

1. A magyar irodalom legszebb szerelmes versei közé tartozik az *Esti sugárkoszorú*. Kihez szól a költemény? **2.** Értelmezd a címét! **3.** Mi a témája a versnek? Milyen motívumokkal találkozatsz a költemény- ben? **4.** Mi határozza meg a vers szerkezetét? **5.** Keress szinesztéziákat, hason- latokat a versben! Mi a szerepük?

◆ **6.** Tóth Árpád olyan szavakkal ecseteli az ünnepélyes pillanatot, amelyek alkalmasak az élmény közvetítésére. Feltűnően gyakoriak a puha, lágy hangok: a *h, l, j, m, n, ny*. Keress példát a versből!

▣ **7.** Olvasd el Tóth Árpád *Meddő órán, Augusztusi ég alatt, Esti szonett* című verseit! Tekinthesz-e rokonverseknek? Azonos vagy eltérő a gondolatviláguk?

házi feladat **1.** Gyakoriak a versben az alliterációk. Gyűjts néhányat a versből!

Lélektől lélekig

Állok az ablak mellett éjszaka,
S a mérhetetlen messzeségen át
Szemembe gyűjtöm össze egy szelíd
Távol csillag remegő sugarát.

Billió mérföldekről jött e fény,
Jött a jeges, fekete és kopár

Terek sötétjén lankadatlanul,
S ki tudja, mennyi ezredéve már.

Egy égi üzenet, mely végre most
Hozzám talált, s szememben célhoz ért,
S boldogan hal meg, amíg rácsukom
Fáradt pillám koporsófödelét.

Tanultam én, hogy általszűrve a
Tudósok finom kristályműszerén,
Bús földünkkel s bús testemmel rokon
Elemekről ad hírt az égi fény.

Illusztráció a vershez. Ismeretlen szerző műve

Magamba zárom, véremmé izom,
És csöndben és tűnődve figyelem,
Mily ős bút zokog a vérnek a fény,
Földnek az ég, elemnek az elem?

Tán fáj a csillagoknak a magány,
A térbe szétszórt milljom árvaság?
S hogy össze nem találunk már soha
A jégen, éjjen s messziségen át?

Ó, csillag, mit sírsz! Messzebb te se vagy,
Mint egymástól itt a földi szívek!
A Sziriusz van tőlem távolabb
Vagy egy-egy társam, jaj, ki mondja meg?

Ó, jaj, barátság, és jaj, szerelem!
Ó, jaj, az út lélektől lélekig!
Küldözzük a szem csüggedt sugarát,
S köztünk a roppant, jeges űr lakik!

Amit a mőről tudnod kell

Keletkezése • A költemény Tóth Árpád posztumusz kötetének címadó verse. 1923-ban született, létösszegző, a lét és a magány kérdéseit értelmező mű. Műfaja: elégia. Címe: kettős határozószó, a záró strófa értelmezi. Hangulata: lemondó, fájdalmas, bánatos. Témája: a magány-élmény, meditáció a világ és az ember, valamint ember és ember kapcsolatáról.

Szerkezete • A nyolc strófa két részre tagolódik, a költő elmélkedésében a látvány és az élmény hatására az asszociatív gondolatokig jut el.

1–6. vsz.: vershelyzet: a költő éjszaka a csillagokra réved, szemlélődik. A pillanatnyi élmény, tudás és ismeret *Tanultam én...*, az azonosság varázslatos felismerése, megértése: *Bús földünkkel s bús testemmel rokon / Elemekről ád hírt...*, *Magamba zárom, véremmé izsom* vezet el a társtalanság gondolatához. A költő azonban nem a saját érzéséről, hangulatáról, állapotáról fogalmazza meg gondolatait, hanem mintegy kivetítve a kozmoszra, a világegyetemre, a csillagok magányosságán gondolkodik.

A kérdések, felkiáltások részben a bizonytalanságot, részben az együttérző szánalmat fejezik ki. A költemény kulcsszavai, kifejezései a térbeli és időbeli távolság hatalmasságára vonatkoznak: *mérhetetlen messzeség, Billió mérföldekről, jeges, fekete és kopár / Terek sötétjén... / S ki tudja, mennyi ezredéve*. A hasonlatok, jelzős szerkezetek, felsorolások erőteljes képisége, a távolság érzékeltetése a magányt egyetemessé teszik. A beszélő részvétellel osztozik a csillagok magányában, és a verszárlatban (7–8. vsz.) továbbviszi, átértelmezi az alapproblémát.

7–8. vsz.: a második részben a csillag–ember távolság az ember és ember közti távolság párhuzamává lesz, és felcserélődik a vers indító képeinek két eleme (csillag és szem) is. A mondás szerint – A szem a lélek tükre – értelmében a szem a belső üzenetek közvetítője, és ahogy a csillag *szétszórja a térbe sugarait*, úgy küldözik az emberek tekintetükkel *a szem csüggedt sugarával* magányuk szomorú üzeneteit embertársaik felé.

A hetedik strófa bizonytalan kérdését az utolsó szakasz felkiáltása válaszolja meg. A lírai én szabadjára engedi érzelmeit, ugyanakkor úgy érzi, hogy a magány örök, *lélektől lélekig* eljutni szinte lehetetlen. A pillanatnyi élmény azonban a találkozás lehetőségét igazolja, így a tragikus végkövetkeztetéssel szemben maga az élmény mégis azt sugallja, hogy ember és ember is egymásra találhat a szerelemben és a barátságban.

Költői kifejezőeszközök • A már fentebb említetteken kívül alliteráció, megszemélyesítés, ismétlés, allegória van a versben. Rímek: félrímek: x a x a, keresztrímek. Impresszionista stílusú. Fő motívuma, a csillag.

Üzenete • Bizonyos, hogy nem egyszeri érzést fogalmaz meg a költő: keserű tapasztalatokat összegez és emel általános érvényűvé. Az ember magányos, az emberi kapcsolatok legfőbb formái (szerelem, ba-

rátság) csupán kísérletek a társtalanság feloldására. A magány – mint az egyik embernek a másiktól való elidegenedése – egyetemes, az embereket elválasztó *roppant jeges úr* áthidalhatatlan. Mégis van remény. Erre éppen a vers a legfőbb bizonyíték. A költészet – a művészet – mindig eljuthat *lélektől lélekig*.

kapcsolata más művekkel – a vers Csokonai Vitéz Mihály *A Magánossághoz*, Vajda János *Az üstökös*, Kosztolányi Dezső *Hajnali részegség*, Juhász Gyula *Egyedül*, József Attila *Reménytelenül* című költeményével is rokonítható.

1. Tóth Árpád melyik kötetének címadó verse a *Lélektől lélekig*? **2.** Milyen a vers szerkezete? **3.** A vers második szakasza az emberi kapcsolatok reménytelenségéről vall. Mennyire általános, és mennyire reménytelen ez az érzés szerinted?

◆ **4.** Hasonlítsd össze Kosztolányi Dezső *Hajnali részegség* és Tóth Árpád *Lélektől lélekig* című verseit! Értelmezd a lírai én és az égi látvány viszonyát! Vannak-e közös motívumok, gondolati kapcsolatok a két műben, miben térnek el egymástól a versekben megfogalmazott gondolatok? **5.** Sorolj magány-verseket a magyar irodalomból!

ÖSSZEGZÉS • Tóth Árpád első költői korszakát reprezentáló versei egyszerű érzéseket: fájdalmat, lemondást, fáradt szomorúságot tükröznek. Később költői világa kitágul: az egyéni bánat kifejezését egyetemes emberi fájdalmak megszólaltatása váltja fel. Utolsó kötete arról tanúskodik, hogy költészete leegyszerűsödött, elmélyült. Babits Mihály így vallott költőtársáról: *Ha volt valaha ötvösművésze a magyar versnek, ő az.*

A XX. SZÁZAD DEREKÁNAK MAGYAR IRODALMÁBÓL

MŰVELŐDÉSI ÉS SZELLEMI ÉLET 1919–1944 KÖZÖTT

Társadalmi-politikai háttér • Az Osztrák-Magyar Monarchia az első világháború végén összeomlott. A háborút lezáró békeszerződések egységes államalakulatokat szabdaltak szét. Magyarország is darabokra hullt. Megvalósult ugyan az ország függetlensége, de milyen áron! A magyarság jelentős többsége kisebbségi sorsra jutott. A magyar kultúra regionális központjai: Kolozsvár, Nagyvárad, Kassa, Pozsony és más városok, a trianoni békediktátum értelmében idegen országok fennhatósága alá került. Az összezsugorodott országban a társadalmi, erkölcsi levertség és tehetetlenség érzése vált általánossá. Olyan súlyos trauma érte a magyarságot, amit mindmáig magunkban hordunk.

Lássunk néhány fontos dátumot ebből az időszakból:

1919. március 21.	Kikiáltották a Tanácsköztársaságot. Az új kormány Kun Béla vezetésével megszervezte a diktatúra fegyveres különítményeit (Lenin-fiúk).
Augusztus 1.	Lemondott a Forradalmi Kormányzótanács, és a Tanácsköztársaság megbukott.
1920. március 1.	Vitéz Nagybányai Horthy Miklóst kormányzóvá választják.
1920. június 4.	Versailles-ban a Kis Trianon palotában a magyar küldöttség aláírta a békediktátumot, melynek értelmében Magyarország területe 325 ezer km ² -ről 93 ezer km ² -re, lakossága 18 millióról 7,6 millióra csökkent. A békekötés után a korszak legfontosabb törekvése a békeszerződés felülvizsgálata (revízió) volt.
1921	Gróf Bethlen István lett a miniszterelnök.
1922	Magyarország belépett a Népszövetségbe.
1929	Gazdasági világválság. Magyarországon főleg a mezőgazdaságban éreztette hatását.
1931	Gróf Károlyi Gyula a kormányfő.
1932	Gömbös Gyula lett a miniszterelnök. A Németországgal való szimpatizálás egyre nyilvánvalóbb.
1938	Az első zsidótörvény. November 2-án az első bécsi döntés értelmében Magyarországhoz csatolták Szlovákia déli részét.

1939. március 14-15.	Magyar csapatok vonultak be Kárpátaljára.
1939. szeptember 1.	Megkezdődött a II. világháború.
1940. augusztus 30.	Második bécsi döntés – Észak-Erdély visszacsatolása.
1941. április 11.	Magyarország belépett a II. világháborúba.
1944. március 19.	Német csapatok vonultak be az országba. Megkezdődött a zsidóság deportálása. Horthy Miklóst a németek megzsarolták, fiát elrabolták, ennek következtében lemondott, visszavonta fegyverszüneti bejelentését, és Szálasi Ferenc, a Nyilaskeresztes Párt első embere lett a miniszterelnök.
1945	A szovjet csapatok felszabadították az országot. Ugyanakkor meg is szállták, és az elkövetkezendő évtizedekre a Szovjetunió határozta meg Magyarország történelmének további alakulását.

Irodalmi élet • A magyar irodalmi élet a történelmi változásokból következően három nagyobb régióban létezett: a trianoni Magyarországon, a Monarchia utódállamaiban, valamint az Európában, majd szerte a világon szétszóródó emigrációban. A hazai irodalmi élet kifejezetten fővárosközpontúvá vált. A nemzetiségi irodalmi központok: Kolozsvár, Kassa, Pozsony, Újvidék, Nagyvárad, Temesvár, Szabadka és kisebb részben Ungvár. Az emigráció legnagyobb központja Bécs, majd Berlin, Párizs, London s a fasizmus elől menekülve mindinkább Moszkva és Amerika.

Irodalmunk a két világháború között rendszerezhető a nemzedékek, ideológiai tendenciák szerint és stiláris, poétikai irányok alapján is.

I. Nemzedékek szerint: három nemzedék volt jelen az irodalomban ekkor: a századelőn induló *nyugatos és avantgárd írók*. Az első nemzedék írói (Ady, Babits, Kosztolányi stb.) mellett a két világháború közötti időszakban az íróknak két új nemzedéke lépett fel, aki kölcsönösen hatottak egymásra. A 20-as években jelentkezett a *második nemzedék*: Erdélyi József, Illyés Gyula, Szabó Lőrinc, József Attila, Németh László, Márai Sándor, Déry Tibor. Ezek az írók és költők a századforduló táján születtek, átélték a háborút és a forradalmakat, terhes korszakban kezdték pályájukat. El kívántak szakadni az előző irodalmi áramlatoktól, saját folyóiratok megjelentetésére törekedtek: Szabó Lőrinc a *Pandorát* (1927), Németh László a *Tanút* (1932–36) adta ki.

A 30-as években fellépő harmadik nemzedéket az *ezüstkori nemzedékének* is nevezzük – Weöres Sándor, Jékely Zoltán, Radnóti Miklós, Zelk Zoltán, Rónay György, Vas István, Dsida Jenő, Ottlik Géza, Örkény István, Szentkuthy Miklós tartozik ebbe a körbe, akik a gazdasági válság következményeit, az erősödő fasizmus jelenségeit, a közeledő háború fe-

nyezetését látták maguk körül. Nem hittek abban, hogy a költő beleszó-
hat a világ sorsának alakulásába. Érdeklődésük az emberi lét filozófiai
kérdései felé fordult. Irodalmat akartak, tisztán irodalmi eszközökkel.
A klasszicizáló tendencia szinte mindenkinél megjelent függetlenül a
nemzedéki hovatarozástól, ami azt jelzi, a barbárság kora elleni tiltako-
zás formájáról is szó volt. A nemzedék fórumai az *Apollo* (1934) és az
Ezüstkor (1943) voltak.

II. Az ideológiai tendenciák szerint vizsgálódva két szemléletmód
van jelen. A **keresztény-nemzeti** és a **szabadelvű, polgári liberális** iro-
dalom. Az előbbi általában konzervatív, de ezt a konzervativizmust nem
rosszalló értelemben kell vennünk. A középsztyályból került ki az olva-
sótábor, elsősorban Herczeg Ferencet, Harsányi Zsoltot olvasták. Az *Új*
Időkben jelentkeztek. A szabadelvű, haladó polgári szemléletmódnak a
Nyugat volt a legfőbb fóruma, majd 1936-tól a *Szabad Szó* vált ilyen mű-
helyé. A második nemzedék a 30-as években két részre szakadt, köreiben
két irány alakult ki: egy **népi** és egy **urbánus**. A népiek a népi hagyomá-
nyokhoz kapcsolódó formanyelvvel és a vidéki-paraszti élet motívumaira
épülő tematikával fejezték ki mondanivalójukat. Szociográfiák, riportok
és más művek jelentek meg, amelyek a parasztság, a vidéki Magyaror-
szág életét, szegénységét, elmaradottságát mutatták be (Illyés Gyula, Féja
Géza, Kodolányi János, Veres Péter stb.). Az urbánusok (a latin **urbs**
'város' szóból), témáikat a nagyvárosi élet, a városi ember életérzései,
a „modern világ” köréből merítették (Fejtő Ferenc, Hatvany Bertalan).
A két csoport éles vitát folytatott egymással, mely elsősorban ideológiai
és politikai jellegű volt. Az irodalomtörténetbe **népi-urbánus** vitaként
vonult be. A legélesebb különbség az volt köztük, hogy a népiek sokkal
égetőbbnek tartották a szociális gondokat, míg az urbánusok a fasizmus
veszélyét sorolták az első helyre. Ennek következtében szociális érzéket-
lenséggel, illetve a fasizmussal való kacérkodással vádolták kölcsönösen
egymást. Az elmérgesedő népi-urbánus vita ellehetetlenítette az igazi
együttműködést a liberális erővel, megosztotta Magyarország szellemi
életét, ami tulajdonképpen a mai napig is érezhető. A két csoport külön
folyóiratot is indított: a népiesek a *Választ* (1934–1938), az urbánusok a
Szép Szót (1936–1938). Világnézeti szempontból a két folyóirat nem állt
távol egymástól.

III. Stílis-poétikai tendenciák alapján a korszak irodalmában to-
vább élt a realizmus és a századfordulón, századelőn jelentkező modernis-
ta irányzatok többsége. A 20-as évek első felében jelentős az avantgárd,
de már megjelenik a klasszikus modernség második hulláma, mely több
ágból tevődik össze. Nézzünk közülük néhányat.

Újtárgyiasság: eredetileg a kiábrándult német expresszionizmusból
sarjadt, a naturalizmus modern hajtásának tekinthető: a tények minden

felett való tisztelete, a dokumentalizmus hatja át. Példaként Nagy Lajos prózáját, Szabó Lőrinc költészetét, Illyés Gyula egyes műveit említhetjük.

Újnépesség: ideológiai szempontból ez az irány nem a polgári rendet akarta felváltani mással, hanem a polgári rendből kirekesztett tömeget, elsősorban a falusiakat, a földműveseket szerette volna beemelni a polgárságba. Poétikailag az újnépességet az indokolta, hogy a *Nyugat* formai gazdagsága, átesztetizáltsága, illetve az avantgárd formabontása után a Petőfi-féle népdalszerű leíró hangvétel ismét az újdonság erejével hatott. Legszebb példáit Erdélyi József, Illyés Gyula, Sinka István korai költészetében találhatjuk meg.

Újrealizmus: az irodalmi alkotó munkában a modern irodalom eredményeit integráló realizmust, a dokumentatív tárgyilagosságot értjük alatta. Ha a legjelentősebb alkotókat vizsgáljuk Déry Tibortól Németh Lászlón át József Attiláig, ők munkásságuk egésze alapján leginkább ide sorolhatók be.

Újklasszicizmus: először az avantgárd egyik korai ellenhatásaként jelentkezett, példaként Szabó Lőrinc pályanyitó kötetét, a *Föld, erdő, istent* említhetjük. Az újklasszicizmus a 30-as évek jelentős iránya, amely leginkább a harmadik nemzedéknél figyelhető meg. A társadalmi mozgásokat erős fenntartással figyelték. Ebbe az irányba haladt Radnóti Miklós, Vas István, Weöres Sándor lírája, de ide illik Németh László nagy regényírói korszaka is. József Attila kései költészetét is itt említhetjük.

A magyar avantgárd • Jórészt Kassák Lajos szervező munkája következtében – az első világháború ellen tiltakozó mozgalmak sodrában jött létre. 1915-ben indult meg *A Tett* című folyóirat, ennek tevékenységét azonban egy esztendő múltán betiltotta a háborús cenzúra. Ezután jelent meg a *Ma*, mely Kassákon kívül számos avantgárd szellemben dolgozó írónak – Barta Sándornak, György Mátyásnak, Lengyel Józsefnek, Újvári Erzsinek, Forbáth Imrének, Kahána Mózesnek – adott fórumot. A magyar avantgárd hívei a társadalom teljes átalakulását követelték, cselekvő irodalmat hirdettek, ezért *aktívizmusnak* nevezték az általuk képviselt irányzatot. Kassák és csoportja komoly szerepet játszott a forradalmakban, a művészetnek is forradalmasító szerepet szántak, mindamelllett elutasították közvetlen elkötelezettségének és pártirányításának gondolatát. Emiatt az avantgárd mozgalom és a kommunista párt hosszú időn keresztül éles vitákat folytatott.

A Tanácsköztársaság bukása után az avantgárd hívei emigrációba mentek, s csupán egy részük tért haza a 20-as évek közepén. Kassák ekkor alapította a *Dokumentum*, majd később a *Munka* című folyóiratot. Az avantgárd, mint mozgalom felbomlott a 30-as évek elején, s csak az izmusok művészeti, poétikai vívmányai éltek tovább. Ebben az időben Palasovszky Ödön és Tamkó Sirtató Károly képviselte az avantgárd célkitűzéseit.

József Attila 1929 körül

JÓZSEF ATTILA (1905–1937)

József Attila a XX. századi magyar irodalom – sokak szerint – legnagyobb költője. Bár nevét a különböző rendszerek éppúgy igyekeztek kihasználni, mint például Petőfiét, mára a József Attila-filológia alighanem minden lényeges kérdést tisztázott. A két világháború közötti költészet kimagasló alakja, a *Nyugat* második nemzedékének oszlopos tagja. Költészete személyes hangú, egyedi és egyéni: a mélyen gondolkodó, érzékeny, sokat szenvedő, humorra és játékra mégis kész ember művészi megnyilvánulásai.

ÉLETÚTJA

Gyermekkora, ifjúsága • 1905. április 11-én született Budapesten, a Ferencvárosban. Apja József Áron, román származású szappanfőző munkás volt, aki 1908-ban – fejében világjáró tervekkel – elhagyta a családot. Amerikába készült, de visszatért Temesvárra, új családot alapított (1957-ben derült ki, hogy két héttel fia halála előtt halt meg Temesváron). Anyja Pócze Borbála, szabadszállási parasztlányból lett mosónő. Attila hatodik gyermekként született, de ekkor már csak két néneje, Jolán és Etelka élt.

1909-ben az Országos Gyermekvédő Liga révén az anya fiát és kisebbik lányát Öcsödre adta paraszti nevelőszülőkhöz, így került Gombai Ferenc parasztgazda házához. József Attila hétéves koráig élt itt eléggé viszontagságos körülmények között, disznópásztorkodott és minden egyéb más munkát is elvégeztettek vele. Az itt szerzett tapasztalatok mély nyomokat hagytak benne. Elemi iskolai tanulmányait is itt kezdte. De máshol is nevelődött: Monoron, anyja szabadszállási rokonainál.

Iskolái • 1912-ben édesanyja hazahozta Pestre és az elemi iskola 2. osztályába íratta be. Felügyelet híján a külvárosi proletárgyerekek csavargó életét élte. Sokat mulasztott az iskolában. Kilencéves korában kitört a világháború. Sorsuk még nehezebbre fordult. Édesanyja már betegeskedett ekkor, méhdaganata volt. 1919 végén meghalt. Az anyai szeretet hiánya egész életében gyötörte. Sógora, Makai Ödön dr. vette pártfogásába. 1920-ban Makóra járt gimnáziumba. Itt ismerte meg első szerelmét, Gebe Máriát, makói számtantanárának lányát. A VI. osztály elvégzése után otthagya a gimnáziumot és az internátust. Színjelesen végezte ezt az osztályt. Saját bevallása szerint: *...nem tanultam, mert a*

József Attila, Etus és a mama

tanárok magyarázata után is tudtam a leckét. A gimnázium két utolsó osztályát összevontan, egy év alatt Budapesten, magánúton fejezte be.

1924-ben beiratkozott a szegedi egyetem magyar-francia-filozófia szakára. A *Tiszta szívvel* című verse megjelenése után eltanácsolták az egyetemről. Külföldre utazott. Járt Bécsben, Párizsban. Bécsben ismerkedett meg a magyar emigrációval: Kassákkal, Lukács Györggyel. Az itt eltöltött két év nagy hatással volt szellemi, művészi és politikai fejlődésére. 1927-ben hazatért és a pesti egyetemen letette utolsó vizsgáit.

Magánélete és betegsége • Magánélete kiegyensúlyozatlan volt. 1928 tavaszán szerelmes lett a jómódú polgári családból származó Vágó Mártába. A szülők, bár némi aggodalommal, mégis rokonszenvvel nézték a fiatalok szerelmét. Márta az érettségi után Londonba utazott, hogy tanulmányait folytassa. Levelezésük egy idő után elapadt, végül kapcsolatuk is megszakadt. Ebben az évben súlyos idegösszeomlással kórházba került. 1930-ban ismerkedett meg későbbi élettársával, Szántó Judittal. Nagy szegénységben éltek az asszony kétkezi munkával keresett jövedelméből. Ez a szerelem tartósabb kapcsolat a költő életében. Ebben az időszakban tört rá a gyermekkora óta lappangó, 1932 óta tüneteiben is látható betegsége, a skizofrénia, a tudathasadás. De 1934-től élete még inkább válságba kerül. Barátai eltávolodnak tőle, publikációs lehetőségei beszűkültek, élettársi kapcsolata megromlott amiatt, hogy 1935-ben Gyömrői Edit, első pszichoanalitikus kezelőjébe lett szerelmes.

Az újságszerkesztő • 1932-ben szerkesztője lett a *Valóság* című folyóiratnak, de csak egyetlen száma jelent meg. 1936 márciusában Ignótus Pállal megindították a *Szép Szó* című lapot. A folyóirat 2. számának vezércikkében József Attila kifejtette a lap programját és megmagyarázta a lap címének jelentését is: ... *mi szép szóval akarjuk kifejezni az emberi öntudatot... a szép szó nemcsak eszközünk, hanem célunk is...* A folyóirat körüli tevékenysége valamennyire oldotta magányát rövid ideig. De a megviselt szervezetű költő idegei egyre kevésbé bírták a megpróbáltatásokat, idegbetegsége mindinkább elhatalmasodott rajta. 1937 tavaszától élete utolsó hónapjait megszépítette a gyogyepedagógus, pszichológus Kozmutza Flóra (később Illyés Gyula felesége lett) iránti szerelme. Flóra nem utasította el, de nem is viszonzta ezt a szerelmet.

Halála • Állandó szanatóriumi kezelésre szorult. Állapota jobbra fordulásakor nővérei magukkal vitték balatonszárszói panziójukba. 1937. december 3-án egy meginduló tehervonat kerekei halálra gázolták. Halálának körülményei még ma is vita tárgyát képezik. Van, aki úgy tartja, hogy baleset áldozata lett, figyelmetlensége okozta halálát. Át akart bűjni a tehervonat alatt, de az hirtelen elindult. Mások írásaira hivatkozva mondják, hogy régóta foglalkozott a halál gondolatával és öngyilkos lett. Temetése 1937. december 5-én volt Balatonszárszón. Csak közeli hozzátartozói és szűk baráti köre volt jelen a temetésen. Végső nyughelye a Kerepesi úti temetőben van.

1938-ban posztumusz kapta meg a Baumgarten-díjat.

MUNKÁSSÁGA

Költészetének jellemzői • A XX. század egyik legnagyobb költészetét teremtette meg. Tökéletesen fejezte ki a legegyszerűbb és a legbonyolultabb érzelmeket, gondolatokat egyaránt. Gyermekdalai, életképei éppoly népszerűek, mint az édesanyjához írt versei, szerelmes és istenes költeményei. Politikai költőként is nagy hatású. Gondolati költeményeiben tapasztalatait, észrevételeit magvas gondolatok formájában szólaltatta meg. Sok verssora szállóigévé vált. Számos versében nemzeti önismertünket boncolgatja. Bár nem tartozott a népi írókhoz, nála nagyobb erővel senki sem képviselte a szegények, munkások, parasztok érdekeit. Hazafisága, nemzetföltése a 30-as években csúcsonodott ki. Figyelmeztetett a fasizmus és a kommunizmus veszélyeire, az egyéniség és a nemzet elnyomásának lehetőségére. Költészete személyes hangú, ugyanakkor tárgyyszerű.

Indulása • Első verseskötete, a *Szépség koldusa* 1922-ben, a költő tizenhét éves korában jelent meg. Ez a kötet még az érzelmi forrongásainak korszakát élő fiatalembert mutatja. A formákat korához képest már biztosan kezeli, de versein erősen érződik a *Nyugat* költőinek, Adyának, Kosztolányinak és különösen Juhász Gyulának a hatása.

Második kötet, a *Nem én kiáltok* Szegeden jelent meg 1925 januárjában. Ebben a kötetben már nagyobb számban szerepelnek expresszionista jellegű és szabad képzettársítású versek. Megszólalnak bennük a lázongásnak és a testvériség hirdetésének hangjai.

Egyéni formájának kialakulása • Harmadik kötet 1929 februárjában jelent meg *Nincsen apám, se anyám* címmel, mely négy év termését, Bécsben, Párizsban és a hazatérés után írt verseket tartalmazza. Ezt a kötetét sokszínű változatosság jellemzi. Tele van kamaszos szertelenséggel, meleg szépségek utáni vággyal. Kialakulóban van saját egyéni formája. A kötet egyes dalszerű versei a népköltészet ősbibb, archaikusabb rétegeit, zeneiségét szólaltatják meg, és ezt a modern líra asszociációs technikájával ötvözi.

Költészete a 30-as évek első felében • A 20-as évek végén, a 30-as évek elején írt verseivel újáteremtette a magyar politikai költészetet. Kifejtette, hogy a szocialista líra nem a téma, hanem a szocialista szemlélet függvénye. Elkerülte az olcsó mozgalmi költészet veszélyeit, legjelentősebb politikai verseinek filozófiai mélységük van. Ebben az időszakban adta ki a *Döntsd a tőkét, ne siránkozz* (1931) című, egyébként egyetlen színvonalú kötetet.

Költészetének kiteljesedését a *Külvárosi éj* (1932) és a *Medvetánc* (1934) című kötetekben érte el. A 30-as években születnek nagy gondolati költeményei, amelyekben szerves egységet alkot a leírás és a gondolati elem. A táj, a tárgyi környezet egyszerre külső és metaforikus belső táj. Versei fokozatosan elkomorodnak, egyre gyakoribbá kezd válni bennük az alkony, az este, az ősz és a tél képe, a fagy, a hideg motívuma.

Az utolsó évek • Ezekben az években viszonylag sok verset írt. Alkotói módszere észrevehetően megváltozott. Lírájában bizonyos letisztulás, klasszicizálódás figyelhető meg. A költő e korszakának három nagy tárgyköre: a szerelem, a közélet és tragikus önsors volt. Ez a három témakör egyben három magatartásfajta, három mentési kísérletet és három alkotásmódot is jelent. Életében megjelent utolsó verseskötete, a *Nagyon fáj* 1936-ból, már az egyetemes költő megrázó búcsúja, néhány nagy költeménye (*Hazám, A Dunánál*) pedig szinte a testamentuma.

József Attila utolsó verseiben még egyszer mérlegre tette életét, magatartását, egész emberi-költői sorsát, adottságait és lehetőségeit, még egyszer rákérdezett léte értelmére. Ezek már a végső számadás költeményei. A kor próbáitól agyongyötört költő, a beteg idegrendszerrel viaskodó ember az utolsó pillanatig megőrizte, amiben igazán hitt: az értelem világosságát.

1. Hogyan kapcsolódnak József Attilához a következő helységek: Budapest, Öcsöd, Makó, Szeged, Bécs, Párizs, Balatonszárszó? **2.** Mely folyóiratoknak volt társszerkesztője József Attila? **3.** Ki volt Vágó Márta? Milyen kapcsolat fűzte a költőhöz? **4.** Ki volt a támasza 1930 és 1936 között? **5.** Mit tudsz halála körülményeiről? Hol van végső nyughelye? **6.** Sorold fel főbb köteteit!

JÓZSEF ATTILA TÁJLÍRÁJA

József Attila első tájversein még a *Nyugat* költőinek hatása érződik: impresszionisztikusan vagy szimbolista módon az egyéni lélekállapotról vallanak. 1929-től azonban már más típusú tájverseket ír, olyanokat, amelyekben a táj történelmi-társadalmi helyzet metaforájává lesz, az apró tájrészletek pedig egyre plasztikusabbá válnak. Az új természetszemlélet tehát új társadalomszemlélettel párosul, egymást kölcsönösen meghatározzák.

Tájleírásai valójában lelkiállapotok kivetülései. Lelki, szellemi önarcképként festi meg a parasztanya és a külváros sivár, elidegenedett zugait. Saját érzelmvilágába is e tükrön keresztül nyújt bepillantást. A tájleírás, a város peremének, a külvárosi éjnek, a falunak, a viharnek a megjelenítése nem cél a költő számára, hanem eszköz, az önkifejezés eszköze. Nagyon hitelesen és egyértelműen fejezi ki tájleírással a vers belső tartalmát, érzelmeit, társadalmi keserűségét. Tájai *lelki tájak*, amelyek belső és külső, a pszichikai és fizikai közt teremtenek, ismernek fel és mutatnak be kölcsönösséget. Felismeri, hogy a külvárosok kietlen világában ugyanazok a törvények érvényesülnek, mint a mindenségben s a költői tudatban is.

Tájversei már teljes világképet képesek közvetíteni. Az 1932-ben és ezután született versei fokozatosan elkomorodnak, egyre gyakoribbá válnak bennük az alkony, az este, az ős és a tél képe, a fagy, a hideg motívuma (*Holt vidék*, 1932).

József Attila életének egy része a nagyvárosban (Budapesten), de a város peremén, a külvárosban telt. A Gát utcában töltötte gyermekkorát, a Korong utcában lakott Szántó Judittal. Jól ismerte tehát a külvárosi tájat, az ott élő emberek nyomorát. Erről tanúskodnak a *Külvárosi éj*, *A város peremén*, *Munkások*, *Elégia* című versei.

A külvárosi leírások nemcsak a tájat írják le, és nemcsak a munkásosztály életérzését szólatatják meg, hanem a sajátját is. A saját lelkében is ott él a sivárság érzése, melyhez a külvárosi táj leírásában találja meg a megfelelő kifejezési formát. A hatás kölcsönös: nemcsak a táj, a tárgyi világ hat a költő lélekállapotra, hanem a költő lélek is visszahat a környezetre.

Külvárosi éj

A mellékudvarból a fény
hálóját lassan emeli,
mint gödör a víz fenekén,
konyhánk már homállyal teli.

Csönd, – lomhán szinte lábrakap
s mászik a súroló kefe;
fölötte egy kis faldarab
azon tűnődik, hulljon-e.

S olajos rongyokban az égen
megáll, sóhajt az éj;
leül a város szélénél.
Megindul ingón át a téren;
egy kevés holdat gyűjt, hogy
égyen.

Mint az omladék, úgy állnak
a gyárok,
de még
készül bennük a tömörebb sötét,
a csönd talapzata.

S a szövőgyárok ablakán
kötegebe száll
a holdsugár,
a hold lágy fénye a fonál
a bordás szövőszékeken
s reggelig, míg a munka áll,
a gépek mogorván szövök
szövőnők omló álmait.

S odébb, mint boltos temető,
vasgyár, cementgyár, csavargyár.
Visszhangzó családi kripták.
A komor föltámadás titkát
őrzik ezek az üzemek.

Egy macska kotor a palánkon
s a babonás éjjeli őr
lidércet lát, gyors fényjelet, –
a bogárhátú dinamók
hűvösen fénylenek.

Vonatfűtty.

Nedvesség motoz a homályban,
a földre ledőlt fa lombjában
s megnehezíti
az út porát.

Az úton rendőr, motyogó munkás.
Röpcédulákkal egy-egy elvtárs
iramlik át.
Kutyaként szimatol előre
és mint a macska, fülel hátra;
kerülő útja minden lámpa.

Romlott fényt hány a korcsma
szája,
tócsát okádik ablaka;
benn fuldokolva leng a lámpa,
napszámos virraszt egymaga.
Szundít a korcsmásos, szuszog,
ő nekivicsorít a falnak,

búja lépcsőkön fölbuzog,
sír. Élteni a forradalmat.

Akár a hült érc, merevek
a csattogó vizek.
Kóbor kutyaként jár a szél,
nagy, lógó nyelve vizet ér
és nyeli a vizet.

Szalmazsákok, mint tutajok,
úsznak némán az éjjel árján – –

A raktár megfeneklett bárka,
az öntőműhely vasladik
s piros kisdedet álmodik
a vasöntő az ércformákba.

Minden nedves, minden nehéz.
A nyomor országairól
térképet rajzol a penész.
S amott a kopár réteken
rongyok a rongyos füveken

s papír. Hogy' mászna! Mocorog
s indulni erőtlen...

Nedves, tapadós szeled mása
szennyos lepedők lobogása,
óh éj!
Csüngsz az egen, mint kötelen
foszló perkál s az életen
a bú, óh éj!
Szegények éje! Légy szemem,
füstölögj itt a szívemen,
olvaszd ki bennem a vasat,
álló üllőt, mely nem hasad,
kalapácsot, mely cikkan pengve,
– sikló pengét a győzelemre,
óh éj!

Az éj komoly, az éj nehéz.
Alszom hát én is, testvérek.
Ne üljön lelkünkre szenvedés.
Ne csipje testünket fereg.

Amit a műről tudnod kell

Keletkezése • A *Külvárosi éj* című verset 1932-ben írta, a kötet címadó verse. A költőt erősen befolyásolja a gazdasági világválság után kialakult helyzet, a szegénység, a kivándorlási hullám. Műfaja gondolati költemény, típusa újszerű értelemben tájleíró vers, társadalmi problémákat jelenít meg. Érdekessége, hogy az *éjszaka-versek* egyik darabja. Címe: minőségjelzős szószerkezet, utal a keletkezés körülményeire. Témája: a társadalom és az egyén léte éjszaka. Míg a nappali külváros képe sivár és jőzan, az éjszakaié megtelik rejtélyekkel.

Szerkezete • Szabálytalan versszakokból álló mű. Két részre tagolódik:

Leíró rész. 1–2. vsz.: még konkrét képekből indul, egy külvárosi lakás leírása, a nyomorúság, szegénység, de a fő motívumok feltüntetésével (*fény, víz, homály, csönd*), amelyek részben a tárgyi világhoz tartoznak, már megteremtődnek a látomás feltételei.

3–6. vsz.: a látomás itt jelenik meg először, a konkrét képek kitágításával. A külváros ugyanolyan sivár, mint a szoba. Itt is a nyomor a téma, a gyárak látványa, a nyomasztó sötétség, a csönd – a sivárság élményét mélyítik.

7. vsz.: a temetői csendet *Vonatfütyty* töri meg – ez az egyetlen sor osztja két részre a költeményt.

8–10. vsz.: a külváros jellegzetes alakjainak: rendőr, munkás, elvtárs, napszámos, kocsmáros számbavétele.

11–13. vsz.: újra látomás következik: tágul a kép, már nemcsak a külvárosról van szó, hanem a nyomorról általában.

14. vsz.: az előző látomásos kép ebben a strófában jut nyugvópontra.

Ódai rész: 15–16. vsz.: a költő ódai szárnyalású vallomása azonosulást fejez ki ezzel a világgal, a csöndben és mozdulatlanágban egy jobb jövő készülődik. Négyyszer szólítja meg az éjt, komplex képekkel teszi szemléletessé érzelmi-tudati világát.

Az ódai rész pátosza négy elégikus sorban oldódik fel, melyben többes szám első személyű birtokos személyjellel ellátott főnevek a költő azonosulását fejezik ki a külvárosok világával, az ott élő emberekkel.

Alap gondolata, üzenete • A külváros József Attila szülőhelye. Jól ismeri ezt a világot: tárgyait, hangulatát, az ott élő embereket. Egy valóság van csak: a szegénység, a nyomorúság, a kilátástalanság. Mindenből ez árad: a vizesedő falak, a sötétség, a málló vakolat mind ezt árasztják. Nem változik semmi. Az éj mindent elfed? Valóban nem változik semmi? A költő bemutatja a valóságot, amit maga is megél mindennap. Megszólal mások helyett, akik nem tudnak *beszélni*. Mi a megoldás? A változás igénye!

Hangulata • Nyomasztó, de feszültséget is keltő, hisz olyan társadalmi jelenségekről ír, melyek nem csupán mások problémái, hanem az övéi is, ő is benne él. Jellegzetessége a versnek, hogy aprólékosan pontos és hiteles megfigyelése egyesül az átfogó gondolati megformáltsággal. A kifejezőeszközök közül ellentét, metafora, hasonlat, megsemmisítés található a versben. Párverse: *A város peremén*.

1. Hogyan, és mihez képest beszélhetünk József Attila újszerű tájköltészetről? **2.** József Attila jól ismerte a külvárosi tájat, az ott élő emberek nyomorát. Mely versei tanúskodnak erről? **3.** A külvárosi leírások nemcsak a külső tájat és a proletariátus életérzését szólaltatják meg, hanem a sajátját is. Mit jelent ez?

◆ **4.** Mit tudsz a *Külvárosi éj* című vers keletkezéséről? **5.** Hogyan tagolódik a vers? Hol válnak a konkrét képek látomássá a költeményben? **6.** Milyen a vers zárlata?

Óda

1
Itt ülök csillámló sziklafalon.
Az ifju nyár
könnyű szellője, mint egy kedves
vacsora melege, száll.
Szoktatom szívemet a csendhez.
Nem oly nehéz –
idesereglik, ami tovatűnt,

a fej lehajlik és lecsüng
a kéz.
Nézem a hegyek sörényét –
homlokod fényét
villantja minden levél.
Az úton senki, senki,
látom, hogy meglebbenti
szoknyád a szél.
És a törékeny lombok alatt

látom előrebiccenni hajad,
megreznenni lágy emléidet és
– amint elfut a Szinva-patak –
ím újra látom, hogy fakad
a kerek fehér köveken,
fogaidon a tündér nevetés.

2

Óh mennyire szeretlek téged,
ki szóra bírtad egyaránt
a szív legmélyebb üregeiben
cseleit szövő, fondor magányt
s a mindenséget.
Ki mint vízesés önnön robajától,
elválsz tőlem és halkán futsz tova,
míg én, életem csúcsai közt, a

távol

közelében, zengem, sikoltom,
verődve földön és égbolton,
hogy szeretlek, te édes mostoha!

3

Szeretlek, mint anyját a gyermek,
mint mélyüket a hallgatag vermek,
szeretlek, mint a fényt a termék,
mint lángot a lélek, test a nyugal
mat!

Szeretlek, mint élni szeretnek
halandók, amíg meg nem halnak.
Minden mosolyod, mozdulatod,
szavad,
őrzöm, mint hulló tárgyakat a
föld.

Elmémbe, mint a fémbe a savak,
ösztoeimmel belemartalak,
te kedves, szép alak,
lényed ott minden lényeket kitölt.
A pillanatok zörögve elvonulnak,
de te némán ülsz fülemben.
Csillagok gyúlnak és lehullnak,
de te megálltál szememben.
Ízed, miként a barlangban a csend,
számban kihülve leng
s a vizes poháron kezed,
rajta a finom érezet,
föl-földereng.

4

Óh, hát miféle anyag vagyok én,
hogypillantásod metsz és alakít?
Miféle lélek és miféle fény
s ámulatra méltó tünemény,
hogypojárhatom a semmiség

ködén

termékeny tested lankás tájait?
S mint megnyílt értelembe az ige,
alászállhatok rejtjelmeibe!...
Vérköreid, miként a rózsabokrok,
reszketnek szüntelen.
Viszik az örök áramot, hogy
orcádon nyíljon ki a szerelem
s méhednek áldott gyümölcse
legyen.

Gyomrod érzékeny talaját
a sok gyökerecske át meg át
hímezi, finom fonlát
csomóba szöve, bontva bogját –
hogynedűid sejtje gyűjtse sok

raját

s lombos tüdőd szép cserjéi sajtát
dicsőségüket susogják!
Az örök anyag boldogan halad
benned a belek alagútjain
és gazdag életet nyer a salak
a buzgó vesék forró kútjain!
Hullámzó dombok emelkednek,
csillagképek rezegnek benned,
tavak mozdulnak, munkálnak

gyáarak,

sürög millió élő állat,
bogár,
hinár,
a kegyetlenség és a jóság;
nap süt, homályló északi fény
borong –
tartalmidban ott bolyong
az öntudatlan örökkévalóság.

5

Mint alvadt vérdarabok,
úgy hullnak eléd
ezek a szavak.

A lét dadog,
csak a törvény a tiszta beszéd.
De szorgos szerveim, kik
újjászülnék
napról napra, már fölkészülnek,
hogyan elnémuljanak.
De addig mind kiált –
Kit két ezer millió embernek
sokaságából kiszemelnek,
te egyetlen, te lágy
bölcső, erős sír, eleven ágy,
fogadj magadba!...
(Milyen magas e hajnali ég!
Seregek csillognak érceiben.)

Bántja szemem a nagy fényesség.
El vagyok veszve, azt hiszem.
Hallom, amint fölöttem csattog,
ver a szívem.)

6

(Mellékadal)

(Visz a vonat, megyek utánad,
talán ma még meg is találalak,
talán kívül e lángoló arc,
talán csendesen meg is szólalsz:
Csobog a langyos víz, fürödj meg!
Ime a kendő, törülközz meg!
Sül a hús, enyhítse étvágyad!
Ahol én fekszem, az az ágyad.)

Amit a műről tudnod kell

József Attila magánéletét szinte mindvégig a szeretethiány kísérte: ami másoknak, mindenkinek megadatott (gyerekkori védettség, állás, házasság, saját család), azt neki nélkülöznie kellett: életervét a szerelemben sem tudta megvalósítani. Bár több nő is felbukkan az életében: Gebe Márta, Vágó Márta, Szántó Judit, Gyömrői Edit, Kozmutza Flóra és dr. Szöllös Henrikné Marton Márta. Az utóbbi volt a múzsája a magyar irodalom egyik legszebb szerelmes versének, az *Ódának*, annak ellenére, hogy csupán egy múló fellángolás hatására született.

Keletkezése • József Attila 1933 júniusában egy lillafüredi írókongresszuson találkozott Marton Márta művészettörténésszel, a válóféltben lévő csinos asszonnyal. A futó ismeretség nyomán lobbant fel a hirtelen szenvedély. De ez csupán a közvetlen kiváltó élmény lehetett, a szerelmi élmény gazdagsága, teljessége rég megéneklésre várhatott benne. Vallomás ez a vers arról, miként értelmezi a költő a szerelmet, és milyen viszontszerelmet vár. A művet a beteljesülő szerelem, a harmonikus emberi kapcsolat verseként szokás olvasni. Műfaja: óda és dal, címe műfajmegnevezés. Témája: különös szerelmi vallomás, egy pillanatnyi fellángolás emléke. Az *Óda* először a *Nyugatban* jelent meg, az 1933. augusztusi számban.

Szerkezete • Spirális, hat nagy egységre tagolódik, azok további versszakokra. A vers lírai gondolatmenete így követhető nyomon:

1. egység: lírai helyzetkép, mely tipikusan József Attila-i verskezdet a lírai én helyzetének, a versírás idejének pontos megjelölésével, idillikus. Derű, nyugalom árad a tájból, melynek minden eleme a kedvest idézi. Finom áttűnések, éles áthajlások jellemzik az egymásba játszó természetis és emlékképeket: *a fej lehajlik és lecsüng / a kéz így érzékelteti a magáramaradottság fájdalomát. A csillogó patak viszont kedvese fogaira,*

a kerek fehér köveken fakadó tündér nevetésre emlékezteti: felejthetetlen kép!

2. egység: szenvedélyes vallomás, egyben a szerelem megfogalmazása. Mit jelent a költő számára a szerelem? Ez a szerelem oldotta fel a költő magányát. S most, hogy a kedves elment, zengve, sikoltva buggyan ki belőle a vallomás: *szeretlek, te édes mostoha!* József Attila szerelmi érzéseiben mindig volt valami az elveszett anyai gyöngédség utáni vágyakozásból. Mint a kisgyerek hajtja le fejét szerelmeinek puha ölére. A magánytól való félelem is megjelenik.

3. egység: a rajongás kifejezése, egyszerű, teljes hasonlatok sorával az összetartozást, az eggyé válást fejezi ki, az állandóság hordozója a szeretett nő: *Szeretlek, mint élni szeretnek / halandók, amíg meg nem halnak*. Az érzések részeg ájulata ez az egység.

4. egység: a költői anatómia képei a legmeghökkenőbbek ebben a versben, mert nemcsak a női test külső, hanem a belső képe is megjelenik. Mint egy röntgenképen, a biológiai funkciók csodáit írja le naturalista részletességgel: a szüntelenül áramló vérköröket, a gyomor és tüdő bonyolult csodáit, a belek és a vesék szorgos munkáját, mindezt himnikus emelkedettséggel.

5. egység: a vers csúcspontja: a **lét és nemlét dialektikáját** filozófiai tudatossággal fogalmazza meg: *Mint alvadt vérdarabok, / úgy hullanak éléd / ezek a szavak*. Ez egyben a hangulati mélypontja a versnek: a nagy hevület eltűnik, marad a rideg, józan valóság: szavakkal ki nem mondhatók az érzések. Eredeti képek, kifejezések bontakoztatják ki a költőnek azt a mondanivalóját, hogy haláláig (szorgos szerveinek elnémulásáig) kedvesének szerelméért eseng. Mindegyik képen, amelyet kedvesére alkalmaz, el lehet gondolkodni: *te egyetlen, te lágy / bölcső, erős sír, eleven ágy, / fogadj magadba!*... A lírai én visszatér elragadtatott gondolataiból a valóságba: visszatérés az első egységhez, a vershelyzethez, a hajnali ég összeolvad a szerelem végtelenségével.

6. egység: Mellékdalként kapcsolódik: a rajongó szerelmi izzás után szinte természetesen ereszkedik le a költő a csendes szerelmi boldogság vágyának és reményének révébe. A külön cím és a zárójel azt jelzi, hogy ez a részlet nem tartozik szorosan a nagy szerelmi vallomáshoz, – s mégis természetes lezárása annak. Tudatosul a lírai énben, hogy az a fajta boldogság, amit a viszonzott szerelem, az otthon, a család jelenthet, számára csak vágyként létezik.

Alapgondolata, üzenete • Különös szerelmi vallomás az *Óda*. Címzettje egy alig ismert hölgy, mégis nagy erőket, indulatokat mozgatót meg a költőben. A szeretethiány, szeretetvágy jelenik meg a vers minden egyes sorában: tartozni valakihez, szeretni valakit, az a legfontosabb, az a legnagyobb érzés. Ám ez a vágy csak vágy marad, soha nem teljesül be az álom. Feltűnik a versben a József Attila-i anya-gyermek motívum.

Hangulata • Az ódának megfelelően magasztos, hangvétele elragadtatott. Stílusa: ódai hang után köznyelvi, helyenként naturalisztikus.

A kifejezőeszközök: ellentétek, oximoronok fejezik ki a magánytól, elszakítottságtól való rettegést (*a távol közelében, édes mostoha*) anafora (*Szeretlek, mint...Szeretlek, mint...*), felkiáltások-kérdések, metafora, metonímia, hasonlat, alliteráció. Verselése: a verszárlat szabályos, kétütemű, páros rímű, a többi részre a szabálytalanság a jellemző.

oximoron – az elnevezés a görög *okszüs* 'éles, kiélezett' és a *mosz* 'ostoba, szembetűnő ostobaság' szavakból származik. Retorikai-stilisztikai gondolatalkzat, mely szókapcsolatokban, kifejezésekben, ill. mondatokban olyan szavakat, jelentéseket, fogalmakat hoz kapcsolatba, melyek a normális beszédben, illetve gondolati kommunikációban egymásnak ellentmondók, egymással összeférhetetlenek, egymást kizáróak, s ezáltal paradox, meghökkentő hatást kiváltók: *élő halott, beszédes csend* stb.

1. Mit tudsz az *Óda* című vers születésének körülményeiről? **2.** Hány egységre tagolódik a vers? **3.** Elemezd a verset egységenként! **4.** Olvasd el a teljes verset! Hogyan magyaráznád az *Óda Mellékdal*nak zárójeleit? **5.** Mihez hasonlítható a vers szerkezete? **6.** Milyen a vers hangulata? **7.** Keress költői kifejezőeszközöket, alakzatokat a versben!

házi feladat **1.** Tanuld meg az *Óda* 3. egységét emlékezetből!

A Dunánál

1

A rakodópart alsó kövén ültem,
néztem, hogy úszik el a dinnyehéj.
Alig hallottam, sorsomba merülten,
hogy fecseg a felszín, hallgat a mély.
Míntha szivemből folyt volna tova,
zavaros, bölcs és nagy volt a Duna.

Mint az izmok, ha dolgozik az ember,
reszel, kalapál, vályogot vet, ás,
úgy pattant, úgy feszült, úgy ernyedett el
minden hullám és minden mozdulás.
S mint édesanyám, ringatott, mesélt
s mosta a város minden szennyését.

És elkezdett az eső cseperészni,
de mintha mindegy volna, el is állt.
És mégis, mint aki barlangból nézi
a hosszú esőt – néztem a határt:
egykedvű, örök eső módra hullt,
szintelenül, mi tarka volt, a múlt.

A Duna csak folyt. És mint a termékeny,
másra gondoló anyának ölén

a kisgyermek, úgy játszadoztak szépen
és nevetgéltek a habok felém.
Az idő árján úgy remegtek ők,
mint sírköves, dülöngő temetők.

2

Én úgy vagyok, hogy már száz ezer éve
nézem, amit meglátok hirtelen.
Egy pillanat s kész az idő egésze,
mit száz ezer ős szemlélget velem.

Látom, mit ők nem láttak, mert kapáltak,
ölték, öleltek, tették, ami kell.
S ők látják azt, az anyagba leszálltak,
mit én nem látok, ha vallani kell.

Tudunk egymásról, mint öröm és bánat.
Enyém a mult és övék a jelen.
Verset írunk – ők fogják ceruzámat
s én érzem őket és emlékezem.

3

Anyám kún volt, az apám félig székely,
félig román, vagy tán egészen az.
Anyám szájából édes volt az étel,
apám szájából szép volt az igaz.
Mikor mozdulok, ők ölelik egymást.
Elszomorodom néha emiatt –
ez az elmulás. Ebből vagyok. „Meglásd,
ha majd nem leszünk!...” – megszólítanak.

Megszólítanak, mert ők én vagyok már;
gyenge létemre így vagyok erős,
ki emlékszem, hogy több vagyok a soknál,
mert az őssejtig vagyok minden ős –
az Ős vagyok, mely sokasodni foszlik:
apám- s anyámmá válok boldogon,
s apám, anyám maga is ketté oszlik
s én lelkes Eggyé így szaporodom!

A világ vagyok – minden, ami volt, van:
a sok nemzedék, mely egymásra tör.
A honfoglalók győznek velem holtan
s a meghódoltak kínja meggyötör.
Árpád és Zalán, Werbőczy és Dózsa –

török, tatár, tót, román kavarog
e szívben, mely e multnak már adósa
szelíd jövővel – mai magyarok!

... Én dolgozni akarok. Elegendő
harc, hogy a multat be kell vallani.
A Dunának, mely mult, jelen s jövő, ö,
egymást ölelik lágy hullámai.
A harcot, amelyet őseink vívtak,
békévé oldja az emlékezés
s rendezni végre közös dolgainkat,
ez a mi munkánk; és nem is kevés.

Amit a műről tudnod kell

A 30-as évek mindegyike nagy verseket eredményezett József Attila pályáján. Életének utolsó két évében a verstermés mennyiségét (37 vers 1936-ban, 39 költemény 1937-ben) és minőségét tekintve legtermékenyebb korszakának tarthatjuk. Egyik témaköre ekkor a közélet, az ide tartozó versek reprezentatív darabja *A Dunánál*.

Keletkezése • József Attila folyóirata, a *Szép Szó*, 1936 könyvnapjára történelmi tanulmánysorozatot adott ki *Mai magyarok – régi magyarok-ról* címmel. A sorozat élén – előszó helyett – a költő egyik legnagyobb, legegységesebb igényű költeménye állt, *A Dunánál*. Alkalmi versnek készült, mint hajdan a *Nemzeti dal*, s mint abból, ebből is egy nép történelmi sorsának foglalata lett. Az eredeti ihlető alkalomra csak az utolsó előtti versszak utolsó sora utal, a tanulmánysorozat címének időszerűbb felét idéző felszólítás: *...mai magyarok!* A megrendelés nyűg volt a költőnek, ugyanakkor örült, hogy verset kértek tőle.

Műfaja • Óda, gondolati költemény. Címe helyszínt jelölő, utal a keletkezés helyére. Témája szerint: programvers, a költő saját és kortársai feladatát jelöli ki benne, a váteszköltői szerep elfogadása.

Szerkezete • A költő maga tagolta három részre a művet. Ezek egy-egy témát, tételt fejtenek ki, ami összetartja őket, az a költő személye. A szerkezetet az idő szabja meg: megjelenik az úgynevezett bergsoni időszemlélet: a valóságos, objektív idő és az emlékekben létező, szubjektív idő. A Duna, a Duna hullámai kapcsolják össze a múltat, jelent, jövőt. Funkciójuk szerint az egységek a pindaroszi óda mintájára: strófa – antistrófa – epodosz, azaz hozzáéneklés.

I. rész: 1–4 vsz.: a Duna szemlélése, központi motívuma a **víz**.

Az első versszak vershelyzetének **valóság-síkjából** átlendülünk a **tűnődés-emlékezés síkjába**. Ahogyan az anya gyermekét, úgy ringatja el a Duna látványa a lírai ént. Az előtte hullámozó folyó és a felülről hulló eső mintegy kitölti a teret – a víz ősképe mégis elsősorban az idő múlását érzékelteti. A 4. versszak összegző szerepű: első mondata az első

versszakot, második a második versszakot (anya – gyermek), harmadik mondata a harmadik versszakot (jelen – múlt) idézi. Egyszerű látványból a Duna **filozofikus tartalommal** telítődik: tér és idő, állandóság és változás hordozójává.

Négy, egyenként hatsoros versszakból áll. A sorok jambikus tízes vagy tizenkettesek. Rímképlete: a b a b c c. Hangneme: meditatív.

II. rész: 5–7. vsz.: a múlt megidézése.

Az első rész meditatív hangnemét felváltja egy filozofikus és dialektikus (ellentétek egységére épülő) **racionális okfejtő hangnem**. Az egyes ember és az emberiség, a jelen és a múlt mély és bonyolult összefüggésben állnak egymással.

Három, egyenként négysoros versszaka, jambikus tízes vagy tizenegyes lejtésű. Rímképlete: a b a b. Hangneme: józan, filozofikus.

III. rész: 8–11. vsz.: tanulságok levonása a múltból, jelen és jövő feladatai.

A mély és bonyolult összefüggések sora folytatható: az egyes ember és a család, az egyes ember és a nemzet, az egyes ember és a világ; továbbá az *Ős* és a *jelkes Egy*, valamint nép és nép viszonya a harmadik rész lírai gondolatmenetének főbb csomópontjai. Végső következtetésként a lírai én azt vonhatja le – s vele együtt mi is: az egyes ember tudatában kell, hogy legyen annak, hogy egyedisége mellett kisebb és nagyobb közösségek (család, nemzet – sőt nemzetek! – emberiség) része is. Mint ilyen, felelős ezek sorsáért, végső soron a jövőért is: *...rendezni végre közös dolgainkat, / ez a mi munkánk; és nem is kevés*. A felelősségérzet megfogalmazása mintegy „megemeli”, csúcsponttá teszi ezt a versszakot.

Négy, egyenként nyolcsoros versszakból áll. Ezek is jambikus tízesek meg tizenegyesek. Rímképlete: a b a b c d c d. Hangneme: patetikus.

Alapgondolata, üzenete • A költő feladatát jelöli meg ez a hosszú vers. A szemlélődő ember eljut a múlt felidézésén, értékelésén át a jelenhez s azon túl is, a jövőhöz. A múlt értékelése segíti a felismerésben: az ősei tapasztalatai élnek benne, s neki ezt fel kell használnia. Megjelennek szülei, akikről idilli képet fest, amilyennek látni szeretne volna őket kisgyermekként. A Duna-allegória az összetartozás, az összefogás szükségességét fejezi ki. Fontos, hogy a költő nemcsak önmagáról beszél, hanem kortársairól is szól, hiszen a feladat közös, csak összetartással sikerülhet rendezni a közös dolgokat. Ez a „mi-tudat” megjelenése, a vers záró sorai a mai napig aktuálisak.

- 1.** Milyen alkalomból íródott *A Dunánál* című vers? **2.** Mely fő részekre tagolható? **3.** Mi a költemény alapgondolata?
◆ **4.** Miben hasonlít a vers kezdő képe az eddig tanult versekéhez? Konkrét élményt fogalmaz meg a költő? Bizonyítsd! **5.** A nehéz gyermekkor emlékei hol tűnnek fel a versben? **6.** A Duna-völgyi népek sorsközösségét, egymásrautaltságát melyik sorokkal hirdeti?
☑ **7.** Értelmezd: *...rendezni végre közös dolgainkat, / ez a mi munkánk; és nem is kevés!*

Irodalomelméleti ismeretek

Óda • Lírai műfaj, elnevezése a görög *ódé* 'dal' szóból származik. Eredetileg az óda az istenek ünnepélyes dicsérete, imádságos költemény volt. Magasztos tárgy és ennek megfelelően emelkedett hangvétel jellemzi, lehet strófikus felépítésű is. Magasrendű, fennkölt témáról szól (istenek, az emberiség és a hazasors, egy érzés, eszmény, magatartás). Tárgy szerint lehet egyéni és közösségi. Módszere szerint dicsőítő (Pindaros) és bölcselkedő (Horatius). Címzettje és megszólítottja gyakran egy jelentős személyiség vagy egy allegorikus fogalom. Rése az alkalmi költészetnek. Többször valamilyen konkrét esemény ihleti. A Kr. e. VII–VI. századi görög költészetben alakult ki, ekkor pengetős hangszerrel kísért dalt jelentett (Alkaios, Pindaros, Szapphó). Római költészetbeli megfelelője a *carmen* (Horatius). A humanista költészet, a barokk, a klasszicizmus, a romantika kedvelte (F. Schiller: *Az örömhöz*, Berzsenyi Dániel: *A magyarokhoz I. II.*, Csokonai V. Mihály: *A Magánossághoz*, P. B. Shelley: *Óda a nyugati szélhez*, J. Keats: *Óda egy görög vázához*). A modern költészetben ritka, de József Attila *Óda* című költeményét feltétlenül meg kell említenünk.

Szonett • Tizennégy soros, rendkívül kötött versforma. Alaptípusai a Petrarca-szonett és a Shakespeare-szonett, az olasz és az angol.

1. Az olasz (petrarcai) szonett 14, ötös-hatodfeles jambikus sorból áll, a 4 versszak két négysorosra és két háromsorosra: 4-4-3-3 sor (a négysoros strófa neve – *quartina* (e.: kvartina), a háromsoros strófa neve – *tercina*). Az első 8 sor (a szonett oktávája) eredeti formájában ölelkező rímes (abba abba), a második hat sor (a szonett szextettje) rímélése változatosabb (cdc dcd vagy ccd eed). Gyakori a két egység közti tartalmi ellentét. Petrarca kedvelte az áthajlást, mely nála hatásosan köt vagy elválaszt kifejezéseket. A világirodalomban sorritmusának, rímszerkezetének számos változata jött létre.

2. Az angol (shakespeare-i) szonett az angol költők fejlesztették ki az olasz formából. Eredeti angol formájában hangsúlyos ritmusú, strófatagolás nélküli szerkezet. Sormértéke és sorszáma megegyezik az olasz szonettével, rímképlete és ennek nyomán belső tagolódása azonban más. Az angol szonett keresztímet használ, de az első *quartina* rímeit nem ismétli meg a másodikban. A szextett első négy sorát ugyancsak keresztírmű fűzi egybe, így a szextett egy négysoros és egy párrímű kétsoros részre bomlik. Képlete tehát: a b a b, c d c d, e f e f, g g.

Az olasz szonett kétpólusú ellentéténél bonyolultabb, sokak szerint drámaibb az angol szonett hármastagolása. A három *quartina* ugyanis nem alkot folyamatos egységet, az első nyolc sor, az oktáva után itt is fordulópont van, és egy másik fordulat a záró sorpár előtt. Magyarra hatodfeles és ötös jambikus sorokkal fordítják.

Hazám

(Részletek)

1

Az éjjel hazafelé mentem,
éreztem, bársony nesz inog,

a szellőzködő, lágy melegben
tapsikolnak a jázminok,

nagy, álmos dzsungel volt a lelkem
s háltak az uccán. Rám csapott,
amiből eszméletem, nyelvem
származik s táplálkozni fog,

a közösség, amely e részeg
ölbecsáló anyatermészet
férfitársaként él, komor

munkahelyeken káromkodva,
vagy itt töpreng az éj nagy odva
mélyén: a nemzeti nyomor.

2

Ezernyi fajta népbetegség,
szapora csecsemőhalál,
árvaság, korai öregség,
elmebaj, egyke és sivár

bűn, öngyilkosság, lelki restség,
mely, hitetlen, csodára vár,
nem elegendő, hogy kitessék:
föl kéne szabadulni már!

S a hozzáértő, dolgozó
nép gyülekezetében
hányni-vetni meg száz bajunk.

Az erőszak bűvöletében
mit bánja sok törvényhozó,
hogy mint pusztul el szép fajunk!

7

S mégis, magyarnak számkivetve,
lelkem sikoltva megriad –
édes Hazám, fogadj szivedbe,
hadd legyenek hűséges fiad!

Totyogjon, aki buksi medve
láncon – nekem ezt nem szabad!
Költő vagyok – szólj ügyészedre,
ki ne tépje a tollamat!

Adtál földmívest a tengernek,
adj emberséget az embernek.
Adj magyarságot a magyarnak,

hogy mi ne legyünk német gyarmat.
Hadd írjak szépet, jót – nekem
add meg boldogabb énekem!

Amit a műről tudnod kell

Keletkezése • A *Hazám* hét szonettből álló ciklus. Bevezető versnek készült a *Szép Szó* 1937 júniusi *Mi a magyar most?* című különszámához. A vers a költő életének utolsó periódusában született, amikor a mostoha életsors, a társadalmi kitaszítottság, idegőrlő betegsége már felborította lelki egyensúlyát, és az összeroppant idegzet megrendítő panaszait váltotta ki belőle. Annál megragadóbb, hogy értelmi erejének hősies megfeszítésével éppen a legátfogóbb nemzeti sorskérdéseket, a leglogikusabb gondolatokat szegezi szembe a fasizmus embertelen, széteső világával. Tulajdonképpen szociológiai körkép a 30-as évek Magyarorszájáról.

Műfaja • Szonettciklus, típusa szerint leíró vers, majd ars poetica-szerű befejezés. A *Hazám* gyönyörű összhangja az egyéni és a közösségi érdekű költészetnek. Témája: az akkori Magyarország korrajza, a nemzeti nyomor objektív képeit előidézve ír a falu helyzetéről, a munkásságról. A beteg társadalmat életben tartó törvényről: *Fortélyos félelem igazgat / minket s nem csalóka remény*. Megfogalmazza a költő feladatát. Címe egyetlen névszó, utal Magyarországra, az ahhoz való kötődésre. Fő motívuma: anya- és apahiány egyszerre.

Szerkezete • Hét szonettből álló versfüzér, egységet alkotnak, de egyenként is lezártak, értelmezhetőek. Mindegyik egy-egy korproblémával, jelenséggel foglalkozik.

1. szonett: vershelyzet – kezdetben idilli környezetrajz, a tavaszi éjszaka hangulatát és a költő lelkiállapotát festő, szinte finomkodó képekkel átszőtt első öt sor után váratlan fordulat a hatodik sor prózai, tömör, sivár megállapítása: *s háltak az uccán*. Az ellentét értelme: a kellemes hangulatban, a mámoros tavaszi éjjelen hazafelő ballagó költő hirtelen szembetalálja magát a meztelen társadalmi valósággal, a nemzet nyomorával, amely a közösség, a dolgozó nép fájdalmaira emlékezteti. S a lírai én nem lehet addig boldog, amíg népe nyomorban él.

A **2. szonettel** megkezdődik a korszak bűneinek, nyomorának költői ábrázolása: *Ezernyi fajta népbetegség, / szapora csecsemőhalál, / árvaság, korai öregség, / elmebaj, egyke ...* megrendítő felsorolás panaszolja el az országot pusztító bajokat. A felsorolás látszólag egyhangú, prózai, de leltára mögött a költő fájdalma és türelmetlen indulata izzik. A *lelki restség* miatt kesereg, amely *csodára vár*, ahelyett, hogy saját kezébe venné az irányítást. Az erőszak megjelenése is aggasztja a költőt.

A **3. szonettben** a földesúr–paraszt ellentétet, a megtorlatlan földesúri hatalmaskodást (a célzás konkrét: Pallavicini gróf csakugyan szétverte dunántúli birtokán a zsellérek viskóit, őket pedig világgá kergette), a csendőrszuronnal biztosított nyílt választásokat ábrázolja.

A **4. szonettben** a kivándorlási hullám veszélyére figyelmeztet, újabb oka ez a népesség fogyásának: *s kitántorgott Amerikába / másfél millió emberünk*. A parasztság legtehetségesebb, legvállalkozóbb szellemű rétege a kivándorlásba menekül az elviselhetetlen nyomor elől. A szonett utolsó sora, a *Multunk mind össze van torlódva*, vagyis annyira felgyülemlett a sok baj, a szenvedés, hogy *új világot keres*. De ezt nem idegenben, hanem itthon kell keresni. A kivándorlás személyesen is érintette, ő úgy tudta, hogy apja is kivándorolt. Ez magyarázza, hogy József Attila egész szonettet szentelt erre.

Az **5. szonett** is az *új világ* képzetéhez kapcsolódik, amely a munkásosztály helyzetét, nyomorát festi. Ezért a sorsért a felelősség az uralkodó osztályt terheli, mert ... *nem a munkás védelmére / gyámolítják a gyáripart*. De felelős a munkásság is, mert beéri apró örömeikkel, beletörődik a munkájáért kapott éhbérbe. Ezért *kuncog a krajcár* a munkáslányok zsebében. A 30-as évek haladó erőinek gyöngeségét tükrözik József Attilának ezek a bíráló szavai.

A **6. szonettben** a parasztságra is áterjed ez a dorgáló hang, mert jogainak kivívása helyett (*követelni nem serény*) vagy kivándorol, vagy búcsút mond osztályának. Félelem, rettegés uralja az országot. Van-e kiút?

A **7. szonettben** a keserűség, harag, fájdalom, bírálat érzéseinek hullámozása és a súlyos bajok felsorakoztatása után – *s mégis* – szakad ki a költőből a hazaszeretet forró vallomása. *Magyarnak számkivetve*,

az országos pusztulás és a hibák láttán is hűséges fia akar lenni *édes Hazájának*.

Alapgondolata, üzenete • A két világháború közti Magyarország jelenik meg a szonettciklusban. A gazdasági világválság után, a 30-as években kilátástalannak, sanyarúnak, nyomorúságosnak látta a költő a helyzetet. De ő mégis ide tarozik, ebben a pusztuló, fogyó országban kell helytállnia, hisz itt született. El nem hagyja, hűséget esküszik. Hogyan segíthet a költő? Úgy, ahogy Ady is tette: feltárja a problémákat, felhívja a figyelmet az igazságtalanságokra, veszélyekre, mert a költő nem lapulhat, az üdözés ellenére sem. József Attilának nemegyszer gyűlt meg a baja versei miatt az ügyézséggel: hol istengyalázással, hol társadalmi izgatással vádolták. 1937-ben, amikor a verset írta, a fasizmus barbársága már jelentkezett. Páratlan szókimondással óvja nemzetét *mi ne legyünk német gyarmat*.

Hangulata • Eleinte nyomasztó, majd végül lelkesítő, reményt adó. Ellentétet, alliterációt, megszemélyesítést, metaforát találhatunk az alakzatok és képek közül a versben. Sokféle nyelvi réteg keveredik benne, mégis szerves egészet alkot a mondanivaló és az eszmei-érzelmi hatás szolgálatában. Ha hangulatot akar varázsolni *bársony neszről, tapsikoló jázminokról* beszél. Ha a kivándorlás fájdalomáról szól, akkor *okádva tántorog ki* a parasztság. A munkásság nyomorának hangulatát a *fröccs, ricsaj, kartel* adja, a parasztságot a *summás* és az *asztag* idézi.

1. Milyen alkalomból íródott József Attila *Hazám* című verse? **2.** Hátározd meg a költemény műfaját és témáját! **3.** Olvasd el a teljes szonettfüzért! Miről ad átfogó képet? Hány részből áll? **4.** Értelmezd a szonetteket külön-külön!

◆ **5.** Hogyan fogalmazza meg a költő feladatát József Attila? **6.** A *Hazám* című vers mely soraiban fogad hűséget hazájának az országból számkivetett, otthontalan költő?

▣ **7.** Keresz költői kifejezőeszközöket a versben!

A FLÓRA-SZERELEM

József Attila utolsó szerelmét, Kozmutza Flórát, 1937 februárjában ismerte meg. Első találkozásukkor Flóra, aki pszichológusnak készült akkor, egy baráti társasági összejövetelen elkészítette (félíg) József Attilával az egyik legismertebb személyiségvizsgáló tesztet, az úgynevezett Roschach-tesztet (képeség- és hajlamvizsgálat). József Attila beleszeretett Flórába. Az ekkor már súlyos beteg költő a teljes összeomlás előtt ebbe a szerelembe kapaszkodott, azzal biztatta magát, hogy Flóra szereti. Feleségül akarta venni a lányt, *belehalok, ha ez nem sikerül* – mondta egy héttel megismerkedésük után. Előbb azonban Flóra betegszik meg, majd ennek következtében Attilát súlyos állapotban szanatóriumba kellett szállítani, ami végleg távlattalanná tette a kapcsolatot. Flóra később

Illyés Gyula felesége lett. Férje halála után adta ki *József Attila utolsó hónapjairól* írt könyvét.

A *Flóra-versek* ennek a szerelemnek a versei. A költemények alaphangja mindvégig a vágy, az áhítat, sohasem a beteljesülés. Esztétikai értéke a *Flóra-versek*nek általában kisebb, mint a korszak többi verséé.

Flórának

Most azon muszáj elmerengnem: olyan sok szép villogó dinnyét
hogya te nem szeretnél engem, a sárga ár, hogy el se hinnéd
kiolthatnám drága szemem, és én se hinném el talán,
lehunyhatnám fáradt szemem. ha nem tenéked mondanám.

Mert jó meghalni. Tán örülnék, Piros almák is ringatóztak,
ha nem szeretnél így. Kiülnék zöld paprikák bicegve úsztak,
a fehérhabú zöld egek, most ez, majd az lett volna jó.
fecsegő csillagfellegek S állt és bölintott a hajó.

mellé a nyugalom partjára, Ilyen lenne az úri szemle.
a nem üres úr egy martjára, Milyen szép! – bölintva mindenre,
szemlélni a világokat, meglátnám, milyen kéken ég
mint bokron a virágokat. az ég, mely hozzád illenék.

Hajósinas koromban, nyáron, Mert a mindenség ráadás csak,
a zörgő, vontató Tatáron, az élet mint az áradás csap
egy szép napon munkátlanul, a halál partszegélyein
mint aki örömet tanul, túl, örök, szívek mélyein

bámultam a Dunát, megáradt, túl, túl a hallgatag határon,
libegtetett leveles ágat, akár a Duna akkor nyáron...
úgy kanyarított sok fodort, Mert szeretsz s nyugton alhatom,
deszkát harapdált és sodort neked én be is vallhatom

az elmulástól tetten érten,
hogy önmagamba én se fértem,
a lelkem azért közvagyon
s azért szeretlek ily nagyon.

Amit a műről tudnod kell

Keletkezése • 1937-ben írta József Attila. A beteljesületlen szerelem nem volt több a költő számára, mint menedék, hiszen ekkor már elfogadta a halál gondolatát.

Műfaja • Gondolati költemény – keveredik benne a szerelmes óda, a filozófiai dal és az önmegszólító líra. Címe a költemény megszólított-

ját nevezi meg. A versben található egy utalás az életútra: 1920 nyarán József Attila hajósinas volt a *Tatár* nevű vontatógőzösön, amely a Dúnán dolgozott. A vers témája: szerelmi vallomás (1. és utolsó versszak). Jelképek a versben: Duna, világegyetem.

Szerkezete • Három részre tagolódik a tizenegysorús költemény:

I. rész: 1. vsz.: nosztalgikus halálvágy-érzésével indítja a verset.

II. rész: 2–8 vsz.: jellemző az állandó síkváltás ebben a részben. A földi létből való kiszakadás gondolata: *jó meghalni* – már csak a szerelem köti az élethez, de ha kiszakadhatna e földi létből, kiülne az úr partjára *szemlélni a világokat*. Hajósinas korában is így bámulta a vízen úszó faágakat, dinnyéket, almákat, paprikákat. Mindezt az *úri szemle* részeként látatja velünk a költő.

III. rész: 9–11. vsz.: összekapcsolódnak a síkok: a kék ég képével visszatér a költő szerelméhez, hiszen az egész világúri szemle, annak minden elképzelt és megélt szépsége csak arra volt jó, hogy benne eláradó boldog érzést kifejezésre juttassa. Az *élet* azonban *mint az áradás csap / a halál partszegélyein*, s a költő *az elmúlástól tetten érten* mondja el kissé naiv szerelmi vallomását.

Hangulata • Az egész költeményt merengő, félálomszerű hangulat járja át. A költői kifejezőeszközök közül hasonlaltal, megszemélyesítéssel, különleges költői jelzőkkel, soráthajlással, metaforával stb. találkozhatunk a versben. 8-as és 9-es páros rímű sorokból állnak a négyesoros stórfák. Sok a költeményben a ragrím.

Üzenete • A költő úgy érzi, szerelmes és viszont szeretik. Az élet és halál egyenrangú e versben, mert ez az érzés a halálon is túllép, nyugalmat ad. A kék ég visszahozza a képzeletből a valóságba, a megtalált biztonságot sugallja a befejezés (valamint a kezdet is), hiszen csak a szerelme köti az élethez.

1. Ki volt Kozmutza Flóra? Mikor, és hol ismerkedett meg vele József Attila? **2.** Mi a címe annak a könyvnek, amit József Attiláról írt Flóra? **3.** Mit érzett a költő Flóra iránt? Milyen versek születtek ekkor? **4.** Mi jellemzi a *Flóra*-verseket? Mikor keletkezett a *Flórának* című vers? **5.** Mi a vers témája, és milyen életrajzi utalás található a versben? Idézd ezt a részt! **6.** Elemezd a verset szerkezete szerint! **7.** Keress hasonlatokat és megszemélyesítést a költeményben!

ÖSSZEZGÉS • József Attila hatása az utána jövő nemzedékre felmérhetetlen. Teljes emberi és költői létre való törekvése tragikus volt, mégis példaadó. Költészetét a mély gondolatiság és a játékos könnyedség egyaránt jellemzi. Komplex képeit, kompozíciós készségét eleinte a népiesség és az avantgárd, később a klasszikus formaeszmények határozták meg. Emlékét, példáját legszebben, leghatásosabban a költőutód, Nagy László fogalmazta meg *József Attila* című versében.

RADNÓTI MIKLÓS (1909–1944)

Radnóti Miklós.
Jávori István fotója, 1930

Radnóti Miklós a legtragikusabb sorsú költőnk, korának áldozata. A *Nyugat* harmadik nemzedékének legelső képviselői között jelentkezett az irodalomban a harmincas évek elején. Hangjából azonban már kezdetben érezni lehetett, hogy törekvései különböznek attól, amit a nyugatos polgári költészet akkoriban igényelt. A költő valami újat akart, mert a meglévővel elégedetlen volt. Nemzeti klasszikusaink között a helye.

ÉLETÚTJA

Gyermekkora, iskolái • 1909. május 5-én született zsidó polgári értelmiségi családban Budapesten. Születése anyja és ikeröccse életébe került. Erre is visszavezethető, hogy úgy érezte felnőttként: életével másoknak adósa. Tizenkét éves volt, amikor apját is elvesztette. Nevelőanyját, féltestvérét és otthonát is el kellett hagynia. A gazdag textilkereskedő nagybátyját jelölték ki gyámjául, aki üzletembert akart faragni belőle. Olyan foglalkozás felé irányította, melyhez az ifjúnak nem sok kedve volt. 1927-ben érettségizett az Izabella utcai kereskedelmi iskolában. Ezután a csehországi Reichenbergbe (ma Liberec) az ottani textilipari szakiskolába küldték tanulni. De a kamaszkorától verselő Radnóti nem hagyta eltéríteni magát hivatásérzésétől. 1929-ben gimnáziumi különbözeti érettségit tett és 1930-ban beiratkozott a szegedi egyetem bölcsészkarára magyar-francia szakra. Egyik tanára volt itt a nagyhírű professzor, Sík Sándor, akinek hatására áttért a katolikus hitre, és eredeti nevét (Glatter) is megváltoztatta.

Szeged • Szegeden bekapcsolódott a Szegedi F fiatalok Művészeti Kollégiumának munkájába. Ezek a fiatalok a szegedi tanyavilágot tanulmányozták. 1934-ben bölcsészdoktorrá avatták. Doktori disszertációját pályatársáról, Kaffka Margitról írta. Nagy feltűnést keltett vele az irodalomtörténészek körében. 1935-ben tanári oklevelet szerzett, de származása miatt nem taníthatott, pedig az egyetemet kiváló eredménnyel végezte el. Magántanárként, költői, műfordítói és kritikusi munkával kereste kenyerét. A fővárosba költözött.

Radnóti is Párizs szerelmesei közé tartozott, bár nem töltött ott sok időt, összesen háromszor, 1931, 1937 és 1939 nyarát, de meghatározó élményeket szerzett a kor társadalmi kérdéseiről, a szociális feszültségekről.

Házassága • Kétévi jegyesség után 1935-ben feleségül vette verseinek Fanniját, Gyarmati Fannit. Házassága meghitt, harmonikus magánéletet biztosított számára. A hitvestársi szerelem megfogalmazása ver-

seiben szinte egyedülálló, szerelmes versei a magyar szerelmi költészet legszebb darabjai közé tartoznak.

Munkaszolgálat • A szigorodó zsidótörvények egyre inkább veszélyeztették Radnótit. A 40-es években katonai munkaszolgálatra hívták be a zsidó származású vagy baloldali gondolkodású embereket, Radnótit háromszor. Először 1940 nyarán töltött négy hónapot Szamosveresmarton. Másodszor 1942 nyarán hívták be, ekkor Élesd, Hatvan, Budapest volt a helyszín. Harmadszor 1944. május 18-án kellett bevonulnia, a német megszállást követően. Ekkor a szerbiai Bor bányavárosba került, ahonnan a Lager Heidenauba irányították, ahol bányában és útépitéseken dolgozott. Az esti pihenőn *sort sor alá tapogatva*, embertelen körülmények közt írta füzeteibe verseit. A munkatábort augusztus 29-én kiűrtették. Újra a bori központba vezényelték Radnótit és társait kegyetlen körülmények között.

Abda • 1944. szeptember 17-én a foglyokat Borból *erőltetett menetben* a visszavonuló német hadsereg katonái nyugat felé indították el. A nyugati magyar határ előtt már csak néhány száz sebesült, kiéhezett, erőtlen áldozat volt életben. A kísérő őrk a gyengéket lelőtték, az élőket kínozták. Radnóti még ekkor is írt, az utolsó pillanatig gondos formai fegyellemmel dolgozott. Bízott abban, hogy versei nem pusztulnak el vele együtt. Az utolsó verseket tartalmazó kis füzet első lapján öt nyelven ez olvasható: *Ez a jegyzőkönyvecske Radnóti Miklós magyar költő verseit tartalmazza. Kéri a megtalálót, hogy juttassa el Magyarországra, Ortutay Gyula dr. egyetemi magántanár címére.* Az éhezéstől, fáradtságtól elcsigázott költő azonban nem bírta tovább a megpróbáltatásokat. November 9-én érték el a Győr melletti Abda községet, melynek határában a költőt huszonkét végsőkéig elcsigázott munkaszolgálatos társával együtt agyonlőtték. Két év múlva exhumálták a tömegsírt. Radnóti viharkabátjának zsebében megtalálták a fent említett füzetet. Ezt nevezi az irodalomtörténet **bori notesznek**.

MUNKÁSSÁGA

Fiatalon kezdett Radnóti verseket írni. Korai versein, természetesen, még a nagy elődök, Ady és Babits hatása érződik. Költeményei ekkor az úgynevezett újklasszicizmust követik. De már a reichenbergi versek azt mutatják, hogy kezdett elszakadni a szimbolista-impreszionista hagyományoktól. Reichenbergben ismerkedett meg az avantgárd irányzattal, az avantgárd költőivel, köztük Kassák Lajossal is. Legerőteljesebben az expresszionizmus hatott rá.

Verseit hónapokig csiszolta, a poeta doctus tudatosságával dolgozott. A haláltudat még inkább fokozta a költőben az élet szeretetét, felnagyította a meghitt otthoni idill és a boldog, harmonikus szerelem értékeit. Ez jelentett számára a legembertelenebb körülmények között is támaszt, és sohasem hagyta kihunyni a túlélés makacs reményét.

Rövid alkotói pályáját három jól elkülöníthető szakaszra bonthatjuk. Az 1930–33-as időszak a költő fejlődésében egyetlen periódust alkot, annak ellenére, hogy e szakaszon belül sokat változott, fejlődött, élményvilága, tematikája, kifejezőkészsége egyre gazdagodott.

Első alkotói periódusa • Az egyetemi évek alatt, huszonegy éves korában jelent meg első verseskötete *Pogány köszöntő* (1930) címmel. Rímtelen expresszionista szabadverssel már ebben a kötetben jelentkezett.

Második verseskötönyve 1931-ben *Újmódi pásztorok éneke* címmel látott napvilágot. Az ügyészség vallásgyalázás és szeméremsértés vádjával elkoboztatta. A vádnak mindössze annyi alapja volt, hogy az egyik versében, az *Arckép* címűben Jézushoz hasonló tulajdonságokkal jeleníti meg önmagát: *Huszonkét éves vagyok. Így / nézhetett ki ősszel Krisztus is / ennyi idősen; még nem volt / szakálla, szőke volt és lányok / álmodtak véle éjjelenként!* Sík Sándor közbelépése kellett, hogy ne tanácsolják el őt is a szegedi egyetemről, mint József Attilát annak idején. A kötet rímtelen expresszionista verseiben egyszerre és egymást váltva jelennek meg az idilliek és az elégiák. Ebbe az idillbe azonban belejátszik az expresszionista költészet látásmódja és alakító ereje, mely a pásztori idillt nyugtalan, mozgalmal süllel tölti meg. Radnóti a természet és a szerelem bukolikus idilljében keresett otthont, vigaszt, szomorúságát az elégiákban fejezte ki.

Harmadik kötetében, a *Lábadózó szélben* az idill mellett már a lázadás hangjai is megszólalnak. A természet jelenségei közéleti, forradalmi jelentést hordoznak. A szabad versekben egyre nagyobb szerepet játszott a klasszikus időmérték, a klasszikus strófaszerkezetekre emlékeztető építkezés.

Második alkotói periódusa • Radnóti fejlődésének második szakasza az 1933–38 közti időszak. Átmeneti jellegű mind szemléletében, mind formai megoldásaiban az *Újhold* (1935) című kötet, amely 1933 és 1934 között írott verseit tartalmazta. Költeményei már a világ fenyegető megváltozásáról adnak hírt, a halálsejtelem érzése szövi át őket. Szorongását a szerelem érzésével próbálja oldani. A halál azonban minduntalan megjelenik a tájban, belopózik a szerelmi boldogságba, az idillbe is.

Járkálj csak, halálraitélt! című kötetével 1936-ban jelentkezett. Ebben költészetének meghatározó motívuma már a halálközelség gondolata lett. A természet meghitt világát is felforgatta a kívülről érkező fenyegetés, mindenki kiszolgáltatottá és védtelessé lett. A költő legmélyebb kétségbeesésén és félelmén túl írja verseit, a halál fenyegetését tudomásul vette, számolt vele, és úgy fogadta el saját sorsát és végzetét, hogy el is szakadt tőle, fölébe emelkedett. Itt már lezárult a szabad vers korszaka, visszatért a kötött formához. A kötet szinte valamennyi verse a rímes jambusi képlethez tér vissza.

1937-ben felkérték, hogy vegyen részt Vergilius eklogáinak magyarra fordításában. A kilencediket fordította le. Ebben az évben Baumgarten-díjat kapott. 1938-ban jelent meg a *Meredek út* című gyűjteménye, amelyben mindenütt jelen van a rossz, a rém iszonyata. A béke, a természet

is nyugtalan feszültségekkel, ellenséges indulatokkal telítődik: *az uccán béke lengett s valami borzalom (Béke, borzalom, 1938)*. A kötetben döbbenet próbál tájékozódni a fenyegetésekkel teli világban, ahol minden *csúszós vérben áll*. Erkölcsi követelménynek érzi, hogy rendezett művet hagyjon hátra: véglegesen visszatér a klasszikus hagyományokhoz, az arányos és fegyelmezett kompozícióhoz, megjelennek költészetében az antikvitas hagyományos alakzatai, a hexameter is. Ebben a kötetben közölte első eklogáját is.

A 30-as évek második felében rendszeresen írt esszéket, bírálatokat napilapokba, folyóiratokba. Az utóbbiak közül leginkább a *Gondolatba*, a *Szocializmusba*, a *Független Szemlébe* és főleg a *Nyugatba*.

Harmadik alkotói periódusa • 1938–1944 közé tehető. A korai versek idilljével, életörömeivel szemben e korszak költeményeiben a haláltudat gyakran biblikus utalásokkal jut kifejezésre, s a képanyagot nemcsak az *Ószövegségből*, a prófétáktól vett motívumok szövik át, hanem a kereszténység, a megváltástörténet motívumai is. Világképe közeledett a keresztény felfogáshoz: a tanú szerep mellett, amelyet vállalt és teljesített, olyan áldozat kívánt lenni, aki ezzel is, mint ahogy verseivel is, a szellemi és erkölcsi értékek őrzője, aki átörökíti ezeket az értékeket a jövőre. Utolsó kötetének, a *Tajtékos égnek* anyagát még maga állította össze, de csak halála után, 1946-ban jelent meg, kiegészítve a bori notesz verseivel. A gyűjteményben a költő mitizálja az elveszett értékeket, az otthonot, a szerelmet, és a védettség és meghittség képek álomszerű szépsége mintha ellentmondana a tragikus tartalomnak.

1971 óta a bori notesz hasonmás (fakszimile) kiadását is kezébe vehetik Radnóti költészetének tisztelői.

A műfordító • Költői munkásságán kívül műfordítói munkássága is jelentős. Műfordítói tevékenységének legfontosabb állomásai az Apollinaire-fordítások: *G. Apollinaire válogatott versei* (műfordítások Vas Istvánnal, 1940), az *Orpheus nyomában* (1943) című önálló műfordítás-kötete, melyben kétezer év költőiből szólaltatja meg a hozzá közelállókát, és La Fontaine meséinek átültetése: *J. de La Fontaine. Válogatott mesék*. Radnóti műfordítói érdemei többszörösek. Mindenkit a saját hangján szólaltat meg és mégis mindenkinek kölcsönöz önnön lelkéből, színeiből is, mert elve, hogy nem lehet fordítani, csak újra megírni egy idegen verset.

1. Radnóti életének milyen főbb állomásait, eseményeit idézik fel az alábbi nevek: Budapest, Reichenberg, Szeged, Párizs, munkaszolgálat, Abda? **2.** Milyen kapcsolatban vannak Radnóti Miklós életével az alábbi személyek: ikertestvére, Grósz Dezső, Gyarmati Fanni? **3.** Sorold fel Radnóti köteteit!

◆ **4.** Mi jellemzi Radnóti Miklós költészetét? **5.** Mutasd be Radnóti alkotói periódusait külön-külön! **6.** Mit tudsz a bori noteszről?

Járkálj csak, halálraitélt!

Járkálj csak, halálraitélt!
bokrokba szél és macska bútt,
a sötét fák sora eldőlt
előtted: a rémülettől
fehér és púpos lett az út.

Zsugorodj őszi levél hát!
zsugorodj, rettentő világ!
az égről hideg sziszeg le
és rozsdás, merev füvekre
ejtik árnyuk a vadlibák.

Ó, költő, tisztán élj te most,
mint a széljárta havasok
lakói és oly büntelen,
mint jámbor, régi képeken
pöttömnyi gyermek Jézusok.

S oly keményen is, mint a sok
sebtől vérző, nagy farkasok.

Amit a műről tudnod kell

Keletkezése • A *Járkálj csak, halálraitélt!* című verset Radnóti Miklós 1936-ban írta. Ötödik kötetének címadó verse, a kötet legvégén szerepel. Mint a legtöbb avangárd költő, ő is elfordult az izmusoktól és visszatért a kötött formákhoz, a szabályos strófaszerkezethez s a rímes-időmértékes (nyugat-európai) verselés többé-kevésbé szabatos használatához. Műfaja: gondolati költemény, az önmegszólító versek sorába tartozik. Címe: felszólító tartalmú mondatcím, utal korára, önmagára, jövőjére, kilátástalanságára, tehetetlenségére. A címe nem csupán afféle költői jóslat, sokkal inkább Radnóti történelmi tudatossága, mely tisztában volt a fasizmus természetével. 1933 óta nem lehetett kétsége saját sorsa felől, s a haláltudat beépült mindennapjaiba, költészetébe.

Témája • A vers megjeleníti a Radnótit körülvevő világot, annak fenyegető, rettenetes oldalát mutatja be, s megjelöli a költőktől, így önmagától is elvárható magatartásformát. A mű utolsó két szakasza ars poeticának is értelmezhető.

Szerkezete • Három ötsoros és egy kétsoros szakaszból áll, két részre tagolódik. A büntelenség és a halálraitéltség ellentéte adja a mű feszültségét.

I. rész. 1–2. vsz.: önmegszólítás: az első strófák a világban eluralgó erőszakot, veszélyt, szorongó rémületet festik. Az első sor a siralomházi világot asszociálja, melyben az elítélt szorongva várja a biztos véget. Ez a szorongás, ez a félelem kiterjed az énen kívüli világra is: a *sötét fák sora eldőlt*, mintha sortűz végzett volna velük. *...előtted: a rémülettől / fehér és púpos lett az út*. Ez a kép tudatunkban a veszéllyel szembeszálló macska ösztönös testtartását (felpúpozott hát) és az ijedtség halotti sápadtságát idézi fel. A keserűség dühe két felkiáltó mondatban robban ki: *Zsugorodj őszi levél hát! / zsugorodj, rettentő világ!* Ellenségessé vált az őszi természet is, kipusztult belőle a szépség, a meghittség, az egykori idill, még az állatok is menekülnek innen.

II. rész. 3–4. vsz.: önmegszólítás: a költői feladat, a helyes magartás leírása: a lélek belső erkölcsi tartalékainak mozgósításával tud az ember szembeszállni a borzasztó valósággal. Tisztának és hajlíthatatlannak kell maradni, mint a *széljárta havasok* fehér hava és a *bűntelenek...*, mint a *pöttömnyi gyermek Jézusok*. A farkas-motívum a lélek szabadságát a végsőig védelmező ellenállást, a kemény elhatározottságot jelképezi.

Hangulata • Baljós, fenyegető. A következő kifejezőeszközök, alakzatok, képek találhatóak a versben: szóismétlés, mondat-párhuzam, hasonlat. A *sötét*, *rettentő*, *rozsdás* stb. jelzők erősítik azt a reménytelen, kegyetlen hangulatot, melyre a cím is utal. Megjelennek a műben bibliai utalások is, de eszünkbe juthat Petőfi Sándor *A farkasok dala* is a hasonló képek miatt. Verselése klasszicizáló, a jambus a jellemző versláb. Stílusa kezdetben köznyelvi, majd emelkedett, patetikus hangnem jellemzi a két utolsó szakaszt.

Alapgondolata, üzenete • Radnóti kötetzáró versében mindvégig érezhető a halál jelenléte. A korától, körülményeitől fenyegetett ember, költő tehetetlenül szemléli az eseményeket, s csak egy feladata lehet: keménynek, tisztának maradni, nem megadni önmagát. Akár a többi prófétaköltő (Petőfi, Ady, Babits) verseiben, itt is feltűnik a kiemelt szerep, melyet a költőknek be kell tölteniük: megmutatni az erkölcsi tisztaságot bármilyen körülmények legyenek is. Ebben a korban a rémület, a rettegés, a halál az úr. 1936-ban Radnóti világosan látta jövőjét: halálraítélt önmagát.

1. Melyik kötetben jelent meg a *Járkálj csak, halálraítélt!* című vers?
2. Értelmezd a költeményt! Hány részre tagolóddik? **3.** Mi adja a mű feszültségét?

◆ **4.** Hasonlítható-e ez a vers József Attila utolsó verseinek gondolataihoz? Részletezd! **5.** Gyűjts hasonlatokat a versből!

▣ **6.** Mi a költő feladata Radnóti szerint?

RADNÓTI SZERELMI KÖLTÉSZETE

A világirodalomban is ritkaságszámba megy Radnóti Miklós szerelmi lírája, melynek mindvégig egyetlen szeretett nő, Gyarmati Fanni, a költő szerelme és felesége az ihletője. Fannit még diákkorában ismerte meg. 1935 augusztusában kötöttek házasságot. Fanni mindig szerető gondoskodással, odaadással vette körül férjét, szerelme adott erőt sorsának nehéz megpróbáltatásaiban. Legszébb szerelmes versei a *Két karodban* (1941), a *Tétova óda* (1943), a *Levél a hitveshez* (1944). Nem lehet meghatódottság nélkül olvasni feleségére emlékező, utána vágyakozó verseit, szerelmi

Radnóti feleségével,
Gyarmati Fannival

líránk különleges élethelyzetből fakadt remekeit. Ezek a versek a szenvedés, a múltra emlékezés, a hitves utáni vágy, az önmagát biztató reménykedés, a reménytelenség karmaiban is élni akaró emberi kitartás megkapó dokumentumai. Gyarmati Fanni 2014 februárjában hunyt el.

Tétova óda

Mióta készülök, hogy elmondjam neked
szerelmem rejtett csillagrendszerét;
egy képben csak talán, s csupán a lényeket.
De nyüzsgő s áradó vagy bennem, mint a lét
és néha meg olyan, oly biztos és örök,
mint kőben a megkövesült csigaház.
A holdtól cirmos éj mozdul fejem fölött
s zizzelve röppenő kis álmokat vadász.
S még mindig nem tudom elmondani neked,
mit is jelent az nékem, hogyha dolgozom,
óvó tekinteted érzem kezem felett.
Hasonlat mit sem ér. Felöltlik s eldobom.
És holnap az egészet újra kezdem,
mert annyit érek én, amennyit ér a szó
versemben s mert ez addig izgat engem,
míg csont marad belőlem s néhány hajcsomó.
Fáradt vagy s én is érzem, hosszú volt a nap, –
mit mondjak még? a tárgyak összenéznek
s téged dicsérnek, zeng egy fél cukordarab
az asztalon és csöppje hull a méznek
s mint színarany golyó ragyog a teritőn,
s magától csendül egy üres vizespohár.
Boldog, mert véled él. S talán lesz még időm,
hogy elmondjam milyen, mikor jöttödre vár.
Az álom hullongó sötétje meg-megérint,
elszáll, majd visszatér a homlokodra,
álmos szemed búcsúzva még felémint,
hajad kibomlik, szétterül lobogva,
s elalszol. Pillád hosszú árnya lebben.
Kezed párnámra hull, elalvó nyírfaág,
de benned alszom én is, nem vagy *más* világ.
S idáig hallom én, hogy változik a sok
rejtelmes, vékony, bölcs vonal hús tenyeredben.

Amit a műről tudnod kell

A *Tétova óda* a magyar szerelmi líra gyöngyszemei közé tartozik. A vers méltán állítható Petőfi Sándor *Minek nevezzelek?* vagy a *Szeptember*

végén című költemények mellé. Ez a vers is a beteljesült, boldog szerelem verse: mindhárom mű a feleséghez szól. A mulandóság sejtelve Radnótinál is éppúgy feltűnik, mint Petőfinél.

Keletkezése • 1943-ban írta Radnóti a verset, a *Tajtékos ég* című kötetben jelent meg. Ekkor már a munkaszolgálatok egymást érték, a feleségéhez fűződő erős kötelék sokszor segítette át a legnehezebb időszakokon is. Műfaja óda, címe műfajmegjelölő minőségjelzős szó szerkezet. A cím azonban ellentmondást éreztet: a *tétova* jelző ellentmond az óda lelkesedésének, ünnepélyességének. Nem az érzelmek bizonytalanságát jelzi a tétovaság. Egy költő számára sincs nagyobb érzelmi bizonyosság, mint Radnóti hitvesi szerelme. Költői hivatásához méltón a legtalálhatóbb szót keresi, amellyel kimondhatja a lényegét. A vers több pontján is úgy érezzük, hogy a szavak „tétova” keresése során meglelte a legkifejezőbb képet és a lényeges szót.

Témája • A hitvesi költészet egy példája, szerelmi vallomás a feleségének. A versben két eszme találkozik, amely Radnóti számára a legfontosabb: a szerelem és a költői hivatás. A költeményén dolgozó költő megvallja, hogy élete értelme az érzéseit jól kifejező szavak meglelése. Erre utal a mű legsúlyosabb gondolata: *mert annyit érek én, amennyit ér a szó / versemben*.

Szerkezete • A költemény öt síkra bontható:

I. Alphelyzet (1–3. sor): a szerelmesek meghitt otthonában a költő hitvese fölött virraszt. A költő valójában lehetetlen feladatra vállalkozik: szerelmének lényegét szeretné egyetlen képben, egyetlen hasonlatban megragadni. A *rejtett csillagrendszer* metafora a kozmosz és a szerelem bejárhatatlan és beláthatatlan végtelenségét, a világmindenség létének nyüzsgő és áradó mozgalmasságát sugallja a t é r b e n.

II. A költői hivatás síkja (4–16. sor): a költő most is munkáját végzi: szerelmükhöz méltó szavakat keres a verset írva. Ilyen értelemben önmagáról is szól a vers, mint sok más modern költemény. A *kőben a megkövesedett csigaház* pedig az előbbivel szemben a változatlan mozdulatlanságot, a szerelem biztos és örök voltát, halhatatlanságát terjeszti az i d ő b e n. Együtt vannak a versben a végtelen tágasság és a közvetlen közelség képei. Így fejezi ki az éjszaka hangulatát: *A holdtól cirmos éj mozdul fejem fölött / s zizzelve röppenő kis álmokat vadász*. Az égitestek, az álmok és az apró éjszakai állatok magától értetődően azonosulnak az összetett metaforában.

III. A tárgyi környezet síkja (17–24. sor): a szerelmesek otthoni környezetében a tárgyak mind a köztük élő emberek boldogságát sugározzák magukból. A szerelmesek boldog együttlétét megszemélyesített tárgyak érzékeltetik: *a tárgyak összenéznek / s téged dicsérnek; a cukor-darab*, a mézcsepp, s a magától megcsendülő *vizespohár* képei. Ezek a képek idilli hangulatot árasztanak magukból.

IV. Vallomás (25–34. sor): az alvó feleség leírása, kettejük összetartozása, egymásba fonódása. A költő a *tétovaság* ellenére méltó szavakat

talál a szerelemre: *nem vagy más világ*. A költő ad nyomatékot a dölt betűkkel annak, hogy kettőjük léte összeforrt.

V. A fenyegettség jelei: ezek is jelen vannak a szerelmesek meg-hitt kis világában, de nem bontják meg a harmóniát. A külvilágból lel-kesedő veszélyt finoman, de az idillt megtartva érzékelteti a vadászó macskára utaló összetett kép: *A holdtól cirmos éj ...kis álmokat vadász*, mely egyszerre megszemélyesítés és metafora. Fölrémlik az élet véges-sége: *...ez addig izgat engem, / míg csont marad belőlem s néhány hajcso-mó*. Aggodalmat jelez a *talán lesz még időm, / hogy elmondjam* utalás is.

Hangulata • A vers csaknem teljes harmóniát sugároz – a versírás megszenvedése és a külvilág fenyegetése nem bontja meg a boldog-ságot. Előbb patetikus, majd ódai, később elégikussá válik.

Verselése • Időmértékes, a kereszttrimes jambikus sorok szabályos-sága a vers végére rímtelen szabadversbe megy át. A vallomás szétfe-szítette a forma kötöttségét. A kifejezőeszközök, alakzatok, képek közül először az ellentétet kell említenünk: a *nyüzsgő s áradó* jelzők az élet változásait, a *csigaház* ősi kövülete pedig az állandóságot érzékelteti. Az ellentét feloldódik a szerelmi harmóniában. Található számos hasonlat, metafora, megszemélyesítés is a versben.

Alapgondolata, üzenete • Mikor ez a vers, ez a szerelmi vallomás íródott, Radnóti már tudta, hogy milyen sors vár rá. A történelem, azaz az a kegyetlenség, amit a háborúnak, „eszméknek” hívnak, elvette tőle azt, ami csak az övé lehetett volna: szabadságát, életét, szerelmét. Na-gyon sok versében olvashatunk hasonló gondolatokat, s tudjuk ezekből, hogy az utolsó napokban, percekben is csak ennek a szerelemnek a biztos tudata tartotta életben, ez adott hitet, reményt. Hisz semmi más nem maradt, csak a szerelem emléke.

1. Milyen gondolat vezeti be a verset? 2. Mennyiben óda ez a vers? Miért „tétova” óda? 3. Milyen gondolati rétegei vannak a versnek?
4. Milyen életképszerű alaphelyzetet jelenít meg a költemény?
5. Mely képekkel terjeszti ki a költő a vers világát az időben? 6. Milyen gon-dokkal küszködik Radnóti? Mely sorok rejtenek költői hitvallást a versben?
- ◆ 7. Mivel kapcsolatos aggodalom árnyéka jelenik meg a vers több pontján?
8. Keress hasonlatokat és metaforákat a versből!
- ▣ 9. Olvasd el a *Levél a hitveshez* című költeményt! Milyen léthelyzetben írta a költő ezt a művét? Milyen érzelmek formába öntésével gazdagítja a magyar szerelmi költészetet ez a két vers?

Hetedik ecloga

Látod-e, esteledik s a szögesdróttal beszegett, vad
tölgykerítés, barakk oly lebegő, felszívja az este.
Rabságunk keretét elereszti a lassu tekintet
és csak az ész, csak az ész, az tudja, a drót feszülését.
Látod-e drága, a képzelet itt, az is így szabadul csak,

megtöretett testünket az álom, a szép szabadító
oldja fel és a fogolytábor hazaindul ilyenkor.

Rongyosan és kopaszon, horkolva repülnek a foglyok,
Szerbia vak tetejéről búvó otthoni tájra.
Búvó otthoni táj! Ó, megvan-e még az az otthon?
Bomba sem érte talán? *s van*, mint amikor bevonultunk?
És aki jobbra nyöszörg, aki balra hever, hazatér-e?
Mondd, van-e ott haza még, ahol értik e hexametert is?

Ékezetek nélkül, csak sort sor alá tapogatva,
úgy irom itt a homályban a verset, mint ahogy élek,
vaksin, hernyóként araszolgtván a papíron;
zseblámpát, könyvet, mindent elvettek a *Lager*
őrei s posta se jön, köd száll le csupán barakunkra.

Rémhírek és férgek közt él itt francia, lengyel,
hangos olasz, szakadár szerb, méla zsidó a hegyekben,
szétdarabolt lázas test s mégis *egy* életet él itt, –
jóhírt vár, szép asszonyi szót, szabad emberi sorsot,
s várja a véget, a sűrű homályba bukót, a csodákat.

Fekszem a deszkán, férgek közt fogoly állat, a bolhák
ostroma meg-megújúl, de a légsereg elnyugodott már.
Este van, egy nappal rövidebb, lásd, újra a fogság
és egy nappal az élet is. Alszik a tábor. A tájra
rásüt a hold s fényében a drótok újra feszülnek,
s látni az ablakon át, hogy a fegyveres őrszemek árnya
lépdél a falra vetődve az éjszaka hangjai közben.

Alszik a tábor, látod-e drága, suhognak az álmok,
horkan a felriadó, megfordul a szűk helyen és már
újra elalszik s fénylik az arca. Csak én ülök ébren,
félígszított cigarettát érzek a számban a csózkod
íze helyett és nem jön az álom, az enyhetadó, mert
nem tudok én meghalni se, élni se nélküled immár.

Amit a műről tudnod kell

Radnótit 1938 elején felkérték Vergilius *9. eclogájának* a fordítására a kétnyelvű *Pásztori Magyar Vergilius* című kötet számára. Második kötet, az elkobzott *Újmódi parasztok éneke* mutatja vonzalmát a bukolikus költészethez. Ez a két tényező ösztönzi arra, hogy mire a tervezett kötet elkészül, megírja *Első eclogáját* – vergiliusi mottóval és tudatos vergiliusi reminiscenciákkal.¹ Utolsó eclogája 1944-ben keletkezett. A nyolc eclogából álló eklogaciklushoz egy előhang – *Száll a tavasz* címmel tartozik.

¹ *reminiscencia* – valamely műnek más műre emlékeztető helye, részlete, mozzanata

A darabok 1938 és 1944 között keletkeztek, amelyek közül az I., II., IV., VIII. űrzi a párbeszédesebb formát, de csupán az elsőben szerepel pásztor a költő beszélgetőtársaként. A II.-ban a költő a repülővel, a IV.-ben a hanggal, a VIII.-ban Náhúm prófétával folytat dialógust. Máshol a forma monologikus, vagy képzelte dialógus, mint pl. a VII. eclogában. Ugyanilyen szabadon bánnak az eredetileg kötelező hexameteres versformával. Nézzük részletesebben a *Hetedik eclogát*.

Keletkezése • 1944 júliusában a heidenai táborban, Žagubica fölé a hegyekben írta Radnóti Miklós. Műfaja: címe szerint ecloga, valójában inkább életkép. Témája: a munkatáborban lévő költő valósága és álmai, képzelete jelenik meg a műben. Mindvégig e kettősség jellemzi: valóság és álom világa, tények és vágyak. Ezek ellentétére épül az ecloga. Szerkesztőelvé: a különböző valóságsíkok váltakoztatása: a rideg valóság és az álom, a tábor és az otthon, a jelen és a múlt mosódik össze, fonódik együvé.

Szerkezete • Váltakozó sorszámú versszakokra tagolódik a mű:

1. vsz.: **bezártság:** a távollévő kedves megszólítása, a tábor vad világának és az álmukban szabaddá váló foglyoknak a megjelenítése.

2. vsz.: **idill:** az otthon emlékének felidézése, menekülés a valóságból a képzeletbe, az emlékekbe.

3. vsz.: **ismét az „itt”:** azaz a valóság nyomora, a kiszolgáltatott, állatként élő ember helyzetének leírása.

4. vsz.: a **vágyak** megjelenítése.

5. vsz.: a **tények** folytatása.

6. vsz.: **szerelmi vallomás**, újabb megszólítás. A szörnyű valóságot csak az álmódosítás, a múlhatatlan szerelem enyhíti: *nem tudok én meghalni se, élni se nélküled immár*.

Hangulata • Nyomasztó, de a mű formai rendezettsége, a megszólaló költő türelme, bölcsessége megdöbbenítő. Ellentét, ismétlés, megszemélyesítés, hasonlat, metonímia található a versben. Stílusa: szürrealista vízió. A vers szókincsét kettősség jellemzi. A múlt, az emlékek leírásakor szépítő, eufemisztikus, a jelen láttatásában pedig durva, alantas kifejezések jelennek meg.

Alap gondolata, üzenete • A *Hetedik ecloga* a legtragikusabb versek egyike, a bori notesz egy darabja. Hónapok múlva Radnóti már nincs többé... Egy utolsó szerelmi vallomás a legelkeseredettebb állapotban, legkilátástalanabb helyzetben is.

A jelen, a valóság nem érthető, hisz helyzete semmilyen észérvel nem indokolható. Kiszolgáltatott, csupán játékszer a történelem kezében. Élete kettétörik, elveszti jövőjét, de lázadásnak, felháborodásnak nyoma sincs. Ám a sorok mögött ott van a tragédia: az emberiség szégyene, a háború.

Egyetlen menekülési lehetőség van: a visszaemlékezés, a belső szabadság megteremtése. A múlt emlékeinek felidézése enyhíthet csak a jelen kínjain. Egyetlen bizonyosság van csupán: szeretete, szerelme örökkévaló.

1. Az *Eclogák*-ciklus a tiszta élet és tiszta erkölcs lenyomata. Mit tudsz a keletkezési körülményeiről? **2.** Hány eclogát írt Radnóti? Hogyan őrzi meg az ecloga műfaji-tematikai követelményeit? **3.** Mikor, és hol írta a *Hetedik eclogát*? **4.** Keress idézeteket a versből a szerkezeti elosztásnak megfelelően a bezártság, az idill, az ismét „itt”, a vágyak, a tények, a vallomás bizonyítására!

◆ **5.** Ismerd fel, melyik eclogából való az idézet! Elemezd önállóan azt, amelyik a legjobban tetszett!

*Születtem, Tiltakoztam. S mégis itt vagyok,
Felnőttem. S kérdezed: miért? Hát nem tudom.
Szabad szerettem volna lenni mindig
s örök kísértének végig az uton.*

*Látod-e, esteledik s a szögesdróttal beszegett, vad
tölgykerítés, barakk oly lebegő, felszívja az este.*

*Az erdőn
újra suhog ma a tél vad jóslata, húznak súlyos
fellegek és hóval teli újra megállnak az égen.*

Erőltetett menet

Bolond, ki földre rogyván fölkél és újra lépked,
s vándorló fájdalomként mozdít bokát és térdet,
de mégis útnak indul, mint akit szárny emel,
s hiába hívja árok, maradni úgyse mer,
s ha kérdezed, miért nem? még visszaszól talán,
hogyan várja őt az asszony s egy bölcsebb, szép halál.
Pedig bolond a jámbor, mert ott az otthonok
fölött régóta már csak a perzselt szél forog,
hanyattfeküdt a házfal, eltört a szilvafa,
és félelemtől bolyhos a honni éjszaka.
Ó, hogyha hinni tudnám: nemcsak szívemben hordom
mindazt, mit érdemes még, s van visszatérni otthon;
ha volna még! s mint egykor a régi hús verandán
a béke méhe zöngne, míg hűl a szilvalekvár,
s nyárvégi csönd napozna az álmos kerteken,
a lomb között gyümölcsök ringnának meztelen,
és Fanni várna szökén a rőt sövény előtt,
s árnyékot írna lassan a lassú délelőtt, –
de hisz lehet talán még! a hold ma oly kerek!
Ne menj tovább, barátom, kiáltás rám! s fölkelek!

Amit a műről tudnod kell

Keletkezése • Megrendítő vers, különösen, ha ismerjük keletkezési körülményeit. A Lager Heidenau foglyait 1944. augusztus 29-én a bori központi táborba indították. A vers 1944 szeptemberében már ott ke-

Az Erőltetett menet a bori notesz lapján

hosszúságú mondat alkotja. Tartalmilag: két nagy egységre osztható, melyek között éles ellentét érezhető.

I. 1–10. sor: az erőltetett menet résztvevőiről szól: bolondok, hogy menetelnek, hisz az otthon, amiben hisznek, ami erőt ad a meneteléshez, úgyszintcs már. Vagyis ez a rész a megadás, a halál oldalán áll.

II. 11–20. sor: a hit, a remény, az élet mellett érvel újra. Győz az életosztón, mégis lépni kell, menni kell, hisz talán mégis van remény, várja otthon a szeretett feleség, visszaállhat a régi rend. Az élet mellett szóló érvek. Végig feltételes módúak az igék: a jövő bizonytalan. A sorok között megbújik a túlélés vágya.

Verselése • A vers formai megoldásait tekintve is érdekes. A sorközépi metszet kettészakítja a sorokat, megtöri a ritmust. Időmértékes verselésű, jambus a jellemző versláb, versformája: nibelungizált alexandrin, 14 és 13 szótagos sorokból épül fel. Radnóti középkori német költők fordításakor kapott kedvet ehhez a versformához.

Bolond, ki földre rogyván fölkél és újra lépked,

◡ – / ◡ – / ◡ – / – / / – – / – – / ◡ – / –

A kettészakított sorok tipográfiája mintegy leképezi a végtelen országúton kigyózó sort, a foglyok erőltetett menetét.

Hangulata • Kezdetben elégikus, majd reménykedő. Ellentét, hasonlat, megszemélyesítés található a versben. Stílusa: a mű első részében egyes szám harmadik személyű az elbeszélő, a másodikban már első személyűvé válik: a személyesség így fokozódik. Helyenként expresszionista képek, másutt archaizáló kifejezések jellemzik.

Alapgondolata, üzenete • A megkínzott, elcsigázott foglyok már-már feladják az életért való küzdelmet. Minek tovább menni, minek fel-

letkezett, az oda vezető út élményeit rögzítette. Szó szoros értelemben a halál árnyékában írta tehát, útban az abdai sortűz felé. Ezután már csak a *Razglednicák* vannak, a néhány epigrammatikus rövidségű vers a szenvedés stációiról. Műfaja: elégia, címe minőségjelzős szó szerkezet, utal a foglyok menetére, ahogy munkatáborból egy másik helyszínre hajtották őket.

Témája • A foglyok menetének leírása, feladás és élni akarás ellentéte, mely megjelenik a mű hangulatának kettőségében is. A vers tartalma és formája szorosan összefügg: a kettétörő sorok a kanyargó utat mutatják. (Ez a forma a középkori Vogelweide *Ó jaj, hogy eltűnt minden...* című verséből már ismert.)

Szerkezete • A vers nem tagolódik versszakokra. Mindössze négy, váltakozó

állni? Nem várja már őket senki, nincs meg a régi életük. Ám az ember, az élet élni akar! Tovább kell indulni, hisz ha más nem is, de az emlékek, a múlt még élénken él agyukban, s hátha mégis ... más a valóság és más a vágy, tudja jól ezt a verset megfogalmazó költő is. Élteni a múltja, ha a jelene ellene is tör.

Ismét egy példa Radnóti költészetéből, hogy milyen méltósággal kell viselni a sorsunkat. Kiváló példája ez a mű annak a gondolatnak is, mely az amerikai írótól, Hemingwaytól származik: *az ember nem arra született, hogy legyőzzék.*

1. Mikor, és milyen körülmények között keletkezett a vers? **2.** Határozd meg a vers műfaját, témáját! Mire utal az elégia címe? **3.** Milyen a vers szerkezete? Hány egységre tagolódik?

◆ **4.** Mit jelent a hatodik sor végén a *bölcsebb, szép halál*? Méltatlan-e az emberhez a háború áldozataként elpusztulni? **5.** Mi a jelentősége annak, hogy a sorközépi metszet kettészakítja a sorokat? Milyen a verselése? **6.** Keresz példákat a költői kifejezőeszközökre!

▣ **7.** Miért mondhatjuk erre a versre, hogy az emberi és költői hitvallás egyaránt kimagasló példája?

ÖSSZEZGÉS • Radnóti Miklós már pályája kezdetén ígéretes tehetségnek mutatkozott, de igazán nagy költővé rövid élete utolsó éveiben vált. Az erkölcsi tisztaság, a humánus, az értelem, a kultúra tisztelete egy barbár korban; a rend és a harmónia, a fegyelmezett formák igenlése a zűrzavaros években a legfontosabb jellemzője Radnóti költészetének. Rá is igaz az, amit éppen ő fogalmazott meg József Attila halálakor: *A versek mindig külön hangsúlyt kapnak a halállal. A mű, amit a költő haláláig alkot, halálával hirtelen egész lesz, s a kompozíció, melyet életében szinte testével takar, a test sírbahulltával látható lesz, az életmű fényleni és nőni kezd.*

Irodalomelméleti ismeretek

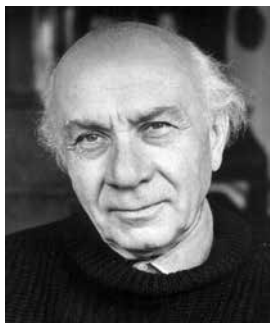
Ekloga • A görög *eklogé* szó jelentése szemelvény. Tágabb értelemben szemelvénygyűjtemény. Különösen gnómagyűjteménynek (*gnóma*: gör. velős mondás, aranymondás, rövid bölcselő epigramma, emlékvers), legfőképpen pedig idézetgyűjteménynek adták ezt a címet. Szűkebb értelemben mindenféle pásztori (bukolikus) költemény, különösen ennek párbeszédese formájú változata. Lírai műfaj, amely idilli, bukolikus, azaz pásztori világot mutat be hexameteres verseléssel, dialogikus formában. A magyar költészetben Radnóti Miklós eklogái a legjelentősebbek.

Bukolika, bukolikus költészet • Más néven pásztori költészet. Pásztori témájú, idilli hangvételű lírai művek összessége. Harmonikus világot mutat be, az ember és természet ideális együttélését, egy valaha volt és eltűnt aranykort. A főszereplő pásztorok inkább irodalmi alakok, a valódi pásztoréhoz nincsen sok közülük. Fő témája a szerelem és a természet dicsérete. A hellenisztikus görög irodalomban alakult ki (Theokritosz), kedvelte a római irodalom (Vergiliusz), a késői lovagi költészet és a reneszánsz, a XVIII. századi rokokó. A magyar iro-

dalomban Balassi, Zrínyi, Csokonai, Fazekas művelték, illetve Radnóti folytatta eklogáival a vergiliusi műfaji hagyományt.

Idill • A görög *eidyllion* 'képecske' szóból származik, az egyszerű, pásztori életet dicséző költeményekre vonatkozik, amelyek formailag rövid, verses, drámai életképek. Az idilli állapot a valóságnak eszményített (idealizált) ábrázolása, olyan esztétikai minőség megragadása a valóságban, amely a szépséget a feszültségmentes, nyugodt, felszabadult, derűs témákban látja (idillikusság). Ilyen témáknak számítottak régebben a pásztorélet bukolikus jelenetei, ma pedig a szülőföld, a szerelem és a családi élet boldog és meghitt hangulatú ábrázolásai képekben vagy dalokban. A hangsúly a bensőséges légkörű helyzeten van, a világ és az élet borzalmainak kizárásán, attól való eltávolodásban.

ILLYÉS GYULA (1902–1983)

Illyés Gyula, az 1970-es évek

A XX. század magyar irodalmának egyik legnagyobb és legteljesebb életműve az **Illyés Gyuláé**. Költő, író, drámaíró és esszéista volt egy személyben. *Illyés Gyula az, akit valaha a gráciák kedvencének neveztek* – írta róla 1932-ben pályatársa, Németh László. Hat évtizedes írói pályáján számtalanszor vállalt kezdeményező szerepet. Az avantgárd áramában kezdett írni, majd a *Nyugat* köréhez és a népi írók mozgalmához tartozott, végül nemzeti költővé vált. Magyarság és európaiság nála szétválaszthatatlan egységbe olvadt. Szinte minden műnemben jelentőset alkotott.

ÉLETÚTJA

Gyermekkora, iskolái • 1902. november 2-án született a Tolna megyei Rácegrespusztán, ahol apja, Illyés János dunántúli juhászdinasztia leszármazottja, uradalmi gépész volt. Édesanyja Kállay Ida, varrni tanult, és kitűnő színjátészó képességekkel rendelkezett. Illyés gyermekéveit a pusztán töltötte. Az elemi iskola első négy osztályát a pusztai iskolában, az ötödik osztályt Simontornyán végezte, miután a család ide költözött. Középiskolai tanulmányait 1913-ban a dombovári gimnáziumban kezdte, majd 1914-től Bonyhádon folytatta. Szülei válása után 1916-ban édesanyjával Budapestre költöztek. Előbb a Munkácsy Mihály utcai gimnáziumba járt, majd az Izabella utcai felsőkereskedelmi iskolában érettségizett 1921-ben. Ezután beiratkozott a budapesti egyetem magyar-francia szakára. Kapcsolatba került a baloldali diákmozgalommal, belekeveredett a hatalom számára nemkívánatos eseményekbe is. És bár beiratkozott az egyetemre, tanulmányait nem kezdte el: emigrált, mint oly sokan a hozzá hasonlóan gondolkodó ifjak közül. Tehát külső és belső kényszer, politikai ok és tanulási ösztön egyaránt szerepet játszott abban, hogy elhagyta az országot.

Párizs • Több hónapos hányódás után, Bécsen, Berlinen és a Rajna-vidéken át 1922. április 24-én érkezett Párizsba. Alkalmi állások után egy könyvkötőműhelyben dolgozott. Egy ideig a Sorbonne hallgatója volt. A város proletárnegyedében lakott, emigráns diákok, forradalmárok, munkások között tevékenykedett. Tehetségének köszönhetően csakhamar befogadta a francia avantgárd mozgalom: legfogékonyabb éveit az akkor induló szürrealista írók társaságában töltötte. Öt évet töltött itt. Saját bevallása szerint *Párizs tett emberré! Tizenkilenc éves koromban tettem földjére a lábam, s huszonhárom éves voltam, amikor először elhagytam... Nekem az volt az eszmélés, aztán az eszmék kora. Hogy mi a szabadság: azt én ott ismertem meg. Hogy hogyan kell a szabadságért küzdeni, arra is ott kaptam leckét ... És onnan láttam végig Európán ... Onnan láttam meg végre való helyén s valóságos helyzetében Magyarországot. Szédítő és lelket próbáló pillanat volt. Párizs tett magyarrá! (Párizs felé, 1946)*

Budapest • 1926 nyarán amnesztia következtében tért haza. Előbb állást vállalt a Phoenix Biztosító Társaságnál, később a Nemzeti Bank sajtóreferense, majd újságíró lett. Déry Tibor és Kassák Lajos társaságában részt vett a *Dokumentum* című folyóirat szerkesztésében. 1928-tól a *Nyugat* állandó munkatársa, Babits baráti köréhez tartozott. Ekkor kötött egy életre szóló barátságot Szabó Lőrinnel. Jóban volt József Attilával is, aztán eltávolodtak egymástól.

1930-as évek elejétől a népi írók mozgalmának szervezője és elindítója lett. A társadalom általános demokratizálódásáért, a szociális gondok enyhítéséért, a nincstelen paraszti tömegek felemelkedéséért, az egész nemzet egységesebbé tételéért küzdöttek.

Házassága • Kétszer nősült. 1931-ben vette feleségül a gyógytornatanárnő Juvancz Irmát. A házasság válással ért véget 1938-ban. Második felesége, a már a József Attila életrajzból is ismert (Flóra-versek) pszichológus és gyogyepedagógus, Kozmutza Flóra lett 1939-ben, akitől Mária nevű lánya született 1940-ben.

Magyar Csillag • Babits Mihály halála után, 1941–44-ben a *Nyugat* örökébe lépő *Magyar Csillag* szerkesztője volt. A német megszállás alatt bujkálni kényszerült. 1945 után a Nemzeti Parasztpárt képviselőjeként vett részt a közéletben. 1946-ban újraindította a *Választ*. 1945–49 között a Magyar Tudományos Akadémia tagja volt. 1947-ben hosszú nyugat-európai körutat tett. 1950-től visszavonult a politikai közszerepléstől. Helyzete felemás volt, tele állandó konfliktusokkal, bár őt tekintették ekkor a szellemi élet egyik vezéralakjának. Hosszú időn át nem jelent meg verseskötete.

Élete utolsó évtizedeiben igyekezett tudatosítani, hogy a magyarság egyharmada az országhatárokon kívül él, és ezért gátat kell vetni a szellemi szétszóródásnak a közös nyelv, a közös kultúra, a közös történelmi múlt eleven erejével. Amikor a kisebbségi sorban élő magyarság jogaiért emelt szót, azt sohasem más népek ellen irányuló indulattal tette. Mindig

hangoztatta: *Nemzeti, aki jogot véd, nacionalista, aki jogot sért*. 1983. április 15-én halt meg 81 éves korában Budapesten.

Ilyés Gyula munkásságáért számos elismerésben részesült. Baumgarten-díjat: 1931, 1933, 1934, 1936-ban kapott. Többszörös Kossuth-díjas: 1948, 1953, 1970. 1950-ben József Attila-díjjal tüntették ki. A Francia Költők Társasága kétszer jutalmazta díjjal: 1966, 1978. Herder-díjat 1970-ben kapott. A Magyar Népköztársaság Babérkoszorúval Ékesített Zászlórendjével 1977-ben és Rubinokkal Ékesített Zászlórendjével 1982-ben jutalmazták.

MUNKÁSSÁGA

Ilyés Gyula pályaképét nagyon nehéz röviden megrajzolni, mert hosszú élete során rendkívül gazdag életművet teremtett. Mindhárom műnemben maradandó alkotások bizonyítják alkotóerejét. Műfaji skálája a mestőtől az elmélyült esszéig terjed.

Irodalmi tevékenységében három alkotói korszakot különíthetünk el.

Korszak	Évszám
I.	1926–1945
II.	1945–1960
III.	1961–1983

Lírája • Ifjú pályakezdőként hatottak rá az avantgárd irányzatok: az aktivizmus, az expresszionizmus, a dadaizmus és a szürrealizmus, de utólag ő maga is megállapította, nem volt igazán avantgárd alkotó. Párizsból való hazatérése után gyors váltás következett be munkásságában, ami nemcsak az induló realista hullámmal függött össze, hanem egyéni sajátosságokkal is, s mindezt erősítette szembesülése a hazai valósággal. Véglegesen ez formálta realista és elkötelezett íróvá. Jórészt az uradalmi cselédség életének bemutatása volt a fő tárgya költészetének a 20-as évek végétől egy évtizeden át. Úgy beszélt a zselléerekről, béresekről, pásztorokról és parasztokról, hogy belülről láttatja, de kívülről nézi őket. Költészetében nagy szerephez jut a tájvers, az életkép és az elbeszélő költemény. Első verseskötete 1928-ban jelent meg *Nehéz föld* címmel. Friss, tiszta erő tört fel ezekben a versekben. Ezt követte 1931-ben a *Sarjűrendek* című kötet, amelyben beért és meghatározó életérzésévé vált a felismert költői feladat és a hovatarozás tudata. Búcsú ez az elszállt ifjúságtól és készülődés a férfikor tennivalóira.

A 30-as évek elején születtek elbeszélő költeményei: a *Három öreg* 1932-ben, a *Hősökről beszélék* 1933-ban és az *Ifjúság* 1934-ben. Tárgyias leírás és lírai személyesség jellemzi ezeket a darabokat.

A 30-as évek közepén hangjának közvetlenségét keserű ironia és merengő belenyugvás, itt-ott reménytelenség váltja fel. Magányos szembefordulása ez a korrallal. Ellenállás, melyet egy zárt és befelé forduló magatartás kemény formái védenek. Érthető ezért, hogy a *Szálló egek alatt*

(1935) című kötetében kifejezésre jutó életérzés tragikusabb színeződésű, a gyermekkori emlék költészete utolszor jelent meg.

A *Rend a romokban* (1937) című kötetében nagyobb részben az 1935 és 1937 között írott verseit gyűjtötte egybe. Ezek az évek mintázzák meg a töprengő, érvelő, vitázó gondolati tartalmú verstípust. Illyés lírája ebben a kötetben magasodott nemzeti költészetté.

1937 után költészetében is a csalódás, a kiábrándultság, a nemzeti felelősség egyre komorabb és végletesebb hangjai váltak uralkodóvá. Nem látott más kiutat, mint fegyelmezetten, munkával, okossággal túlélni a háborút, a faszizmust. Közvetlen programként inkább csak a megmaradást, a régi értékek megőrzését hirdette. A *Külön világban* (1939) és a *Szembenézve* (1947) című kötetek ennek fényében születtek, a szűkülő életről és a hűtlen jövőről vallott bennük. 1945 után verseskötetettel nem jelentkezett, de egymás után jelentek meg az országépítést megéneklő versei: *Megy az eke*, *Cserepezők*, *Honfoglalók közt*.

Az 50-es évektől lírája a történelmi sors, az élet és a halál nagy kérdéseivel viaskodik. Verseinek gyűjteménye, a *Válogatott versek* (1952) és *Kézfogások* (1956) csaknem tíz évig váratott magára. Ezek a kötetek azt igazolják, hogy költészete az ötvenes években mennyit gazdagodott. Lírájának magvát tömörebb, zártabb, nagy gondolati izzású versek alkotják. Az utóbbi kötetben jelent meg az elmúlás, mint mélyről felizzó költői téma.

Utolsó költői korszakában, amelyet az 1961-es *Új versek* kötetétől számíthatunk, kimondva-kimondatlanul az irodalmi élet vezéralakjának tekintették, olyan írónak-költőnek, aki már életében klasszikussá vált. Újra hallatta hangját közügyekben. Jelentős verseskötetetei még ebből az időből: *Dólt vitorla* (1965), *Fekete-fehér* (1968).

Esszék, szociográfiák • Költészete és prózai munkássága nem járt külön úton. Ugyanaz foglalkoztatta prózáiróként is, mint költőként.

Első nagyobb szabású prózai műve a majd tízezer kilométeres Szovjetunió-beli utazásának élményeiről szóló *Oroszország* (1934) című könyve. 1935-ben a *Válasz* kezdte közölni, egy évvel később a *Nyugat* kiadója jelentette meg a szociografikus irodalom remekművét, a *Puszták népét* (1936). A művet társadalomrajzzá táguló önéletrajznak is mondhatjuk. Ugyanebben az évben jelent meg másik prózai fő műve, a *Petőfi*, életrajzi esszé költőeszményéről. Illyés műve életrajz és költői mű, emberi egyéniség és költészet egységét teremtette meg társadalmi, lélektani és irodalmi összefüggéseket felderítő elemzéseiben. Vezető gondolata Petőfi forradalmiságának megértése volt, s ebben Ady *Petőfi nem alkuszik* című tanulmányának örökségét vette át és folytatta.

1933-tól írta rendszeresen a kor legtöbbet vitatott kérdéseivel szembenéző írásait. Naplójegyzeteiben, a *Magyarokban* (1938) a tisztázás és az eszmei felvilágosítás szándéka vezette. Vizsgálta a történelmi és irodalmi múltat, a magyarság és a haza, a faj és a népiesség fogalmát. Esszéi egyetlen kérdés köré csoportosulnak: mit jelent magyarnak lenni, mi a magyarság?

A *Lélek és kenyér*ben (1940) még a *Puszták népében* vállalt feladatot folytatta, egyesítve a szociográfiai és a modern lélektan teszt-módszerét. A *Ki a magyar?* (1939) című tanulmány eszmeisége a *Magyarok* eszmeiségéhez kapcsolódott. A *Mint a darvak* (1942) viszont a megbékítés ars poeticáját, a „néma tisztesség” erkölcsi magatartását, a lelkek szóltan morális forradalmát eszményítette. Ez a gondolat, széles körű társadalmi elemzésbe ágyazva már megjelent a parasztságnak szánt *Csizma az asztalon* (1941) című röpiratában is. Pályája törését jelzi, hogy ezekben az években fordítja Giono új-primitív mitológiát teremtő regényeit: *Zeng a világ*, 1939; *Valaki a hegyekből*, 1940; *Örömmel élni*, 1941; *Sarjú*, 1943. Ezek a regények a városból és a civilizált életformákból való kiszakadást, s a természetes, ősi állapotok utáni nosztalgiát sugallják.

A magyar nemzet sorskérdésével foglalkozott a *Hajszálgyökerek* (1971) című esszékötetében. A határon túli magyarság helyzetéről szól a *Szellem és erőszak* (1978) című kötete, ami évtizedeken át tiltott mű volt. Illyés Gyula alkotta szókép az „ötágú síp”, amely a különböző országokban virágzó magyar irodalom jelképe. A síp „ágai”: magyarországi, erdélyi (romániai), szlovákiai, vajdasági és nyugati magyar irodalom. Ma már hétágú sípról beszélünk, mert a burgenlandi (ausztriai) és a kárpátaljai magyar írók és költők alkotásait is számon tartják az óhazában.

Regényei • A történelmi számvetés igényéről vallott a *Kora tavasz* (1941) című regényében. Arra vállalkozott, hogy nemzedéke ifjúkorának, de a nemzet történetének is eltemetett rétegét, az 1918–1919-es forradalom idejét életre keltse. Folytatása a *Hunok Párisban* (1946), amelyben jellemző képét nyújtja a kivándorolt, emigrációba szorult magyar munkásság szervezeti életének. A húszas évek Párizsának, forradalmi fiatalságának, politikai és szellemi útkeresésének eleven, gazdag képe bontakozik ki. Önéletrajzi keretbe foglalt történelmi dokumentumregény a *Beatrice apródjai* (1979).

Drámái • Első drámája, *A tű foka* 1944-ből való. Az 1945 utáni korszakának legnagyobb vállalkozása történelmi drámaciklusa: *...magam elé tűztem drámasorozatban ábrázolni az új fogalmú hazafiság nagy magyar példáit. A jelen bemutatása előtt, mintegy annak bevezetőjeképp e példák évei: 1515, 1849, 1945 és egy sorsfordító pont a múlt század második feléből.* Drámáiróvá válásának egyik fő indítéka, hogy a nemzeti történelem hőseinek színpadra állításával a közösségi-nemzeti érzés ébrentartója és a nemzeti tudat nagyhatású formálója lehetett. Itt elsősorban az *Ozorai példát* (1952), a *Fáklyalángot* (1953) és a *Dózsa Györgyöt* (1956) kell említenünk. Egyén és társadalom konfliktusát dolgozza fel a *Kegyenc*, a *Különc* és a *Malom a séden*. Mindhárom 1963-ban jelent meg. Megújította a népi komédiát: *Tűvé-tevők* (1953), *Bolhabál* (1966), *Bál a pusztán* (1972).

1. Az alábbi nevek milyen eseményeit, fordulópontjait idézik Illyés Gyula életének: Rácegrespuszta, Simontornya, Dombóvár, Bonyhád, Budapest, Párizs, Kozmutza Flóra? Állítsd kronológiai sorrendbe Illyés Gyula életének főbb mozzanatait! **2.** Mikor jelent meg, és mi a címe első

verseskötetének? **3.** Esszéiben és szociográfiáiban milyen kérdésekkel foglalkozott? Sorolj néhány címet! **4.** Milyen regényeit ismered? **5.** Sorold fel Illyés Gyula fontosabb drámáit! Miért írt történelmi témájú drámákat? **6.** Illyés Gyula hat évtizedes pályáját bonts alkotói korszakokra! **7.** Hogyan vélekedett Illyés Gyula az egységes magyar nemzetről és nemzeti irdalomról? **8.** Mit jelent az „ötágú síp” szókép? Miért beszélünk ma már „hétágú” sípról?

Koszorú

Fölmagasodni
nem bírhatasz. De lobogsz még,
szél-kaszabolta magyar nyelv, lángjaidat
kígyóként a talaj szintjén iramítva – sziszegvén
néha a kintól,
többször a béna dühtől, megalázott.
Elhagytak szellemeid.

Újra a fű közt, a
gazban, az aljban.
Mint évszázadokon át a behúzott
vállú parasztok közt. A ne szólj szám, nem
fáj fejem aggjai közt. A
nádkúpban remegő lányok közt, mialatt
átrobogott a tatár. A
szíjra fűzött gyerekek közt, amidőn csak
néma ajak-mozgás mímelte a szót,
mert hangot sem tűr a török, mert
arcba csap ostor –:
most mutatod meg,
most igazán – nekem is, mire vagy jó,
most a pedigvéd: a címered, hajszályökerednek
kőharapó erejét.

Összemosolygás nyelve; a titkon
össze-világító könnyek nyelve; a hűség
nyelve; a föl nem adott hit
tolvaj-nyelve; remény laissez-passer-ja; szabadság
(percnyi szabadság, kortynyi szabadság, foglár háta mögötti szabadság)
nyelve; tanár-kigunyolta diák, szerzsán-legyalázta baka,
összeszidott panaszos, hivatalnokok-unta mamácska
nyelve; csomaghordók, alkalmi favágók, mert
gyárba se jó, szakmára sem alkalmas (mert
nyelv-vizsgát se megállt) proli nyelve; az ifjú
főnök előtt habogó veterán
nyelve; a rendőrsön azonnal
fölpofozott gyanúsított
mélyebbről fakadó tanúság-

tétele, mint Lutheré;
kassai zúgárus, bukaresti cseléd lány,
bejruti prostituált szüle-hívó
nyelve; köpések-
mosta, dühpírja-törölte
orcájú fiaid közül egy, íme:
szólni tudó más nyelveken is,
hű európaiként
mondandói miatt figyelemre,
bólintásra becsült más népek előtt is:
nem léphet föl oly ünnepi polcra,
nem kaphat koszorút
oly ragyogót, amelyet, szaporán lesietve ne hozzád
vinne, ne lábad elé
tenne, mosollyal bírva mosolyra vonagló
ajkad, fölnevelő
édesanyám.

Amit a műről tudnod kell

A nemzeti érzés, a közösségi tudat mibenléte Illyés Gyulát több műfajban is foglalkoztatta. Például a *Hajszálgyökerek* és a *Szakvizsgán nacionalizmusból* című esszéiben. Költőként pedig a *Koszorú* című versében vall a legszebben róla.

Keletkezése • A pusztáról a városba kerülő fiatal Illyés Gyula táj-
szólásban beszélt. Egyik tanára ezért gyakran kigúnyolta. Az 1970-ben
keletkezett vers azonban a költővé nevelő anyanyelvről, mint a nemzeti
hovatartozást, egy közösséghez való legmélyebb kötődést egyértel-
műen meghatározó tényezőről és az emberré nevelő édesanyjáról el nem
feledkező művész alkotása. Műfaja: ódai vallomás. Témája az anyanyelv.
Címe egyetlen névszó, a hála koszorúja, mely most az anyanyelvet illeti
szépségéért, nemzetet megtartó erejéért.

Szerkezete • Három – egyre terjedelmesebb részből áll. Az első rész
hét, a második tizenöt, a harmadik harmincegy sorból áll. Az egyre nö-
vekvő terjedelem egyre bonyolultabb mondatszerkezetet eredményez.
Ezzel párhuzamos az indulatok fokozódása is. Legfeltűnőbb stiláris jegy,
hogy különösen a második és a harmadik szakasz a felsorolások által
bővül. A második hasonlatokkal, a harmadik birtokos jelzőkkel.

1. szakasz: az anyanyelv megszólítása: lobogó, de megalázott a
magyar nyelv. Az első rész költői képei a tűz-metaphora és a kígyó-hasonlat
– anyanyelvünk jelenlegi állapotát fejezik ki.

2. szakasz: a múlt megidézése, a magyar nyelv szívóssága. Min-
den körülmények közt élő maradt. A második versszak hasonlatai a nem-
zeti múltból merítik képeiket – hogyan, kik által őrződött évszázadokon

át a magyar nyelv. Már a második szakasz végén visszavezet bennünket a költő a mába: *most mutatod meg, / most igazán – nekem is, mire vagy jó, / most a pedigréd: a címered, hajszálgöykerednek / kőharapó erejét.*

3. szakasz: nyelvünk jelenlegi állapotáról és használatáról tár elénk ellentétes tartalmú és hangulatú képeket arról, hogy kinek mit jelent a magyar nyelv. A vers hangulati tetőpontján lép elénk a lírai én vallomásával. Az idegen nyelveket is beszélő, más népek előtt is megbecsült *hű európai*, ünnepelt, *koszorús* költő, aki azonban ezt a koszorút annak adja, *akit* megillet: a *fölnevelő édesanyaként* megszólított anyanyelvnek. Az anyanyelvé tehát az érdem, hogy *fiai közül egy* ily sokra vitte.

Alapgondolata, üzenete • A nemzet és az egyén életében is leg-
alapvetőbb, legnagyobb érték az anyanyelv használatához való jog, ez
alapvető emberi jog. Aki ezt megsérti, a legnagyobb bűn elkövetője.
Erre az ellentétre épül a vers. Illyés önmagára is utal a műben, az anya-
nyelve iránti szeretetét, tiszteletét fejezi ki.

Hangulata, hangvétele • Olykor indulatos, máskor szelíd hangon
szól. Megőrzi a műfajhoz illő patetikus hangot. Verselése: szabad vers,
változó hosszúságú sorokkal és szakaszokkal. A gondolatrítmus adja
a szöveg ritmusát, de a ritmusba olykor az időmérték is belejátszik. A rit-
must a költő mindig alárendeli a magyar nyelv hangsúlytörvényeinek:
a névelőt háromszor is a sor végén hagyja, és a hangsúlyos névszóval
kezdi a következő sort.

Érdekessége • Észrevehető a *Himnusszal* való párhuzam a 2. sza-
kaszban, ahol a múlt eseményeit sorolja. Az anyanyelv története és sorsa
együttal a magyarság története és sorsa is.

Puszták népe

(Részletek)

3

Nem saját életemről akarok itt rajzot adni; nem érzem semmiféle olyan magaslaton magam, ahonnan a mögöttem maradt táj képét akár gyönyörködtetőnek, akár iránymutatónak mondhatnám. Egy népréteg lel-
kületét szeretném ábrázolni, ez minden törekvésem. Ha itt-ott mégis saját
élményeimmel hozakodom elő, ezek az élmények csak magyarázó ábrák.
Ami emléket feltárok, azért tárom fel, hogy rajtuk át próbáljak leeresz-
kedni abba a mélyben fekvő, forró rétegbe, amely rettegve rejtji gomolygó
világát minden idegen tekintettől, még a tárgyilagos napvilágtól is, és
amelyet, tapasztalatból tudom, ha megismerni, esetleg megismerhet is
más, érteni csak az tud, aki belőle származott. Én még védeni is szeret-
ném. Nem indokolatlan ez az érzékeny visszahúzódás. A puszták népe,
ha csak egy csücskét megmutatná annak a különös rendnek, amelyben
él, az egészset, saját magát is meg kellene tagadnia, ennek a rendszernek
a szövevénye annyira ellentétben áll a fölötte uralkodó másik renddel.
Meleg iszapfürdő ez a lenti réteg, felette idegen, fagyos szél süvölt. Aki

kiválik belőle, az kiválik egy-két év alatt, végig játszva lelkén és idegzetén a fejlődést az ember öslény korától mondjuk a viceházmesterségig, de aki benne marad, az kidugott kisujját is dideregve rántja vissza. Vad világ az a fenti, föld kérgéhez hasonlóan kihűlt és megkeményedett elveivel és erkölcsével, amelyekben, elismerhetjük, alig van már élet, csak formájuk van. Veszélyes világ a maga törvényeivel, szokásaival, magántulajdonával, szerelmi életével, – ki ismerné ki magát azokban? Abba is születni kell. (...)

12

Harmadik szomszédunk lánya öngyilkos lett. Az életunt férficselédek rendszerint akasztással vetettek véget napjaiknak, a lányok és asszonyok kútba ugrással, más módot nem igen gyakoroltak, szigorúan őrizve még ezen a téren is valami illem hagyományát. A lány „féljárt” a kastélyba. Ezért ölte meg magát. A csirások húzták ki hajnali itatáskor. Amikor mi iskolába menet odaértünk, már ott feküdt a kút körül elloccsant víz finom jegén, amelynek vékony burka alatt a fekete göröngyök, szalmaszálak és trágyadarabok, mint üveg alá való ritka értékek ragyogtak s szivárványlottak. Ott feküdt nyitott szemmel, amelybe a jég apró tárgyaihoz hasonlóan egy riadt tekintet széttört révülete fagyott bele, nyitott szájjal, egy kicsit kényeskedően felvont orral, homlokán és szép arcán a hústláttató nagy horzsolásokkal, amelyeket zuhanásában ő maga, vagy a vízmerő vödörrel a csirások ejtettek, amíg a jégtáblák közt észre nem vették a téli virradat sötétjében. Mezétláb volt; csizmáját otthagya a segédtsízt szobájában, az ágy előtt, amelyből egyszerre kiugrott, és egyiramban, nyílegyenesen a kúthoz rohant. Az istállókból, magtárakból odasereglett béresek némán, vállvonogatva álltak előtte egy-egy percre, amíg a segédtsízt, az, akinek a karjaiból a lány egyenesen a haláléba fordult, munkára nem kergette őket, nádpálcájával idegesen verve csizmája szárát, s a szokásosnál is durvábban üvöltözve, ami nyilvánvalóan szintén idegességéből következett. S amit a cselédek respektáltak is, mert meglepően az első szóra engedelmeskedtek, s ha távozás közben lopva hátratekingettek is, szemükből részvét és megértés sugárzott. A tsízt (nem tehetek róla, ha mindez úgy hangzik, mint egy, Eötvös képzeletén átszüremlett lovagkori rémregény) sápadtan keringett tehetetlenségének kalickájában a tetem körül; rángó arccal pillantgatott szét s hessegette fölöslegesen is az embereket, mint a prédáját féltő eb. Alacsony, kövérkés ember volt, látszott, hogy nem tér magához a felháborodásból; kegyetlenül becsapva érezhette magát. A lány megszegte a szokást, a dolgok rendes menetét, mert azon ugyan senki sem ütközhetett meg, hogy tegnap épp ezt rendelte magához (ezúttal részeg fővel, különösebb vágyai csitítására, ahogy később pletykálták) – a cselédek dolga nem az engedelmesség, minden körülmények között? Ezt a lázadást sem ő, sem a cselédek nem érthették meg. Ezért igazán nem kellett volna ilyen dologra vetemedni! A lány azonban azáltal, hogy meghalt, egyszerre egyéniség lett, kivált a közösségből. (...)

Amit a mőről tudnod kell

Keletkezése • Illyés külföldi, párizsi tartózkodása során elhatározta, hogy a puszták egyszer majd bejárando ősterület lesz számára. Hazatérése után módszeresen bele is fogott a szülőföld feltérképezésébe. *A szegénység, a tudatlanság, az elnyomás nagyobbodott, vagy csak az én tekintetem lett élesebb? Egyre megy; a látvány kiáltó volt, hazugság lett volna minden szavam, ha nem arról beszélek, ami előttem van. Így fedeztem fel szülőföldemet, a Dunántúlt, a magyarság dermedt pusztulását...*

A *Puszták népe*t a *Válasz* kezdte közölni 1934-ben, és a *Nyugat* jelentette meg könyv alakban 1936-ban.

Műfaja • Nem lehet egy szóval meghatározni. Több műfaj jellegzettségei felismerhetők benne: legjobban a *szociográfiáé*, de a *regényé*, az *önéletrésé* is. Németh G. Béla úgy véli: *A Puszták népe a vallomás műfajának egyik legmagasabb művészetű hazai megtestesülése, amely műfaj fölötté gazdag európai tárházában is a jelentősek közé tartozik.* A cím egy kultúrtörténeti toposz: *Pusztában bujdosunk, mint hajdan / Népevel Mózes bujdosott* – írta Petőfi *A XIX. század költői* című versben. A pusztában bujdosó, de végül megváltható nép képével szemben Illyés a pusztában élő, de megválthatatlan nép képét állította szembe. Petőfi felfogása szerint a puszták a szabadság birodalma, jelképe.

toposz – a közismert, közkinccsé vált, különböző korokon átívelő költői kép, írói fordulat, cselekményelem neve. A hozzá kapcsolódó érzetek is mindenkor rokon jellegűek: eső – bánat, fürdetés – múlttól való megtisztulás, tengerre bocsátott hajó – állam stb.

Illyés könyvében a *puszták népe... kivétel nélkül cseléd, azaz szolgál. Sőt majdnem rabszolga... A puszták lakójának nincs egy talpalatnyi földje, ahol megvethetné lábát, teljesen ki van szolgáltatva, a lázadás lehetetlen, és szökni hova is szökhetne?...* – írta Babits Mihály.

Témája • A magyar falu életének feltárása, döbbenetes beszámoló egy népcsoport kiszolgáltatottságáról, pusztulásáról. A bemutatott témák: a pusztai emberek lelkivilága, a szülőföld leírása, a cselédnek élete, az öregek sorsa a pusztán, a múlt feltárása, a pusztai élet rendje, a hétköznapok és ünnepnapok leírása, a munkabeosztás, a pusztán élők beszéde, sajátos nyelvhasználata, táplálkozási és egyéb szokások, a gyerekek nevelése, barátkozás és szerelem a pusztán, erkölcs, kultúra, iskoláztatás és az egyház szerepe, idegenek a pusztában, egészség és betegség, napszámosok, aratók, summások élete, jövedelme, a falvakba kerülő pusztaiak sora, a pusztán élők jövője, a kiemelkedők sora.

Szerkezete • Húsz fejezetre osztotta Illyés a művét. A húsz fejezet mindegyike a pusztáról, a pusztai nép életéről szól, de más nézőpontból. Az egyes fejezeteket csak számok választják el egymástól, de a tartalomjegyzék felvilágosít bennünket az egyes részek tartalmáról. Kétségkívül sok a személyes jelleg a *Puszták népében*, hiszen az író saját gyermekkorát és családjá történetét mutatja be. Mégsem szabad csak valamiféle fejlődésregénynek és családtörténetnek tartanunk, mivel túl a saját személyes során és saját családjának történetén, művészi általánosítással másokról is szól. Valóban: a puszták népéről. *Nemcsak azt mondom, ami velem történt, azt is, ami velem történhetett volna, mert társsaimmal megesett* – írta a 11. fejezetben.

Az elbeszélői nézőpont az előbbiekből következően kettős: egyszerre érezzük a személyességet és a tárgyilagosságot, a beleélést, sőt átélést és távolságtartást.

Cselekménye • A *Puszták népének* nem lehet „elmesélni” a cselekményét. Mindenki megtalálhatja benne azonban azt a néhány fejezetet, amely reá személy szerint a legnagyobb hatással volt. Ez mindenkinek saját döntése – a választás megkönnyítése érdekében mi is a magunk szubjektív válogatását tudjuk megadni. Persze választhatsz mást is.

2. fejezet: a *Petőfi-élmény* leírása: *Hirtelen forró bizsergés öntött el, kifejezhetetlen boldog kéj, nemcsak lelki, de testi is. A vér arcomba ömlött; föl kellett állnom. Azt olvastam, hogy Petőfi, Petőfi Sándor évekig élt Sárszentlőrincen, itt járt gimnáziumba ... Egy pillanat alatt megváltozott előttem Sárszentlőrinc, ragyogni kezdett, aranypor szállt rá.* Talán már ekkor eldőlt a később (1936-ban) megírt *Petőfi-könyv* sorsa, hogy tudniillik meg kell írni.

3. fejezet: családtagjai közül legszebben anyai nagyanyjáról ír, akinek talán a legtöbbet köszönhette. Például azt, hogy kisgyermekként franciát tanulhatott a kastélybeli nevelőnőtől. Műveltsége, sokoldalúsága, gyakorlatiassága és szeretete készíteti arra az íróvá lett unokát, hogy leírja a legszebb mondatot, amelyet valaha nagymamáról leírták, s ráadásul igaz is, *Anyai nagyanyám lángelme volt.*

8. fejezet: megdöbbenő tényeket sorol fel Illyés a pusztán uralkodó fegyvelmezési módszerekről – a lehető legtárgyilagosabban. *Arculcsapásban a pusztai harminc-harmincöt éves koráig részeseül* – így kezdi a fejezetet, és éppen a száraz tényközlés az oka, hogy az olvasót is „arculcsapásként” éri e fejezet igazság- és valóságtartalma.

12. fejezet: *a pusztai lányok kiszolgáltatottsága* – egyenesen a középkori *ius primae noctis* (az első éjszaka jogát) idézi – Európában, a XX. század elején! Sőt, Illyés azt is tudja, hogy nem egyedül a pusztai lányoké: *Valójában a pusztai lányok kiszolgáltatottsága csak annyival lehet nagyobb a városi szolgálólányokénál, gépirónőkéénél, amennyivel elzártaságuk és műveletlenségük.*

Lgvégül egy epilógus zárja a művet, melyben megírásának céljáról is olvashatunk: ...*talán lesznek, akik megértik, miért született ez az írás, s tesznek is valamit azért, hogy ez a lét megváltozzon, jobbá váljon.*

Stílusa • Realista, a műfajiságtól és az elbeszélői nézőpont változásától függő. Különböző stílusrétegek keverednek benne: publicisztikai, tudományos, köznyelvi, népies, anekdotázó. Szókincse gazdag, változatos, sokrétűség jellemzi.

Hangulata, hangneme • A fent említett műfaji változatosság miatt összetett, hullámzó: a patetikustól az ironikuson és szenvedélyesen át az objektívig minden megtalálható benne. Az objektivitás előtanulmányokat tükröző statisztikai adatokból a beiktatott dokumentumokon keresztül a megfigyelések pontos leírásáig terjed. Mindezekhez járul az, ami Illyés stílusára még különösen jellemző: az ironia – gyakran önironiával társulva.

Alapgondolata, üzenete • Illyés bemutat egy világot, melyet jól ismer, hisz ebből a világból származik. Nagyszülei kora a kiegyezés időszakára, szüleié a századfordulóra, saját kora az 1930-as évekre esik. (1–5., 18., 19. fejezet emlékező, vallomásos jellegű.)

A leírások, elbeszélések, vallomások a személyes kötődésről tanúskodnak, szűkebb hazája iránti szeretetéről, ám nem marad el a kritika sem. A szegénységből, egyszerű, sokszor primitív életből fakadó bajokról is beszél, nem övezi romantikus pátosz a pusztai élet bemutatását. Minden, amit leír, az hiteles, hiszen személyes tapasztalatból fakad.

Ez az életmód, életforma tarthatatlan, s csak azok tudnak tenni a fejlődésért, változásért, akik ismerik, értik ezeket az embereket. Nem véletlen, hogy a mű végén külön beszél azokról a hozzá hasonlókról, akik kiemelkedtek a cselédek világából, hiszen övék a felelősség. Felelős ő maga is, hogy a jövő már más legyen.

1. Mikor írta Illyés Gyula a *Puszták népe* című művét? Milyen hatások érték, amelyek befolyásolták témaválasztását, szemléletét? **2.** Mi a műfaja a *Puszták népének*? **3.** Értelmezd a mű címét! **4.** Hány részből áll? Milyen a mű szerkezete? **5.** Sorolj fel néhányat a bemutatott témák közül! **6.** Miért nem tekinthetjük családregénynek a *Puszták népét*? **7.** Milyen az elbeszélői nézőpont a műben? **8.** El lehet-e mesélni a mű cselekményét? **9.** Milyen a mű hangneme? **10.** Foglald össze a *Puszták népe* alapgondolatát!

ÖSSZEGZÉS • Illyés Gyula költő, író, de igazi műfaja nem a vers, nem is a próza, hanem a hódítás, a megértés. Megérteni a világot, hogy jobbá tehesük. Legszebben ő ír magyarul prózát, de sohasem szavak után kutat, hanem megoldások után. Ha megkérdeznék valaki tőle, hogy milyen mozgalmakat, forradalmakat becsül: azokat, melyekről maradandó, nagy regényt lehet írni, vagy amelyek nagyobb darab kenyérhez juttatják a népet – töprengés nélkül az utóbbira szavazna. Illyés kihívóan nem a halhatatlanságnak dolgozik, hanem nekünk. *Áruló lennék, ha csak író akarok lenni* – ez a jelmondata. (Csoóri Sándor)

Irodalomelméleti ismeret

Irodalmi szociográfia • A 30-as években – némiképpen az avantgárd ellenhatásaként – Európa-szerte megnőtt az érdeklődés a valóság tényei iránt. Ebből egy úgynevezett tényirodalom vagy dokumentumirodalom bontakozott ki, amelynek egyik megnyilvánulási formája az irodalomban a szépirodalom és a tudomány határán elhelyezkedő szociográfia műfaja, mely általában egy településnek, társadalmi rétegnek – a társadalom egy szeletének, egy vidéknek, falunak, népcsoportnak vagy foglalkozási ágának – a leírását adja. A tudományos vizsgálódás módszereit a szépirodalom eszközeivel egészíti ki.

A konkrét és pontos tényfeltáráson túl személyes elkötelezettség, publicisztikus-társadalomjavító szándék vezérli az írókat. A legjelentősebb szociográfiaiak a népi írói mozgalom termékeiként születtek. Például: Illyés Gyula *Puszták népe*, Nagy Lajos *Három magyar város*, Erdei Ferenc *Futóhomok*, Kovács Imre *Néma forradalom*, *A kivándorlás*. Jelentős szociográfiai könyvsorozat a *Magyarország felfedezése* stb.

Nagy Lajos:
Három magyar város,
1933

Erdei Ferenc:
Futóhomok,
1937

Kovács Imre:
Néma forradalom,
1937

Kovács Imre:
A kivándorlás,
1938

AZ IRODALMI ÉLET ALAKULÁSA A II. VILÁGHÁBORÚ UTÁN

A második világháború után gyors ütemben ment végbe a magyar társadalom átalakulása. Irodalmunk fájdalmas veszteségekkel érte meg az új korszakot, olyan írók váltak a fasizmus áldozatává, mint Radnóti Miklós, Gelléri Andor Endre, Sárközy György, Szerb Antal, Halász Gábor, Pap Károly és Bálint György. A 40-es évek második felének irodalmi életében a korábbi korszak írói: a *Nyugat* örökösei, a népi írómozgalom képviselői és a szocialista írók játszottak vezető szerepet. Hazatértek az emigráns írók, megjelentek a korábban betiltott művek. Az irodalmi élet sokszínű gazdagságát mutatták a folyóiratok: a „nyugatos” eszményeket követő *Magyarok*, a népieket képviselő *Válasz*, az avantgárd szellemében szerkesztett *Kortárs*, a szocialista *Fórum* és a fiatal írókat táborba gyűjtő *Újhold*, illetve *Valóság*.

Az irodalmi életben a kommunista írók vették át az irányítást. A társadalmi átalakulást súlyos politikai bűnök és törvénytelenések kísérték, mindez 1956 őszére nemzeti tragédiához vezetett. A politika az irodalmi életet, sőt a létrejött műveket is befolyásolta: számos kiváló író hallgatásra kényszerült, az irodalmi művek nagy részét a sémákhoz történő alkalmazkodás jellemezte. A 60-as évek során a művészeti élet az irányzatok és az alkotó személyiségek szabadabb fejlődésének keretei között szerveződött újjá, tehetséges fiatal nemzedékek léptek fel, széles körű kulturális viták kívánták megoldani a felvetődő kérdéseket. Az új folyóiratok – a *Kortárs*, az *Új Írás*, az *Élet és Irodalom* című hetilap, a világirodalmat közlő *Nagyvilág*, a katolikus értelmiséget képviselő *Vigília* – mozgalmas szellemi életet hoztak létre, a vidéki városokban is egész sor értékes folyóirat alakult. Az irodalmi közéletben nagy szerepet játszott a Magyar Írók Szövetsége is.

Az új társadalomban új irodalom bontakozott ki, amely a hagyomány és az újítás szerves egységére törekedve ad képet a magyarság és az emberiség újabb keletű tapasztalatairól, felismeréseiről. Az új költészetnek Nagy László és Juhász Ferenc, továbbá Simon István, Kormos István, Váci Mihály, Garai Gábor, Fodor András és Csoóri Sándor a legeredetibb egyéniségei.

A *Nyugat* örököseiként a harmadik nemzedék tagjai, illetve az *Újhold* írói léptek fel. A harmadik nemzedék egyik legnagyobb költője Weöres Sándor.

WEÖRES SÁNDOR (1913–1989)

A XX. század legsokoldalúbb költői közé tartozik. Szinte minden lehetséges költői hangot, versformát magas színvonalon szólaltatott meg. Világképének kialakulására nagy hatással voltak a keleti filozófiák. Gazdag képzeletvilág, töp-

Weöres Sándor

rengő bölcséleti hajlam jellemezte. Főként az emberi létezés általános kérdései érdekelték. Műveinek jelentős hányadával arra tanít bennünket, hogy egyszeri életünkön, szűkre szabott időnkön túl otthonra találjunk a végtelen teremtésben. Lírájában az általános és elvont humanisztikus eszme a legfőbb érték. Szerinte a költőnek nem kell beleszólni a világ dolgaiba, a szemlélődő magatartás, a megértés a lényeg. Elveti a hagyományos lírai ént, az egyértelmű lírai személyességet.

ÉLETÚTJA

Gyermekkora, iskolái • 1913. június 22-én született Szombathelyen, földbirtokos családban. Édesapja Weöres Sándor, hivatásos katonatiszt volt. Édesanyja, Blaskovich Mária oltotta fiába az irodalom szeretetét. Később így emlékezett édesanyjára a költő: *Anyám négy nyelven olvasott és beszélt. Örült, hogy bennem is van kulturális érdeklődés. Anyámtól már hat-hét éves koromban olyan olvasmányokat kaptam, mint Shakespeare, Goethe, Madách, Csokonai.*

Az elemi iskolát Pápán és Csöngén végezte. Édesapja komoly tudású gazdaembert akart faragni belőle, ezért a szombathelyi reáliskolába iratta. Az első négy osztályt magántanulóként végezte 1927-ig. Az érettségit a soproni reáliskolában tette le magántanulóként. Ezután apja gazdaságában dolgozott csaknem másfél évig. 1933-ban a pécsi egyetem jogi karára iratkozott be, de hamarosan átváltott a bölcsészetre. 1938-ban *A vers születése* című értekezésével filozófiai doktorátust szerzett.

Felnőttkor • Az egyetem befejezése után előbb Pécsen volt könyvtáros, majd Székesfehérváron szabadművelődési felügyelő. 1941 és 1948 között munkatársa, társszerkesztője volt a *Sorsunk* című irodalmi folyóiratnak, amely Pécsen jelent meg. Szellemi fejlődésére nagy hatással volt a filozófus Hamvas Béla, aki az annyi borzalmat megélt modern ember erkölcsi és lelki épülésére egy sosem volt „őskori” kultúra ideálképét rajzolta meg. 1945 után Budapesten telepedett le. 1947-ben feleségül vette Károly Amy költőnőt. 1951-ig az Akadémiai Könyvtárban dolgozott. Ezután csak irodalmi munkásságából élt. 1989. január 23-án halt meg.

MUNKÁSSÁGA

Weöres Sándor gyermekzseniként tűnt fel a magyar irodalomban: tizennégy éves korában jelentek meg első versei, ekkor már kiforrott verskultúrával rendelkezett. Tizenöt évesen megismerkedett Kosztolányival, aki apai barátként bánt vele, majd Babitscsal, aki közölte verseit a *Nyugatban* és Kodály Zoltánnal, aki megzenésítette a tinédzser költő verseit.

Első verseskötete, a *Hideg van* 1934-ben jelent meg, s a könyvet a Baumgarten-kuratórium ezerpengős jutalomban részesítette. Ebből a pénzből észak-európai utazást tett. Közben dolgozott, írta verseit. 1935-

ben jelent meg *A kő és az ember* című kötete. Kivételes formakésziségről tett tanúbizonyságot. A gondolatiság egyre nagyobb teret követel magának költészetében. 1938-ban jelent meg *A teremtés dicsérete* című verseskötete. Ugyanebben az évben jelentkezett drámai költeményével, a *Theomachiával*, majd 1939-ben *Istár pokoljárásával*, melyekben megpróbál egységes világrépet adni a modern ember széttöredezett világrépe helyett.

A 40-es évekre kialakult a költő világszemlélete is, melyre nagy hatással voltak a taoizmus és a buddhizmus. Egyik központi képzete volt a világ egysége. Az ember valamikor egységben élt a világgal, ez az egység azonban megbomlott. Az emberi világ rögeszmék és indulatok zürzavara lett: *Ha körülnézel: tilalom, kényszer, jelszó, zsidvásár, mákony, maszlag, propaganda, haszonlesés, törtetés, rémület, bizonytalanság*. Az ember azonban saját személyisége mélyén megtalálhatja az *élet* helyett a *létet*, a *látszat* helyett a *valóságot*, a valóságot, a végsőt, amiben minden egy, minden azonos: *Ha az igazságot akarod birtokolni ... önmagad mélyén kell rátalálnod*.

taoizmus – ókori kínai filozófiai irányzat, amely szerint a természetes világrend törvénye minden körülmények között magától érvényesül, s amelyet a bölcs ember csak szemlél, cselekvésével nem avatkozik bele.

buddhizmus – az öt világvallás egyike. Alaptanítása szerint az egész élet szenvedés, s a szenvedés oka pedig az ember élethez való ragaszkodása; aki le tudja győzni ezt az életigenlést, megszabadul a szenvedéstől, eljut a Nirvánába, a tökéletes nyugalom állapotába.

Weöres Sándor abban látta a **költészet szerepét**, hogy a kor széthullott emberének felidézze, megmutassa az emberi teljességet. A verset az általános létkifejezés eszközének tartotta. Célja, hogy egységes világrépet adjon. 1943-ban jelentkezett összetéveszthetetlen, önálló hangú kötetével, a *Medúzával*. Ez az időszak Weöres költészetében a fordulatot is jelentette. A belső tartalom kifejezésére zenei szerkesztést alkalmazott. A vers nem a gondolkodás menetét mintázza, hanem azt a benső tartalmat, amit a befelé forduló figyelem felfedez. E verstípus sajátosságát a motívumszövés, a felbukkanó, változó és visszatérő képtörédek, ábraelemek egymásba fonódása és elrendeződése adja.

A *Medúzától* a 60-as évek végéig számíthatjuk Weöres Sándor nagy, érett pályaszakaszát. Lírájának bölcseleti hajlama az *Elysium* (1946) és *A fogak tornáca* (1947) című kötetekben mélyült el, ekkor vetette le végleg és végletes formában a látványfestő költészet kellékeit.

A sztálinizmus évei alatt nem publikálhatott, de a félrehúzódas idején sem tétlenkedett. 1957-ben jelentette meg életművét, *A hallgatás tornya* című összefoglaló kötetet. A kötet tartalmazza Weöres mítoszi ihletésű hosszúvénekeit is. Ezekkel jelentős hatással volt a magyar költészet fejlődésére, Juhász Ferenc és Nagy László is merített ösztönzést belőlük. Az

ötvenes évek első felében Weöres sok verset ültetett át idegen nyelvből magyarra. Ez a fordítói tevékenység fokozta rendkívüli érzékenységét a stílusutánzás iránt.

Következő kötete, a *Tűzkút* 1964-ben jelent meg, amelyben már a kötetkompozíciónak is nagy jelentősége van. A *Merülő Saturnus* (1968) című kötet a játékos, a beleérző költő műve. Átmenetet mutat a következő költői korszakába. Két jelentős kötetéért 1970-ben Kossuth-díjjal tüntették ki.

1972-ben jelent meg Weöres szerepjátszó, alakváltoztató, stílusutánzó kísérleteinek összegző eredménye a *Psyché* című versesregény, amelyben egy XIX. századi képzeletbeli költőnő, Lónyai Erzsébet bőrébe bújva írta meg annak életművét. Az ezután megjelent kötetekben – *Áthallások* (1976), *Harmincöt vers* (1978), *Ének a határtalanról* (1980), *Posta mesziről* (1984) – Weöres hangja egyszerűbb és közvetlenebb. Nagy érdeklődést keltett a középkortól a XX. századig kéziratban vagy kiadatlanul heverő, eddig ismeretlen költészeti szépségekből összeállított gyűjteménye, a *Három veréb hat szemmel*.

Költészetének legfőbb sajátosságai • Weöres költészetének legfőbb sajátosságai címszavakban:

- gyermeki játékoság, könnyedség,
- szürrealista képzettársítás,
- groteszk és abszurd képek,
- primitív és naiv művészet (népköltészet) kedvelése,
- mély filozófusság,
- zeneiség.

A műfordító • Versein kívül műfordításai is több kötetet megtöltenek. Kiemelkednek kínai versfordításai: fordított a *Dalok könyvéből* (Si King), lefordította *Az út és erény könyvét* (Tao Te King). Tolmácsolta néhány kínai költő művét is, például Lao Ce, Po Csü Ji, valamint az angol és a francia költészet különösen bonyolult képi világú poétáit: Blake-et, Eliotot, Mallarmét.

Verset fordított az ukrán Sevcsenkótól, magyarra ültette a középkori grúz eposzt: Sota Rusztavelitől *A tigrisbőrös lovagot*, 1954-ben jelent meg.

Akik a világot „megkoronázták”, azokat szeretem fordítani – nyilatkozta egy beszélgetés során.

1. Hogyan alakult a második világháború után a magyar irodalom? Kéi volt a vezető szerep?
2. Sorold fel az ismertebb irodalmi lapokat!
3. Nevezd meg Weöres Sándor életpályájának főbb állomásait!
4. Értékelj a költő munkásságának műfaji és formai gazdagságát!
5. A keleti filozófiák közül a taoizmus és a buddhizmus hatott Weöres Sándorra. Mi volt Weöres Sándor központi képzete?
6. Költészetét milyen sajátosságok jellemzik?
7. Milyen műfordításait ismered?

házi feladat

1. Készíts prezentációt Weöres Sándor életéből és munkásságából!

A TÁRS: KÁROLYI AMY

*Keverd a szíved / napsugár közé, / készíts belőle / lángvirágot, /
s aki a földön / mellén viseli / és hevét kibírja, / ő a párod.*

Weöres Sándor: A társ

Weöres Sándornak több meghatározó kapcsolata kezdődött levelezéssel, így a nagy szerelem is. 1946-ban, a 33 éves Sándor elismert, számos kötet szerzője, könyvtáros, Babits, Kosztolányi barátja, az 1941-ig fennálló legendás lap, a *Nyugat* összesen 64 versét közölte. Mégis ő az, aki rajongó sorokat ír Károlyi Amyhoz, akinek verseit kézhez kapta: *Vigyázzon a tehetségére (...) legyen masszív, mint egy aranyból készült papnő!*

A 33 éves Weöres Sándor és a 37 éves Károlyi Amy 1946-ban egy temetőben randevúztak először. Beszélgetés közben rájuk esteledett, a temető kapuját bezárták. Amikor reggel végre kiengedték őket, már tudták, hogy össze fognak házasodni. A házasság hírére Weöres barátai részéről nem fogadta osztatlan lelkesedés. *Amikor férjhez mentem Sanyihoz, az valahogy az irodalmi életnek nem tetszett. Ariel meg Puck ne házasodjon meg, ugyan ki az, aki őt elkanyarta, ilyen hangulat volt* – írta később Károlyi Amy. A feleségnek nem lehetett könnyű: nehéz egy olyan gyereklelkű felnőttel élni, aki a költészetet kívül semmit nem vesz komolyan. Amyra maradtak az evilági dolgok, a mindennapi szükségletek biztosítása, a pénz beosztása, és persze a korlátok felállításai. Korlátokra szűkség volt, hiszen Weöres szeretett inni, s Károlyi Amy egész későbbi életét meghatározta, hogy megóvja férjét az alkohollal való kalandoktól. Barátjuk, Lator László szerint *ha nem jön Amy, Weöres Sándor az árokparton halt volna meg harmincvalahány éves korában.*

A külvilág számára azonban továbbra is csak a Sanyikát őrző szigorú börtönőrnek látszott Amy. Megegett, hogy amikor elment otthonról, valóban férjére zárta az emeleti dolgozószoba ajtaját, nehogy Sanyika a kocsmában kössön ki. Gyermekek nem lehetett, de Amy elfogadta, hogy Sanyikával nemcsak férjet, hanem gyereket is kapott, akinek minden reggel ki kellett készíteni a ruháját, és a haját is meg kellett fésülni. Mások ezt úgy értelmezték, hogy a költő nő rátelepszik férjére, és életének minden mozzanatát irányítani akarja. Szellemi kapcsolatuk azonban e felszíni dolgoknál sokkal kiegyensúlyozottabb volt, kölcsönösen hatottak egymás költészetére is: *Ahelyett, hogy megrekedtem volna a saját vackomon, olyan irdatlan távolságokat jártam és száguldottam be, ahová*

Weöres Sándor és Károlyi Amy Csöngén

tán messzelátóval és hétmérföldes csizmával sem láthat, illetve juthat el az ember soha – mondta Amy. Házasságukat követően úgy tűnt, a költőpár „beérkezett”, egyenletesen felívelő pálya áll mindkettejük előtt. Amynak, közel a negyvenhez, végre megjelent első kötete, Weöres verseiért pedig sorban álltak a legjobb folyóiratok. Egy évig sem tartott az idillikus állapot. 1948-ban dörgedelmes kritika jelent meg a *Szabad Népből* Weöres verseinek túrhetetlen formalizmusáról. Tíz év szilenci-um következett, legfeljebb műfordításokkal és gyermekversekkel lehet-tek jelen az irodalmi életben. Egyéb műveiket az asztalfióknak írták, a megjelenés reménye nélkül.

Amikor 1988 végén a költő kórházba került, Amy is nagyon beteg volt már, de nem akart elszakadni férjétől. Mellette ült akkor is, amikor azt látta, hogy hirtelen mély ránc jelent meg Sándor szemöldökei között. *Mi fáj, Sándor?*– kérdezte. *Felmegyek a magasságos egekbe, az fáj.* Ezek voltak az utolsó szavaik egymáshoz, Weöres Sándor nem sokkal ezután kómába esett, és többé nem tért magához. Károlyi Amy még tizennégy évet élt. Élete végéig kereste a választ, nem lett volna-e jobb Sándornak, ha mégis nagyobb szabadságot hagy neki, hogy teljesebb életet élhessen. A választ maga Weöres adta meg *A* nő című versében. Sorai a férfiak életének értelméről kettejük kapcsolatát is jellemzik: *Lehet kis-ember, lehet nagy-vezér, / alkot s rombol, de igazán nem él / s csak akkor él – vagy tán csak élni látszik – / ha nők szeméből rá élet sugárzik.*

Weöres egyszer Firenzében kissé spiccesen azt mondta asztaltársaságnak: *Emlékeztek mit csinált Toldi a farkasokkal? Egyiket a másikkal verte agyon. Nekem két farkasom volt az életemben. Az egyik a szesz, a másik a nő. Azt hittem, hogyha megnősülök, az az egyik farkas, a szeszt, a másik farkast agyon tudom vele ütni. És nem sikerült.*

Ezt Károlyi Amy is hallotta, akinek nagyon rosszul esett. Aztán másnap Weöres Sándor nem győzött az egyik lábáról a másikra állva bocsánatot kérni, hiszen egy igazi lovag tudott lenni. Házasságuk évében írta feleségének a *Canzonet*, ezt a szokatlanul komoly versét.

Canzone – feleségemnek

Még nem tudom, hogy mennyi vagy nekem,
ó, hallgat még felőled benn a lélek,
mely fátylat von köréd, szerelmesem,
s még nem tudom, hogy néked mennyit érek,
jósorsodat hozom, vagy tán halálom
arany s gyémánt díszét, még nem tudom:
új, mézes fájdalom
indái közt nehéz utat találnom.

Csak azt tudom, hogy társra sose várt
az én szívem s lettél egyszerre társa,
elvéve tőle életet s halált,

hogy visszaadd másféle ragyogásra;
hol bennem erdő volt: dúvad- s madár-had
hazátlan csörtet villámtűz elől;
és kunyhóm összedől,
ha benne otthonod meg nem találad.

Csak azt tudom, hogy hajlós testeden
szinte öröktől ismerős a testem,
fejmemnek fészke ott a kebleden,
s nem szégyen, ha előtted könnybe estem,
semmit se titkolok s ős-ismerősen
jársz vad, töretlen Tibet-tájamon,
imbolygó száanalom,
vagy éji égen csillagkérdező szem.

A megtépett ideg, e rossz kuvik,
szemed nyugodt kék mécsét megtalálja;
kicsinyke úrnő, térdedhez búvik
s elszunnyad az érzékiség kutyája;
és benn a Fénykirály, az örök ember,
még hallgat, tán nem tudja szép neved,
s nem mond ítéletet,
így vár piros ruhában, szerelemben.

Rongyszőnyeg

A *Medúza*-kötetet a *Rongyszőnyeg*-ciklus 120 darabja zárja le, mely az alcím szerint dalokat, epigrammákat, ütempróbákat, vázlatokat, töredékeket tartalmaz. A kísérletező mondókák, ritmusgyakorlatok, gyermekversek – közös néven **játékversek** – önálló verstípust alkotnak Weöres költészetében. Megírásukra ösztönző hatással volt Kodály Zoltán, aki úgy támogatta a mellőzött költőt, hogy szöveget kért tőle dallamaihoz. Az *Egybegyűjtött írásokban* már 160 versre gyarapszik a ciklus, azaz Weöres Sándor folyamatosan továbbírta a füzért. Ez a ciklus sokféle verset tartalmaz, népdalíhletésű versektől kezdve találunk benne szonettet, epigrammát, szapphói verset is.

A játékversekben a hangzás az elsődleges, bár nem hiányzik belőlük a nyelvi jelentés sem. Ősi és eredendő játékosztón, emberi formálókedv hoz létre nyelvi alkotásokat. A versritmus által előhívott játékosság rokonságban van a zene érzelmi hatásával. Weöres Sándor ráérezett, hogy nyelvünk különösen alkalmas arra, hogy megszólaltassa az időmértékes és ütemhangsúlyos ritmusfajták mindegyikét, s ezeket együttesen is érvényre juttassa. A ciklus valamennyi versét áthatja a költő világszemlélete, az elmúlástól való félelem, a szerelem mellett a teljesség utáni vágyat is megszólaltatja. Érzéki benyomás és elvont gondolatiság eggyé válik a ciklusban.

Négy korál

I

Megszólal a kimondhatatlan
de nem mondhatja ki önmagát
Cselekszik a kezetlen
de csak a te kezeddél
megindul a lábatlan
de csak a te lábaddal
eszmél az esztelen
de csak a te eszeddel
virágba borul a virágtalan
de csak a te virággoddal
gyümölcsbe merül a gyümölcstelen
de csak a te gyümölcsöddel
adakozik az adhatatlan
de csak a te adományoddal
irgalmaz az irgalmatlan
de csak a te irgalmaddal
imádkozik az imátlan
de csak a te imáddal
fényes lesz a fénytelen
de csak a te fényeddél
Megszólal a kimondhatatlan
de csak a te szívedben

II

Ha homlokban drágakő lakik
drágakő lánggá emelkedik

Ha drágakőben láng lakik
láng homlokká emelkedik

Ha lángban homlok lakik
homlok drágakővé emelkedik

Ha drágakőben homlok lakik
homlok lánggá emelkedik

Ha homlokban láng lakik
láng drágakővé emelkedik

Ha lángban drágakő lakik
drágakő homlokká emelkedik

III

Ha rátekintesz kedvesedre
akit szeretsz: tán nem te vagy?
Ha koldus lép a küszöbödre
akit kivetsz: tán nem te vagy?
Ki orrodért nyúl s orrát fogja
és gúnyolod: tán nem te vagy?
A dal ajkad testtelen foglya
és dúdolod: tán nem te vagy?
Fű, bárány, tigris, féreg, ember
akit megölsz: tán nem te vagy?
Fű, bárány, tigris, féreg, ember
aki legyőz: tán nem te vagy?
Bárki megy hóban akadozva
s befedi tél: tán nem te vagy?
Jutsz üdvösségre, kárhozatra
s aki ítél: tán nem te vagy?

IV

Nincs fülem többé, mégis beszélek
hozzám,
tökéletesen értelek.
Míg éltem, nem érthettelek,
annyi vágyad, késed és sérülésed,
annyi rögeszméd,
persze nekem is: két bolond.
De most ha kérdezel,
gömbölyű csöndem felel.
Segítón átölel,
ne is hiányold a beszédet.
Ezernyi szóval mit adhatnék?
magamét, nem tiédet.

Amit a műről tudnod kell

Keletkezése • Első és harmadik darabja 1952-ben, a második 1965-ben, a negyedik pedig 1967-ben íródott. A *Merülő Saturnus* című kö-

tetben kapott helyet. Műfaja Weöres Sándor megjelölésével csönd. A korál – zenei műfaj, protestáns egyházi népének, gregoriánének. Címe a zenei műfajt jelöli meg. Weöres Sándor közismerten kedvelte a zenei játékokat, s ezt verseiben a hangok, motívumok játékával, variálásával tudta érzékeltetni. A szövegek különböző viszonyok logikus ismétlődéséből, variációjából, kombinációjából épülnek fel.

Szerkezete • Korálonként elemezve:

I. KORÁL (1952). Az első vers logikailag képtelen állítások azonos szerkezeteinek sora. Ha nem tudjuk is, hogy a vers végül is odakanyarodik: *Megszólal a kimondhatatlan / de csak a te szívedben*, azért az egyre elvontabb, egyre rejtettebb tartalmú közlések iránya nemhogy homályosabbá válna, hanem egyre világosul.

Két-két sor alkot egy egységet, ezek ellentétes mellérendelő viszonyban vannak egymással. Ritmusukat a fosztóképzős főnevek és az utánuk következő sor azonos tövű főneveinek váltakozása adja. Az első és minden páratlan sor: állítmány-alany felépítésű, ezek között logikai ellentmondás van, képtelenséget fejez ki, paradoxon – mindig egyes szám harmadik személyű. A második és minden páros sor birtokos szerkezet, melyben a birtokos jelző mindig a *te* személyes névmás. E szerkezeti séma alól kivétel a legelső és legutolsó, formailag is elkülönülő versszak. A központosítás hiánya a végtelenséget sugallja. Alakzatai, képei: szótöismétlés, ellentét, anafora, megszemélyesítés.

II. KORÁL (1965). A második vers jellegzetesen kombinatorikus¹ költemény. Szerkezetét teljes következetességgel meghatározzák a szóvariáció lehetőségei. A három elemből – *homlok, drágakő, láng* – pontosan hat strófát kombinál, mert a három elem sorrendjét hatféleképpen lehet variálni.

Feltételes alárendelő mondatokból áll minden versszak, melyekben előbb az alárendelt, majd a főmondat jelenik meg. A három elemet (*homlok, drágakő, láng*) a fény képzete köti össze.

1. vsz.: homlokban drágakő ? drágakő lánggá

2. vsz.: drágakőben láng ? láng homlokká

3. vsz.: lángban homlok ? homlok drágakővé

4. vsz.: drágakőben homlok ? homlok lánggá

5. vsz.: homlokban láng ? láng drágakővé

6. vsz.: lángban drágakő ? drágakő homlokká

Így válik a vers végére körkörössé a szerkezet, az utolsó után ismét az első következne sorrendben. Alakzatai, képei: szóismétlés, anafora, megszemélyesítés.

III. KORÁL (1952). Ebben a korálban egymást kizáró vagy kiegészítő páros viszonylatok sorakoznak. A refrénként visszatérő kérdés – *tán nem te vagy?* – arra sarkall, hogy énünk határain túl ismerjük fel a létezőkben a velünk közöset. Az indulattalan szeretetnek ez a feltétele.

Az előző versszakhoz hasonlóan feltételes alárendelő mondatokból épül fel. Ebben csupa kérdő mondat van. A viszonyok egymást kizáróak

¹ *kombinatorika* – a véges halmazok elmélete, a matematikának az az ága, amely adott elemek bizonyos szabálya szerinti csoportosítási lehetőségeit tanulmányozza

vagy kiegészítők. Mindegyik a megszólított egyes szám második személy azonosságát fejezi ki.

1. kedvesed – szeretsz – te
2. koldus – kivetsz – te
3. ki – gúnyolod – te
4. dal – dúdolod – te
5. fű, bárány, tigris, féreg – megölsz – te
6. fű – bárány – tigris – legyőz – te
7. bárki – befedi tél – te
8. te – ítél – te

Alakzatai, képei: anafora, szóismétlés, mondatismétlés, halmozás, megszemélyesítés, metonímia.

IV. KORÁL (1967). Az egész mű bonyolult formarendjének az értelmét az utolsó darab fejtí meg, midőn az életen túl egybefogó *gömbölyű csöndről* beszél. Teljesen eltér az előző három verstől a szerkezete. Nem variáció, nem kombinatorika az alapja. Én–te viszonyok kifejezése a most–akkor ellentétében:

1. mondat: most
2. mondat: akkor, a múlt
- 3–5. mondat: most

Alakzatai, képei: ellentét, halmozás, megszemélyesítés.

Alap gondolata, üzenete • Mind a négy korál a világról, az énről, annak kapcsolatairól szól. Weöres Sándor kedvelt témája, eszköze jelenik meg a sorokban: megragadni a világ teljességét, s mindehhez kiváló eszköz az ismétlés számtalan formája. A variáció, kombináció az állandóságot, körforgást, az összefüggéseket mutatja be. Játék, az emberi elme különös játéka ez a négy vers. Irodalom, zene és matematika páratlan kombinációja.

1. Mikor írta Weöres Sándor *Négy korál* című művét? **2.** Hogyan határozta meg műfaját maga a költő? **3.** Elemezd a korálokat egyenként! **4.** Melyik darab adja meg a mű értelmét? **5.** Minek a kombinációja a *Négy korál*? Mi az üzenete?

ÖSSZEGZÉS • Weöres Sándor költészetét a sokszínűség, sokféleség, sokarcúság, a világ végtelen tarkaságának tükrözése jellemzi. Lírájának skálája rendkívül széles: egyszavas alkotásoktól, pár strófás játéversektől nagy lélegzetű költeményekig terjed. Önálló költői nyelvet teremtett, amely egyaránt alkalmas mitikus és filozofikus mondanivalók, valamint játékos érzések kifejezésére. Költészetét rendkívüli formagazdagság, tematikai sokszínűség jellemzi. A legkülönbözőbb szellemi hatásokat képes volt magába olvasztani, és azok segítségével kifejezni azt a költői hitet, hogy a világ valaha egységes egész lehetett. Költői feladatának tekintette, hogy ezt a hajdani teljességet a ma emberének felmutassa. Ezért fordult gyakran a mitológia és a keleti filozófiák felé, ezért törekszik egyéni létében is a teljesség megélésére, *megismert és rendezett* belső harmóniára a külvilág zűrzavarának ellenére.

Irodalomelméleti ismeret

Játékvers • A elnevezést a legújabb szakirodalomban Kenyeres Zoltán vezette be (1983) olyan művek megjelölésére, amelyek lényege a ritmusnak és a képeknek sajátos zeneiségben való egygyé olvadása. A ritmus igen változatos és általában szimultán jellegű. A játékvers megnevezést elsősorban Weöres Sándor egyes alkotásaira alkalmazza a szakirodalom (*Valse triste, A tündér, Őszi éjjel...*).

Sajátos eszközei: felhasználja a ritmust, az ismétlődést, a dallamosságot, a nyelvben rejlő hasonlóságokat, a meglepetést keltő értelemmódosulásokat – így szinte az összes költői eszközt a maga javára fordíthatja. Szoros kapcsolatban van a formaművészetrel.

A több szótagon összecsendő rímek komikus hatást keltenek. Ezek a következők: mozaikrím (kínrím), kecskerím, visszhang rím, csonka rím, kancsal rím.

Például Weöres Sándor arra a bravúrra volt képes, hogy egész verssorokat rímeltetett elejétől a végéig:

*Aj, e nő-kebelű Lidi óta
a Jenőke belül idióta,
udvarolgat: 'jába lepi sálom,
udvaron gatyába lep is álom.*

NAGY LÁSZLÓ (1925–1978)

Balla Demeter fotója
Nagy Lászlóról

sének napja kétséges. *Életem* című önéletrajzi írásában így vall erről: *Születésemkor aratás volt, szent munka, éjszakák, nappalok egybeestek, az én dátumom pedig elveszett a sok tennivaló közt. Mégis, ha a Bastille¹-börtönt 14-én döntötték le, illet volna ezen a napon születnem.*

Nagy László a mai magyar költészet egyik kiemelkedő képviselője. Költészete egyszerre hagyományörző és merészen újító. Inspirálói voltak a népi írók s a háború utáni társadalmi forradalom is. Éppen ennek tragikus torzulásai sietteték költői kibontakozását egy olyan nagyszabású és nagy hatású lírai forradalom keretében, amelyben társa Juhász Ferenc volt. Az 50-es évek magyar költészetében ez a lírai forradalom volt a legnagyobb esemény.

ÉLETÚTJA

¹ *Bastille* (e.: bászti) – hírhedt börtön Párizsban, melyet 1789. július 14-én a forradalmárok leromboltak

Édesapja Nagy Béla, édesanyja Vas Erzsébet házasságából két lány és két fiú született. A másik fiú, István – Ágh István néven ugyancsak kiváló költő, műfordító és esszéista lett.

1935-ben csontvelőgyulladás következtében bal lábára megbénult. Később jöttek rá a betegségre, a műtétek ellenére sem gyógyult meg. Sokáig járógépet kellett használnia.

Betegsége miatt előbb magán-, majd rendes tanulója a pápai polgári iskolának. Ezt követően a református kollégium kereskedelmi iskolájába írták be szülei. Itt szerzett érettségit 1945-ben. Egy évet otthon töltött, sokat írt, pedig festőnek készült. 1946-tól Budapesten tanult tovább. Előbb az Iparművészeti Főiskolára járt, majd a Képzőművészeti Főiskolán, később pedig a bölcsészkar magyar-filozófiai szakán folytatta tanulmányait. 1946–49 között népi kollégista volt: *A kollégium mennyország volt számomra, annak ellenére, hogy se ablakunk, se ágyunk nem volt az első hónapokban. Ez a közösség lett nevelőm és otthonom.* Diplomát egyik tanintézményben sem szerzett.

Műfordító, újságíró • 1949 és 1952 között írói-műfordítói ösztöndíjjal Bulgáriában tartózkodott. Tanulta a nyelvet és fordította a bolgár népköltészetet. Műfordításkötete *Szablyák és citerák* címen jelent meg 1953-ban. 1953-tól 1956-ig a *Kisdobos* című gyermeklap szerkesztőségi munkatársa volt, majd 1959-ben az *Élet és Irodalom*hoz került, az irodalmi hetilap képszerkesztője, majd főmunkatársa lett.

Házassága • 1952-ben feleségül vette Szécsi Margit költőnőt. Neki ajánlott verse *A forró szél imádata* (1963), melyben a költő a veszélyek ellen oltalmat adó szerelmet ünnepli. 1953-ban fiúk született, Nagy András, aki grafikus, sokoldalú alkotó lett.

1956 után • Az év megrázó eseményei, a forradalom leverése, a történelem sodrása következtében mély hallgatásba burkolózott. A kultúrpolitika is ellenségének tekintette a makacsul hallgató költőt. A műfordításba menekült ekkor. Csak 1960 és 1965 között talált magára. Műfordítói munkássága a 60-as években sokoldalú és termékeny. A bolgár népköltészet mellett az albán, a délszláv, a cigány népköltészet alkotásait is tolmácsolta. Költői világképe ekkora alakult ki teljesen. Tökéletesítette jellegzetes versalakzatait: a gondolati-eszmei elemekkel dúsított látomásos dalt, a hosszúverseket és az esszéelemekkel egyénített portréverseket. 1978. január 30-án hirtelen halt meg Budapesten.

Munkásságát 1950-ben, 1953-ban és 1955-ben József Attila-díjjal, 1966-ban Kossuth-díjjal, 1968-ban a strugai (Makedónia) nemzetközi költőfesztivál aranykoszorújával, 1973-ban Radnóti-díjjal, 1976-ban bolgár Nemzetközi Botev-díjjal ismerték el.

MUNKÁSSÁGA

Nagy László megörökítette a régi paraszti életet, az átalakuló magyar falut. Újszerű eszközökkel mutatta meg a természetben élő, küszködő,

szigorú erkölcsű parasztemberek értékteremtő életformáját, műveltségét. Költőtársa, Csoóri Sándor írta róla: *Nagy László szétfeszítette a hagyományos kereteket, a többszázados paraszti életet a krumpliföldek, az istállólámpák, a csordakutak és a jégverések földi köréből az egyetemes lét költői magasába emelte.*

Első alkotói korszaka • Nagy László először 1946-ban, egy ifjúsági lap hasábjain, majd 1947-ben a *Valóság* című folyóiratban publikálta költeményeit. Első verseskötetei a *Tűnj el, fájdalom* (1949) és a *A tűzér és a rozs* (1951) címmel jelentek meg. Költészetére József Attila, Weöres Sándor, F. García Lorca, a magyar és a bolgár népköltészet hatott.

1952-től kezdi érzékelni a szakadékat a költői és a valóságos világ között, és a derűs és biztonságos közérzetet, a kétely nélküli bizakodás lassan érvényét veszti költészetében. Rádöbben, hogy a kommunista diktatúra legszebb eszméit csúfolta meg. Végéig átéli azt a válságot, amit a hibák, bűnök, ellentmondások a társadalmi életben előidéztek. *A nap jegyese* (1954), *A vasárnap gyönyöre* (1956) című kötetének verseiben hangja elsötétül, kínzó víziókkal vívódik. Lírájában megszaporodnak az ősz, majd a fagy, a tél, a zúzvara képei, ezek jelképes hangulataiban rossz közérzete kifejezésének költői lehetőségeit találja meg.

Az 50-es évek közepére kialakul Nagy László jellegzetes költői magatartása: a szüntelen küzdelem a történelem és az emberi lét ellentmondásaival. Ebben a küzdelemben fontos tényezőkké válnak a tisztaság és a rontás, az élet és a halál legsajátosabb vonása lesz a lehetetlennek feszülő emberi akarát pátosza. 1957-ben jelent meg *A deres majális* című gyűjteményes kötete, melynek verseit az összetörtség, a sebzettség újra meg újra visszatérő motívuma jellemzi.

Költészete nyelvi tekintetben is átalakul. Megfogyatkoznak a dalok, felbukkannak az elégiák, szaporodnak a rapszódiaik, hosszúénekek szülnének. Felhasználja a szürrealizmus képkötő módszerének vívmányait, merész alkotói fantáziája a költői képek bőségével fejezi ki az egymásnak feszülő indulatokat. A leírást a vízió, a mitikus képpé növesztett látomás váltja fel.

Második alkotói korszaka • A forradalmat követő időszakban a falu már nem saját lehetőségeinek keretét vagy korlátját jelenti, hanem értéket hordozó, de visszavonhatatlanul múlttá váló világ lesz. 1965-ben adta ki új kötetét *Himnusz minden időben* címmel, mely 53 verset tartalmaz, köztük négy hosszabb költeményt. A kötet verseiben a lírai én nagy ellentétek: élet és halál, fejlődés és pusztulás, remény és kétségbeesés közt vergődik, határtalan ereje azonban mindig épen tartja küzdő kedvét. Biztos erőforrást talál a szerelemben. Olyan világot teremtett, amelyben a reális és irreális, az ősi és a mai civilizáció jelenségeit kapcsolja össze, játssza egymásba. Lírájának további kiteljesedését hozta az *Arccal a tengernek* (1966) című gyűjteményes kötete.

A 60-as években Nagy László sokoldalú és termékeny műfordító munkásságot fejtett ki. Ezt bizonyítják megjelent kötetei: *Sólymok vére* 1960-ban, *Darázskirály* 1968-ban, *Babérfák* 1969-ben, *Ég és föld* (1971).

Harmadik alkotói korszaka • A *Versben bujdosó* (1973) című kötete a jellegzetes darabja ennek a korszaknak és az 1965 óta írott verseket tartalmazza. A kötetben felerősödik a tragikum és erőteljesebben érvényesül az önéletrajzúság. A 70-es években Nagy László már szüntelenül érezte a küldetés igényével vállalt költőélet magára utaltságát, egyedüllete tudatában alakította ki magatartását és élte át konfliktusait. 1975-ben megjelent a *Versék és versfordítások* (I–III.) gyűjteményes kötete és 1976-ban a *Válogatott versek*. Még sajtó alá rendezte a *Jönnek a harangok értem* című kötetét 1977-ben, de az 1978-as megjelenését már nem érthette meg – posztumusz kötet lett belőle. Ebben a kötetében oldottabb, már-már társalgási hangot is belekever a komorba, a fájdalmasba, s valami időtlen, mozdulatlan nyugalom csendje veszi át az uralmat.

Költészetének újszerűsége • Nagy László lírája szakított a múlt századi lírai realizmus hagyományait követő tárgyias-leíró jellegű költészettel, s **látomásos-szimbolikus-mítoszi költői világot** hozott létre mind a szemléletmódban, mind a poétikában. A hosszúversek jól szemléltetik a poétikai forradalmat.

1. Milyen kapcsolatban vannak Nagy Lászlóval az alábbi nevek: Felsőiskáz, Pápa, Budapest, Bulgária? **2.** Ki volt Nagy László felesége?

3. Kik hatottak Nagy László költészetére? **4.** Hogyan korszakolható munkássága?

◆ **5.** Milyen változások következtek be a Nagy László költészetében 1952-ben, illetve az 1960-as évek első felében? **6.** Sorolj kötetcímekeket!

▣ **7.** Miben hozott újat Nagy László költészete?

Himnusz minden időben

Az 1956-os év megrázó eseményei, a történelem sodrása az utolsó szálakat is eltépte, melyek kisvilága jövőjéhez kötődtek. A falu már nem saját lehetőségeinek keretét vagy korlátját jelentette, hanem értékeket hordozó, de visszavonhatatlanul múlttá váló világ lett. A fájdalmasan elhúzódó hallgatás, a magányos visszavonulás következett. Néhány elszórt publikáció után csak 1960 és 1965 között talált magára. Ezt a magára találást mutatja *Himnusz minden időben* című kötete, mely 53 verset tartalmaz, köztük négy hosszabb költeményt.

Ez a kötet a látomásos-szimbolikus-mítoszi költői forradalom letisztult eredményeit mutatja be, amelyet egy költői irány kiteljesítésének és összegzésének is tekinthetünk. A versek összességét a tragikum és a pátosz hatja át, de jelen van az idill és a játékoság utáni sóvárgás is. Műfajilag sokszínű a kötet: meghatározók a dalok és a hosszúversek, de találkozzunk félhosszú verssel is. Hangvételük ódai, himnikus, rapszodikus.

A kötet 1965-ben jelent meg. Címadó és mottóverse, a *Himnusz minden időben*.

Te szivárvány-szemöldökű,
Napvilág lánya, lángölű,
Dárdának gyémánt-köszörű,
Gyönyörűm, te segíts engem!

Te fülemülék pásztorja,
Sugarak déli lantosa,
Legelső márvány-palota,
Gyönyörűm, te segíts engem!

Siralomvölgyi datolya,
Festmények rejtett mosolya,
Templomon arany-kupola,
Gyönyörűm, te segíts engem!

Díjra korbácsolt versenyló,
Lázadásokban lobogó,
Csillag, dutyiba pillantó,
Gyönyörűm, te segíts engem!

Harctéri sebek doktora,
Hazátlanoknak otthona,
Mézes bor, édes babona,
Gyönyörűm, te segíts engem!

Piaci csarnok álmosa,
Nyomorúságnak táncosa,
Szilveszter-éji harsona,
Gyönyörűm, te segíts engem!

Béta-sugárban reszkető,
Sok-fejű kölyket elvető,
Tengerek habján csörtető,
Gyönyörűm, te segíts engem!

Minden időben ismerős,
Mindig reménnyel viselős,
Bájokkal isteni erős,
Gyönyörűm, te segíts engem!

Öröktől belémkaroló,
Vánkosra velem hajoló,
Varjakat dögge daloló,
Gyönyörűm, te segíts engem!

Iszonyattól ha szédülök,
Ha a pimaszság rámdönög,
Önmagammal ha küzködök,
Gyönyörűm, te segíts engem!

Jog hogyha van: az én jogom,
Enyém itt minden hatalom,
Fölveszem kardom, sisakom!
Gyönyörűm, te segíts engem!

Felragyog az én udvarom,
Megdicsőül a vér s korom,
Galambok búgnak vállamon,
Gyönyörűm, ha segítsz engem!

Amit a műről tudnod kell

Keletkezése • 1958-ban írta ezt a versét Nagy László. A válságba jutott költő vívódásait ugyanakkor egy eszményi és harmonikus világ létezésébe vetett hitét ismerhetjük meg. Műfaja dalszerű himnusz. Címe: mondatcím, örök érvényű gondolatokra, magasztosságra, fennköltségre utal. Jellegzetessége: emberség-himnusz keresztényi jellemzőkkel. Nemcsak dicsőít, kér is. Mind tartalmi, mind szerkezeti szempontból hasonlóságok is felfedezhetők a *Mária-himnuszokkal*, litániákkal. Fő motívumok: fény, szépség, harc, veszélyeztetettség, szembeszállás, ló, vér – az utóbbi kettő több Nagy László-versben is felbukkan.

Szerkezete • Retorikai felépítettség, megszólítások sorából épül fel a szöveg, kérést fogalmaz meg. 12 azonos építkezésű, szabályos vers-

szakból áll, mindegyik szakasz végén ismétlődő sor, refrén áll. Ez csak az utolsó versszakban változik meg: felszólítás helyett feltételes módú kijelentés zárja a verset. Két szerkezeti egységre tagolható a vers.

1. egység, 1–9. vsz.: mindegyik strofa egy-egy megszólítás, a szólító személy csak a refrénben van jelen: *Gyönyörűm, te segíts engem!*, s a megszólított dicsérete, jellemzése a látomás objektív igazságaként mutatkozik meg, olyan általánosságként, amely bárki számára erőforrást jelenthet. Az első három szakasz a *síralomvölgy* szépségét mutatja, a 4–5. inkább a segítségre szorulást emeli ki, a 8. arra utal, hogy a segítő szerep minden időre vonatkozik: *Minden időben ismerős / ...bájjokkal*. A 9. szakasz átvezető jellegű. A könyörgés címzettje eddig az általános nő-személy volt. Ez a nőalak valóságosan és szimbolikusan is társá válik.

2. egység, 10–12. vsz.: ön maga állapotának leírása, innentől a könyörgő személy a főalakja a szakaszoknak. A 10. szakaszban a segítséget kérő énekmondót fenyegető, a kérést megindokoló bajok mutatkoznak meg, a 11.-ben ezek leküzdésének a lehetősége részben a segítség révén, részben a társadalmi törvények érvényesítése által: *Jog hogyha van: az én jogom, / Enyém itt minden hatalom, / Fölveszem kardom, sisakom!* Az utolsó szakaszbeli ideális állapot még csak a képzeletben létezik.

Alapgondolata, üzenete • A lírai én remény és kétségbeesés közt vergődve, biztos erőforrást talál a szerelemben. Ragaszkodik az emberi méltósághoz, az álmokhoz, a tisztességhez. A vers minden szakaszából a remény, a hit szól. Hit valakiben, akit *Gyönyörűm*-nek szólít: mindenhez erőt, kitartást tőle remél. Az ő szeretete, segítsége, támogatása teszi elvisselhetővé az életet minden körülmények közt. Hatalmat, erőt adó támasz.

A szeretetről szól ez a himnusz – minden időben. A világ minden jelenségében, apró darabjában megéli a szeretett személyt. Mindennél értékesebb és fontosabb kincs a szeretet, a szerelem. A vers ideje irreális, keretek nélküli, ahogy a cím is mutatja. Örökké érvényes, örökre szóló kérés.

Hangulata, verselése • A himnusznak megfelelően emelkedett, patetikus. Bizalmat, nyugalmat áraszt. Szabályos négysoros, jambikus szakaszok, a refrénben anapestusos ritmus, rímelése: a a a b. Alapképe: a *Gyönyörűm*, a szépség és a fény képzetét mindvégig érzékelteti, s a szeretett személyt különböző fogalmakkal azonosítja. Meghatározó a versben az ismétlés sok fajtája.

1. Milyen történelmi időszakban keletkezett a vers? Mit tudsz erről az időszakról? **2.** Milyen a vers szerkezeti felépítése? Hány egységre tagolódik?

◆ **3.** Bizonyítsd a vers retorikai felépítettségét! **4.** Mi a *Himnusz minden időben* című vers alap gondolata?

▣ **5.** Milyen a vers hangulata? **6.** A *gyönyörűm* szót te hogyan értelmezed? Használjuk-e a könyelvben? Válaszodat indokold!

1. Keress nyelvi kifejezőeszközöket, alakzatokat, képeket a versben!

Ki viszi át a Szerelmet

Létem ha végleg lemerült
ki imád tücsök-hegedűt?
Lángot ki lehel deres ágra?
Ki feszül föl a szívárványra?
Lágy hantu mezővé a szikla-
csipőket ki öleli sírva?
Ki becéz falban megeredt
hajakat, verőereket?
S dúlt hiteknek kicsoda állt
káromkodásból katedrális?
Létem ha végleg lemerült,
ki rettent a keselyűt!
S ki viszi át fogában tartva
a Szerelmet a túlsó partra!

Lantos György: Tisza part,
1990-es évek

Amit a műről tudnod kell

Nagy László bár eleinte lelkesen azonosult a szocializmus ügyével, az ötvenes évek második felében kénytelen szembenézni a társadalmi problémákkal. Érett korszakának első nagy versei ekkor születnek, melyekben az emberi lét nagy kérdéseivel is megküzd. A nagy belső küzdelmekről tanúskodó költemények egyik szép darabja a *Ki viszi át a Szerelmet*.

Keletkezése • A vers első vázlatja még 1954-ben készült el, majd 1957-ben formálódott véglegessé, de csak 1964-ben jelent meg először a *Kortárs* című folyóiratban. A költő lelkiállapota 1956 után, mint tudjuk, megrendült. A derűs lélek elkomorodásának bizonyítéka ez a vers. A külvilág adta rossz közérzethez járult feleségének az egész létét-lényegét kiegészítő költőasszony, Szécsi Margitnak hosszan tartó súlyos betegsége is. Műfaja: filozófiai dal, modern dal, dalformájú költemény. Tartalmi besorolása, típusa szerint ars poetica és a szenvedélyes szeretet költeménye. A vers utolsó gondolata jelenik meg címként, így mintegy keretbe zárják a szöveget. A legfőbb emberi érték, a legnemesebb, legtisztább érzés, a szerelem megmentése a kérdés. Érdekessége, hogy bár kérdő mondat, még sincs a végén kérdőjel.

Szerkezete • A költemény komponálási elve: fokozó felépítés, csattanószerű lezárás. A költő saját szerepéről vall egy kérdéssorozat (hat kérdő és egy felkiáltó mondat) formájában. Mindegyik kérdés a költő aggodalmát fejezi ki: ki menti át a jövőbe az élet és az erkölcs értékeit, ha ő már nem lesz? Ki folytatja az általa megkezdett munkát? Mi lesz a világgal, ha kivesznek belőle a legfontosabb értékek? Két egységre tagolódik, a *Létem ha végleg lemerült* sor szeli ketté a szöveget:

I. egység: a kérdések a természeti képektől vezetnek eszmei régiókba:

1. sor: A költemény első szava a *Létem*. A költészet a lét értékeiről vall általában is. Ezeket az értékeket költői képek hordozzák a versben.

2. sor: a természet és a költészet közös jelképe rejlik a *ki imád tűsők-hegedűt?* sorban.

3. sor: az élet szenvedélyes szeretetét fejezi ki a *Lángot ki lehel deres ágra?* sor.

4. sor: önfeláldozásra utal a *Ki feszül föl a szivárványra?* sor, a szivárvány itt egyúttal a szépség jelképe is.

5–6. sor: a szerelem rejlik a *Lágy hantu mezővé a szikla- / csípőket ki öleli sírva?* képekben.

7–8. sor: a népköltészethez nyúl vissza a *Kőműves Kelemenné* című népballadára emlékeztető kép: *Ki becéz falban megeredt / hajakat, verőereket?*

9–10. sor: a hitről vallanak a *S dúlt hiteknek kicsoda állít / káromkodásból katedrális?* sorok.

Az ebben az egységben elhangzó kérdések olyan feladatokra vonatkoznak, melyek csak metaforikusan értelmezhetők: a költő, a költészet nélkülözhetetlen, tovább kell adni a tudást, hogy folytatása legyen. Az aggodalom nőtton-nő: talál-e méltó utódot a feladatra?

II. egység: a lírai én kérdései felszólításokká válnak, erkölcsi parancsot mondanak ki. Két alapérték szembesül: a jó és a rossz, az élet és a halál.

11. sor: megismétli a felütésben elhangzó, az elmúlás fájdalmát kifejező feltételes mondatot.

12. sor: már nem kérdez a beszélő, hanem állítja, hirdeti a küldetést *ki rettentí a keselyűt!*, a dögmadarat, a halált, a gonoszságot. A keselyű egyben utalás az alkotást jelképező Prométheusz legendára, a kép a hősiességre is utal.

13–14. sor: a szerelem, a gyermek és minden érték átmentése a jövőbe: *S ki viszi át – ki menti át, mint kutya a kölykét, életét kockáztatva – fogában tartva / a Szerelmet a túlsó partra!* A kölykét mentő állatok példájával utal a jövőért vállalt felelősségre. A szerelem az élet forrása, maga a költészet, az emberi lélek, érzés, az emberség és mindaz, ami értéket jelent és veszélyben van. A két világ közötti átmenet forrongását érzékeli a beszélő, mert a *túlsó part* az ismeretlen jövőt is jelentheti. Mintha az idő folyóját úszná át a költő, a történelmét, vagy az élet-halálét.

Alap gondolata, üzenete • A költői feladatok időtlenek, mindent túlélők – ha van folytató, ha van méltó utód. Nagy László emiatti aggodalmát, s egyszersmind bizakodását fejezi ki. Lesz majd valaki, aki ugyanazt vallja, mint ő: a költő arra hivatott, hogy átmentse időről időre azt, ami állandóan jelen kell, legyen a világban: legfőképpen a Szerelmet. A szerelem, mint a legnagyobb kincs jelenik meg versében. Nem

véletlen, hogy a leggyakrabban idézett Nagy László-vers ez: tömörsége, feszültsége mindenkit megfog, kérdései elgondolkodtatnak. A személyes és az emberiségszintű életigenlés reprezentatív verse a *Ki viszi át a Szerelmet*, ugyanakkor ars poetica is. A költő feladata: a teremtő cselekvés, az élet értékének őrzése, átmentése, erkölcsi tartás és hit – minden rossz tapasztalat ellenére – az emberben.

Hangulata, hangneme • A kérdések aggodalomról, kétségekről árulkodnak, az utolsó paranccsá váló kérdés azonban a bizakodás jele. Patetikus hangnemű, az ars poeticának megfelelően emelkedett. Nyelvi kifejezőeszközök: kérdő mondatok sorozata. Rövidsége ellenére (14 sor, mely a shakespeare-i szonettformát idézi) rengeteg információ van benne. A költemény egy alárendelő tagmondatból kezdődik, majd utána ennek fölérendeltjei követik egymást, így teremt feszültséget az olvasóban, hallgatóban. Az alárendelt tagmondat ismétlése után ugyanígy következik annak fölérendeltje. Alapellentét a versben az elmúlás és az értékek megtartása, megmaradása, megőrzése. Az ellentétben kívül az ismétlődő mondatszerkesztés, ismétlődő mondat, ismétlődő kötőszó, gondolatrítmus és mondatpárhuzam jellemző a versben.

Képek • A vers metaforák sorából áll: a *szivárvány*, a *keselyű*, a *tücsök-hegedű* – mind csak ebben a szövegben nyernek sajátos értelmet, jelentést. Utalnak az alkotó, teremtő, sokszínű költői munkára, a küzdelemre, míg valami megszületik az üres szavakból, értelmetlen hangsorokból. Felfedezhetünk távolabbi kapcsolatokat is a népköltészetből és a görög mitológiából. A *dúlt hiteknek kicsoda állít / káromkodásból katedrális* az ember megcsúfolt hitére utal. A költőnek az új rendbe vetett bizalma megrendült, de hite 1956 után sem veszett el, hanem szenvedélyes tiltakozásra ösztönözte a költőt. A *káromkodás* és a *katedrális* – egyébként alliteráló hangzása is kifejezi az ellentétet.

Versformája, verselése • Időmértékes verselésű, jambus és anapesztus a jellemző versláb. Rímelése: páros, a sorok 8/9 szótagosak. Stílusa: romantikus, mítoszi. Érdekessége a versnek, hogy szinte teljes egészében szállóigévé lettek a sorai.

1. Mikor keletkezett a *Ki viszi át a Szerelmet* című vers? **2.** Határozd meg a műfaját! **3.** Hogyan bizonyítanád a vers retorikai felépítettségét? **4.** Hol veszel észre ismétlődést? Mi ennek a szerepe? **5.** A versben feltett kérdések szerinted miért tűnnek állításoknak? Milyen jelét látod ennek?

◆ **6.** Hol jelölnéd ki a vers gondolatmenetében a fő fordulatot? **7.** Milyen ellentétek fejeződnek ki az egyes képekben? **8.** Értelmezd a vers utolsó négy sorát!

▣ **9.** Egyetlen mondatban hogyan fogalmaznád meg a vers mondanivalóját? **10.** Mi a szerepük a metaforáknak a versben?

ÖSSZEGZÉS • Nagy László „már életében megtestesítette az olvasóközönség számára az eszményi magyar költőt: művészetében erkölcs és esztétikum, személyes élmény és egyetemes távlat, emberi hitelesség és szigorú koritélet példaszzerű egységét tudta megteremteni. Magasrendű művészi élményt és etikus magatartást segítő és követő erkölcsi erőt egyszerűen adott.” (Görömbei András)

Irodalomelméleti ismeret

A hosszúvers • Egy verstípus, mely mindenekelőtt a vers terjedelmére utal. Műfajilag a líra és az epika határán van: az epikumot nagyfokú líraiság szövi át. Általános sajátossága e műveknek a világgép-magyarázat igénye, az összefoglaló jelleg. Egy modern kori felosztás megkülönböztet rövid, félhosszú és hosszú verset. Ez az osztályozás három szempontot vesz figyelembe: a terjedelmet, a szerkezetet, valamint a tömörítés mértékét és módját. Ezek a tulajdonságok a versek minden más elemére is hatással vannak: a gondolatok, az érzelmek kifejtettségére, az epikus és lírai részek arányára és viszonyára stb. Mivel a világ polifonnak mutatkozik, s csak feloldhatatlan ellentétpárokkal írható le hitelesen, erőteljes e művek drámaisága. E léthelyzet az alkotók számára már nem ábrázolható a korábban általuk is művelt, leíró jellegű lírai realizmussal, a kijelentő, reflektáló tárgyiasság helyét az áttetsző világmagyarázat hiteltelenné válása után átveszi a látomásos-szimbolikus-mítoszi jelleg. Nem a művészi alkotás válik ez által irracionálisabbá, hanem a valóságnak a rációt megcáfoló-megcsúfoló vonásai épülnek be a költői művekbe. A hosszúversek jól szemléltetik a poétikai forradalom verstani újításait is. Nagy László számára a költészetünkben élő ritmusrendszerek további egyneműsítése a cél. A nemzeti versidomra, az ütemhangsúlyos versre rámintázza annak szabadabb változatát, a tagoló verset, de az időmértékes ritmusokat is. A hosszúvers uralkodó sortípusa a felező tizenkettesre emlékeztető, de annál terjedelmesebb sorfaj, kötetlen szótagszámmal, de erős cezúrával. A sorok ütemszáma sem feltétlenül azonos, általában 3–4–5 ütem található egy sorban, az ütemek szótagszáma eléri az 5–6 szótagot is.

Tipikus hosszúvers Juhász Ferenc *A szarvassá változott fiú*, Weöres Sándor *Mária mennybemenetele* stb. A hosszúversek mintapéldái Nagy Lászlót dicsérik: *Gyöngyszoknya*, *A vasárnap gyönyöre*, *Rege a tűzről és a jácintról*. *A Zöld Angyal*, *Menyegző*.

polifónia – (gör. 'sokhangúság', 'többszólamúság') – zenei műszó; az irodalomban a mű komponenseit, rétegeit, szintjeit, kifejezőeszközzeit, eljárásait tekintik szólamoknak, amelyekből a különféle alkotóelemek egyidejűleg, egymásnak ellenpontját képezve fejtik ki esztétikai hatásukat.

ráció – 1. ész, értelem, józan ész; 2. érv, ok, ésszerű magyarázat.

irracionális – ésszerűtlen, logikátlan.

A XX. SZÁZADI SZÉPPRÓZA

A magyar szépprózát a XX. század első harmadára az irányzatok sokszínűsége jellemezte, és a 30-as évektől jó esélyei voltak a világirodalmi áramlatokhoz való felzárkóztatásra. A 40-es évek közepén egy korszerűsített realiztikus közlésforma vált uralkodóvá, amely korlátozta a klasszikus mindentudó elbeszélői nézőpontot, műfaji változataiban jelen voltak az *esszéisztikus-intellektuális* (Németh László, Márai Sándor), a *zsáneres* (Tamási Áron), illetve a *beszámoló-tudósító-szociográfiai* (Illyés Gyula) prózaformák.

Az 1945-től 1948-ig tartó időszakban a 30–40-es évek epikus hagyományai továbbra is meghatározóak voltak, s e pár évben született néhány, a magyar epikai modernséget képviselő alkotás. Németh László regényírása a népiség hagyománya felől közeledett egy korszerűbb lélektani realizmus felé, Márai Sándor pedig a Kosztolányi Dezső hagyományozta polgári klasszikus modern prózairás jelentős folytatója lett. A polgári-liberális világlátású irányzat, amely értékszemléletének középpontjába az egyéniséget állította, Márai emigrációjával megszakad, és Ottlik Géza prózavilágát leszámítva eltűnik a következő negyven év magyar irodalmából. A polgári elbeszélés klasszikus esztétista (nyugatos) hagyományaitól eltérő – a modern európai epika eszköztárához közelítő – irányt vett a 40-es évek közepén az *Újhold* körül csoportosuló írók egy részének prózája: Mándy Iván, Mészöly Miklós.

A 60–70-es években a magyar epika a világszerű, realiztikus megjelenési formák megtartásával tett kísérletet a modernizációra. Korlátozta a XIX. századi realizmus teljességigényét, a játéktér világmetszetekre szorítkozott, felszámolta a mindentudó elbeszélő illúzióját, megnövelte a belső tér (tudat) és a kihagyásos időszerkezetek jelentősége. A lélektani megjelenítés a külső és a belső nézőpontok váltogatását eredményezte, az irónia távolságtartást és árnyaltabb értelmezést tett lehetővé. A hangsúlyos tárgyilagosság lemondott a befogadói magatartás befolyásolásáról. Ugyanakkor a változás nem lépte túl a XIX. századból hagyományozott ok-okozatosságban előrehaladó elbeszélés kereteit. Ennek a prózairánynak három típusa jelentkezett a 60–70-es évek epikájában.

A *lélektani regény (elbeszélés)* elemző igénnyel irányult egy-egy hős értékmagatartásának megjelenítésére. A hősök tudat felőli megformáltsága mellett megmaradt a külső megítélhetőség, ennek következtében megjelent a többértelműség lehetősége (Németh László, Szilágyi István, Gion Nándor).

Az újnépies indíttatású *tárgyias, korkritikával élő ábrázolásmód* kérdésirányai a társadalmi elnyomorosodás, az életforma, a közösség, a gondolkodásmód és az erkölcs problémáira vonatkoztak (Illyés Gyula, Cseres Tibor, Sarkadi Imre, Sánta Ferenc).

Az *önéletrajzi vallomások* jelenlétét az a történelmi helyzet indokolta, amely a kisebbségekben élő olvasótábor létében veszélyeztetve

választott el az anyaországtól és annak kultúrájától. Alkotói olyan tanúságtétel szándékával lépnek fel, amelyben a beszélő a megszólítottakkal érdek- és sorsközösséget vállal (Sütő András).

MÁRAI SÁNDOR (1900–1989)

Márai Sándor budai lakásának erkélyén

A *magyar polgárság írójaként* számon tartott Márai Sándor már a 30-as években egyike nemzedéke elismert íróinak, mégis, második és végleges emigrációjától tudatosan és következetesen kiiktatták a kultúrpolitikusok műveit a hazai szellemi életből, s nevét is haláláig alig ejtették ki. Nemcsak emigráns létének és következetes bolsevizmusellenességének köszönhető ez, hanem annak is, hogy ő volt a létező valóságos és elképzelt ideális magyar polgárság legkövetkezetesebb irodalmi képviselője

ÉLETÚTJA

Gyermekkora, ifjúsága • Kassán született 1900. április 11-én Márai Grosschmid Sándor néven. Szepességi német családból származott, apja tehetős ügyvéd és városi tanácsnok volt Kassán. Az ifjú Márai Kassán, Eperjesen, Gödöllőn és Budapesten végezte középiskolai tanulmányait, később Budapesten előbb a jogi, aztán a bölcsészkar hallgatója lett. 1919-ben Lipcsében tanult újságírást, majd ismét bölcsészhallgató lett Frankfurt am Mainban és Berlinben, de oklevelet nem szerzett. Közben német lapoknak dolgozott, köztük volt a *Frankfurter Zeitung*, a kor egyik legrangosabb újságja.

Házassága • 1923-ban feleségül vette a Kassáról érkező Matzner Ilnát (1899–1986). Még abban az évben Párizsba utaztak, és hét esztendőn keresztül éltek ott. Közben 1926-ban hosszabb utat tett a Közel-Keleten az *Újság* című lap megbízásából.

Budapest • 1928-ban költöztek haza. Ekkor kapcsolódott be az irodalmi életbe. Sokat írt, egyike lett a legismertebb szerzőknek. Szemléletmódja liberális, politikai nézetei is határozottak, de nem csatlakozott egyetlen irodalmi irányzathoz sem. Mindennél fontosabbnak tartotta a szellemi függetlenséget. Ebbe is Kosztolányi örököse volt, akinek halála után a *Pesti Hírlap* állandó tárcaírója lett. Hitler hatalomra jutása és a németországi események azt a meggyőződést keltették benne, hogy a polgári liberalizmus halálos sebet kapott.

1945 után bizalommal figyelte a változásokat, de hamarosan a kommunisták részéről egyre gyakoribb és egyre közönségesebb támadások érték, a németek szövetségeseinek nevezték őt, aki az egyik legkövetkezetesebb

antifasiszta szerző volt. Könyveinek bezúzása után pontosan látta, hogy íróként halálra ítélték, ezért 1948-ban végleg elhagyta Magyarországot.

Emigrációban • Előbb Svájcba utazott, majd két évig Olaszországban élt, végül New Yorkban telepedett le. Az 1956-os események nagy reményekkel töltötték el. Münchenbe repült, onnan akart hazajönni, de a szovjet csapatok már akkor bevonultak Magyarországra. Minden reményét elveszítette, hogy hazatérjen. 1957-ben amerikai állampolgár lett. Feleségével és fogadott fiával 1979-től a dél-kaliforniai San Diegóban élt. A 80-as években már lehetővé vált, hogy könyveit Magyarországon is kiadják, de ő nem járult hozzá műveinek megjelentetéséhez. Megfogadta, hogy amíg Magyarországon megszálló csapatok tartózkodnak, s nem lesz demokratikus választás, addig műveinek kiadásához és előadásához nem járul hozzá. Utolsó éveit teljesen magányosan, visszavonultságban töltötte, miután 1986-ban felesége és nemsókára fia is meghalt. Szegényes körülmények között, egyre betegbben tengette életét. Bár tudott az itthoni változásokról, egészségi állapota miatt már szó sem lehetett a hazatérésről. 1989. február 21-én önkéntesül vetett véget életének. Hamvait kívánságára a Csendes-óceánba szórták. Egyidős volt a századdal. 1990-ben a Magyar Köztársaság posztumusz Kossuth-díjjal jutalmazta.

MUNKÁSSÁGA

Első írói korszaka • Márai írói szemléletének kialakulására mindenképp előtérbe kerülnek Kosztolányi Dezső és Thomas Mann munkássága volt kiemelkedő hatással. Mannel 1935-ben személyesen is találkozott.

Első verseskötete *Emlékkönyv* címmel 1917-ben Kassán jelent meg, ezt követte négy évvel később az *Emberi hangok* című versgyűjtemény, amely szintén Márai szülővárosában látott napvilágot. 1922-ben Kassán *Panaszkönyv* című novelláskötettel jelentkezett, majd 1924-ben már Bécsben látott napvilágot *A mészáros* című bűnügyi történet. Ebben az időszakban több fordítása is megjelent, melyek közül kiemelkedik Schnitzler *Szavak komédiája* című műve, melyet magyarul 1920-ban publikáltak Budapesten.

Az első olyan könyve, amelyet a későbbiekben is magának vallott, az *Istenek nyomában* (1927) című, közel-keleti tapasztalatairól beszámoló útirajza. Némi fenntartással figyelte ezt az ősi világot, melyet fokozatosan a maga képére kezdett formálni az elgépiesedő civilizáció. Sok vonatkozásban szinte előrevetítette Márai a Közel-Kelet mai helyzetét.

A zendülők (1930) című regénye a világháborúról és a kamaszkorról szól. Mindkettő kilépés a bizonyosságból a bizonytalanságba, a rendből a zűrzavarba, elmozdulás, melynek következtében a bensőséget otthontalanság váltja fel. Az író egymás tükörképeként értelmezi a felnöttek háborúját és a kamaszok céltalan játékait.

Egy magyar fiatalember hányódásait mutatja be a háborút követő zűrzavarban az *Idegen emberek* (1930) című kétkötetes regény. Az emigráció

ráns életérzés idegenségét jeleníti meg Márai. Következő regénye *A sziget* (1934), majd fő műve szintén ebben az évből a felvállaltan önéletrajzi ihletésű *Egy polgár vallomásai*. A következő években Márai nagyfokú termékenységgel írt. Kiváló forma, arányérzék, finom, hajlékony nyelv, remek atmoszférateremtés jellemzik alkotásait. 1937-ben jelent meg *A féltékenyek* című regénye, melyben élesen elválnak egymástól az idő különféle síkjai: a történelmi és a személyes, az egyéni. Fontos szerephez jut itt a végzet, az eleve elrendelés, valamint a *Biblia*. Mély beleéléssel kelti életre Krúdy világát a *Szindbád hazamegy* (1940) című regényében. Casanova bolzanói kalandjait meséli el a *Vendégjáték Bolzanóban* (1940).

Márai már ekkora kialakította a maga jellegzetes előadásmódját, melynek lényege az egymást követő monológokból álló párbeszéd. Ezt a regényírói technikát mesterien alkalmazta *A gyertyák csonkig égnek* (1942) című művében. 1943-ban, a II. világháború alatt kezdte írni másik jelentős művét, a *Naplót*, amelyen élete végéig dolgozott, és amely végül több kötetnyire terebélyesedett ki. Részben már az utókorra tekintve értelmezte saját művészetét, szembeszállva a tömegkultúrával, a reklámmal és a giccsel, különös erővel fogalmazva meg életének vezérgondolatát: *a művész sosem lehet áruló*. Naplói nem életrajzi eseményeket rögzítenek elsősorban, hanem szellemieket és még inkább azok reflexióit. 1946-ban *Medvetánc* címmel jelent meg karcolatgyűjteménye, melyben a maga módján megpróbálta visszaállítani a fogalmak értékrendjét. 1947-ben adta ki a *Sértődöttek* című regényét, amelynek harmadik kötetét bezúzták. Ebben a regényében Márai az írók felelősségére utal, szerinte csak az írók menthetik meg Európát, mert csak az írók képesek titokzatos kapcsolatot létesíteni az anyanyelvvvel, a nemzettel és a legyőzhetetlen művészettel.

Márai Sándor az erőszakos hatalommal szemben a színpad szavát választotta, hogy védje az egyén, a szabad emberi társulás jogát és méltóságát. Első drámája a *Kaland* 1940-ből. *A kassai polgárok* (1942) című drámája a polgárerkölcshimnusz. Gyönyörű, képekben gazdag nyelven szól a polgári tisztességről, a városhoz, a munkához, a feladathoz hű magatartásról. *A gyertyák csonkig égnek* című regényből is készült drámaaváltozat. Márai első korszakában írt művei megteremtették a folytonosságot Kosztolányi, Krúdy és a harmadik nemzedék írói között.

Második alkotói korszaka • Az emigrációban írt regényeiben elsősorban azt vizsgálta, milyen az, amikor egy világkép összeomlik. Regényvilágának központi motívumai: a rosszat az emberiség kezdetől fogva magában hordja, és csak a mítosz sugárzásában vagy a művészetben oldhatja fel. A tiszta, nagy eszméket a hétköznapi élet megcáfolja és bepiszkítja, de ezeket leküzdhetjük a virtuális világban: a *Béke Ithakában* (1952), *San Gennaro vére* (1965), *Ítélet Canudosban* (1970), *Rómában történt valami* (1971), *Erősítő* (1975), *Judit... és az utóhang* (1980) című műveiben. *A Harminc ezüstpénz*-ben (1983), élete utolsó regényében a kiemelkedő tehetség és a tömeg kapcsolatának kérdésével vívódott.

A háború utáni évek tragikus magyar történéseinek hiteles krónikáját nyújtja a *Föld, föld* című emlékezésbe öltöztetett esszészorban. Válogatott verseit és hangjátékait *A delfin visszanézett* (1978) című kötetben gyűjtötte egybe.

Két drámát is írt ebben a korszakában: *Egy úr Velencéből* (1960) és a *Jób... és a könyvét* (1982).

1. Milyen kapcsolatban vannak Márai Sándor életével az alábbi helynevek: Kassa, Budapest, Frankfurt, Párizs, Berlin, Svájc, Olaszország, New York, San Diego? **2.** Melyek Márai Sándor főbb regényei? **3.** Melyek Márai Sándor naplói? Miért jelentősek? **4.** Hogyan vall művészi céljáról egyik naplójában? **5.** Mi a központi motívuma regényvilágának az emigrációban? **6.** Említs néhány regénycímet ebből a korszakból! **7.** Mit teremtettek Márai művei a *Nyugat* első és harmadik nemzedéke között?

házi feladat **1.** Nézzétek meg a 2005-ben készült Mária Sándor utolsó éveit bemutató játékfilmet! Benyomásaitokat vitassátok meg!

Egy polgár vallomása

Keletkezése • Márai Sándort országos híró és divatos íróvá életének fő műve, az *Egy polgár vallomásai* tette. Hosszabb ideig készült rá, izgatta a vállalkozás, hogy szülővárosáról, gyermekkoráról, első élményeiről könyvet írjon. Nagy hatással volt rá Thomas Mannon kívül Oswald Spengler *A Nyugat alkonya* című műve, amely szerint a polgári világrend és a kultúra a végéhez közeledik. Márainak sem voltak illúziói a polgári léttel kapcsolatban, ennek ellenére mindvégig kitartott a polgári eszményrendszer mellett. A nehézségek ellenére sem tagadta meg írói, mégpedig a polgári írói hivatástudatot, és csak addig becsülte meg a polgárt, amíg az alkotásra is képes volt, és nem kizárólag az értékek megőrzésére. A polgárság írójaként kötelességének tartotta, hogy megörökítse a polgárság világát, a polgárság által teremtett értékeket: *Aki ma ír, mintha csak tanúságot akarna tenni egy későbbi kor számára ... tanúságot arról, hogy a század, amelyben születtünk, valamikor az értelem diadalát hirdette, ... s hitt a szellem ellenálló erejében, amely fékezni tudja a csorda halálvágyát.* A regény két kötetből áll. Az első, önmagában is megálló kötet a magyar széppróza legnagyobb remekműve közé tartozik, a második kötet műfaji tekintetben is különbözik tőle, és esztétikai szinten is alább esik. 1934–1935-ben írta a regényeket.

Műfaja • Emlékirat, önéletrajz, vallomás, de az első részben társadalomrajz is van. Típusát tekintve életrajzi, nevelődési, fejlődési regény. Címe utal a legszemélyesebb epikai műfajok egyikére. Témája: a polgári magatartás és a kulturális hovatartozás kérdéseinek tisztázása, az író-polgár vallomása arról, mit jelent a XX. század elején polgárként írni és gondolkodni.

Szerkezete • Két részből áll.

I. kötet: az író kitöréséről, emberré válásáról szól.

1. A ház és lakói, a lakás, a város.
2. A család, az ősök, a rokonok.
3. Az iskola, a tanárok, a fiúk.
4. Az elbeszélő lázadása, az első pesti tanév, 1914 nyara.

II. kötet: az elszakadási vágy hiábavalóság, mert a múlttól elszakadni nem lehet.

1. Keret: utazás Párizsba. Németországi évek. Leipzig, Frankfurt.
2. Németországi évek: Berlin. Házasság.
3. Párizsi évek. Olaszországi hónapok.
4. Utazások: Damaszkusz, London, Genf. Hazatérés Budapestre, egzisztenciateremtés. Az apa halála.

Az egyes részek 11–12 fejezetre tagolódnak, igen arányosan: egy-egy fejezet általában 3–4 könyvoldalny.

Elemzés, értelmezés • A két kötetből álló regény a magyar vidéki polgárváros, Kassa életéről, az író családjáról és a maga ifjúkori eszmélődéséről, Európa-járásáról és hazatéréséről, íróvá éréséről rajzol tablót. Márai azonban nem csak saját életútját, saját családját rajzolja meg, egy réteg helyzetének, kultúrájának és magatartásának változásait is bemutatja. Mindezt olyan módon jeleníti meg, hogy a megjelenítő – örökségén, környezetén, kapcsolatain – keresztül szembenéz saját emberi lényének, értékrendjének és céljainak kérdésével.

Az első kötet a szülői ház minden részletre kiterjedő bemutatásával kezdődik. Márai állóképszerűen írja le gyermekora legfontosabb helyszíneit és a mindennapi eseményeket. Szigorú erkölcsű, német származású családban nő fel, ahol mindennek megvolt a rendje. Folyékonyan beszél németül, bár anyanyelve magyar, s büszke arra, hogy németségüket őrző ősei milyen nagy számban vettek részt a 48-as magyar szabadságharcban. Családjának bemutatásával megismerheti az olvasó a polgárságon belüli tagoltsággal, a szorgalmas mesterember-polgároktól a feladatukat értő hivatalnok-polgárokon át a széles tájékozottságú polgári értelmiségig. A biztos kiérlelt tudás, szerény, de nem szegényes életvitel, az alkotó munka szeretete jellemzi ezt a réteget. Tulajdonképpen bizonyos nosztalgiával jeleníti meg az író a polgári világot, az életideált, de ehhez a nosztalgikus érzéshez mindig társul egy határozott távolságtartás is. Közeli s távoli rokonainak bemutatásakor is megfigyelhető bizonyos beleélés, de elhatárolódás is. Például Dezsőt, aki mészárosnak állt, meleg humorral rajzolja, Ernőt, a nagy zenészkarierről álmódzó lokálgongoristát groteszk tragikummal, Zsüli tantit, a regényíró gyöngye iróniával mutatja be. Gizellát, aki a folyamórral *megcsinálta a szerencsáját*, bohózzati tréfával, a szélhámos ezredesfi Bercit megvető szatírával, a paptanár harcát a gyerekek szeretetéért borzongóan érzelmes megértéssel, a híres jogtudós nagybácsi szuverenitását csodálva, megértve, megítélve és elhárítva mutatja be. A kamaszodó fiú (Márai) látja a társadalmi igazságtalanságokat, az úri-polgári lét különállását, ösztönös rideg önzését is. A cselédekkel

együttérez, felháborítja kiszolgáltatottságuk: ...*minden emberi méltóságon esett sérelem megaláz minden embert*. De neki e megaláztatáson túl semmi baja, mégis fellázad, előbb az iskolai lelkiatya, majd a szülői ház ellen. Tizennégy éves korában elszökik otthonról, napokig vándorol, bujkál, míg a riasztott csendőrök el nem fogják. Erről a kitérés kísérletéről, az emberré válásról szól az első kötet. Ezt a gyermekkori szökést elemezve Márai eljut az általánosításig: *Nem tartozom senkihez. Nincs egyetlen emberem, barát, nő, rokon, akinek társaságát hosszabb ideig bírnám, nincs olyan emberi közösség, céh, osztály, amelyben el tudok helyezkedni; szemléletemben, életmódomban, lelki magatartásomban polgár vagyok, s mindenütt hamarabb érzem otthon magam, mint polgárok között*. Később megszokta ezt az állapotot, az állandó otthontalanság természetes volt számára, az egyedüllétben, a magányban érzi magát szabadnak.

Márai átélte és megörökítette egy olyan nemzedék sorsát, mely eltömegedésével, hatalombirtoklásával elkényelmesedett, eltompult, eltunyult, alig akadtak már céljai, és elképzelései megvalósítása érdekében semmit sem tesz. Vagyis máris rálépett a hanyatlás útjára. Márai sajnálja a régi polgári közösségek széthullását, de tudja, hogy ez a világ a teljes individualizáció (az egyéniség bálványozása) felé halad, vagy pedig a tömeggé süllyedés felé.

A második regény 1923-ban folytatja a történetet. A néhány kimaradó év eseményeit Márai *A zendülők* című regényében írta meg, amelyet később a *Garrenek műve* címét viselő regénysorozatába illesztett bele. Az *Egy polgár vallomásai* második kötete a polgárság céltalanságát mutatja be, amit az első kötet zárójelenetében történtek, valamint az azután következő események váltottak ki. A háború immár mindenkiből kiölte a lelkesedést, a tenni akarás csíráját is, és eluralkodott a bizonytalanság. A fiúk lopnak és hazudoznak, az ő viselkedésük pontosan érzékelteti a magyar társadalom, ezen belül is elsősorban a polgárság állapotát.

A második regény az igazi nevelődési, fejlődési regény, mert arról szól, miként formálódik egy polgár a XX. században a külső és belső erők hatására, s mindenféle ellenkező előjelű hatás ellenére miként válik képessé arra, hogy rátaláljon arra az útra és hivatásra, amelyen, és amellyel önazonosságát érezheti és kifejezheti, azaz felnőtte, íróvá, polgárrá, európaivá és magyarrá válhat. Az íróvá formálódás esztendeiben folyamatosan foglalkoztatja az elbeszélőt az élet és az irodalom kapcsolata. Az ifjú újságíró az életet kereste, a szenzációt, az érettebb alkotó már úgy gondolta, hogy *az élet az író számára gyanús anyag, s csak módjával, preparált állapotban lehet felhasználni belőle valamit*. Az írás – egy életmód. Hosszú évekig tartott, amíg egy belső hang hatására eldöntötte, hogy szépíró lesz. Az írást erkölcsi magatartásnak tekinti annak ellenére, hogy látja *Az irodalom elvesztette erkölcsi hitelét... Az író nem avatkozhat többé a kor szándékába, meghallgatták, megtapsolták s elfeledték, mint a mutatóanyag produktóját*. Az, hogy polgárnak született nem anyagi előnyöket jelent számára, hanem szellemi és erkölcsi értéket lát benne.

A mű zárófejezete egyértelműsíti, hogy 1933 a mélypont: a fasiszmus hatalomra jutása véglegesítette a XIX. századi fejlődésivű és biztonság tudatú rend felbomlását. *Aki ma ír, mintha tanúságot akarna tenni egy későbbi kor számára... tanúságot arról, hogy a század, amelyben születünk, valamikor az értelem diadalát hirdette. Az utolsó pillanatig, amíg a betűt leírnom engedik, tanúskodni akarok erről: hogy volt egy kor és élt néhány nemzedék, amely az értelem diadalát hirdette az ösztönök felett, s hitt a szellem ellenálló erejében, amely fékezni tudja a csorda halálvágyát.*

Az igazi polgár mindig európainak tartja magát, s amikor az elbeszélőnek végre sikerül igazán európainak éreznie magát, rádöbben, hogy választott hivatását igazán csak szülőhazájában és anyanyelvén gyakorolhatja, hazajön, végérvényesen vállalva ezzel magyarságát.

A mű záró részében összefutnak a fejlődésregény szálai: az elbeszélő íróvá lett, európaivá, magyarrá, öntudatos polgárrá és édesapjának halála után végérvényesen felnőtté is.

Alapgondolata • Az *Egy polgár vallomásai* ékes magyar nyelvezettel íródott, egyes szám első személyben. A könyvek történevezetése nem lineáris, az író gyakran csapong a gyermekkor emlékei között. Az egyes felelevenített emlékeket viszont nem minősíti, nem állít fel sorrendet közöttük, valamennyi szerves részét képezi az egésznek. Márai Sándor nagymestere volt a környezetleírásnak, a külsőségek ábrázolásának, ami még tovább növeli a kötet olvashatósságát. Az író célja ezzel a művel azonban nem elsősorban a szórakoztatás, hanem a polgári értékekre való figyelemfelhívás, a hivatás melletti végleges elkötelezettség, az örök humanista értékek őrzése és mentése.

1. Mit tudsz az *Egy polgár vallomásai* című regény keletkezéséről?
2. Kik hatottak Márai Sándorra? Nevezd meg Thomas Mann művének a címét!
3. Hány részre tagolódik a regény? Van-e különbség a két könyv között?
4. A könyv címe joggal foglalja-e magában a vallomás megjelölést?
5. Saját életútja mellett melyik réteg helyzetét rajzolja meg Márai Sándor?
6. Sikerül-e az elszakadás a főhősnek a polgári életideáltól?
- ◆ 7. Értelmezd: bensőséggel, nosztalgikus együttérzéssel jeleníti meg Márai a polgárságot, de ehhez mindig társul egy határozott távolságtartás! Miért?

1. Fogalmazd meg, mit jelent az európaiság mai világunkban?

Halotti beszéd

Látjátok, feleim, szem`tekkkel mik vagyunk
Por és hamu vagyunk
Emlékeink szétesnek, mint a régi szövetek.
Össze tudod még rakni a Margitszigetet? ...
Már minden csak dirib-darab, szilánk, avitt kacat
A halottnak szakálla nőtt, a neved számadat

Nyelvünk is foszlik, szakadoz és a drága szavak
 Elporlanak, elszáradnak a szájpadat alatt
 A „pillangó”, a „gyöngy”, a „szív” – már nem az, ami volt
 Amikor a költő még egy család nyelvén dalolt
 És megértették, ahogy a dajkaéneket
 A szunnyadó, nyűgös gyerek álmában érti meg
 Szívverésünk titkos beszéd, álmunk zsványoké
 A gyerekek T o l d i-t olvasod és azt feleli, o k é
 A pap már spanyolul morogja koporsónk felett:
 „A halál gyötrelmei körülvettek engemet”
 Az ohioi bányában megbicsaklik kezed
 A csákány koppan és lehull nevedről az ékezet
 A tyrrheni tenger zúgni kezd s hallod Babits szavát
 Krúdy hárfája zengi át az ausztrál éjszakát
 Még szólnak és üzennek ők, mély szellemhangokon
 A tested is emlékezik, mint távoli rokon
 Még felkiáltasz: „Az nem lehet, hogy oly szent akarat...”
 De már tudod: igen, lehet... És fejtet a vasat
 Thüringiában. Posta nincs. Nem mernek írni már.
 Minden katorga jeltelen, halottért sírni kár
 A Konzul gumit rág, zabos, törli pápaszemét
 Látnivaló, untatja a sok okmány és pecsét –
 Havi ezret kap és kocsit. A Mistress s a baby
 Fénykép áll az asztalán. Ki volt neki Ady?
 Mi volt egy nép? Mi ezer év? Költészet és zene?
 Arany szava?... Rippli színe? Bartók vad szelleme?
 „Az nem lehet, hogy annyi szív...” Maradj nyugodt. Lehet.
 Nagy hatalmak cserélnek majd hosszú jegyzékeket.
 Te hallgass és figyelj. Tudjad, már él a kis sakál
 Mely afrikai sírodon tíz körmével kapál
 Már sarjad a vadkaktusz is, mely elfedi neved
 A mexikói fejfán, hogy ne is keressenek
 Még azt hiszed, élsz?... Nem, rossz álom ez is.
 Még hallod a hörgő panaszt: „Testvért testvér elad...”
 Egy hang aléltan közbeszól: „Ne szóljon ajakad...”
 S egy másik nyög: „Nehogy ki távol sír e nemzetem...”
 Még egy hörög: „Megutálni is kénytelen legyen.”
 Hát így. Keep smiling. És ne kérdjed senkitől, m i é r t?
 Vagy: „Rosszabb voltam mint e z e k?...” Magyar voltál, ezért.
 És észet voltál, litván, román... Most hallgass és fizess.
 Elmúltak az aztékok is. Majd csak lesz, ami lesz.
 Egyszer kiás egy nagy tudós, mint avar lófejet
 A radioaktív hamu mindent betemet
 Türd, hogy már nem vagy ember i t t, csak szám egy képletben
 Türd, hogy az Isten túri ezt s a vad, tajtékos ég

Nem küld villámot gyűjtani, hasznos a bölcsesség
 Mosolyogj, mikor a pribék kitepi nyelvedet
 Köszöni a koporsóban is, ha van, ki eltemet
 Őrizd eszelősen néhány jelződet, álmodat.
 Ne mukkanj, amikor a b o s s megszámlolja fogad
 Szorongasd még a bugyrodát, rongyaidat, szegény
 Emlékeid: egy hajfürtöt, fényképet, költeményt –
 Mert ez maradt. Zsugorin még számbaveheted
 A Mikó-utca gesztenye fáit, mind a hetet,
 És Jenő nem adta vissza a Shelley-kötetet
 És már nincs, akinek a hóhér eladja a kötelet
 És elszáradnak idegeink, elapadt vérünk, agyunk.
 Látjátok, feleim, szem'ekkel, mik vagyunk
 Ime, por és hamu vagyunk.

Amit a műről tudnod kell

Keletkezése • Az életrajzból tudjuk, 1948 után Márai Sándor emigrálni kényszerült. Nem tudta elfogadni a Magyarországon akkor megjelenő új rendszert. Az állandó otthontalanságban az irodalomban talált otthonra. A megváltozott világban egyedül érezte magát. Nem csoda, hogy megfogalmazódott benne a *Nincs más haza, csak az anyanyelv* gondolata. Az emigráns életérzés hiteles megszólaltatása, a hazátlanság és kivetettség nagy vallomása a *Halotti beszéd* című verse. 1950-ben írta Olaszországban, a Nápoly melletti Posillipóban. A vers *A delfin visszanézett* című kötetben jelent meg.

Műfaja • Címe utalás a műfajra és az első magyar nyelvemlékünkre, valamint Kosztolányi Dezső költeményére. Témája: az emigráns lét keserveinek summázása. Megrendítő hatásának titka talán abból sarjad, hogy a gyász mindig erősíti a közösséget, s az emigráns lét eleve gyászos, hiszen valójában jövőtlen.

Szerkezete • Keretbe foglalja a művet a *Halotti beszéd* néhány szava. A gondolatok egyetlen tömbbe sűrűsödnek. Három gondolati egységre tagolódik a 67 sor.

I. egység: a hazájától messze élő költő emlékei jelennek meg, s ezzel párhuzamosan a változás: mindez már csak az emlékekben él, minden széthullóban, elmúlóban van. Utal a magyar kultúra jeles darabjaira, szimbólumaira.

II. egység: az emigrációban élők sorsa jelenik meg: otthontalanná, idegenné válnak. Itt már nemcsak önmagáról, nemcsak a magyarokról van szó, hanem más népek fiairól is, akik hasonló sorsra jutottak. Eltűnik kultúrájuk, eltűnik egyéniségük, életük. Felemészt mindent az idegen kultúra, s ez nem rendszerfüggő. Ez a szerkezeti egység szorongó félelmet sugall.

III. egység: a költő magatartási modellt javasol: túrni kell a sorsot, mindent el kell viselni: *Mosolyogj, mikor a pribék kitépi nyelvedet*. Ezzel együtt jelennek meg személyes emlékei, így kanyarodik vissza a kiinduló ponthoz.

Alapgondolata, üzenete • Márai Sándor versében a széthullás, a szétszóródás veszélyeiről vall. Halotti beszédet ír, mely nem egy emberért, hanem kultúrákért, nyelvekért, emberek ezreiért szóló rekvium.

Különös fájdalom számára a magyar nyelv silányulása, az idegen befolyás (keleti és nyugati egyaránt) erősödése, az egyes ember személyiségének eltűnése. Kritikusan ír a világban létező mindenféle diktatúráról. Az emigrációban élő ember minden fájdalma, keserősége, emléke, az elveszett otthon utáni sóvárgása benne van ebben a műben. Elődök, kortársak, művészek jelennek meg soraiban: Arany, Rippl-Rónai, Bartók, Babits, Krúdy, Kosztolányi: ők mindannyian mi vagyunk, a mi életünk, a mi kultúránk, a mi anyanyelvünk.

Felhangzanak a *Szózat* sorai is, de a válasz már lemondó, nyoma sincs Vörösmarty reményeinek. A diktatúrák árnyékában, az emigrációban élő ember már nem hisz semmiben, mindenképpen személyiségváltásra kényszerül: vagy nyelvet és hazát cserél, vagy belezuhan az emlékeibe, s egy álomvilágban él. Az írónak kivételes a szerepe, az anyanyelv őrző papjaként elmondhatja a halotti beszédet. Ma is aktuális gondolat rejteződik a versben: anyanyelvünket, kultúránkat van mitől féltetni: az erős idegen hatás jelen van mindennapjainkban is.

Hangulata, hangneme • A fent leírtak miatt keserűség jellemzi, a fájdalom hangján szól a költő. Reménytelen, céltalan, lemondó. Kérdései, felkiáltásai vádként hangzanak, indulata egyre fokozódó, míg a végére a lemondás teljesen le nem csillapítja. Nyelvi kifejezőeszközök: kijelentő, kérdő, felkiáltó és felszólító mondatok egyformán jelen vannak a versben, ez is jelzi a szerző feszültségét, indulatait. Ugyanezt jelzik az elhallgatások, a kihagyások is. Váltogatja a mi, a tegező és az önmegszólító te nyelvi formáit, s e kétféle te hullámozása is különös feszültséget teremt. Alakzatok: felsorolás, halmozás, anafora, költői kérdések. A költői képek közül hasonlat, megszemélyesítés, metafora, jelzők találhatóak.

Versformája, verselése • Egyetlen tömbből áll, de felfedezhető benne a *Szózat* verselési formája – versszakokra tagolás nélkül: 14 szótagos sorok, míg a *Szózat*-ban ez két sorban 8/6 tagolással van. Páros rímelésű. Stílusa: meghatározóak az idegen szavak, a töredezett mondatok, az idézetek – ezek adják egyéni stílusát. Retorikai felépítettségű: kijelentés – kérdések – válaszok, megszólítások, felszólítások jellemzik.

1. Milyen életérzésnek ad hangot Márai Sándor a *Halotti beszéd* című versében? **2.** Mikor, és hol írta? Mi a témája a versnek? **3.** Milyen a vers szerkezete? Milyen gondolati egységekre tagolható?

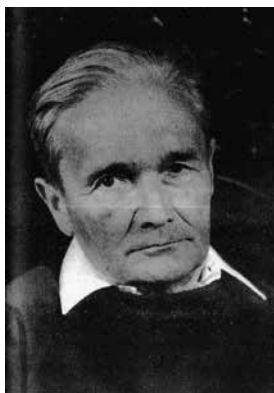
◆ **4.** Foglald össze, miről ír a versben Márai? **5.** Hasonlítsd össze Márai és Kosztolányi versét! **6.** Keresd ki a műből azokat a sorokat, ahol Vörösmartyt és Tompa Mihályt idézi!

▣ 7. Mi a véleményed az egyre jobban terjedő sms-rövidítések alkalmazásáról az írott nyelvben? Hatással van-e az amúgy is hiányos helyesírás-tudásotokra?

házi feladat 1. Szerinted anyanyelvünket fenyegeti-e ma az elsilányosodás veszélye?

ÖSSZEZGÉS • Jelentős alkotóink közül nemcsak a leghosszabb, de a legkülönösebb életút is Márai Sándoré. Világképét a XVIII–XIX. század nagy eszményei formálták, de látta a szellemi élet, az irodalom szerepének térszűkítését. Így vált irodalmi íróvá: a szakmájába, a megalkotandó életműbe menekült, s ezzel Kosztolányi Dezső mellett és után korai képviselője lett a homo aestheticus eszményének.

NÉMETH LÁSZLÓ (1901–1975)

Csigó László Németh Lászlóról készült fotója, 1979

Németh László a népi írók mozgalmának egyik legnagyobb egyénisége, író, műfordító, tudós, tanár volt. Nagy terjedelmű, sok műfajt felölelő életművében következetesen érvényesített eszmei mag bontakozott ki. Az emberi lét értelmét és célját olyan típusú önmegvalósításban lelta fel, amelyben a minőségigény a meghatározó érték.

ÉLETÚTJA

Gyermekkora, iskolái • Nagybányán, a jelenleg Romániához tartozó városban született 1901. április 18-án. Édesapja, Németh József földrajz-történelem szakos tanár, akit 1914-ben behívtak katonának, a következő évben fogságba esett, és csak 1921-ben térhetett haza. Édesanyja, Gaál Vilma egyedül nevelte hosszú éveken át. Gyermekkora nagy részét Szilasbalháson (ma Mezőszilas) töltötte az apa jómódú parasztkonainál. Ezt a falut tekintette választott szülőfalunak, az itt megtapasztalt életanyag számos művében szerepel.

Középiskoláit a fővárosban a Toldy Gimnáziumban végezte. 1919 őszén beiratkozott a Pázmány Péter Tudományegyetem bölcsészkarára magyar-francia szakra, de néhány hét múlva átjelentkezett az orvosi egyetemre. 1925-ben a János Kórházban kezdte meg orvosi gyakorlatát, s megszerezte a fogorvosi képesítést is.

Házassága • 1925 karácsonyán feleségül vette Démusz Ellát, egy vendéglős család lányát. Nászútjukra Bécsbe utaznak, és innen írta Osvátknak, hogy *a magyar szellemi erők organizátora* akar lenni. Házasságukból hat lánygyermek született, közülük kettő kisgyermekkorában meghalt. 1926-ban fogorvosi rendelőt nyitott, két év múlva iskolaorvos lett, e minőségében dolgozott 1943-ig, majd csak az írásnak élt.

Az újságíró • 1941-ben lett a *Nyugat* kritikusa. Esszéesorozata miatt, melyben a saját nemzedéke íróit mutatta be, megromlott a kapcsolata Babitscsal. 1932 őszén saját egyszemélyes folyóiratot indított *Tanú* címmel, melynek 1937-ig 17 száma jelent meg. 1934-ben néhány hónapig a *Válasznak* is egyik szerkesztője, 1934–1935-ben a rádió tudományos és irodalmi osztályának vezetője, nagyszabású ismeretterjesztő és irodalmi műsorok elindítója. A népi írók mozgalmanak aktív, számos esetben kezdeményező tagja.

Hódmezővásárhely • A német megszállás után Illyéssel bujdosott egy darabig. 1945 őszén óraadó tanár lett Vásárhelyen a Bethlen Gábor Gimnáziumban. Pedagógia kísérleteket folytatott, emellett írói pályájának is egyik legtermékenyebb korszaka volt ez. Eközben egyre több támadás érte. Korlátozták publikálási lehetőségeit. Négy éven át csak fordításai jelentek meg. Az irodalmi életbe csak 1956 után tért vissza.

Sajkód • 1957-ben Kossuth-díjat kapott. Összegét a hódmezővásárhelyi iskolának adományozta, és a fiatalabb írókat is támogatta. Ettől az évtől kezdve ideje jelentős részét a Tihanyi-félsziget Sajkód nevű kis szegletében töltötte, ahol kis családi házuk állt. Igazi alkotóháznak bizonyult Németh László számára. A 60-as években betegsége ellenére sokat utazott és dolgozott. 1965-ben Herder-díjat kapott.

1956-ban diagnosztizálták súlyos hipertóniáját, amely ellen öngyógyítással próbált védekezni. 1971 elején súlyos agyvérzést kapott, munkaképességét már nem nyerte vissza. 1975. március 3-án halt meg. A Farkasréti temetőben helyezték örök nyugalomra.

MUNKÁSSÁGA

1925-ben jelent meg nyomtatásban első írása: megnyerte a *Nyugat*-pályázatát *Horváthné meghal* című elbeszélésével. Ez jelentette írói pályájának kezdetét. Előbb esszéket írt. Esszéi a *Napkeletben*, a *Protestáns Szemlében* és a *Nyugatban* jelentek meg. Saját folyóiratában, a *Tanúban* korának irodalmát és tudományát mutatta be. Munkásságával nemzetének elveszett tudatát akarta *újraszöni*. Az irodalomnak fontos, közösséget összetartó szerepet szánt. Az volt a célja, hogy az erkölcsileg és szellemileg kiemelkedő egyéniségek teremtsék meg a maguk *szigetét*, és legalább *egy foltnyi külön életet* próbáljanak létrehozni. Ezek a szigetek pedig idővel kiindulópontjaivá válhatnak egy társadalmi újjászületésnek. A fiatal nemzedéket szerette volna maga köré gyűjteni.

A népi írók között • Pályájának első szakaszában mind a népi, mind a polgári írótól független maradt, mindkét csoport beállítottságát egyoldalúnak tartotta. 1932 után azonban látta, hogy mások nem követik példáját, és így teljesen elszigetelődik, ezért a népi írókhoz közeledett, s velük vállalt közösséget.

Közben megjelentek első regényei is: a *Gyász* (1935), a *Bűn* (1936), bemutatták drámáit: *Villámfénynél* (1938), *VII. Gergely*, *Papucshős* (1939).

Gyűjteményes tanulmánykötetei: *A minőség fogalma* (1940), *Készülődés* (1941), *Kisebbségben* (1942). Ez utóbbival óriási vitát váltott ki. Benne a magyar irodalom értékrendjét és magyarságvédelmét faji alapokra helyezte. A magyar irodalom sok kiváló képviselőjét marasztalta el. Meghirdette az elitet kiemelő *minőségi forradalmat*. Megírta téziseit a magyar művelés érdekében (*Ha én miniszter lennék*). Minthogy sem a kapitalizmus, sem a szocializmus eszméivel nem tudott maradéktalanul azonosulni, a kettő között egy úgynevezett **harmadikutas elképzelése** volt a társadalmi fejlődést illetően. A parasztságból származó értelmiségiekben vélte megtalálni azt az erőt, amely képes lehet a társadalom átalakításában vezető szerepet játszani.

Hasonló felzúdulást váltott ki 1943-ban a *Második szárszói beszéde* is, főként azok köréből, akik konfliktusmentesnek képzelték el a háború utáni időszakot.

A háború után • 1946-ban megjelent a *Széchenyi* című drámája, melyet csak 1957-ben mutattak be, de az érezhető politikai áthallások miatt akkor is betiltották. Regényírói munkássága az 1947-ben megjelenő *Iszony* című regényével folytatódott. Az irodalomkritika nagyon jól fogadta, ám Révai József, az ideológiai titkár a folytatás közlését a nyomdából tiltotta le. Ezután négy éven át csak fordított, többek között Tolsztojt, Ibsent.

1953-ban készült el a *Galilei* című drámája, amelynek bemutatójára csak 1956-ban került sor. 1954-ben jelent meg folytatásokban *Bűn* című regénye. 1956-ban látott napvilágot az *Égető Eszter* című regénye, melyben élesen bírálta a magyar középosztály meghasonlottságát és tehetetlenségét, és a *Történelmi drámák gyűjteménye*. Újabb drámája is született ekkor, *A két Bolyai* (1961). Esszékötetei: *Sajkódi esték* (1961), *A kísérletező ember* (1963). Utolsó regénye az *Irgalom* (1965) nagy sikert aratott, hűsz nyelvre fordították le. Hőse a tökéletességet keresi, s boldogságát végül a közösségben találja meg.

Németh László a XX. századi magyar regény társadalomábrázoló és lélektani hagyományainak folytatója, ugyanakkor jelentős mértékű újítója is. Műveinek vonalát egy-egy ember világának bemutatása adja. Hősei általában nők, az utókor a női lélek nagy ismerőjeként tekint rá.

1. Az alábbi helynevek Németh László életének egy-egy állomását idézik fel: Nagybánya, Szilasbálás, Budapest, Hódmezővásárhely, Sajkód. Melyeket? **2.** Németh László életében néhány korabeli folyóirat jelentős szerepet játszott. Melyek a legfontosabbak? **3.** Mi első átütő sikerű novellájának a címe, amelyet a *Nyugat* pályázatára küldött be? **4.** Mi volt Németh László egyszemélyes folyóiratának a címe? Milyen céljai voltak az írónak megjelentetésével? **5.** Németh László életében nemegyszer vitát keltett írásaival. Mi a rőpirat címe, és melyek a legnevezetesebb vitára ingerlő nézetei! **6.** Sorolj fel néhányat különböző műfajú alkotásaiból!

Galilei

(Részlet)

Negyedik felvonás

(...)

GALILEI: ...A tudósnek vallatnia kell a világot, s ha más világ nincs, hát azokat, akik őt vallatják – a csúzáit, a hóhérait. Énnekem odabenn – ezzel tán nem árulok el titkot – gyakran az volt az érzésem, hogy ez az egész pör, kihallgatások, alkuk, fenyegetések: valami lázálom, s az egyetlen valóságos dolog, a beszélgetések svájci ör barátommal, aki mint egy hadimérnök hajdani szolgálja, több igaz kíváncsiságot árult el a fizika kérdései iránt, mint öszentsége tudós szakértői vagy az egész Collegium Romanum. *(Az üvegre mutat.)* Nézze, ezt odabenn csináltam. Azaz, először Páduában szórakoztam vele, harminckét éve. Az üveg persze nagyon kezdetleges, ahogy ott kihúztuk.

TORRICELLI *(nézegeti)*: A víz magasabban áll a csőben, mint a medencében.

GALILEI: Látom, jó megfigyelő. Mit gondol, hogy értem el?

TORRICELLI: Megritkította a levegőt!

GALILEI: Egyszerűen megdörgöltem az üveggömböt. A meleg levegő kiterjedt. S amikor összehúzódott... a víz a helyébe nyomult.

TORRICELLI: De hisz akkor ez a Galilei-féle termoszkóp.

GALILEI: Hallott róla? Melegben a víz lejjebb áll a csőben, hidegben meg följebb.

TORRICELLI: Ez egykor fontos műszer lehet.

GALILEI: Mint a rőf meg az óra.

TORRICELLI *(habozva)*: S ami a vizet felnyomja? Csakugyan az ürességtől irtózna a természet? Ez is egyike azoknak a kérdéseknek s tán a legfontosabb, amelyben Galilei úr szavát szeretném hallani.

GALILEI: Babona... Ha a cső elég hosszú: az irtózás megszűnik, a víz nem megy feljebb.

TORRICELLI *(örömmel)*: Galilei úrnak is ez a véleménye. Egyik barátommal sokat vitatkoztunk rajta. Lakótársam a régi felfogást vallja, hogy a természet nem tűr ürességet. Én azonban azt hiszem, egészen más oka is lehet, hogy a víz a szivattyú alatt felmegy.

GALILEI: Mit gondol, mi?

TORRICELLI: A levegő súlya. Az szorítja fel.

GALILEI *(meglepetten)*: Ki mondta ezt Torricelli úrnak? Castelli apát?

TORRICELLI: Azt hiszem, elég egyszerű gondolat.

GALILEI: Igen... egyszerű... Az emberek azonban kétezer esztendeje foglalkoznak fizikával, és senki sem gondolt rá előttem.

TORRICELLI: Ahogy a tudomány erősödik, úgy hiszem, egyre kevesebben keresnek a természetben olyasmit, mint a természet borzadása,

vagy akár a vonzódása is – a szép geometriai alakzatokhoz, a gömbhöz például. S ha egyszer megtanulunk, ahogy Galilei úr tanít rá, erőiben gondolkozni, akárkinek is eszébe juthat az ilyesmi.

GALILEI: Igen, az is eszébe juthat, hogy az ágyúlövedék parabola-pályán halad. S nagyon természetes, hogy olyan koponya, mint Fra Cavalieri, akinél nincs nagyobb matematikus Olaszországban, még inkább rájöhet. A tükrökről szóló könyvébe valóban bele is vette. Csak az a hiba, hogy előzőleg tőlem is hallotta.

TORRICELLI: Én azt hiszem, nem kell ezeket a dolgokat közvetlenül Galilei úrtól hallanunk. A tudományos gondolkodás, amire Galilei úr nevelt, szerényebb elmékben is meghozhatja ugyanezeket a gyümölcsöket.

GALILEI: Ó, ez nagyon szép, s főként nagyon vigasztaló. Eszerint én meg is halhatnék már, hisz amiről azt hiszem, hogy nélkülem örökre elvész, más fejből nélkülem is előbújik.

TORRICELLI: Galilei úr tapasztalatát természetesen semmi sem pótolhatja. A tudomány sorsa azonban nincs többé egy fejhez kötve, akármilyen kitűnő is az. Amit Galilei úr és mások elindítottak – most már feltartóztathatatlanul megy előre.

GALILEI: Torricelli úr nagyon nagy szolgálatot tenne nekem, ha ezt be is tudná bizonyítani. Például az iménti eredeti tétele kimutatásával.

TORRICELLI (*zavartan*): Vízrel egy kicsit nehézkes. A levegő súlya, ha úgy van, ahogy feltettük, igen magas vízoszloppal tart egyensúlyt...

GALILEI: Tizenegy méteressel.

TORRICELLI: De ha például egy nehezebb folyadékot veszünk.

GALILEI: Mit? Méhszőrpöt?

TORRICELLI: Például higanyt.

GALILEI: Higanyt?

TORRICELLI: A higany tizennégyszer nehezebb a víznél, s a levegő súlya még egy méterre sem nyomná fel.

Galilei ámulva nézi.

TORRICELLI: Én persze nem tudom, így van-e. Nem volt módomból próbát tenni.

GALILEI: S ha így van?

TORRICELLI: A higanyoszlop viselkedése ebben az esetben el is döntené a dolgot.

GALILEI (*hosszú hallgatás után*): Torricelli úr, az előbb kiabáltam... De most elnémulok, mint akit szíven szúrtak.

TORRICELLI (*most veszi észre, hogy szavai Galileire milyen hatást tettek, zavartan*): Bocsánat, Galilei úr... Mindez csak föltételezés. Mint afféle fiatal tudósok vita közben... Csak azért merészelttem, hogy Galilei úr lássa...

GALILEI: Hogy nem az én gondolatomat orozta el... Látom, Torricelli úr.

NICCOLININÉ (*visszaszól az utána jövő Castellinek*): Nézzük már meg a tudósainkat... olyan csöndben vannak. Galilei úr kikelt a székéből? (*Aggódva.*) Valami baj van?

GALILEI: Nem, semmi. Nagyon tanulságos beszélgetésünk volt Torricelli úrral.

TORRICELLI: Attól félek, nem szerezhettem olyan örömet Galilei úrnak, mint szerettem volna.

GALILEI: De. Remélem, vagyok olyan ember, hogy szerezhettél. (*Castellihez.*) Az apát úrnak igaza volt, hogy Torricelli urat elhozta hozzám. Azok közt a fiatal tudósok közt, akiket megismernem szerencsém volt, azt hiszem, ő az első, aki meggyőzött, hogy a fizika nem vész el, ha mi el is veszünk. (...)

GALILEI: ... Ez a fiatalember tökéletesen meggyőzött róla, hogy az olasz természettudományt egy emberben már nem lehet eltaposni. (...) Senki sem mondhatja többé, hogy a világ világossága az én fejemben van. Nincs nagyobb érdek, mint hogy ez a fej megmaradjon... (*Kis küzdelem után.*) Akár hamis eskü árán is...

Amit a műről tudnod kell

Keletkezése • 1953 februárjában a visegrádi alkotóházban kezdte el írni a darabot, többször átdolgozta, de csak 1956-ban mutatták be. A drámával kapcsolatban a következőket írta Németh László: *Én az ember leghatalmasabb, legmélyebben gyökeredző közösségi ösztönének az igazságszeretet, az igazság kimondásának kényszerét tartom. Az igazság: a közösség érdeke, hisz ez az a lámpás, melynek fényénél helyes irányba tud menni.* Műfaja: történelmi dráma.

Témája • Galilei igazsága: a föld forog. Az igazságkereső hőssel áll szemben korának kicsinyessége, s a bukva győző hős sorsában egyszerre az eszme diadalát és hordozójának megtörését látjuk, a hőst és az áldozatot.

Alaphelyzete • Galilei elkövette már kulcsfontosságú drámai tettét, amikor megkezdődik a mű cselekménye, hiszen megírta felfedezéseit. E tettéért kell „bűnhődni” az inkvizíció foglyaként. A drámai cselekmény azonban új konfliktust növeszt, mely egyenrangú lesz az előbbivel. Most már nemcsak az egyház által képviselt világképpel, hanem saját tudósi és emberi lelkiismeretével kerül szembe a hős, s mindinkább ez válik hangsúlyossá.

Szerkezete, cselekménye • Négyfelvonásos darab.

Első felvonás: helyszíne a toszkánai nagyhercegség római palotája, a Villa Medici.

Itt él az öreg Galilei, akit a *Két nagy világregndszer* című könyvében foglalt tanítások miatt Rómába idézték. Megharagudott rá a pápa, s a könyvet az új tanok ellenségeivel bíraltatta meg. Azok szerint a Föld

forogásának tana eretnokség, mert ellentétben áll a *Bibliával*. Ennél is nagyobb baj, hogy a könyv egyik célzása hiúságában sértette meg a pápát. Maculano páter, a per ügyvivője közli a Vatikán álláspontját: Galilei a pápai tilalmat kijátszva ismertette a kopernikuszi tanokat, s ezzel vétett az engedelmesség ellen. Kockára tette az egyház érdekeit és tekintélyét. Galilei most fogja fel a veszély nagyságát: eretnekként akár meg is égethetik. Az ügyvivő távozása után tudja meg a látogatás igazi célját: a per idejére az inkvizíció börtönébe kell átköltöznie.

Második felvonás: helyszíne az inkvizíció római palotájának börtöne.

Az ősz tudóst különleges elbánásban részesítik börtönében, ő maga pedig közvetlen egyéniségével megbűvöli környezetét, s őreit (Landolfo, Rodolfo, Vilhelmo, Tonio) fizikára tanítja. Többen is próbálják rábeszélni, hogy nyilatkozzék a Vatikán óhaja szerint, Galilei azonban szeretné megőrizni a tudomány becsületét. Sinceri ügyész azt javasolja, hogy Galilei a Szent Törvényszék előtt vallja be titkolt szándékát, vagyis azt, hogy a cenzori éberség kijátszásával rokonszenves színben akarta bemutatni az eretnek tanokat. Galilei önérzetesen és furfangosan védekezik, de Sinceri magatartásában észrevehető, hogy ilyenfajta védekezéssel nem sokra mehet majd a tárgyaláson. Maculano közvetítő indítvánnyal áll elő: Galilei a könyv új kiadásában helyesbítse tanait. A szellemi tortúra s a két páter fenyegető magatartása gondolkodóba ejti a tudóst, de még mindig nem tudja rászánni magát az igazság megtagadására.

Harmadik felvonás: helyszíne a nagy tárgyalóterem az inkvizíció római palotájában.

A Szent Törvényszék tárgyalásra készül, s a hóhér (Lukács) megjelenéséből sejthető, hogy itt kínvallatásra is sor kerülhet. Bevonul a bíbornoki testület, s Barberini, a pápa unokaöccse közli Őszentsége álláspontját: a könyv átírása nem elég, Galileinek beismerő vallomást kell tennie félrevezető szándékáról, s utána ünnepélyesen meg kell tagadnia tanait. Ha erre önként nem vállalkozik, megfenyegethető a szigorított vallatással, sőt az eljárás alkalmazható is. Beszólítják a vádlottat. A tárgyalás gyorsan zátonyra fut Galilei gerinces magatartása miatt, s az ügyész elrendeli a kínvallatást, amely a szomszédos kamrában játszódik. Galilei megtörik, és beismerő vallomást tesz: valóban ki akarta játszani a tilalmat, mert véleménye szerint az isteni kinyilatkoztatás csak az erkölcsi törvényekre vonatkozik, a világ természettudományos megismerése az emberek dolga. Az ő szándéka az volt, hogy könyvével előbbre vigye a tudományt. A beismerés nehéz helyzetbe hozza a bíróságot: eretnekként meg kellene égetni az európai tudomány büszkeségét. Végül a még elvégzendő tudományos feladatok emlegetésével sikerül rávenniük a tudóst tanainak megtagadására.

Negyedik felvonás: helyszíne Galilei szobája a Villa Medichiben.

Galilei visszakerül a barátaihoz (Niccolini, Niccolininé, Giulietta, Jacopo), s azok meggyőző érvekkel próbálják megnyugtatni: kár lett volna egy forradalmi kijelentésért odaadni azt a koponyát, amelyben annyi

tudományos érték van felhalmozva. Új vendég érkezik, Torricelli, a lángeszű fiatal tudós, s Galilei az ő szájából mintegy az utókor fölmentő ítéletét szeretné hallani. Torricelli szavaiból viszont kitűnik, hogy noha nagy kár lett volna, ha Galileit máglyára hurcolják, de halála sem állíthatta volna meg a tudomány előretörését. Galileinek be kell látnia, hogy erkölcsi értelemben hibázott, s ezt csak azzal teheti jóvá, ha hátralévő életében tovább dolgozik az igazság felismeréséért.

Értelmezése • A tudós Galilei felfedezését össze lehet foglalni egy kurta mondatban: a föld forog. Ezt a tételt azonban nem hirdetheti nyíltan a pápai tilalom miatt, s óvatosan úgy írja meg, mint a világ felépítésének egyik lehetséges magyarázatát. Igazi szándéka két nagy eszme, hit és természettudomány összeegyeztetése, s arra már nem ügyel, hogy tanítása miféle társadalmi következményekkel jár. Ellenfelei jól látják, hogy a természettudományos gondolkodás alapjában rendíti meg a hitre épült egyházat, s különösen annak világi hatalmát. Galilei absztrakt igazságával ilyenformán egy sereg másik ember konkrét „igazsága”, egzisztenciális érdeke áll szemben, s ebből alakul ki a „pokol körtánca”, börtön és kínvallatás, amely a tudóst állításainak cáfolatára szorítja. Galilei számára épp ez a legkeservesebb tortúra, s csak azért vállalkozik tanai megtagadására, mert úgy véli, hogy az emberiségnek szüksége van még az ő koponyájában felhalmozódott tudásra. Végző, tragikus felismerése az, hogy az emberiség nélküle is megtalálta volna a tudományos igazságot. Az erkölcsi helytállás törvénye alól senki, még ő sem kivétel, és lelkiismeretével is számot kell vetnie.

Üzenete • Galileit kortársainak értetlensége buktatja el. Passzivitásával válik hőssé, amikor a kimondott szavak súlya végzetszerűen nehezedik rá. Erkölcsi erejének próbája a helytállás és a védekezés az örökös visszavonulás során. Saját magával kell elszámolnia. Az ember láthatatlan, megfoghatatlan belső bírója, a lelkiismeret. Galilei az emberiség kollektív javát akarja szolgálni, mert a tudományos kutatásaival még sok újat hozhat az emberiségnek. De törvényszerűen buknia kell, nem fizikailag, erkölcsileg. Bűnös és áldozat egy személyben.

1. Németh László a *Galilei* című drámával kapcsolatban fogalmazta meg az igazságszeretet fogalmát. Hogyan hangzik ez? **2.** Mi a dráma alaphelyzete? Milyen konfliktus válik hangsúlyossá a műben? **3.** Szerkezetileg hogyan tagolódik a mű? **4.** Foglald össze röviden a történetet! Értelmezd a művet!

1. Készítsd el Galilei jellemábrázolását!

ÖSSZEGZÉS • Németh László szépirodalmi műveinek többségében a magasrendű minőséget, erkölcsiséget képviselő embert és a hozzá méltatlan környezetet összeütközését ábrázolja. Ha hősei nem tudják önmagukat, igényes és tartalmas életre vonatkozó vágyaikat megvalósítani, magukra maradnak,

eltorzulnak, életük tragédiába fordul. Az író regényeiben és drámaiban gyakran társadalmi programját hirdette. Egész életét átfogta a pedagógiai ethosz, nemcsak az önnevelés, önképzés, hanem a másokat tanítás értelmében is. Ez sugárzik minden munkájából, és valóban nagy hatású: szépirodalmi művei is felelősségre ébresztenek, életcélt jelölnek ki.

ÖRKÉNY ISTVÁN (1912–1979)

Azon kevesek közé tartozik **Örkény István**, akik természettudományos szemlélettel – és végzettséggel – érkeztek a magyar irodalomba. Talán ennek köszönhető ez az újszerű látásmód, ami pályája csúcán írt műveit jellemezi, és amellyel – túlzás nélkül állíthatjuk – világsikerre tett szert. Az irodalomtörténet úgy tartja számon, mint az egyperces novellák szerzőjét. A maga abszurd-groteszk látásmódjával korunk legfontosabb problémáit szólaltatta meg. Stílusa pontos, sallangmentes, kulturált, kevés szóval tud atmoszférát teremteni.

ÉLETÚTJA

Örkény István.
Vahl Ottó fotója

Gyermekkora, ifjúsága • 1912. április 5-én született Budapesten zsidó származású nagypolgári családban. Édesapja több gyógyszertár tulajdonosa volt. Édesanyja Felvidékről származott. Az elemi iskola elvégzése után a piarista gimnáziumban tanult, ami az akkori időkben a legjobb iskola volt. Érettségi vizsgát tett 1930-ban. A műegyetem vegyészmérnöki karán kezdte meg felsőfokú tanulmányait, később átiratkozott a tudományegyetem gyógyszerészeti szakára. 1934-ben gyógyszerészdiplomát kapott, 1941-ben a vegyészmérnöki diplomát is megszerezte.

London, Párizs • 1938-ban szüleit figyelmeztették, hogy fiuk rossz társaságba keveredett, ezért apja külföldre küldte. 1938–39 között Londonban és Párizsban élt. A háború kitörésének hírére hazajött.

Házasságai • Háromszor házasodott. Első felesége Gönczi Flóra volt, 1937-ben házasodtak össze, de már 1941-ben el is váltak. Második felesége Nagy Angéla, 1948–1956: két gyermekük született. Harmadik felesége Radnóti Zsuzsa, a Vígszínház dramaturgja lett, akit 1965-ben vett nőül.

Katonaság • Örkényt gyógyszerészként többször behívták katonának. 1942-ben azonban a behívó munkaszolgálatra szóló zsidó származása miatt. Májusban kivitték a szovjet frontra, a 2. magyar hadsereggel gyalogment a Donig. Fél évig volt a fronton, négy és fél évig hadifogságban. 1946 karácsonyára érkezett haza.

Az 50-es évek • Pályája előbb felfelé ívelt, majd lehanyatlott. 1946-ban felvételét kérte a MKP-ba, a *Szabad Népek*nek dolgozott, riportokat

írt a nagy építkezésekről, néhány évig színházi dramaturgként kereste kenyerét. Kossuth-díjra is felterjesztették, de ezt már nem kapta meg. *Lila tinta* című elbeszéléssel nagy vihart kavart – maga Révai nyilatkozta: *Ez a novella rohadt és hazug*. Öt évig nem jelenhettek meg írásai. Egy ideig gyógyszergyárban dolgozott, mint kezdő mérnök.

A 60-as évek • Csak ekkortól talált igazán magára, nagy művei ekkortól születnek. Megkapta – de már egy más rendszerben – a Kossuth-díjat (1973), külföldi elismerése sem maradt el: 1970-ben a *Tóték* című darabja elnyerte a Fekete Humor nagydíját. Színpadi műveit világszerte bemutatták.

1979. június 24-én halt meg Budapesten.

MUNKÁSSÁGA

A legtöbb, amit egyik ember a másiknak adhat, az a szolidaritás ... ez a kulcsszava az én írói munkásságomnak – vallotta Örkény István. A háború alatt szerzett tapasztalatai, a fasizmus írói munkásságára kiható meghatározó volt.

Első alkotói korszaka • Első könyve a *Tengertánc* (1941) című novelláskötet. Elbeszéléseiben a szürrealista és a naturalista elemek keverednek, gyakran ad elő bizarr ötletekre épülő, groteszk hatású történeteket.

A háború, a munkaszolgálat, a hadifogság élményanyagából három műve született: a *Lágerek népe* és az *Emlékezők* című riportszerű szociografikus írások, valamint a *Voronyezs* című szindarab. Mindegyik témája a háború és a hadifogság.

Második novelláskötetének, a *Budai böjtnek* (1948) tizenhat elbeszélése már kész írókat mutat. Írói indulásának ironikus, groteszk hangját újíttotta fel karcolataiban, ennek legjobb bizonyítéka az *Ezüstpisztráng* című kötete 1956-ból.

Második alkotói korszaka • A 60-as években talált igazán önmagára, az ekkor kezdődő korszak pályájának leggazdagabb és legsikeresebb szakasza. Lényegében azt folytatta, amit három évtizeddel korábban elkezdett: egy élesen látó intellektus szemszögéből mutatja meg az élet groteszk helyzeteit, racionális világlátást ötvöz dadaista abszurdumokkal, humanista hitet iróniával, szatírával, olykor keserűséggel. Sokat tudott az ember tragikomikus torzulásairól, a méltatlan életszinten tengődőkről, az emberség ellen vétők esendőségéről, a magány, az öregség, a halálfélelem kínjairól. Illúziótlanul szemlélte az életjelenségeket, mérte fel az emberlétet. Ennek a korszaknak a termései: a *Macskajáték* (1963) című kisregény, színpadi változata is ismeretes, melyben az öregedést tragikomikus értékszerkezetként mutatja be. 1964-ben keletkezett a *Tóték* című kisregénye, amivel valami új kezdődött Örkény írói pályáján. Színpadra is átdolgozta. Fábry Zoltán 1979-ben megfilmesítette *Isten hozta, őrnagy úr!* címmel. 1966-ban jelent meg a *Jeruzsálem hercegnője* című novelláskötete, benne az első egyperces novellákkal.

Harmadik alkotói korszaka • Pályája utolsó szakaszában a drámáké a főszerep. 1969-ben keletkezett a *Pisti a vérzivatarban* című drámája, melynek bemutatójára csak egy évtized múlva került sor. Ismertebb drámái ebből az időszakból még a *Vérrokonok* (1975) és a *Kulcskeresők* (1977) című színművei. Halálos ágyán fejezte be a *Forgatókönyvet*. Utolsó kisregénye, a *Rózsakiállítás* (1977) az ember haláláról, a halál tudatáról és arról szól, hogy ezt igyekszünk kizárni mindennapjainkból, pedig mindenkit utolér.

Műveinek jellemzői • Általában az abszurd és a groteszk az a két esztétikai minőség, amely leginkább jellemző Örkény műveire, az írói látásmódra. Mindkét esztétikai minőség két össze nem illő dolog viszonyából keletkezik, de lényegesen különböznek is egymástól. Az abszurd mélyén mindig az embernek és tőle végképp elidegenedett létének viszonya húzódik meg, jellemző állapota a teljes tagadás. A groteszkben az ellentét a két dolog között nem teljes, csak részleges a diszharmonia. A groteszk mélyén nem a tagadás, hanem a kritika áll. Legtöbbször a valószerűvel keveredve vannak jelen ezek a minőségek.

Egyperces novellák

Számtalan interjúban nyilatkozott Örkény az egypercesekről. Ezek egyikéből idézünk: *A megváltozott életritmus valahogy más ritmusú irodalmat kíván. Nálam ez a ritmikai változás úgy valósult meg, hogy tehernek éreztem a prózában egy csomó olyan dolgot, amit a hagyomány megszentelt és jóváhagyott... És írás közben a hagyományos anyag kezdett lepattozani rólam. Így találtam rá egy rövid, 8–38 soros prózaírás-formára, amit elneveztem Egyperces novellának. Ezekben megpróbálok csak a legszükségesebbet adni. Úgy fogalmazok, ahogy sürgönyt fogalmaznék, s a többit az olvasóra bízom: egészítse ki saját emlékeivel és élményanyagával. Tréfás pillanatomban matematikai képlet formájában így fejeztem ki az Egypercesek lényegét: a közlés minimuma az író részéről, a képzelet maximuma az olvasó részéről.*

Kaján Tibor karikatúrája Örkény egyperceseiről

Keletkezése • 1968-ban jelent meg a rövid novellákból álló kötet. Tulajdonképpen Örkény már 1934-től irogatott rövid novellákat. A teljes világirodalomban egyedülálló jelenség. Műfaja: sajátos rövid, sűrített örkényi novella. Címe jelzős szó szerkezet, utal a sűrített, rövid elbeszélésre, a minimális terjedelempre.

Szerkezete • Több rövid novellából álló kötet. Egyes darabja eltérő terjedelmű és szerkezetű. Ha átnézzük a kötetet, látjuk, hogy nem mindegyik novella. Örkeny a kísérőszövegben így vall erről: *A népmesétől a városi folklórig (egészen a pesti viccekig), az elbeszélő epikától a kurtára fogott tragédiáig* többféle műfaji változatot képviselnek az egypercesek. A szerző 1968-ban témájuk szerint hat ciklusba rendezte e műveit: *Állapotok, Korképek, Arcképek, Visszajáról, Változatok, Példázatok*.

A mű és a szerző viszonya • Mint ahogy fentebb is olvashattad, Örkeny sajátos találmánya, egyéni alkotása ez a műfaj, bár az elbeszélés-technikához hasonlóak találhatók a világirodalomban, például Franz Kafkánál – a rövidítés, tömörítés, redukálás módszerével. Az Örkenyre jellemző sajátosan groteszk látásmód ezekben a művekben csúcsonylik ki.

A művek alap gondolata, üzenete • Ahogy azt maga a szerző leírja a *Használati utasítás* és az *Arról, hogy mi a groteszk* című novelláiban, sajátos világszemléletet, világfelfogást jelenít meg írásaiban. Nézzük meg mindennek a fonákját, hiszen csak így érthetjük meg, mi is az, amit szemlélünk. A groteszk ábrázolásmód tipikusan örkenyi. Néha mosolygunk is az egyperceseken, de ott bujkál minden mondatban a keserűség: ilyen silány, szánalmas a világ, s benne mi, emberek? A groteszk és az abszurd majdnem rokonok: mindegyik össze nem illő elemeket párosít, ám míg az abszurd lemond a cselekvés lehetőségéről, passzív, addig a groteszk épp cselekvésre, változtatásra serkent. Az egypercesek némelyike példázatszerű, olykor az anekdotázás, a pesti vicc is megjelenik bennük, bár a szerző szándéka szerint szakított volna az anekdotázó elbeszéléssel. A történetek egyszerűségükben, furcsaságukban meghökkentőek, megkapóak. Miért ilyen a világ? Ki tehet róla?

Furcsa műalkotások, erre mondhatjuk, hogy „ilyen nincs”. Tömörségük, csattanójuk fricska a világnak.

Stílusa • Az egyes darabok stílusa eltérő: lehet hétköznapi, köznyelvi, de előfordul hivatalos, balladisztikus, lírai is. Az elbeszélési mód redukált, a végeletekig leegyszerűsített, tömörített, csak a legszükségesebb közlés van meg. Az olvasótól nagyobb odafigyelést, aktivitást vár.

1. Idézd fel Örkeny István életpályájának főbb eseményeit! Állítsd kronológiai sorrendbe az évszámokat! Fűzd hozzájuk az akkor történt eseményeket is!
2. Miért küldte az apja külföldre Örkenyt?
3. Örkeny 1942-ben eljutott a Donig. Nézz utána, mi történt a Don-kanyarban a 2. magyar hadsereggel! Miért történt?
4. Miért nem közzölték az írásait az 50-es években? Mivel kereste kenyerét ekkor?
5. Milyen műveket írt Örkeny? Sorold fel!
6. Milyen új műfajt hozott létre Örkeny? Miért tekinthető ez önálló műfajnak?
7. Mit jelent, mire utal az egyperces novella elnevezés? Sorolj egyperceseket!

Tóték

(Részlet)

Hatodik kép

Az üveges verandára egymás után belépnek Tóték. Körülnéznek, sóhajtanak.

MARISKA: Megjöttünk... Most hagyjunk mindent úgy, ahogy van, és feküdjünk le.

TÓT: Hogyisne! Előbb rendet csinálunk. Szedj le, Mariska! Kislányom, tüntesd el innen ezeket a dobozokat!... Mindjárt jövök. *(Főlemeli és kicipeli a kertbe a margóvágót. Amikor visszatér, rend van a verandán. Elégedetten körülnéz. Megindítja a kakukkos órát, mely mindjárt elkezd kakukkolni.)* Mostantól kezdve reggel fogunk reggelizni, este fogunk vacsorázni, éjjel aludni fogunk, és mindent úgy csinálunk, mint azelőtt...

MARISKA *(gyengéden)*: Úgy lesz, ahogy te akarsz, édes jó Lajosom... Hozhatok egy szivart?

TÓT: Hozhatsz. *(Leül megszokott helyére. Mariska hozza a szivart. Ágika tüzet ad. Aztán odagyűlnek Tót köré. Esteledik.)*

MARISKA: Milyen szép este!

ÁGIKA: Már kigyulladtak a gyantaszedők tábortüzei.

MARISKA: Későn van... Nem vagy álmos?

TÓT: Érdekes. Most nem. Inkább nagyon jól érzem magam... *(Sóhajt egy jólesőt.)* Menj egy kicsit odébb, kislányom.

ÁGIKA: Nyújtózkodni akar az apu? *(Helyet csinálnak.)*

TÓT *(élvezettel megropogtatja a csontjait)*: Jaj, anyám, anyám, szegény jó anyám... *(Torkán akad a szó, keze leesik.)*

ÖRNAGY *(kofferral a kezében, sugárzó arccal megjelenik a veranda ajtajában. Szélesen elmosolyodik)*: Látom, nem hisznek a szemüknek! Pedig én vagyok az!

Tót megpróbál feltápáskodni, de csak valamilyen pukkanásszerű hang jön ki belőle, aztán visszahull. Mariska mozdulni se tud.

ÖRNAGY: Egerben le akartam pecsételtetni a szabadságos leveletem, de a pályaudvar-parancsnokságon azt a kellemes hírt közölték velem, hogy a partizánok felrobbantottak egy hidat, és emiatt három napig nem járnak a vonatok... Mit szólnak hozzá?

Tóték még most se tudnak beszélni, csak düleedt szemmel bámulják az őrnagyot.

ÖRNAGY *(leteszi a poggyászt)*: Úgyis olyan nehéz volt egymástól elválni, gondoltam, még eltöltök itt maguknál három szép napot... Remélem, nem leszek terhükre?

MARISKA *(felsóhajt)*: Ó...

ÖRNAGY *(tettre készen körülnéz)*: Nos hát, ha ilyen szépen együtt vagyunk... Mondok valamit. Ne dobozoljunk egy kicsit? *(Elhallgat, körülnéz.)* Ni csak! Hát az új margóvágó? Az hová lett, kedves Tót?

TÓT (*nagy nehezen feltá-
pázkodik. Természetellenes
hangon*): A margóvágó? Mariska,
nem tudod? Ja, igaz... Levittem
a kertbe, mélyen tisztelt
őrnagy úr.

ÖRNAGY: A kertbe? A gé-
pet? De minek? És hová?

TÓT (*szolgálatkészen*): Csak
ide, a mályvákhoz... Tessék pa-
rancsolni, mindjárt megmuta-
tom. (*Főléledt. Ellentmondást
nem tűrően utat mutat az őrnagy-
nagynak, aki kilép a kertbe. Tót
vissza se néz, de mihelyt kilé-
pett, Ágika és Mariska a rémülettől
dermedten állnak. Egy kis csönd.
Aztán a margóvágó tompa dőn-
dülése hallatszik. A két nő egész
testében megremeg. Még kétszer
megdöndül a margóvágó. Ők
ugyanúgy megrázódnak tőle.
Mereven néznek maguk elé,
várnak.*)

TÓT (*belép, leporolja a kezét. Nyugodt*): Miért álltok itt?

MARISKA (*remegő szájjal*): Téged vártunk.

TÓT: Későn van. Menjünk feküdni.

*Ágika iszonyodó szemmel néz az apjára. Mariska elindul a szoba
felé, de megáll.*

MARISKA (*félénken*): Háromba vágta, édes jó Lajosom?

TÓT (*utánaszámol*): Háromba? Nem. Négy egyforma darabba vág-
tam. Talán nem jól tettem?

MARISKA: De jól tetted, édes jó Lajosom! Te mindig tudod, mit
hogyan kell csinálni... (*Rövid csönd. Rémulten.*) Fiam! Fiam! Egyetlen, kicsi
kis fiam!

A Tóték a Beregszászi Illyés Gyula Színház előadásában

Amit a múról tudnod kell

Keletkezése • A felborult arányok drámája – így jellemezte Örkénynek a *Macskajáték* mellett a legsikeresebb színpadi művét Tarján Tamás irodalomtörténész. Kisregényként 1964-ben jelent meg, színpadi változata 1967-ben. Az író a fronton tapasztaltakat és a fogolytábori élményeit dolgozta fel művének megírásakor. Maga így nyilatkozott erről a művéről: *Én Tóttal érzek, de az őrnagy is én vagyok*. Örkény István a háborút tekintette élete sorsdöntő élményének.

Műfaja • Grotzesk dráma, tragikomédia, konfliktusos dráma. Címe: többes számú családnév. Alaphelyzete: Tót Lajos mátrászentannai tűzoltóparancsnok és családja vendégül lát egy őrnagyot, aki az orosz fronton szolgáló fiuk parancsnoka. A tisztet megviselte a frontszolgálat, a

partizánoktól való állandó rettegés, ennek következtében igen furcsa rigolyái vannak. A család önfeláldozóan tűri a legvadabb örültségeket is, mert azt remélik, hogy ezzel megkönnyítik fiuk helyzetét, sőt a túlélés esélyeként tekintenek az őrnagyra.

Helyszínek • Két színtér áll egymással szemben: Mátraszentanna hegyvidéki falucskája és a front. Mondhatnánk úgy is, hogy a háború és a béke. A falu egy fiktív helység, de konkrét térbe, Eger közelébe telepíti az író. Két hét eseményeit dolgozza fel.

Szerkezete • A cselekmény két szála: Tóth Gyula története, mely a levelekből derül ki, valamint a család története, amely előttünk zajlik. Nem hagyományos a dráma szerkezete. Két részből áll:

I. rész: Tóték levelet kapnak, melyben a fronton harcoló fiuk arról tájékoztatja őket, hogy felettese, Varró őrnagy néhány napra hozzájuk érkezik. Az őrnagy pihenni szeretne, vigyázzanak rá, járjanak a kedvében – kéri a fiú.

A család még örül is a váratlan vendégnek, mert majd megkérhetik az őrnagyot, hogy visszatérése után helyezze biztonságosabb helyre fiukat.

Megérkezik az őrnagy. A ház asszonya, Mariska és lánya, Ágika az első perctől áhítattal csüngenek az őrnagy minden szaván. Lesik gondolatait, mindent megtesznek nyugalmáért. A ház ura, a falu egyik legtekintélyesebb embere, Tót Lajos tűzoltóparancsnok nem nagyon szíveli a vendéget.

Ám mindent úgy tesz, ahogy azt kell, hiszen fia biztonságáról van szó. Ők még nem tudják, amit a néző, az olvasó már igen: Gyula meghalt. A falu postása, akiket kedvel, azoknak nem kézbesíti a rossz hírt. Tótékat különösen szereti, ezért csak olyan hírt visz hozzájuk, aminek örülnek.

II. rész: egy hete vendégeskedik az őrnagy Tótéknál, nagyon jól érzi magát. Különösen a dobozolás tetszik neki, szinte a rögeszméjévé válik. Emiatt aludni sem tud. A kezdetben még valóban értelmes, hasznos tevékenység örületté fajul. Az egész Tót család élete (és a falué is) felborul, minden szokásukról le kell mondaniuk. Tót Lajos lázadna: folyton elalszik, azaz csak aludna, de nem hagyják. Már nemcsak az őrnagy, hanem a felesége és a lánya is ellene fordulnak. Menekülne, elbújna – nem tud.

Lassan elérkezik az őrnagy szabadságának utolsó napja, készülődnek. Megkönnyebbül a család. Ám váratlan fordulat áll be: az őrnagy visszatér. Ez már Mariskának is sok. Nem is lepődik meg, mikor férje a margóvágóval négy egyenlő darabba vágja az őrnagyot.

Szereplők • A szereplők nagy része a háború áldozata. Áldozat **Tót Gyula**, az emberhez méltatlan körülmények elviselésével, majd értelmetlen hősi halálával. Áldozat Varró őrnagy is, aki a háborúban megrongált idegállapota miatt szorul szánalomra és gyámolításra. Az őrnagy életét felborította a partizánokkal folytatott egyenlőtlen küzdelem. Személyisége eltorzult, idegei megroppantak, élete csaknem abszurditás. Ebből az állapotból kell kilépnie, ez meg is történik. Elindul azonban egy másik folyamat is benne: a Tóték felett való zsarnokoskodás.

■ **Tót Lajos:** a falu tekintélyes embere (Tót úrnak szólították), akit az őrnagy megaláz, méltatlan helyzetekbe kényszerül. Ráadásul magasabb, daliásabb az őrnagnál, ez külön „hibája”. Utolsó tette, hogy feldarabolja az őrnagyot, szinte ésszerűnek, logikusnak tűnik, a felesége sem lepődik meg rajta. Már minden elképzelhető. Nehezen adja fel egyéniségét. Azal, hogy az őrnagy dobozolásra kényszeríti, akarátát is megtöri.

Tűzoltó-parancsnoki egyenruhájában Tót is bizonyos „hatalmat” képvisel. Ugyanúgy zsarnokoskodik családjá és a falu felett, mint az őrnagy mindannyiuk felett. Nem véletlenül állapították meg az elemzők, hogy hasonlít az őrnagyra, mi több: felcserélhető vele. Ezt maga Örkény is gondolta: *Tót és az őrnagy nem kizárják egymást, hanem feltételezik egymást.*

■ **Varró őrnagy:** kezdetben szárnalmas figura, majd fokozatosan fel-emelkedik és a darab végére tejhatalommal rendelkezik a család felett. Megjelenése megbolygatta a családi hierarchiát, lerombolt egy rendszert. Tóttól szokásai feladását várja el. Nagyszerűen manipulál. Láthatóan kisebbségi komplexussal is küzd. Magasabb társadalmi helyzetből érkezett, sokkal műveltebb, mint a család. Elméletei magukon viselik a háború megnyomorító hatását. Életének tartalmát, minőségét illusztrálják a fiókból kihúzott tárgyak: egy doboz féregirtó por, egy fényképezőgép, szolgálati pisztoly, és leginkább egy bekeretezett fénykép, melyen ő volt látható, egy porosnak látszó múpálmának dőlve. Hiányzik belőle a valódi érdeklődés az embertársak iránt. Nem tud mértéket tartani, a totális hatalom tébolya is megérinti. Tóték és az őrnagy viszonya: úr–szolga viszonya. A család életformája kényszeríti rá az őrnagyot, hogy zsarnokoskodni tudjon felettük. Alakja idézi a fasizmus, a személyi kultusz módszereit is. Az is érzékelhető, hogyan torzul el az ember függő helyzetben, hogyan omolhat össze a jellem a félelem prése alatt.

■ **Mariska, Ágika:** mindketten könnyen befolyásolhatók, egyetlen mentségük, hogy Gyulán akarnak segíteni. Tót ellen fordulásuk azonban már túlzás, átállnak az őrnagy oldalára, kis zsarnokká válnak, miközben ők is csak bábok. A végsőkéig alkalmazkodnak.

■ **Postás:** az őrnagy „párja”, ő is manipulálja a falut és Tóték életét. Már a darab elején, tudja, hogy meghalt Gyula, de nem kézbesíti a sürgönyt. Tehát, amit a család a fiuk életéért felvállal, az teljességgel hiábavaló. A postás is a háború áldozata. Narrátor is a műben.

Alapgondolata, üzenete • A legszűkebb értelmezés szerint a háborús időknek a modellje a mű. Az őrnagy a háború tébolyát jeleníti meg. Ennél tágabban értelmezzük, ha belátjuk, hogy ez a fajta kiszolgáltatottság és képtelen helyzet Közép-Kelet-Európában érvényes igazán, melynek népei történelmük során gyakrabban éltek elnyomatásban, mint demokráciában.

Hogyan lehet egyik napról a másikra áldozattá válni? Egy köztisztelőnek örvendő személyből hogyan lesz megalázott szolga? Mit tesz a háború az emberrel? Ezek a kérdések merülnek fel bennünk azonnal. De sajnáljuk-e Tótékat? Nem. Mert tudjuk, hogy hiábavaló, amit tesznek.

Mi tudjuk, hogy Gyula meghalt. Ettől a pillanattól kezdve a néző, az olvasó már másként látja az eseményeket. Tóték olyan célért küzdenek, ami nem létezik. Így nem értelmezhetjük önfeláldozásnak meghunyászkodásukat, megalázkodásukat. Túlzásnak érezzük, értelmetlennek. Egy kifordult, értékeitől megfosztott világ tárul elénk. A háború oda is elér, ahová a front, a harcok nem. A háború miatt minden deformálttá válik.

Stílusa • Legfőbb eszköze a groteszk, de jelen van az abszurd és a keserű humor is, mint esztétikai kategóriák. Realista stíluselemeket is találunk: jellemzés, korrajz. Hatása a nézőkre: a néző néha nevet, néha elborzad. Ez a groteszk lényege: komikusan, görbén láttatni a világot, de soha meg nem oldani a problémát, soha le nem zárni a történetet. Nincs megkönnyebbülés, csak keserűség, hiszen egy halottért vállalnak áldozatot – hiába.

1. Mikor keletkezett a *Tóték* című mű, milyen élményt dolgoz fel benne Örkény?
2. Mi a dráma alaphelyzete? Határozd meg a műfaját!
3. Mit tudsz a helyszínekről? Hány nap vagy hét eseményeit dolgozza fel az író?
4. Vázold fel a *Tóték* cselekményét!
5. Milyen a dráma szerkezeti felépítése?
6. Jellemezd a szereplőket külön-külön!
7. Miért mondjuk azt, hogy abszurd és groteszk dráma?
8. Szerinted a gyilkosság volt a legjobb megoldás? Te mit tettél volna Tót úr helyében?

ÖSSZEGZÉS • Örkény jelentősége a magyar irodalomban abban áll, hogy a magyar történelem általa megélt évtizedei abszurdak, az ő műveiből csendül ki először, akár elbeszélő, akár drámaíró művészetét nézzük. Az abszurd szituációkban az ember döntéseit a véletlen, választásait a viszonylagosság határozza meg. Egyszerre lehetünk hősök és gyilkosok, megbélyegzők és megbélyegzettek. A legalapvetőbb és megszenvedett igazságokat, a legbonyolultabb emberi kapcsolatokat is könnyed stílusban fejezi ki, hogy nem csak a legjobb, de a legnépszerűbb íróink között a helye.

Irodalomelméleti ismeretek

Az abszurd • A latin *absurdus* szóból származik, amelynek jelentése 'kellemetlen, ízetlen'. Az esztétikában és a mindennapi szóhasználatban 'képtelen, lehetetlen'. Olyan esztétikai minőség, melyben az ábrázolt jelenséget lehetetlennek, képtelenségnek vagy hihetetlennek érezzük. Mitikus, mesés, utópisztikus jelenséget értünk rajta. Hatása meglepő, kiszámíthatatlan, meghökkentő. Az abszurd jelentős szerepet játszik Franz Kafka, Örkény és Beckett művészetében. Közel áll a groteszkhez.

A groteszk • A groteszk összetett hatású esztétikai minőség, melyben torz, rút, félelmet keltő vonások ötvöződnek mulatságos nevetető elemekkel, vagyis távoli értékek keveredése figyelhető meg. A groteszk mű világa zárt és benne minden lehetséges: a reális és az irreális, a komikus és a tragikus. E fentiek mind világosan és egyértelműen megtalálhatók Örkény művében. Nem véletlenül nevezték a groteszk irodalom magyar mesterének.

SZEMELVÉNYEK A KORTÁRS MAGYAR IRODALOMBÓL

Változások a kultúrpolitikában • A „puha diktatúra” éveiben a – 60-as évektől – a nyugati emigránsok kivételével az addigi perifériára szorított vagy bebörtönzött szerzők (Déry Tibor, Zelk Zoltán) nagyobb része megjelenési lehetőséghez jutott, amelyet azonban továbbra is a hatalomhoz való viszony határozott meg. Nemcsak a „szocialista eszmeiségű” művek láthattak napvilágot, hanem olyan más gondolkodást, poétikai irányt közvetítő alkotások is, amelyek nem ütköztek közvetlenül a fennálló politikai rendszerrel. Mivel az irodalmi programok irányzattá szerveződését (társaságok, csoportok, folyóiratok, fórumok létrehozását) meggátolták, a folyóirat-kiadás nem szerveződhetett az irányzatok mentén. Így a folyóirat-alapításban és -kiadásban mesterséges, regionális vagy nemzedéki elvek érvényesültek.

Az irodalom szerepének megváltozása • A 70-es évektől az irodalom szerepe megváltozott. A politika és az újságírás egyre inkább eleget tett olyan társadalmi szükségletnek, melyekkel korábban az íróknak, költőknek kellett foglalkozniuk. Mivel nem kellett közéleti feladatok megoldásával is foglalkozniuk, több idejük maradt arra, hogy művészetükkel érvényesülhessenek. Ugyanakkor nemzedéki váltás is végbement, s az új nemzedék másként látta az élet és az irodalom kérdéseit, összefüggéseit. Szükségszerűnek látszott az irodalmi jelrendszerek megújítása is.

Új szemléletű korszak • Fokozatosan és gyökeresen megváltoztak az irodalmi tudat és az írói szerep eszméi és eszményei, s velük együtt az esztétikai értékhangsúlyok is. Az irodalom gondolati kultúrája elmélyültebb lett, megváltozott a szemléletmód, nyitottabbá vált és felerősödött a világirodalom hatása is. A nemzetközi szakirodalom által jelölt különböző módszerek, a **neoavantgárd**, a **posztmodern** kerültek előtérbe.

A szemlélet megváltozásának döntő mozzanata abban a poétikai-szemléleti gesztusban van, amely elhárítja azt az illúziót, mely szerint a valóság közvetlenül is megragadható, megnő a jelentősége a szövegszerű megalkotottságnak, a jelszerűségnek, annak, hogy az irodalmi mű önmagát igazoló nyelvi struktúra.

A líra • A 70-es években posztmodern törekvések is megjelentek a lírában. Ezt mutatja a *konkrét költészet*, az *antillíra* lehetőségeivel való próbálkozás vagy a *széttört vers* módszerének feltűnése. A kortárs magyar költészetben a fordulat **Tandori Dezső** (1938–2019) fellépéséhez köthető, de mellette hamarosan feltűnnek mások: **Oravecz Imre** (1943), **Petri György** (1943–2000), **Orbán Ottó** (1936–2002), **Ágh István** (1938–), **Szepesi Attila** (1942–2017) stb. Tehát, a 70-es években a hagyományos líraisággal és versszerűséggel szemben a mindennapiság kerül be a lírába, amivel egy sajátosan *antipoétikus* költészet teremődik. A változás legfeltűnőbb eleme a hagyományos értelemben vett lírai hős, a küldetéses szerepvállalás megszűnése. A költők számára a költészet szakma.

Széppróza és dráma • A 70-es években jelentkező epikusaink nagy többsége *a regényírás megújításának igényével lép fel*. Írásmódjuk és ábrázolás-technikájuk túlhaladta a nemzedéki vallomássóság első korszakának epikai formáit, és olyan új jelszerűséghez közeledett, amely távol állt már a valóságképző epika hagyományaitól. A próza a metaforikus formák felé közeledett (utalások, jelképiség, stilizáltság, példázat), ugyanakkor megtartotta a klasszikus modernség egészvilágosságának és az én lényegi tartalmának gondolatát (Mándy Iván, Ottlik Géza), felszámolta a folyamatos történet szerűséget (mozaikosság), és a montázs, illetve a szövegközöttség (intertextualitás) szövegalkotó elvét juttatta fokozottan érvényre (Mészöly Miklós). A példázatszerűség megteremtésével megkérdőjeleződött a realiztikus ábrázolásmód, és így többértelművé vált a jelentés (Déry Tibor, Örkény István). Az új nemzedékhez tartozik **Nádas Péter** (1942), **Hajnóczy Péter** (1942–1981), **Esterházy Péter** (1950–2016), **Bereményi Géza** (1946), **Spiró György** (1946) és mások. Műveikre a korszerű időkezelés, a mozaikszerű szerkezet, a művek nyitottsága jellemzők.

Az a változás, ami a szépprózában megmutatkozott, a drámai műnemenben is megújítást hozott. Ebben nagy szerepe volt a külföldön jelentkező, közvetlen hatásra törő látványközpontú színház és a lengyel dráma (Gombrowicz, Rózewicz, Mrożek) megtermékenyítő hatásának is. A legjelentősebb szerzők – Spiró György, Kornis Mihály, Nádas Péter – elutasítják a „jól megcsinált” darab eszményét, s kérdéssé teszik a történet elmondásának lehetőségét. Színműveikben megszűnik tehát az egységes, saját magával azonos cselekmény, felbomlanak a színpadi történet tér és időviszonyai is.

JUHÁSZ FERENC (1928–2015)

A népies realizmus költőjeként indult 1947-ben, majd – szembenézve az 50-es évek elejének kiélezett társadalmi-művészi ellentmondásaival – nagyszabású szemléleti-poétikai forradalmat hajtott végre Nagy Lászlóval együtt. Az eredmény a *látomásos-szimbolikus-mitoszi* verstípus és költészet. Kettejük közül **Juhász Ferenc** a kezdeményezőbb és kísérletezőbb alkat. Életműve mennyiségére nézve is igen terjedelmes, s egyetlen műben is kedveli a nagy formát.

ÉLETÚTJA

Juhász Ferenc.
Csigó László fotója

Gyermekkora, iskolái • 1928. augusztus 28-án született Bián, egy Budapest környéki magyar-szlovák faluban. Apja, Juhász Ferenc kőműves volt, anyja Andrezs Borbála, akinek a cseléd- és napszamos-sors jutott.

Az elemi iskola négy osztályát Bián végezte a római katolikus iskolában (1934–1938), polgári iskolába Bicskén járt (1938–1942), majd 1942

és 1946 között a budapesti Kossuth Lajos Kereskedelmi Középiskola tanulója. Érettségi után (1946 májusa) beiratkozott a Pázmány Péter Tudományegyetemre magyar-szanszkrít szakra. A kollégiumban találkozott Szeverényi Erzsébettel, akit 1948. december 14-én feleségül vett. Felesége tanár és irodalomtörténész volt. Lányuk, Katalin 1951-ben született.

Az egyetemet az első félévi vizsgák után abbahagyta. Felesége szüleit 1948-ban kulákká nyilvánították, apósa a szegedi Csillag börtönbe került, s ott raboskodott 1955-ig.

Felnőttként • Juhász 1948–1949 között a Hunnia Filmgyár dramaturgjaként dolgozott. 1950-től a Magyar Írószövetség választmányi és elnökségi tagja volt. Ezt követően költészete tartós támadások tárgya lett, s írókongresszusi felszólalása miatt is vádolták. Egyidejűleg családi életét is súlyos bajok kísérték: felesége hosszú depresszióba esett. Az irodalmi élet konfliktusai és magánéleti tragédiái mellett azonban sikereket is ért el mind a társadalmi, mind a művészeti életben.

1956 forradalmát és annak leverését Budapesten élte át. 1957-től egyre mélyebb depresszióba süllyedt, s kórházba került. 1960-ban a British Council meghívására három hetet Angliában töltött Kardos Tiborral és Köpeczi Bélával. Egész pályáját végigkísérik az utazások: járt a Szovjetunióban, Bécsben, Grazban, Varsóban, Párizsban, Finnországban, Zágrábban. 1977 tavaszán a Svéd Királyi Akadémia vendégeként három hetet tölt Svédországban, majd Kubába utazik egy kulturális kormányküldöttség tagjaként. 1977-ben költői felolvasó körútra megy az Egyesült Államokba, eljut Indiába, Izraelbe és még nagyon sok helyre.

1978-ban feleségül vette dr. Kilián Katalin orvost. Házasságukból két leány születik: Eszter (1979) és Anna (1980).

1974 és 1991 között az *Új Írás* című folyóirat főszerkesztője volt. 1992-ben részt vett a Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia megalapításában.

2015. december 2-án 88 évesen érte a halál.

MUNKÁSSÁGA

Művészi célja • Juhász Ferenc művészi célja a mindenség újraértelmezése, újrafogalmazása. Ez vezeti el a hosszúvers sajátos, eposzi változatához. A lírában eddig jórészt hiányzó valósággrétegeket hódít meg a vegetatív-biológiai létezés, az élő anyag mindenfajta megjelenési formájával és felidézésével. Mindezt gazdag nyelvi kelléktárral valósítja meg (jelzőbokrok, szóösszetételek), beemeli a technika, a tudomány szókincsét a magyar költészetbe. Formailag általában szabad verset ír, a hangsúlyos verselés felfrissítésével, melybe időmértékes ritmusemlékek is belejátszanak. Újításai azonban nem egyöntetűen jelentenek mindig egyformán magas színvonalat, néha modorosságba keveredik, gyakoriak a klisék, a túlírt részek verseiben.

Hosszúverseinek tárgya • A hosszúversekben bontakozik ki az összetett költői világkép, amelyben az alkotó vállalja a magyar költő

sorsát, de egyúttal az emberiség költőjének is tudja magát. Emberiség és magyarság elszakíthatatlanul összetartoznak nála. Az emberiségben gondolkodás térben és időben a végtelenbe tágul: minden és mindenki, aki valaha élt, él vagy élni fog a világmindenség egészében, tárgya lehet ennek a költészetnek. A világ egészének megismerése és költői birtokbavételére törekszik. Ezért lát és láttat mindent a szöcskék és a sáskák szerveitől az emberen át a világűrre, a Föld ember előtti történelmétől egy elképzelt ember utáni történelemig. De a mindenség szerelmében az ember a központi, a káoszt is elrendező idő: *Csak azt tudom, hogy ember vagyok, hínáros ösztönök / forró ős-mocsarából kikelt, halandó és örök, / emberré érdemesült sejt, lángban megtisztult tudat, / tudom, világ a dolgaid, s elrendezem a dolgomat, / ahogy kell, bátran, és ahogy neked kell világ...* – írja *A virágok hatalmában* 1955-ben.

Legfontosabb mondandói a szabadság- és a halálélmény köré csoportosulnak. A *Mit tehet a költő?* című verspróza- és vallomásgyűjtemény bevezetőjében olvashatjuk: *a költő nem tesz mást: csak tűzliliomot ültet a lét szívébe. Elmondja a világot és meg akarja változtatni a világot. A jóság küldötte ő. Az élet énekesé és társa a halálnak. Énekel, amíg száját be nem tömi a föld. És mindenkinél jobban vágyódik a szabadságra és a szeretetre.*

Művei • Első két verse, az *Arany* és az *Ezüst* a *Diárium* karácsonyi számában jelent meg. Első verseskötetét, a *Szárnyas csikót* a Franklin Társulat adta ki 1949-ben, ugyanekkor – rejtve – Baumgarten-díjat kapott. 1950-ben *A Sántha család* című könyvéért József Attila-díjjal jutalmazták. 1951-ben *Apám* című verséért megkapta a Kossuth-díj ezüst fokozatát. 1954-ben megjelent korszakos eposza, *A tékozló ország*. 1955–56-ban a Simon István szerkesztette *Új Hang* vezető költője lett, olyan versekkel jelentkezett, mint *A szarvassá változott fiú – Szarvas-ének* címen.

1956 után magába zárkózik, önmagával küzd, több mint 5 éves hallgatás következik. A *Harc a fehér báránnyal* című kötet megjelenését 1965-ig nem engedélyezték, s a benne lévő egyik vers – a *József Attila sírja* – újra heves támadásokat váltott ki vele szemben. Ebben a kötetben az egzisztenciális problémákat az egész emberiségre vonatkozó érvénnyel szólaltatja meg. A látomások, a szimbólumok egy önálló költői mitológia rendszerébe épülnek. A szimbólumokban, mitologikus képekben az Élet és Halál örökös harca, a Szerelemnek a fehér báránnyal, a halál küldötével való szüntelen viaskodása jelenik meg. A fehér bárány motívum rokonságban van a csodaszarvas-fiúval és a virágzó életfával: mindegyik az égbe emelkedés, a megváltás, egyszerre halál és az újjászületés jelképe. A költő felhasználja a szürrealizmus elemeit.

1965 után minden kötete időben megjelent a Szépirodalmi Könyvkiadónál, s 1978 és 1980 között összes verseinek gyűjteménye is napvilágot láthatott: *Juhász Ferenc művei*: 1. *Versek és époszok*, 2. *Époszok és versek*, 3. *Versprózák*.

Főbb kötetei: *Szárnyas csikó* (1949), *Új versek* (1951), *Óda a repüléshez* (1953), *A tékozló ország* (1954, költői eposz, hosszúvers), *A virágok hatalma* (1955), *A tenyészet országa* (1956 – gyűjteményes kötet), *A Szent Tűzözön regéi* (1969), *A halottak királya* (1970, hosszúvers), *A megváltó aranykard* (1973), *Szerelmes hazatántorgás* (1977), *Csikóellés* (1978), *Remény a halálig* (1983), *A boldogság* (1984), *Halott feketerígó* (1985, eposz), *A csörgőkígyó hőszeme* (1987), *Fekete saskirály* (1988, eposz), *Krisztus levétele a keresztről* (1993), *Világtűz*, *Versek 1989–1994* (1994), *Pupillák* (1995), *Pipacsok a pokol fölött* (1996), *A szenvedések édene* (1998), *Kozmosz-magány* (1998).

- 1.** Milyen kapcsolatban vannak Juhász Ferencsel az alábbi nevek: Bia, Bicske, Pest?
- 2.** Mely folyóiratoknál, kiadóknál dolgozott Juhász Ferenc?
- 3.** Melyek főbb kötetei? Sorold fel!
- 4.** Mi Juhász Ferenc költői célja? Milyen költői eszközöket használt fel?
- 5.** Mi Juhász Ferenc hosszúverseinek a tárgya?

Babonák napja, csütörtök: amikor a legnehezebb

(Részlet)

A harmadik napon a legnehezebb, a harmadikon.

Ácsorgok mélázva e kő-villany-szigeten:
az Oktogonon.

Csütörtök este van.

Nem átkozom magam.

Nem siratom.

Kék, sárga, zöld, piros eső zuhog,
Lábamnál olaj-szivárvány-patakok
és föltorlódott esőhólyagok.

Mint mozgékony-bőrű kaméleonok
agyag-csipkekorsó szeme forog
a nyüzsgő buborék-állatok
vízhártya-szeme.

Csillámbársony-bőrük gyűrődik, mozog,
színét cseréli szín után.

Egymáson másznak a piros-tarjú eső-gyíkok.

Ez a tér a virágzó kő-magány

Galapagos-szigete.

Magam vagyok.

A tér, mint kivilágított óriáskerék forog,
hajói: taxik, autóbuszok, villamosok,
ablakai: a kirakatok,
ringyói: a födetlen ivarszervű gladióluszok.

Kék, sárga, zöld, piros eső zuhog.

Kiáltoznak az újságárusok.
Hallgatnak a virágárusok.

Fák, tetők, kémények fölé fémvázak emelik
a csönd állatfényvirágait,
az éj pillanat-lényeit,
elektromosság-szörnyeit.

Szívem az égre feszítve látja sorsát:
mint óriás színes agyvelő,
villany-térkép vibrál fölöttem:
Magyarország. (...)

Amit a műről tudnod kell

Keletkezése • A vers a *Harc a fehér báránnyal* (1956–1965) című kötet *Szerelmünk hattýúsorsa* ciklusának szám szerint harmadik verse. Címe: szokatlan és meghökkentő. Alapélménye: a tér látványa, amely mérész képekben húzódik végig. A patakzó eső visszaveri a világitótestek csillogását, sugárzó mozdulatlanságukat életre kelti. Valóságos szín- és fényzuhatag keletkezik így, tűz és víz együtteséből alakuló tűzijáték. Ez fogja meg a költőt, ez gyújtja fel a képzeletét.

Szerkezete • Bonyolult szerkezetű vers, változó hosszúságú strófákból áll.

A vers első sora meglepő: *A harmadik napon a legnehezebb, a harmadikon*. Ősi hiedelmek levegőjét árasztja, anélkül, hogy folytatódnék a gondolat, kibomlana a kép értelme. A következő sorban váratlanul a nagyváros kellős közepén vagyunk, esős, hirtelen leszállt estében. A vers elején megütött hang nyugtalansága fokozódik. A tér szimbolikus jelentőséget kap, mintegy a modern élet jelképes színterévé válik.

A nagyvárosi életforma, a felgyorsult élettempó azonban azt is magában rejt, hogy az ember a legnagyobb sokaságban érzi úgy, hogy magára maradt. A mindenségbe való beletartozást jobban fel tudja mérni, mint azokat a szálakat, amelyek a tágabb emberi közösséghez, a társadalomhoz kötik. A költő is ezzel az elidegenedettséggel küzd, ennek feloldására törekszik. S ez okozza, hogy kezdettől fogva ellentétek feszülését sejtjük a versben. A fényzőn csillogását érzékeltető képsorok után komor kinyilatkozásként élődik be egy-egy ilyen sor: *Magam vagyok*. Vagy egy kétségbeesett felkiáltás: *Jaj, emberek!* Sőt a magányérzet befurakodik magukba a képekbe is: *Ez a tér a virágzó kő-magány / Galapagos-szigete*.

A költő a nagyváros közepén kiismerhetetlen dzsungelben érzi magát. Dermesztő az egyedüllét érzete. A két közvetlenül emberekre utaló sor *Kiáltoznak az újságárusok. / Hallgatnak a virágárusok* csak ellenpon-tozza az állandóan jelenlévő színélményt (*Kék, sárga, zöld, piros...*), és

hangélményt kelt. A költő érzéseire inkább ez a – végtelen távolságot érzékeltető – kép jellemző: *S az eső kristály-páfrányai alatt, / mint celofán-ösálatok / nylon-köpenyek, gumikabátok, / átlátszó műanyag-zsákok / zizegnek, zörögnek, izzanak. S a folytatás még fokozza az idegenséget: Gyikbőrbe bújt asszonyok, / kígyóbőrbe bújt férfiak.*

A magára maradt ember riadtan keres támaszt érzéseinek. Tudata mélyeibe nyúl, s a kora gyermekkor emlékeit hozza felszínre, a nagyszülőktől beletáplált hit boldog biztonságérzetét szeretné újjáélni. Így válik érthetővé a vers címében és első sorában felcsendített babonamotívum szerepe. A ráolvasás és a könyörgés azonban csak a gyermekmesék rémeit riasztotta el. Az egyszer már önerejére ébredt ember, aki *istent nevetve mehtagadta* tudása magasából hiába fordul a hit vigaszához: most már mindörökké tudásra van kárhozthatva. Ez a fájdalmas büszkeség, ez a tudatos felelősségvállalás is kezdettől fogva kíséri a vers menetét, makacsul visszatér, s mindig éppen a hangulati mélyponton, a hitkeresés kétségbeesett pillanataiban: *Nem átkozom magam. / Nem siratom. / ...Én nem kiáltok, / nem mondok átkot.* Az elhivatottság gondolatával viaskodik a vers: *Szívem az égre feszítve látja sorsát: / mint óriás szines agyvelő, / villany-térkép vibrál fölöttem: / Magyarország.* Ez tehát a felelősségvállalás tartalma.

Az *ázottan, életre-szántan* hazainduló költőben konok eltökéltséget érzünk: *Mert tudom, hogy a sorsom a te sorsod.* Benne van a hinni akarás, a gyöttrő kétségek legyűrésének ígérete is.

Költői kifejezőeszközök • Juhász Ferenc képköltésének magán viseli a szürrealizmus szabad eszmetársításának nyomait. Elsőként a színek gazdag variációi hatnak ránk. Valóságos vezérmotívumként térnek vissza újra meg újra, mindig más elemekkel kapcsolódva. Előbb *kék, sárga, zöld, piros eső zuhog*, majd a fény a járókelőkre vetül át, akik *kék, zöld, sárga, piros arccal tolonganak*, hogy azután a további szerkezeti részekben magukra a neonreklámokra, a *piros, sárga, zöld fényvonalakra* és a *piros, kék, zöld villany-gyökerekre* figyeljünk. A befejezésben pedig ismét az első verzió színeképeivel találkozunk. A képsorok mindenütt alárendelődnek a vers hangulatát hordozó színélménynek s a belőle kisarjadó gondolatnak. Az esőben *kivirágzik a tető*, a csönd is *állatfényvirágokat* növeszt, a hirdetések *mimóza-levelekre* és *mélytengeri rózsza-állat fejére* emlékeztetően mozognak. A költő nem mindig bontja ki a hasonlatot, megmarad a metaforák szűkszavúságánál. Így jönnek létre a kötőjeles szópárok, nemegyszer három-négy távoli fogalmat egymáshoz láncoló metaforabokrok: *buborék-állatok, eső-gyikok, pillanat-lények, elektromosság-szörnyek, celofán-ösálatok* stb.

Alapgondolata, üzenete • Az ötvenes évek elejétől Juhász Ferenc döbbenve ismerte fel, hogy az elhivatottság nyomasztó felelősséget is jelent. Új tartalmat kap a költő és népe összetartozásának gondolata, nemcsak a sorsközösséget, hanem az azonosulást is kötelezőnek érezte. S egyben elengedhetetlennek tartotta a mélységbe való lemerülést, a

pokoljárást is ahhoz, hogy költőként teremtsen igazi rendet és harmóniát.

1. A vers címe szokatlan és meghökkentő. Mi jut eszedbe először elolvasásakor? **2.** Mi a vers alapélménye? Mi ragadja meg a költő képzeletét? **3.** Szerkezetileg hogyan épül a költemény? **4.** A színek gazdag variációi hogyan hatnak ránk? Mi a vezérmotívum?

◆ **5.** A képek szó- és kifejezőeszköz-készletét elsősorban a biológiai lét köréből kölcsönzi a költő. Hasonlítsd össze József Attila *Óda* című versét Juhász Ferenc versével! Miben hasonlítanak? **6.** A babonás népi képzelet milyen szörnyállataival találkozhatunk a versben? Nevezd meg ezeket! **7.** Milyen köznyelvi elemekkel találkozunk a versben?

▣ **8.** Korunk emberére jellemző, hogy egységbe vonja mindazt, amit a világról tud, megpróbál összhangot teremteni bonyolult jelenségei közt, megtalálni helyét körükben. Juhász Ferenc képsoraiban napjaink gyorsuló tempója is benne rejlik. Bizonyítsd ezt!

ÖSSZEGZÉS • Juhász Ferenc indulását, egész pályáját és életművét határhelyzetek formálták. Nemcsak faluja kétnemzetiségű, hanem családja is félig magyar, félig sváb származású. Indulása a második világháborút követő koalíciós időkre esett, tehát költőként egy történelmi korforduló szülötte. Versei csak rövid ideig kapcsolódtak az örökölt népies eszményekhez, 1954 óta olyan egyéni alkotói világot alakított ki, amely a neoavantgárd kereteit ugyanúgy szétfeszítette, mint a posztmodern irodalmi poétikáját. Szociológiai képlete is határhelyzetre utal: a szegénységből emelkedett fel, de nem elégedik meg a maga szűkebb világának kifejezésével, hanem egyenjóságúra vágyik, amelynek záloga – egész életműve tanúsága szerint – az egyetemesség és kozmikus látás.

SZABÓ MAGDA (1917–2007)

ÉLETÚTJA

Szabó Magda, 1977

Gyermekkora, iskolái • 1917. október 5-én született Debrecenben. Érettségi vizsgáját 1935-ben szülővárosában tette le, majd 1940-ben a debreceni egyetemen szerzett latin–magyar szakos tanári és bölcsészdoktori diplomát. Ugyanabban az évben kezdett el tanítani is: két évig szülővárosában, majd három évig Hódmezővásárhelyen a Református Leánygimnáziumban dolgozott. 1945-től a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium munkatársa 1949-ben történt elbocsátásáig. Ebben az évben visszavonták tőle a már odaítélt Baumgarten-díjat.

Az irodalom szinte minden területén kipróbálta tehetségét, indulásakor verseskötetekkel jelentkezett, később regényeivel vált híressé, s színpadi művei is sikereket arattak.

2018 nyarán Szabó Magda hagyatékának kezelője fényképválogatás közben rátalált egy fehér dossziéra, s abban két szürke kockás borítójú füzetre. Rajtuk a cím: *Csigaház*, az évszám: 1944 és az SZM szignó. A szerelmi és politikai szálból biztos kézzel összeszórt kisregényt minden biztonnyal Szabó Magda 1935 és 1938 közötti bécsi tartózkodásainak élményei ihlették, ezeket öntötte prózai formába. A sokféle élményt, érzést, hangulatot egybesűrítő mű már magán viseli Szabó Magda írásművészetének jellemző jegyeit: kivételes megfigyelőképességét, éleslátását és ábrázolókézségét. A *Csigaház* igazi irodalmi szenzáció és felfedezés, mert egészen eddig mindenki úgy tudta, hogy Szabó Magda költőként indult, prózai művei pedig csak az 50-es években születtek. A kéziratból azonban egyértelműen kiderül, hogy már korábban is kísérletezett regényírással.

Házassága • 1947-ben házasságot kötött Szobotka Tibor (1913–1982) íróval. Ennek emlékeit *Megmaradt Szobotkának* (1983) című könyvében írja meg. Ebben az időszakban alkotja első versesköteteit *Bárány*, illetve *Vissza az emberig* címmel, majd 1949-től a kényszerű hallgatás időszaka következik: 1958-ig nem publikálhat, az ebben az időszakban született műveit csak később adják ki.

Első sikerei • Az 1958-as *Freskó* és az 1959-ben megjelent *Az őz* című regényei hozzák meg számára a szélesebb körű ismertséget. 1959-től szabadfoglalkozású író. Sorra követik egymást művei, melyekben a lélektani regények hagyományait is hasznosítva formálja meg jellegzetes alakjait. Lélekábrázoló regényeiben: a *Pilátus* (1963), *A Danaida*, a nőalakok emberi kapcsolatait, belső világát elemzi. Önéletrajzi ihletésű munkái az *Ókút* (1970), valamint a *Régimódi történet* (1971), melyekből nemcsak az alkotásban szemléletét formáló gyermekkori hatásokról kaphatunk képet, hanem érzékletesen, kordokumentumként is hitelesen számol be a korabeli Debrecen múltjáról és mindennapjairól is.

Történelmi színdarabjai és regényei • A *Kiáltás, város!* (1971) szintén Debrecen múltját jeleníti meg. Míg az előzőkben Debrecen iránti „hűségnyilatkozatát” fogalmazza meg, *A szemlélők* (1973) vallomás a hazaszeretetről, az együvé tartozás erejéről. Történelmi regényei közül keresztény államunk születéséről szól *Az a szép, fényes nap* (1976) c. színmű. Meseregényeinek: *Sziget-kék*, *Tündér Lala* (1965) álomvilága mindig földi tanulsággal szolgál. Gyermek- és ifjúsági irodalmunk kiemelkedő műveiben: *Mondják meg Zsófikának* (1958), *Abigél* (1970) pedagógusi elhivatottsága is megnyilatkozik. Az *Abigél* diáktörténetéből filmet is készítettek 1978-ban, a forgatókönyvet is Szabó Magda írta.

1985-től öt éven át a Tiszántúli Református Egyházkerület főgondnoka és zsinati világi alelnöke. 1993-ban a Debreceni Református Teológiai Akadémia díszdoktorává, 2001-ben a miskolci egyetem tiszteletbeli

doktorává avatták. 2003-ban elnyerte a Femina francia irodalmi díjat *Az ajtó* című regényért. Az Európai Tudományos Akadémia és a Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia tagja volt, Debrecen városának díszpolgára.

Szülővárosának, a kálvinista Debrecennek hagyományai meghatározóak voltak személyisége alakulásában. A szülők alakja – az apáé, aki műveltsége miatt köztisztelőben állt, és az anyáé, aki maga is írótehetség volt – gyakran tűnik fel műveiben. Sokoldalú művész. Költő, műfordító, regény- és drámaíró, jelentős tanulmányok, esszéketek szerzője. Elbeszélő-művészetével a lélektani regény nagy hagyományait folytatja és újítja meg. Művei középpontjában legtöbbször értelmiségi nők állnak. A lélek mélyén lejátszódó folyamatokat jeleníti meg, amelyek mögött a magyar társadalom korszakváltásait is megismerhetjük a maga reményeivel, belső válságaival, tragédiáival, az emberi kapcsolatok átrendeződésével.

Halála • Férjének halála után az ő hagyatékát is gondozza. Regényei a világ számos országában arattak sikert. Szabó Magda a legtöbbet fordított magyar író. 2007. november 19-én hunyt el Kerepesen.

Abigél

(Rövidítve)

Vitay Georgina édesapja tábornok, a II. világháború idején ő az ellenállás egyik vezetője, mivel tisztsége veszélybe sodorhatja a lánya életét is, úgy dönt az ország legelzártabb intézményébe íratta a lányt, így egy református bentlakásos iskolába, a Matulába viszi.

Gina, aki eddig nem szokott hozzá a szigorú szabályokhoz, nehezen illeszkedik be az új környezetbe.

Abigél legendája

(...) Ment, fel se nézett, törte a fejét, hogy találhat majd érintkezést azzal az elhagyott másik világgal, s ahogy lépegetett, lehajtott fejjel, belebotlott valamibe. Majdnem elbukott, Mari kapta el a karját. Felézett, látta, hogy a kert végére értek, és ott, ahol a magas kőkerítés megszabta a Matula határát, a vastag falban fülke öblösödött, és a fülkében szobor állt, egy fiatal lány szobra. A fiatal lány csigás fürtjei egy pánt alól gyűrűztek kedves homlokába, két keze között régimódi kőkorsót tartott. Torma fellépett a két kőlépcsőn, amely a fülkében félkörösen ölelte át a szobor talapzatát, jobbról-balról megcsókolta a kőlány arcát, aztán Kis Mari is mellélépett, ő is megcsókolta a szobrot, és mind a kettő azt mondta: „Szervusz, Abigél!”

A szobor mosolygott is, komoly mosolya volt, mint a nagyon boldog és nagyon fiatal lányoknak.

– Ez Vitay – mondta Kis Mari. – Vitay Georgina. Velünk fog járni. Ismerd meg, Abigél!

Ó, megint valami játék, megint ezek a butaságok!

– Köszönj neki – biztatta Torma. – Köszönj! Ez Abigél. A csodatevő Abigél.

Na, ezt azért mégsem. Továbblépett, nagyobb biztonságban érezte magát az erődben, mint bármikor eddig, mert igaz, hogy szigorú világ ez a zömök világ, és tele lehet buktatóval, de van benne valami gyerekes is, valami olyan, mintha most is krampusszal ijesztgetnék, pedig már réges-rég tudja, hogy az apja legénye szokott ördögnek felöltözni Mikulás estéjén.

– Na jó – mondta Kis Mari. – Majd köszönsz neki, csak legyen valami bajod. Itt nincs védőszent meg amulett, itt nincs semmi, és Istent csak nem zargathatod mindenért. De ha bírod egyedül, akkor csináld.

– Abigél segít – magyarázta Torma. Teljesen komoly volt a hangja. – Ha valami irtózatos nagy baj van, segít. Mindig is segített.

Nem baj. Meséljenek. Most már majdnem felszabadult volt, majdnem jókedvű. Két gyerek ez, Torma, akinek tavaly a nyomdagép volt a férje, és Kis Mari, aki bemutatja az embert egy köszobornak...

– Itt nem olyan egyszerű semmi – mondta Torma. – Majd meglátod. Az embernek annyi vágya van, ami nem teljesül. Meg fél is az ember, meg mindig történhetik valami iszonyú. Abigél több száz éve áll itt; nem tudom, miért hívjuk Abigélnek. Mindig így hívták, mióta a Matula Matula. Valaki valamikor így nevezte el. (...)

– Borzasztóan régen volt, még 1914-ben – magyarázta Kis Mari. – Azóta mindig segít, csak az a feltétele, hogy nem szabad róla beszélnünk idegennek. Ezt meg is írta egyszer Dókának, aki leöntötte tintával az iskola bibliáját, megírta, hogy csak addig tud segíteni, amíg csak akkor fordulunk hozzá, mikor igazán nagy baj van, és ameddig megőrzik a titkát. Nem tudom, hogy csinálja, de mindent el tud intézni valamiképpen. Bámulatos a fantáziájuk. Abigél, aki segít! És mindez ebben az erődben, ahol úgy élnek, mint a katonák, és ahol csupa bibliai idézet van a falon. Amilyen babonások, afelől igazán lehetnének bálványimádók is.

– Aki nem hisz benne, annak persze nem segít – mondta Torma, és aztán másról beszéltek megint (...)

A tanév első napján a csendes negyed órában a lányok „férjhez mentek” a leltárjegyzékhez. Ginának egy üres akvárium jutott. Ő ezen felmérgeződött, majd a vita következményeként Kalmár (az osztályfőnök) kizavarta az osztályból, a pesti lány pedig hirtelen felindulásból, mindent elmondott az igazgatónak.

Vitayt kiközösítik, és pár másik lánnyal együtt két hét büntetést is kapnak (nem mehetnek városi sétára a többiekkel). Ezután Georgina mindent megpróbál, hogy kiegészítje az osztályt, de semmi se használ.

Apja szombatoként hívja telefonon, de neki se panaszkodhat, mert ezt megtiltja a diakonisszája, Zsuzsanna. Az osztály egy nap Horn Micihez hivatalos (kiemelkedő eredményeik miatt), az iskola egykori diákjához teadélutánra. Itt Gina kísérletet tesz arra, hogy megszökjön a Matulából. Végül a vasútállomáson König elkapja, majd osztályfőnöke és Zsuzsanna visszaviszik az intézetbe. Gina ki akarja rúgatni magát, de hiába. Apja váratlan látogatása után minden megváltozik. Gina panaszkodik az apjának, mire ő beavatja lányát a „titokba”,

elmondja, hogy ő az ellenállás vezetője és Gina csak a Matulában van biztonságban. Azt is elmondja lányának, van egy ember, aki segítségére lesz, ha vele (apjával) valami történne. Gina ismeri ezt a valakit, de most még nem tudja ki az. Ezután mindaddig folyik a harc a lányok között, amíg egy éjjel hadi gyakorlatot tartanak az iskolában. Ezen Vitay veszi a bátorságot, és az osztály elé áll, minden rossz húzásáért bocsánatot kér. Ekkor a többi lány a nyakába borul, és ettől kezdve mindenbe beavatják. Sok csintalanságot követnek el, ilyen például a dupla dolgozat írása. Egyet írnak maguknak, és egyet, amit beadnak.

Jelenet az *Abigél* c. filmből, 1978

A téli szünetet is a kollégiumban tölti Gina Torma Piroska társaságában. Egy éjjel Ginának szerelmével, Kuncz Ferivel kell találkoznia. Ebben is az osztály segíti. Hogy valamivel lefoglalják Zsuzsannát, Torma rosszullétet színlelt. Gina biztosra veszi, Feri az az ember, akiről apja beszélt, boldog. A „szobor” azt közli vele, hogy ő az árkodi ellenálló, nála van az apjától kapott nyaklánc, és Kuncz Feri csaló, azért jött ide, hogy őt elvigye, és az apját, akit elfogtak a németek, most vele zsarolják, hogy kihúzhassák a tábornokból a társai nevét. Abigél megkéri Ginát, hogy nyugodjon meg, ő vigyázni fog rá. Ginára azonban újabb veszély leselkedik, mert az iskolában megjelenik Kuncz Feri, és kéri az igazgatót, hogy adják ki neki a lányt, hogy a beteg édesapjához kísérhesse. Az igazgató azonban nem szolgáltatja ki Ginát.

Eljön az igazgató névnapja. Nem várt látogató érkezik a Matulába: Horn Mici, aki rengeteg süteményt és játékot hoz, hogy ezzel ünnepeljék Torma Ge-deont. A gyerekek örülnek a játéknak, ám ez valójában csak egy elterelő had-művelet. Horn Mici elmondja Ginának, hogy itt nincs biztonságban, és még az éjjel meg kell szöknie Zsuzsanna testvér ruhájában, és el kell mennie Mici lakására. Addig ő itt fedezni fogja őt. Gina elindul Horn Micihez, de a kulcsot az intézetben felejtette. Ám szerencsére nemsokára jön Mici, és beengedi. Vitay egy időre új nevet kap: ő lesz Makó Anna, akit pár nap múlva elvisznek majd a városból. De addig minden titok kitudódik. Kőnig és Zsuzsanna egymásra talál, és kiderül, hogy Kőnig már régóta szereti Zsuzsannát, csak féltette, és ezért űzte el magától.

És hogy ki volt Abigél, azaz az árkodi ellenálló? Az, akiről senki sem hit-te volna: Kőnig tanár úr. Gina, amikor mindezt megtudja, nagyon elszégyelli magát, mert ok nélkül gyűlölte azt az embert, akinek mindent köszönhetett.

Amit a műről tudnod kell

Keletkezése • Az *Abigél* Szabó Magda ifjúsági regénye, amely 1970-ben jelent meg először. Népszerűsége azóta is töretlen, számos kiadást ért meg, valamint tévésorozat, hangoskönyv és musical is készült belő-

le. Szabó Magda saját diák- és tanárkori élményét dolgozza fel benne. Amint később írta: *Az Abigél azt szerette volna megmutatni, hogy nincs közösség, amelyet el nem ér a háború, de csak másodsorban egy felekezeti leányiskola Hitler-korabeli ábrázolása. (...) Mindent beleírtam, amit nekem kellett volna megtennem, aki tanú voltam és kortárs, de nem lettem több egy büntudatos szemlélőnél. (Kívül a körön, 1982, 404. o.)*

Témája • Kezdetben romantikus, kalandos leányregénynek tűnik, később azonban ennél komolyabbra fordul a cselekmény, a II. világháború a gondtalan kamaszok életébe is begyűrűzik. A főszereplő Ginának a szeszélyes, elkényeztetett gyereklányból hirtelen megfontolt, felelősségteljes felnőtté kell válnia, hogy a saját és apja életét mentse.

Címe • Érdekes kérdéseket vethet föl a regényvilághoz való viszonyát illetően, ugyanis annak egy tulajdonképpen nem létező – vagy csak nem fizikai valójában létező – szereplőjét jelöli meg. Ezáltal máris a rejtély középpontjára irányítja a figyelmet, ugyanis a címben megnevezett, a közösség mitologizáló folyamatai révén létrejött „szereplő” pozícióját betöltő valódi hős kiléte ismeretlen, azonban a háttérből ő irányítja a cselekmény valamennyi szálát. Műfaja: regény, fejezetekre tagolódik. Helyszínek: Budapest, Árkod.

Cselekménye • Vítay tábornok 1943-ban francia nevelőnője mellől egy vidéki leánykollégiumba viszi el lányát, a Matula püspökről elnevezett leánynevelő intézetbe, Árkodra. A Matula zárt, puritán világa rengeteg lemondásra kényszeríti a jóléthez és szabadsághoz szokott kislányt, minden kapcsolatot meg kell szakítania a külvilággal. A szigorú szabályok, a percre pontosan beosztott napirend, a dísztelen, fekete-fehér környezet a lehető legtávolabb áll addigi könnyed életétől. Miután osztálytársai is kiközösítik, árulónak bélyegzik, nagyon magányosnak érzi magát, és szökéssel próbálkozik. A kísérlet megghiúsul, König megtalálja, és visszaviszi az intézetbe, de ez arra készíti apját, hogy elmondja Ginának, valójában miért kell ott tartózkodnia. A tábornok a katonai ellenállás vezetője, és nem akarja, hogy ellenségei a lánya nyomára akadjanak. A kislányból ezután felnőtt lesz, önként vállalja a „rabságot”, és társaival is kibékül. Az intézet így már nem is tűnik olyan zordnak, Gina is egy lesz a húsz testvér közül, az addig gyermeketegnek tartott titkos matulás hagyományokat is elfogadja. Az iskola legnagyobb legendája a kertben álló kőszobor alakja köré fonódik, akit a lányok Abigélnek neveznek. Gina életében is felbukkan a titkos jötevő, aki mindenkinek segít, aki levelet ír neki. Abigél azonban már nemcsak kamaszkori gondokat old meg, hanem komoly társadalmi felelősséget vállal: pl. új okmányokat juttat el a zsidó származású diákokhoz. Miután a tábornok hónapokig nem jelentkezik, Gina megnyugszik, amikor otthoni udvarlója, Kuncz Feri megkeresi, és meg akarja szöktetni. A terv kudarcot vall, a lánynak azonban mégis távoznia kell. A háború szele elérte a bevehetetlennek tűnő Matulát is, Gina menekülni kénytelen. Egy volt matulás, Horn Mici segítségével –, aki már hadiözvegy – megszökik az intézetből. Új sze-

mélyazonosságot kap, és az is kiderül számára, hogy valójában az a tanár, akit egész évben gyűlölt, és lenézett, az ő legnagyobb segítője és mások életének megmentője: Kőnig tanár úr.

Konfliktusok:

1. Georgina és a környezete között: a lányregény műfaji konvencióival összhangban van, hogy a hősnő összeütközésbe kerül környezetével; először, amikor apja döntése révén kiszakad megszokott fővárosi környezetéből; majd amikor alkalmazkodnia kell az intézetben a bezártsághoz és az értelmetlen szigorhoz.

2. Az intézet világa és a külvilág között: a fenyegetettség csak a regény végén realizálódik tapinthatóan az intézet belső életében és légkörében, a tanév kényszerű befejezésével, amely a bentlakóknak nyújtható védettség megszűnését jelenti. Azonban mindvégig folyik a küzdelem a külvilág és az intézet között Georgináért: az igazgató nem adja ki Georginát, és ezzel megmenti, de ugyanezeknek az elveknek alapján a végső pillanatig ott tartaná, és ezzel végzetes helyzetbe hozná – ezért kell Horn Micinek és Abigélnek megszöktetnie.

3. Az egyes szereplők változó megítélésben: a lányregény sablonjának megcsúfolása, amikor kiderül, hogy a daliás főhadnagy nem szerelemből kereste meg Ginát és jött el érte, hanem az ellenség küldte, hogy a lányt megkaparintva zsarolhassák a tábornokot.

Drámai fordulatok • Az *Abigél* bővelkedik drámai fordulatokban, Szabó Magda precízen építi fel a sorra megoldódó rejtélyek hálóját. A legváratlanabb nézőpontváltás akkor következik, amikor a cselekmény lányregényből átvált történelmi regénybe. Gina felnőtté válása nem megszokott körülmények között történik, a háború nehézségeivel is szembe kell néznie. Az író a kamaszlányok mindennapjainak kalandjai mellett számos más, komolyabb rejtéllyel is fokozza a cselekmény izgalmát, fokozatosan haladva a végkifejlet, a teljes igazság felé. Ezek a következők: Gina megtudja az édesapjától, hogy ki ő, hogy a lánynak miért kellett minden búcsúzás nélkül „börtönbe” vonulnia, és miért nem mehet el az intézetből. Kiderül, hogy a romantikus lányszöktetésnek mi a valódi célja, és hogy Kuncz Feri nem önzetlen hősszerelmes. A legfőbb rejtélyre természetesen csak a regény végén derül fény: a gyenge kezű, elnéző, gyáva Kőnig tanár úr valójában a hazáját védő bátor férfi, aki évtizedek óta a lányok bizalmas segítője: **Abigél**.

Értelmezés • A Matula szigorú, zárt világában a híres debreceni Dóczi Leánynevelő Intézetre ismerhetünk, ahol Szabó Magda 12 évig tanult. A „kálvinista Róma” puritán szelleme nevelte, majd fiatal tanárként is ide tért vissza. Saját bevallása szerint is ezek az élmények adták az alapját az *Abigél* fikciójának. A regénybeli református iskola könyörtelen szabályaival, látszólag embertelen követelményeivel ugyanakkor modern tanszereivel ugyanolyan ellentmondásosnak tűnik Gina számára, mint valaha a Dóczi túnt az író számára. Nincs sikerélmény vagy dicséret, hiszen a lányoknak a keresztyén értékek szerint a megfelelés

a kötelességük. Aki viszont nem éri el az elvárt szintet, az megrovásra és megszégyenítésre számíthat. A diákok lázadnak ugyan a kötöttségek és a szigor ellen, be kell azonban látniuk, hogy milyen izgalmas is a „tilalmak erdejében élni”. Ez a szellem kovácsolja össze a lányokat, olyannyira, hogy amikor az osztálytársai megbocsátanak Ginának, ő is egy testvérnek érzi magát a hús közül.

A regény kulcsfigurája Gina mellett Kőnig tanár úr, aki titokban mindvégig az események mozgatója. Az öregedő, látszólag lágyszívű, érzelgős tanár karaktere, akit a tanulók lenéznek és megvetnek gyengeségeért, szintén valóságos élményből táplálkozik. Szabó Magda Dóczy-beli franciatanárának állított emléket így, akit szintén kigúnyoltak a tanítványai, mígnem kiderült róla, hogy megjárta az I. világháború csatateret, ezért nem hajlott a szigorúságra.

A belső monológ szerepe • Az író regényeiben általában véve fontos szerepet kapnak a szereplők belső monológjai. Ez az általa követett magyar realista hagyománytól eltérő forma, neki azonban sikerült a realista regény egyik fő kifejezési eszközévé tennie. Az a látásmód, amely lehetővé teszi a belső monológ használatát, jellegzetesen női szemlélet. A férfi írók ritkán tudnak olyan egységes női karaktereket megalkotni, mint amilyenek Szabó Magda regényhősnői. Az *Abigél*-ben természetesen Gina gondolatai helyeződnek előtérbe, de időnként a többi szereplő is „megszólal”. Elég csak arra a párbeszédre gondolnunk, amikor Gina Hajda úr cukrászdájában megtudja az igazat édesapjától. Valódi, hangos dialógus folyik közöttük, de két megszólalás között mindkettőjük gondolatait is „hallhatjuk”, ezáltal a jelenet sokkal összetettebb és drámaibb lesz. A helyzet különlegességéhez még az is hozzájárul, hogy az apa és a lánya annyira ismerik egymást, hogy tudják, mit gondol a másik, és a beszélgetés ennek megfelelően alakul. A másik jellegzetes példa arra, hogy egyszerre hogyan válik el és mosódik össze a külső és a belső világ, az említett jelenet közvetlen következménye. Ginának apja látogatása után a maradék szabadidejében zsolttárogat kell gyakorolnia a zeneteremben, és felváltva „hallhatjuk” azt, amit énekel, és azt, amit eközben gondol. Ez a szubjektív ábrázolás a lehető legközelebb tartja egymáshoz a narrátort és a szereplőt: egyes szám első személyben, jelen időben értesülhetünk hősről benyomásairól. A belső monológ jellemzője a logikátlanság, a gondolatok véletlen asszociációk szerint követik egymást, ahogyan a szereplő fejében megfogalmazódnak, vagy egyes emlékképek feltűnnek. A forma ennek megfelelően megkívánja az egyszerűséget, a mondatok rövidek, minimális szerkesztettségűek.

Főbb szereplők: **Vitay Georgina (Gina):** 14 éves diáklány, a regény főszereplője, **Vitay tábornok úr:** Gina édesapja, a katonai ellenállás egyik vezetője, **Zsuzsanna testvér:** diakonissza, Gina prefektája az intézetben, **Kőnig:** magyar-latin tanár, **Kalmár Péter:** Gina osztályfőnöke, a történelem és a honvédelmi ismeretek tanára, **Torma Gedeon:** a Matula igazgatója, **Horn Mici:** volt matulás, aki segít megszöktetni Ginát,

Mráz úr: ablakos, segít Ginának megszökni, **Kis Mari:** Gina osztálytársa, **Torma Piroska:** Gina osztálytársa, az igazgató unokahúga, **Kuncz Feri:** hadnagy, Gina udvarlója, **Mimó néni:** Gina nagynénje.

Abigél szobra a Matula kertjében.
Jelenet az 1978-ban készült filmből

Zsuzsanna testvér, König tanár
úr és Gina. Jelenet az 1978-ban
készült filmből

1? Mikor írta Szabó Magda az *Abigél* című regényét? Milyen élményt dolgoz fel benne? **2.** Mit rejt a cím? Kit, vagy mit nevez meg? **3.** Hol játszódik a cselekmény? Nevezd meg a helyszíneket! Kinek a nevét viseli az intézet? **4.** Röviden foglald össze a regény cselekményét! Ki a főszereplője?

◆ **5.** Készítsd el Vitay Georgina jellemzését! **6.** Milyen konfliktushelyzetekkel találkozhatunk a regényben? **7.** A belső monológok által jobban megismerhetők a szereplők? Mondj erre példát! **8.** Szerinted König tanár úr figuráját miért alkotta ilyennek Szabó Magda? **9.** Sorold fel a regény szereplőit! Jellemvonásaik alapján csoportosítsd pozitív és negatív szereplőkre! **10.** Hogyan, és miért változott meg a lányok viszonya Ginához?

▣ **11.** A regény melyik szereplőjére leselkedett veszély származása miatt? Elevenítsd fel történelmi ismereteidet a zsidó törvényekkel kapcsolatban! **12.** Nézzétek meg az 1978-ban készült *Abigél* c. filmet! Vitassátok meg: *Fon-tos-e a fegyelem és a szigor az oktatási rendszerben!*

házi feladat **1.** Készítsetek legalább 3 perc hosszúságú videóajánlót (könyv-trailert) Szabó Magda *Abigél* című könyvéhez!

ÖSSZEGZÉS • Nem véletlenül Szabó Magda az egyik leghíresebb magyar író, a XX. századi hazai irodalom egyik legnagyobb alakja. Tökéletes technikája van, bonyolult helyzeteket is egyszerűnek ír le, ezért sokkal érthetőbb, könnyebben nyomon követhető. Szabó Magda két legjellemzőbb sajátossága, hogy ismert környezetbe helyezi a történeteit, és tökéletesen megformáltak a szereplői. Az írónőnek rendkívülien pontos memóriája volt, és az emlékeiből sok megjelenik munkáiban.

A HATÁRON TÚLI MAGYAR IRODALOM RÖVID ÁTTEKINTÉSE

Magyarország – az Osztrák-Magyar Monarchia részeként – az első világháború vesztes oldalára került. A győztes hatalmak döntése nyomán az akkori Magyarország területének kétharmadát más országokhoz csatolták. Az 1920-as trianoni döntés következtében olyan területek is idegen országok részei lettek, melyek lakosságának többsége magyar volt. A második világháború után a párizsi békeszerződés megerősítette a trianoni határokat.

A határon túli magyar anyanyelvű közösségek mindig ápolták és továbbra is ápolják nemzeti kultúráukat. A két világháború közt és a második világháború után mindmáig számos író és költő alkot Szlovákia, Ukrajna, Románia, Szerbia, Horvátország és Ausztria magyar lakta területein. Műveik az egész magyar nemzeti műveltséget gazdagítják.

Kezdetben ezeknek az irodalmaknak missziós szerepük volt, mert megalázó igazságtalanságok ellenében, ellenséges érzület szorításában, az életben maradás feltételeként az emberi jogok védelmét kellett ellátniuk. Ezért volt fontos mindegyik számára a hagyományokhoz való ragaszkodás, a tradíciók ápolása. Az 50–60-as évektől kezdődően sokan eljutottak az újszerűen izgalmas ábrázolásmódig is.

Ilyés Gyula „ötágú sípnek” nevezte a magyar irodalmat a határon túlra került magyarság irodalmára utalva. Az ötödik „síp” a világon szét-szóródott magyarok, az úgynevezett szórványmagyarság irodalmát jelenti szóképében. A XX. század végére hat-, sőt hétágú sípra módosult, mert Kárpátalján és Ausztria magyarok lakta területén, Burgenlandban is alkotnak magyar írók, költők.

A romániai magyar irodalom • A legnépesebb magyar kisebbség Romániában, Erdélyben él. Erdély irodalma hosszú múltra tekint vissza, az első világháborút követően kialakuló magyar irodalom ezeket a hagyományokat fejlesztette tovább. Kós Károly röpirata, a *Kiáltó szó* (1921) az önálló erdélyi kultúra építésére szólított az erdélyiség jegyében. Az erdélyi magyar könyvkiadás megteremtésére megszervezik az *Erdélyi Szépműves Céh* nevű kiadóvállalatot (1924–44), írói munkaközösséget (1926), majd folyóiratukat, az *Erdélyi Helikont* (1928–44). Kolozsvárott 1926-ban indult a *Korunk* című értelmiségi folyóirat. 1945 után az írók nagy része vállalta a közösségi ügyek közvetlen szolgálatát. Az 50-es évek végén a sematizmus kanyarai nélkül indult az az új nemzedék, melyet 1961-ben kezdett könyvsorozatról *Forrás-nemzedéknek* nevezett el a kritika.

Néhány kiemelkedő név az erdélyi irodalomból: **Kós Károly** (széppróza), **Benedek Elek** (mese), **Dsida Jenő** (vers), **Tamási Áron** (széppróza), **Székely János** (vers és dráma), **Szilágyi Domokos**, **Kányádi Sándor** (vers), **Markó Béla** (vers), **Sütő András** (széppróza és dráma), **Szilágyi István** (széppróza), **Páskándi Géza** (vers és dráma), **Bodor Ádám** (széppróza), **Lászlóffy Aladár** (vers), **Kovács András** (vers, esszé),

Király László (vers) és **Szőcs Géza** (vers). Néhányan Magyarországon folytatták, illetve folytatják munkásságukat.

Szlovákiai magyar irodalom • A felvidéki magyar irodalom nehéz körülmények között kezdett megszerveződni az egykori Csehszlovákiában. 1919 után egyetlen előnyük volt: az új államban következetesebben érvényesültek a polgári demokrácia követelményei, így szabadabbak voltak a baloldali mozgalmak. A szlovákiai magyar életben először a publicisztika virágzott fel. A 20-as években megjelenő napilapok, folyóiratok hasábjain olyan jelentős életművek bontakoztak ki, mint Fábry Zoltáné. Fontos szerepet játszott a kisebbségi életben az értelmiségi fiatalok mozgalma, a *Sarló* (1928–34). 1945 után a kollektív jogfosztottság évei következtek a magyarságra, s bár ezt a kommunista fordulat megszüntette, a megfélemlített, értelmiségétől megfosztott népcsoport csak lassan szervezhette meg a maga szellemi életét, amelyben fontos szerepet vállalt a már említett **Fábry Zoltán** esszéíró. Főleg néhány prózaíró: **Dobos László**, **Duba Gyula**, **Grendel Lajos**, **Tözsér Árpád**, **Gál Sándor** keltett általános magyarországi érdeklődést.

A délvidéki magyar irodalom • Délvidéken a 20-as években **Szentleky Kornél** és **Csuka Zoltán** kezdeményezésére megindult a *Vajdasági Írás* (1928–29), majd később a *Kalangya* című folyóirat (1932–44), mely minden délvidéki magyar irodalmi értéknek otthona kívánt lenni. 1945 után a magyar írók a *Híd* köré csoportosultak. Az 1960-as évek elején nagy változás történt a vajdasági magyar irodalomban. Egységesen lépett fel egy viszonylag nagy létszámú fiatal nemzedék, amelyik semmiféle közösséget nem vállalt a korábbi, e nemzedék által provinciálisnak tartott vajdasági magyar irodalommal. Ekkor kapcsolódott be cselekvően a vajdasági szellemi életbe **Sinkó Ervin**. Az új avantgárd tájékozódású nemzedék (*Symposion*-nemzedék) a *Képes Ifjúság* című lap irodalmi mellékletében jelentkezett, majd 1964-ben a *Kontrapunkt* című antológiában és ugyanekkor létrehozott folyóiratában, az *Új Symposion*ban mutatkozott be.

A fiatalok később valamelyest „klasszicizálódtak”, de az új eszmék és irányzatok iránti nyitottságukat később is megőrizték. Ennek a nemzedéknek – **Tolnai Ottó**val együtt – kiemelkedő képviselője volt **Gion Nándor**, **Domonkos István** és még sokan mások.

A nyugati (emigráns) magyar irodalom • A nyugati országok magyar írói szétszórtnan éltek, távol az anyanyelvi közösségtől. Ilyen körülmények között kivételes jelentőségre tesznek szert a társaságok, az írói csoportosulások és a folyóiratok. Egyik legtekintélyesebb társaság a **Mikes Kelemen Kör** (Hollandia, 1951). A **Szepsi Csombor Kör** Londonban alakult meg, az 1956 után Nyugatra távozott fiatalok szervezték. Az **Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem** (Svájc) 1960-tól működik. A magyar emigráció egyik legszínvonalasabb folyóirata a *Látóhatár* (1950–58), majd az *Új Látóhatár* (1958). A *Magyar Műhely* című irodalmi, művészeti és kritikai folyóirat 1962-ben indult Párizsban. A **Bornemisza Péter Társaság** 1960-ban alakult Bécsben, alapítója és ve-

zetője Szépfalusy István volt. 1971-ben alapították meg a **Németországi Magyar Írók Munkaközösségét**.

A nyugati magyar irodalom négy évtizedes történetének áttekintését tagolhatjuk az emigrálás, a kivándorlás évjáratái szerint:

1. 1944–1945-ben távozott az országból Eszterhás István, Flórián Tibor, Horváth Béla, Kerecsendi Kiss Márton, Nyíró József, Wass Albert.

2. 1947–1949 között emigráltak Borbándi Gyula, Kovács Imre, Márai Sándor, Cs. Szabó László, Zilahy Lajos.

3. Az „ötvenhatosok” csoportjába a nyugati magyar irodalom harmadik „nemzedékének” nevesebb prózaírói tartoznak, mint Karátson Endre, Nagy Pál, Ferdinándy György, Márton László, Kabdebó Tamás és Sárközi Máttyás. De idetartoznak a volt párttagok is, mint Háy Gyula, Méray Tibor, Molnár Miklós és a 60-as években induló fiatalok – Bakucz József, Horváth Elemér, Papp Tibor, Sulyok Vince stb.

Kárpátaljai magyar irodalom • A világháborút követő években nemzetiségi magyar irodalmaink közül kétségtelenül a kárpátaljai volt a legnehezebb helyzetben. E terület irodalma bontakozott ki legkésőbb és talált lehetőségeihez képest igazán magára. Több okból is. Itt volt a legkevesebb a magyarság létszáma – alig kétszáz ezernyi –, amely a nagyobb városoktól és a Tisza vonalától eltekintve többnyire szétszórta vagy szigetekben élt. 1944–1945-ben még ez a kevés lélekszám is jelentősen csökkent (málenkij robot). A megkülönböztető politika a kisebbségi magyarsággal szemben gyakorlatilag hosszú évtizedeken keresztül érvényben volt.

Kárpátaljai magyar irodalomról csak az 1945 utáni időszakban beszélhetünk, mert a két világháború között, amikor a terület Csehszlovákiához tartozott, a helyi magyar alkotók a felvidéki (szlovákiai) írókkal-költőkkel éltek szoros szellemi közösségben, munkásságuk nem vált el ettől a közös műhelytől.

Kárpátalja magyar irodalmi élete a szovjet uralom kezdetével (1944) járó rettenetes megpróbáltatások után igen nehezen indult meg. A magyar nyelvű tájékoztatás és művelődés egyetlen szócsové a *Munkás Újság* (1945), majd a belőle szervezett *Kárpáti Igaz Szó* volt, de ez a lap is egészen 1967-ig az ukrán *Zakarpatszka Pravda* tükörfordítása volt. 1951-ben jelent meg az első magyar nyelvű könyv, Balla László *Zengj hangosabban!* című verseskötete, amely többnyire tematikus, a kor követelményeinek megfelelő verseket tartalmazott. Az irodalmi termést a ritka időközökben megjelenő almanachok (*Új Hang*, 1954; *Szovjet Kárpátontúl*, 1955; *Tavaszi napsütés*, 1955; *Kárpátontúli elbeszélők*,

Matl Péter: Honfoglalási emlékmű, 2008

1956; *Kárpátok*, 1958), majd különböző időszaki kiadványok (*Kárpáti Kalendárium, Naptár*) gyűjtötték egybe. A *Kárpáti Igaz Szó* önálló szerkesztőséggé való átszervezése (1966) után a lap *Neon* címmel megjelenő irodalmi-művészeti rovata töltött be irodalomszervező szerepet. Az itteni irodalom is ki volt szolgáltatva a kommunista diktatúrának. A szovjet magyar irodalom tevékeny szervező egyénisége a már említett **Balla László** (1927–2010), a *Kárpáti Igaz Szó* szerkesztője volt. Pártos irodalmat képviselő verseiben közéleti elkötelezettségét fejezte ki (*Kitárom karom, Rohanó évek sodrában, Nyári lángok*). Írói képességei leginkább prózai műveiben érvényesültek (*Meddőfelhők, Parázs a hóban, A világra ketegése*).

A 60-as évek közepére Kárpátalján egy területileg önálló újabb nemzeti magyar irodalom született. Az új generáció képviselői többségükben egyetemi hallgatókból álló fiatal költőgárda: **Balla Gyula, Balla Teréz, Benedek András, Vári Fábián László, Fodor Géza, Zselicki József**. Kezdetben az *Együtt* (1965) című kéziratos diáklapban jelentek meg, majd 1967–1971 között pedig a helyi írószövetség mellett és a **Kovács Vilmos** szellemi irányításával működő *Forrás Stúdió*ban tevékenykedtek. Ezek a fiatalok gyorsan felismerték, hogy a kultúra – elsősorban az irodalom – tradíció és lelki elmélyülés. Korszerű nemzeti magatartás és értelmiségi életforma kialakítása volt a céljuk. Alakítani és formálni kívánták a lét és az élet törvényeit. Mozgalmukat, újító törekvéseiket azonban meg nem értéssel, sőt ellenszenvvel fogadta a hivatalos kultúrpolitika. A 70-es évek elején elkezdődött visszarendeződés következtében mozgásterük egyre szűkebb lett, fokozatosan elhallgattatták őket. A *Forrás* megszűnt, helyébe a *József Attila Stúdió* lépett, a *Kárpáti Igaz Szó* szerkesztőségének kezdeményezésére jött létre 1971-ben. Egyik legfőbb műhelye lett a megye magyar irodalmának.

A *József Attila Alkotóközösség*gé átalakult műhelyben teljesedett ki **Füzesi Magda, Finta Éva, Dupka György, Horváth Sándor, Tártsy Andor, Nagy Zoltán Mihály, Kószegey Elemér, Bartha Gusztáv, Balla D. Károly** munkássága, és ez a szervezet szolgált keretül az idősebb pályatársak és a volt forrásosok működéséhez is: **Keckés Béla, Balogh Balázs, Ferenczi Tihámér, Györke László, Balla Teréz, Keresztyén Balázs, Vári Fábián László, Horváth Gyula, Demjén Miklós**.

A józsefatilásoknak kezdettől volt irodalmi fórumuk: a *Kárpáti Igaz Szó* hasábjain havonta közreadott *Lendület*, amelyet megjelenésének utolsó öt esztendejében (1983–1987) már folyóiratszerűen szerkesztettek és tördeltek (lapjait ki lehetett vágni az újságból, s összefűzve az éves termést külön sajtóorgánumként lehetett kezelni). Ezt egészítették ki az ötévenként megjelenő ifjúsági almanachok.

1987 végén megszűnt a *Lendület* rovat és a *Neon* is. Helyükbe a havonta egyszer a lap teljes terjedelmében, két nyomdai íven megjelenő *Új Hajtás* c. irodalmi-kulturális melléklet lépett.

A mindmáig leghosszabb életű irodalmi csoport a 80-as évek derekára-végére nemcsak jelentős kulturális centrummá vált (ekkorra már képző- és fotóművészek, zenészek is tartoztak soraiba), hanem, úgy tűnt, kisebbségi csúcsszervezetté válhat. 1989-ben Balla D. Károly életre hívta az 1944 utáni Kárpátalja első irodalmi folyóiratát, a *Hatodik Sípot*, amelynek 1993-ig volt főszerkesztője.

A 90-es években mintha új lendületet kapott volna irodalmi életünk. Újra írni és publikálni kezdtek a korábban más-más okok miatt elhallgatott költők (Kecskés Béla korai haláláig újra aktív lett, két könyve is megjelent, újra publikálni kezdett Balla Teréz, Zselicki József). Majd Czébély Lajos, Penckófer János, Berniczky Éva.

1993-tól ugyancsak Balla D. Károly irányításával egy új kulturális magazin is megjelent, a *Pánsíp*. A *Hatodik Síp*, majd a Galéria Kiadó és a *Pánsíp* körül kialakult szellemi műhely indította útjára a talán lassan nemzedékké érő azon fiatalokat, akik nem ismerték a cenzúrát, és így nem kerülhettek abba a méltatlan helyzetbe, hogy választaniuk kelljen: vagy nem publikálnak, vagy publikációik érdekében kompromisszumokba kényszerülnek.

1957 óta a nyugat-ukrajnai regionális Kárpáti Könyvkiadó adta ki a *Kalendárium* c. magyar nyelvű évkönyvet helyi költők, novellisták, újságírók, egyetemi dolgozók közreműködésével. 1985-ben jelent meg a kárpátaljai magyar szerzők válogatott verseit és prózai műveit tartalmazó *Sugaras utakon* című antológia. 1987 végén került a kárpátaljai olvasókhöz az *Évgyűrűk* c. vers-próza antológia. A kárpátaljai magyar szépirodalom első gyűjteménye, a 37 szerzőt felsorakoztató antológia, a *Vergődő szél* 1990-ben látott napvilágot.

Az Ukrajnai Nemzeti Írószövetség kárpátaljai szervezete mintegy harmincas taglétszámú, köztük jelenleg csupán néhány magyar alkotót tartanak számon. Van külön szervezete is a magyar íróknak, ez utóbbi önálló alakulatként az anyaországi Magyar Írószövetség határon túli csoportját képezi, közel húszas taglétszámmal. Elnöke Vári Fábíán László. Saját irodalmi folyóiratuk a negyedévenként megjelenő *Együtt*, főszerkesztője ugyancsak Vári Fábíán László.

Említésre méltó továbbá a Balla D. Károly által létrehozott *UngParty* című internetes rendszer, amely alá több irodalmi honlap és blog tartozik.

A szépirodalom mellett a szakirodalmat művelők közül ismertté vált *Beregszászi Anikó* és *Csernicskó István* nyelvész. A szociográfia, táj kutatás, honismeret és demográfia területén *Dupka György*, *Horváth Sándor*, *Czébély Lajos*, *Csatáry György*, *Molnár D. István*, *Molnár D. Erzsébet*, *Váradai Natália*, *Zubánics László* jeleskedik. Az irodalomtörténet és -kritika műfajában *Gortvay Erzsébet*, *Penckófer János*, *Balla D. Károly*, újabban *Csordás László* alkotott eddig magas színvonalú tanulmányokat. Jelentős a vidék magyar újságíróinak száma, akik közül többen szépírással is foglalkoznak.

A 2000-es években indult nemzedék tagjai a Kovács Vilmos Irodalmi Társaságba tömörültek (alapítva 2014), elnök: *Csordás László*.

A kárpátaljai magyar irodalom fejlődését a következőképpen korszakolhatjuk:

I.	II.	III.	IV.
1951–1965	1966–1970	1971–1986	1986 – napjainkig
Az első kezdeményezések és a kibontakozás	Az új nemzedék fellépése	A vissza-rendeződéstől az újabb fordulatig	A peresztrojka éveitől napjainkig
	<i>Forrás Stúdió</i>	<i>József Attila Stúdió</i>	<i>József Attila Alkotóközösség</i>
Négy írónemzedék			
Kovács Vilmos, Balla László, Szenes (Kroó) László, Csengeri Dezső, Sütő Kálmán, Szalai Borbála	Balla Gyula, S. Benedek András, Vári Fábián László, Zselicki József, Fodor Géza, Balla Teréz	Balla D. Károly, Nagy Zoltán Mihály, Füzesi Magda, Finta Éva, Balogh Balázs, Balogh Miklós, Demjén Miklós, Dupka György, Ferenczi Tihamér, Horváth Sándor, Imre Sándor, Kőszeghy Elemér, Tárczy Andor	Bagu László, Cséka György, Pócs István, Lengyel Tamás, Berniczky Éva, Penckófer János, Brenzovics Marianna stb.

1. Milyen döntés következményeként beszélhetünk határon túli magyar irodalomról? Miért? **2.** Rész-e a határon túli magyar irodalom a nemzeti irodalomnak? **3.** Milyen szerepet tölt be a határon túli irodalom az adott közösség életében?

◆ **4.** Tetszés szerint készíts prezentációt egy általad választott témakörben (általános ismertetés, vagy egy alkotó munkássága) a romániai, szlovákiai, délvidéki, kárpátaljai, nyugati emigráns magyar irodalomról!

▣ Szűkebb pátriánk irodalmi életéről a 2017-ben megjelent Dupka György által jegyzett *Magyar irodalmi élet és írásbeliség Kárpátalján* c. kiadványban olvashattok.

TARTALOM

BEVEZETŐ.....	3
A MAGYAR IRODALOM A XIX. SZÁZAD UTOLSÓ HARMADÁBAN.....	5
MADÁCH IMRE.....	9
Az ember tragédiája.....	12
VAJDA JÁNOS.....	32
Sirámok.....	37
A vaáli erdőben.....	39
Nádas tavon.....	40
Húsz év múlva.....	44
Harminc év után.....	45
MIKSZÁTH KÁLMÁN.....	49
Tót atyafiak.....	54
Az a fekete folt.....	55
A jó palócok.....	60
Bede Anna tartozása.....	61
Beszterce ostroma.....	64
A Noszty fiú esete Tóth Marival.....	73
A SZÁZADVÉG NOVELLISZTIKÁJA ÉS REGÉNYIRODALMA.....	82
PETELEI ISTVÁN.....	83
GOZSDU ELEK.....	85
BRÓDY SÁNDOR.....	86
GÁRDONYI GÉZA.....	88
TÖMÖRKÉNY ISTVÁN.....	90
AMBRUS ZOLTÁN.....	92
A XX. SZÁZAD ELSŐ ÉVTIZEDEINEK MAGYAR IRODALMA.....	94
ADY ENDRE.....	99
Góg és Magóg fia vagyok én... ..	107
A Hortobágy poétája.....	110
Nekünk Mohács kell.....	112
A föl-földobott kő.....	113
Héja-nász az avaron.....	115
Elbocsátó, szép üzenet.....	117
Az Illés szekerén.....	120
A Sion-hegy alatt.....	122
Emlékezés egy nyár-éjszakára.....	125
Ember az embertelenségben.....	127
Őrizem a szemed.....	129
MÓRICZ ZSIGMOND.....	131
Tragédia.....	136
Szegény emberek.....	140
Rokonok.....	144
BABITS MIHÁLY.....	152
A lírikus epilógja.....	156
Esti kérdés.....	158
Húsvét előtt.....	161
Petőfi koszorúja.....	163
Jónás könyve.....	165
Jónás imája.....	169
KOSZTOLÁNYI DEZSŐ.....	171
Hajnali részegség.....	175
Halotti beszéd.....	180

Édes Anna.....	182
Esti Kornél.....	191
JUHÁSZ GYULA	193
Tiszai csönd	196
Milyen volt... ..	198
Anna örök	200
TÓTH ÁRPÁD.....	202
Körúti hajnal.....	205
Esti sugárkoszorú.....	207
Lélektől lélekig.....	209
A XX. SZÁZAD DEREKÁNAK MAGYAR IRODALMÁBÓL	213
Művelődés és szellemi élet 1919–1944 között	213
JÓZSEF ATTILA.....	217
Külvárosi éj.....	221
Óda	223
A Dunánál.....	227
Hazám.....	231
Flórának.....	235
RADNÓTI MIKLÓS.....	237
Járkálj csak, halálraitélt!	241
Tétova óda.....	243
Hetedik ecloga	245
Erőltetett menet.....	248
ILLYÉS GYULA	251
Koszorú	256
Puszták népe	258
WEÖRES SÁNDOR.....	264
Canzone – feleségemnek.....	269
Rongyszőnyeg	270
Négy korál.....	271
NAGY LÁSZLÓ	274
Himnusz minden időben	278
Ki viszi át a Szerelmet	280
A XX. SZÁZADI SZÉPPRÓZA	284
MÁRAI SÁNDOR	285
Egy polgár vallomásai.....	288
Halotti beszéd	291
NÉMETH LÁSZLÓ.....	295
Galilei	298
ÖRKÉNY ISTVÁN	303
Egyperces novellák.....	305
Tóték	307
SZEMELVÉNYEK A KORTÁRS MAGYAR IRODALOMBÓL.....	312
JUHÁSZ FERENC.....	313
Babonák napja, csütörtök: amikor a legnehezebb	316
SZABÓ MAGDA.....	319
Abigél	321
A HATÁRON TÚLI MAGYAR IRODALOM RÖVID ÁTTEKINTÉSE.....	328

Навчальне видання

Дебрецені Оніка Олександрівна

УГОРСЬКА ЛІТЕРАТУРА

(профільний рівень)

Підручник для 11 класу з навчанням угорською мовою
закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Видано за державні кошти. Продаж заборонено

Угорською мовою

Зав. редакцією *А. А. Варга*
Редактор *М. Д. Дебрецені*
Худ. редактор *І. Б. Шутурма*
Коректор *Г. М. Турканич*

Формат 60×90/16.

Ум. друк. арк. 21,0. Обл.-вид. арк. 20,7.

Тираж 954 пр. Зам. №. _____.

Державне підприємство
„Всеукраїнське спеціалізоване видавництво „Світ”
79008 м. Львів, вул. Галицька, 21
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи серія ДК № 4826 від 31.12.2014
www.svit.gov.ua
e-mail: office@svit.gov.ua

Друк ???